

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕРНЕТА СВІТЛАНА ЮРІЇВНА

УДК 378:364-43-051](477)

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ С. Ю. Чернета
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Луцьк – 2023

АНОТАЦІЯ

Чернета С. Ю. Теорія та практика підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2023.

Актуальність проблематики професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг обґрунтовується серйозністю соціальних викликів, зумовлених, насамперед, військовою агресією росії проти України, як наслідок, зменшенням рівня життя багатьох громадян, їхньою недостатньою адаптованістю до специфіки сучасних соціально-економічних умов, значним збільшенням внутрішньо переміщених осіб тощо. У зв'язку з цим варто зацентувати увагу на аналізі сучасного стану підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах та змодельовати процес означеної підготовки у закладах вищої освіти. Це й спричинило вибір теми дисертаційного дослідження «Теорія та практика підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг».

У дисертації здійснено аналіз базових понять дослідження «соціальна сфера», «соціальне обслуговування», «соціальна робота», «соціальна послуга». Встановлено, що соціальна сфера, складовими якої є галузі, підгалузі і види діяльності, результатом функціонування яких є задоволення потреб населення в охороні здоров'я, освіті, культурі. При цьому обсяг, якість соціальних послуг і оцінка стану відповідних галузей розглядаються, як один із основних показників добробуту, способу життя населення, а такі показники, як стан здоров'я, загальноосвітній, культурний і професійний рівень населення, є одним із основних індикаторів, що характеризують ступінь розвиненості суспільства. Констатовано, що соціальне обслуговування являє собою діяльність соціальних служб із соціальної

підтримки, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації і реабілітації громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації. З'ясовано, що соціальна робота є професійною діяльністю, що сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній єдності, а також наснаженню та незалежності людей, залучає окремих фізичних осіб, групи, та суспільні структури до вирішення проблем осіб, сімей які перебувають у складних життєвих обставинах та покращення якості їхнього життя та добробуту, на засадах принципів дотримання прав людини, соціальної справедливості, поваги та колективної відповідальності, сприяє дотриманню прав людини.

Встановлено, в основі обслуговування лежить поняття «послуги». Соціальна послуга є складовою системи соціального захисту населення, її можуть надавати вразливим категоріям осіб для покращення умов їхнього існування, як державні, так і громадські організації, приватні підприємці. Соціальні послуги є діями, спрямованими на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків для осіб/ сімей, які в них перебувають. З'ясовано, що соціальні послуги виконують соціалізуючу, діагностувальну, адаптивну, коректувальну, превентивну, реабілітаційну, супроводжуючу, патронажну, опікунську та посередницьку функції.

До базових соціальних послуг відносять соціальну профілактику; соціальну адаптацію; догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальну інтеграцію та реінтеграцію; інформування, надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; представництво інтересів; соціальний супровід; посередництво; натуральну допомогу; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; переклад жестовою мовою; медіація; супровід під час інклюзивного навчання.

Установлено, що зарубіжна система надання соціальних послуг відрізняється уніфікованим підходом: до фінансування; до стандартів соціальних послуг і контролю за їх якістю; до критеріїв залучення громадських організацій як суб'єкта надання соціальних послуг. Пріоритет надається особливим потребам і захисту прав одержувачів державної допомоги і соціальних послуг. В останні роки в Україні відбувся перехід від універсальної системи соціального забезпечення «радянського зразку» із забезпеченням усіх, до індивідуального соціального захисту, адресної допомоги, що відповідає європейським вимогам сучасності (гуманістична спрямованість суспільного розвитку, увага до соціальних аспектів праці, побуту, дозвілля населення, врахування потреб і законних інтересів громадян). Порядок надання соціальних послуг регулюється низкою нормативно-правових актів. Впроваджено нові механізми надання соціальних послуг, ведення випадку та екстрене (кризове) надання соціальних послуг.

Розроблено професіограму фахівця із соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг, що передбачає набір компетентностей, функціонально-рольовий спектр, цінності, обов'язки, комплекс знань, умінь і навичок, професійно значущі й особистісні характеристики, необхідні фахівцю з соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у ТГ.

Для вивчення стану сформованості умінь надання соціальних послуг фахівцями із соціальної роботи у громаді було проведено анкетування представників територіальних громад Волинської області, яке дало змогу встановити, що існуюча сьогодні система надання соціальних послуг все ще залишається недосконалою, оскільки є віддаленою від реальних потреб клієнтів. Проблема ускладнюється недостатністю кваліфікованих кадрів, спеціально підготовлених до надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Теоретично обґрунтовано, розроблено й апробовано систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних

послуг, що містить три взаємопов'язані блоки: цільовий, що характеризує цілі і завдання професійної підготовки; змістовий, який розкриває її зміст; діяльнісний, що розглядає форми, методи і технології навчання майбутніх фахівців із соціальної роботи. Визначено дисципліни, акцентовані на формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг: «Вступ до спеціальності»; «Правове забезпечення соціальної роботи»; «Соціальна педагогіка»; «Соціальна робота в сфері зайнятості»; «Система соціальних служб». Лекційні та семінарські заняття означених дисциплін були доповнені інформацією про додаткові відомості про послуги, види соціальних послуг, технології роботи з різними групами клієнтів у процесі надання соціальних послуг і сприяла формуванню необхідних знань, умінь і навичок. Основними формами навчання були обрані лекційні (проблемні лекція, лекції вдвох, лекції-прес-конференції, лекції-діалог, лекції-дискусії), практичні з використанням ділових, рольових, імітаційних ігор, тренінгів.

Визначено організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг : формування мотиваційних установок майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг засобами імітаційного моделювання; залучення студентів до практико-орієнтованого середовища; реалізація рефлексивно-управлінської технології у вигляді активних форм і методів навчання; психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі професійної підготовки.

Здійснено оцінку рівнів сформованості виокремлених структурних компонентів готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг за допомогою авторського діагностичного інструментарію. З'ясовано, що рівні сформованості означеної готовності на констатувальному етапі експерименту були подібними в ЕГ і КГ. Результати ІІ зрізу формувального етапу експерименту показали, що рівень підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг в ЕГ є

вищим, ніж у студентів КГ, що дало підставу стверджувати про ефективність розробленої нами системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. За допомогою методів математичної статистики доведено вірогідність і достовірність отриманих результатів.

Ключові слова: фахівець із соціальної роботи, соціальні послуги, територіальна громада, готовність до надання соціальних послуг, система підготовки.

ANNOTATION

Cherneta S. Yu. Theory and practice of training of future specialists in social work to provide social services. – Manuscript.

The relevance of the issue of professional training of future social work specialists for the provision of social services is justified by the seriousness of arising social challenges. First of all, by Russia's military aggression against Ukraine, as a result, the decrease in the standard of living of many citizens. Their insufficient adaptation to the specifics of modern socio-economic conditions, a significant increase internally displaced persons, etc. In this regard, it is worth focusing attention on the analysis of the current state of training of future social work specialists for the provision of social services in territorial communities. It is also worth simulating the process of the specified training in higher educational institutions. This led to the selection of the topic of the dissertation research "Theory and practice of training of future specialists in social work to provide social services."

The dissertation analyzes the basic research concepts of "social sphere", "social service", "social work", "social service". It was established that the social sphere, the components of which are branches, sub-branches and types of activities. Their result is the satisfaction of the population's needs in health care, education, and culture. At the same time, the volume, quality of social services and assessment of the state of the relevant industries are considered as one of the main indicators of the well-being, lifestyle of the population. There are also defined such

indicators as the state of health, general education, cultural and professional level of the population. They are one of the main indicators that characterize the degree of society's development. It was established that social service is the activity of social services for social support. It is also considered as provision of social-household, social-medical, psychological-pedagogical, social-legal services and material assistance. It is also defined as social adaptation and rehabilitation of citizens who are in a difficult life situation. It was found that social work is a professional activity that contributes to social changes and development, social unity. As well as it is the empowerment and independence of people. It involves single individuals, groups, and social structures to solve the problems of individuals and families who are in difficult life circumstances. It influences on them by improving their quality of life and well-being. It is based on the principles of respect for human rights, social justice, respect and collective responsibility, contributes to the observance of human rights.

It has been established that the concept of "service" is the basis of service. Social service is a component of the system of social protection of the population. It can be provided to vulnerable categories of persons to improve their living conditions. They can be improved by state and public organizations, and by private entrepreneurs. Social services are actions aimed at preventing difficult life circumstances. It is provided by overcoming them or minimizing negative consequences for individuals/families who are in them. It was found that social services perform socializing, diagnostic, adaptive, corrective, preventive, rehabilitative, accompanying, patronage, guardianship and mediation functions.

Basic social services include social prevention; social adaptation; care at home, day care; supported accommodation; social integration and reintegration; informing, providing shelter; emergency (crisis) intervention; consultancy; representation of interests; social support; mediation; in-kind assistance; care and upbringing of children in conditions close to family; physical support of persons with disabilities who have musculoskeletal disorders and move around in

wheelchairs, visual impairments; sign language translation; mediation; support during inclusive education.

It was established that the foreign system of providing social services is characterized by a unified approach: to financing; to the standards of social services and their quality control; to the criteria for the involvement of public organizations as a subject of providing social services. Priority is given to the special needs and protection of the rights of recipients of state assistance and social services. In recent years, there has been a transition in Ukraine from a universal social security system of the "Soviet model" with provision for all, to individual social protection, targeted assistance that meets the European requirements of modernity (humanistic orientation of social development, attention to social aspects of work, life, leisure of the population, taking into account the needs and legitimate interests of citizens). The procedure for providing social services is regulated by a number of normative legal acts. There have been introduced new mechanisms for the provision of social services, case management and emergency (crisis) provision of social services.

There has been developed the professional profile of a social work specialist in the context of preparation for the provision of social services. It includes a set of competencies, a functional-role spectrum, values, responsibilities, a complex of knowledge, abilities and skills, professionally significant and personal characteristics necessary for a social work specialist for effective provision of social services in TG.

There was conducted a questionnaire among representatives of territorial communities of the Volyn region. It was conducted in order to study the state of formation of the skills of providing social services by social work specialists in the community. It made it possible to establish that the existing system of providing social services is still imperfect. Inasmuch, it is distant from the real needs of clients. The problem is complicated by the lack of qualified personnel specially trained to provide social services in the territorial community.

There has been theoretically substantiated the system of training future specialists in social work for the provision of social services. It was developed and tested. As a result, it contains three interrelated blocks: target, which characterizes the goals and tasks of professional training; substantive, which reveals its content; activity, which considers the forms, methods and technologies of training future specialists in social work. There are defined disciplines focused on the formation of the readiness of future social work specialists to provide social services: "Introduction to the specialty"; "Legal provision of social work"; "Social pedagogy"; "Social work in the field of employment"; "System of social services". There were supplemented lectures and seminars of the specified disciplines with additional information about services, types of social services, technologies for working with different groups of clients in the process of providing social services and contributed to the formation of the necessary knowledge, skills and abilities. The main forms of education were lectures (problem lectures, lectures in pairs, lectures-press conferences, lectures-dialogue, lectures-discussions), practical with the use of business, role-playing, simulation games, trainings.

There are determined the organizational and pedagogical conditions for the formation of the readiness of future social work specialists to provide social services: the formation of motivational attitudes of future social work specialists to provide social services by means of simulation modeling; involving students in a practice-oriented environment; implementation of reflexive management technology in the form of active forms and methods of training; psychological and pedagogical support of future social work specialists in the process of professional training.

It was carried out the assessment of the levels of formation of the identified structural criteria for the readiness of future social work specialists to provide social services using the author's diagnostic toolkit. It was found that the levels of formation of the defined readiness at the ascertainment stage of the experiment were similar in EG and CG. The results of the II section of the formative stage of the experiment showed that the level of training of future social work specialists to

provide social services in EG is higher than that of CG students. It gave reason to assert the effectiveness of the system developed by us for training future social work specialists to provide social services. There were proven probability and reliability of the obtained results using the methods of mathematical statistics.

Key words: social work specialist, social services, territorial community, readiness to provide social services, training system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Чернета С. Ю. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг: монографія. Луцьк : Вид-во Волиньполіграф, 2022. 358 с.
2. Cherneta S. Yu., Sushyk N. S. Motivational component in the system of training future specialists in social work to providing social services. *Psychology and pedagogy in XXI century: methodological framework of the activities of psychologist and educator : collective monograph*. A. O. Bessarab, O. I. Ivanytsky, O. M. Kikinezhdі, I. R. Petrovska, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 160–187.
3. Чернета Світлана. Соціально-правовий захист жертв домашнього насильства. *Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики: колективна монографія*. Волинський національний університет імені Лесі Українки. За редакцією В. Петровича, С. Чернети. Луцьк: Волиньполіграф, 2021, 323 с. С. 57-89.
4. Навчально-методичне забезпечення курсу «Соціально-правовий захист сім'ї та дітей в Україні». *Соціальна педагогіка : навч.-метод. матеріали для підготовки бакалаврів соціальної педагогіки*. За заг. ред. П. Гусака, Л. Грицюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2012. 668 с. С. 313 – 335; 343-349.
5. Соціальна педагогіка: теорія, технологія та історія : навч. метод посіб. для підгот. до держ. атестат. студ. за освіт.-кваліф. рівнем «бакалавр». За ред. П. М. Гусака, І. Є. Остапйовського. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. С. 66-72.
6. Педагогіка вищої школи : навчально-методичне забезпечення магістерської програми : навч.-метод. посіб. За заг. ред. П. Гусака, І. Остапйовського. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 336 с. С. 160-181.
7. Соціальна робота : навчально-методичне забезпечення магістерської програми : навч.-метод. посіб. За заг. ред. П. Гусака, Н. Корпач. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 424 с. С. 78-88, 214-237.

Статті у міжнародних виданнях, що індексуються у Scopus

8. Olena V. Belkina-Kovalchuk, Evgeniya A. Durmanenko, Tetyana A. Martyniuk, Victoria V. Petruk and Svitlana Yu. Cherneta. School Mediation as A Means of Preventing Social Maladjustment of Students from Risk Groups. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, 2021, Vol. 9 No. 5, 546-554.

<https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/jiddt/article/view/8418> **Scopus**

9. Evgenia Durmanenko, Svitlana Cherneta, Iryna Bychuk, Maryna Voloshenko, Yaroslav Tbinskiy The value of conscious paternity as a priority direction in the vocational training of social workers. *REVISTA DE LA UNIVERSIDAD DEL ZULIA*. 3ª época. Año 12 N° 35, 2021. The value of conscious paternity as a priority direction in the...85-105.

<https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/37042> **Web of Science Core Collection**

10. Povidaichyk, O., Khomenko, S., Volkova, K., Korniat, V., Cherneta, S., & Martirosian, L. (2021). Professional Training of Future Social Workers for R&D Activities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(2), 110-131. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/413> **Web of Science Core Collection**

Статті у фахових вітчизняних, зарубіжних та міжнародних виданнях

11. Чернета С. Ю. Специфіка соціалізації підлітків в сучасних умовах. *Молодь і ринок*. 2008. № 1(36). С.56-60 .

12. Чернета С. Ю. Система професійної орієнтації молоді як умова правильного вибору професії. *Молодь і ринок*. 2009. № 7(49). С. 62-66.

13. Чернета С. Ю. Засади соціально-правового захисту дітей та молоді: законодавче забезпечення. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2009. № 20. С. 54 – 58.

14. Чернета С. Ю. Соціальний педагог в системі соціально-правового захисту дітей та молоді. *Науковий вісник Волинського національного*

університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2010. № 23. С. 262 – 264.

15. Чернета С. Ю. Соціально-правовий захист дітей-сиріт у процесі їх усиновлення в Україні: історичний аспект. *Вісник Запорізького національного університету* : зб. наук. пр. Педагогічні науки / гол. ред. Локарєва Г.В. 2011. № 2(15). С. 27 – 29.

16. Чернета С. Ю., Батюк О. В. Застосування до неповнолітніх основних засобів виправлення і ресоціалізації. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2011. № 8. С. 89 – 93.

17. Чернета С. Ю., Яцишин М. М. Міжнародні стандарти правової підтримки соціально незахищених неповнолітніх. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2011. № 17. С. 89 – 93.

18. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. Чернігів, 2012. Вип. 96. С. 245-247.

19. Чернета С. Ю., Дурманенко О. Л. Формування правової культури студентської молоді: соціально-педагогічний аспект. *Педагогічні науки: [зб. наук. праць]*. Чернігів : Вісник ЧНПУ . 2012. № 104. Т. 2. С. 173-176.

20. Чернета С. Ю. Соціальна активність особистості як умова розвитку сучасного українського суспільства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1(302). С. 177-186.

21. Чернета С. Ю. Категорія соціальної відповідальності в світлі сучасних тенденцій формування відповідальності особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Вип.122 / ред. Носко М. О. Чернігів : ЧНПУ, 2014. С. 295 - 298.

22. Чернета С. Ю., Мартинюк Т. А. Характеристика етапів ресоціалізації в сучасних соціокультурних умовах. *Вісник Чернігівського*

національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 142-145.

23. Чернета С. Ю. Сутнісні характеристики формування готовності майбутнього фахівця до професійного самовдосконалення. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Сер. Педагогічні науки*. 2016. № 2(304). С. 127-132.

24. Чернета С. Ю. Сутнісна характеристика формування толерантності майбутніх соціальних працівників. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 150. С. 150-153.

25. Чернета С. Ю. Зміст та структура формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників. *Social Work and Education*. Vol. 6, No. 3. Ternopil-Aberdeen, 2019. P. 330-338.

26. Колосок А М., Чернета С. Ю. Аналіз інвестиційної спроможності реалізації соціальних проектів в об'єднаних територіальних громадах. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 4 (24). С. 74-82. **Категорія Б**

27. Чернета С. Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 1. TernopilAberdeen, 2021. P. 77-89. **Категорія Б**

28. Чернета С. Ю. Сучасні характеристики молоді як об'єкта та суб'єкта в системі соціальних послуг. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 1(6). С. 192-204. **Категорія Б**

29. Чернета С. Ю., Белкіна-Ковальчук О. В. Підготовка фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності з надання соціальних послуг. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 2(49). С. 236-240. **Категорія Б**

30. Чернета С. Ю., Карпінська Н. В. Правове регулювання соціальної послуги посередництва (медіації) в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 2021. Вип. 3, С. 90-97. **Категорія Б**

31. Чернета С. Ю. Модель професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. Вип. 4. С. 57-63. **Категорія Б**

32. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. Вип. 6. С. 91-98. **Категорія Б**

33. Корпач, Н., Чернета, С. Документування як складова професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності «Соціальне забезпечення». *Ввічливість. Humanitas*, 2022. № 1, С. 151-158. **Категорія Б**

34. Czerneta S. Współzależność koncepcji “adaptacji społecznej” oraz “resocjalizacji” osób zwolnionych z zakładów karnych. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. 2014. № 3(7). S. 5-14.

35. Cherneta, S. Y. (2015). Formowanie kompetencji prawniczych przyszłego pracownika socjalnego. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. (4). 48–55.

36. Cherneta S. Yu. The main directions of social work with children with disabilities: content and form. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. 2016. № 1 (13). P. 51-54.

37. Czerneta S. Treść I kierunki przygotowania pracowników socjalnych do pracy z podmiotami probacji. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. 2016. № 4 (16). P. 26-34.

38. Cherneta S. Foreign experience in training social work specialists of social services. *nowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. 2020. № 2. P. 425-441.

Опубліковані праці, що забезпечують апробацію результатів дослідження

39. Чернета С.Ю. Соціалізація особистості : соціально-правовий аспект. *Матеріали другої міжнародної соціально-педагогічної конференції студентів і молодих науковців, 24-25 квітня 2007 року. Луцьк, 2007. С. 129-132.*

40. Чернета С. Формування професійної мотивації у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи* : зб. ст. Folia Comeniana Вісник польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Яна Амоса Коменського ; гол. ред. Осадченко І.І. Умань, 2017. С. 76-80.

41. Чернета С. Характеристика етапів особистісного самовдосконалення майбутніх соціальних працівників. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір»*, (16-17 травня 2017р.), м.Луцьк. Заг. ред. А. В. Лякішева, І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ФОП Пікора І.О., 2017. 278 с. С. 265-268.

42. Чернета С.Ю. Правові засади соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XIV Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 червня 2017р., м.Луцьк. уклад. Л.М.Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 235-237.

43. Чернета С. Підготовка соціальних працівників до соціально-правової діяльності. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, (31 травня – 1 червня 2018р.), м.Луцьк. Заг. ред. А. В. Лякішева, І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ФОП Пікора І.О., 2018. С. 212-215.

44. Чернета С. Зміст правової компетентності соціального працівника. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, (28-29 травня 2019р.), м.Луцьк. Заг. ред. А. В. Лякішева, І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2019. 286 с. С. 274-276.

45. Чернета С.Ю., Ситар Н.І. Проблеми формування інституціонального механізму соціальної інтеграції осіб з інвалідністю.

Сучасний світ і незрячі : IX Міжнародна науково-практична конференція, м. Луцьк (24-26 вересня 2019 р.). Луцьк, 2019. 226 с. С. 197-198.

46. Чернета С. Ю. Формування гендерної компетентності фахівців з надання соціальних послуг. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2020 р., м. Ніжин). За заг. ред. О. В. Лісовця та С. О. Борисюк. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 173 с. С. 94-96.

47. Чернета С. Ю., Мороз І. П. Мотивація досягнення успіху в системі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали сімнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2021 р.). Гол. ред. В. В. Корнешук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2021. С. 177-179.

48. Чернета С. Ю., Мороз І. П. Неформальна освіта в системі підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : Збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції. За заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. С. 275-279.

49. Чернета С. Формування соціальної зрілості фахівця із соціальної роботи як необхідна умова успішного професійного становлення. *Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення : європейський та національний вимір* : Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (27–29 травня 2021 року) [Текст]. За заг. ред. С. Ю. Чернети. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2021. С. 193-197.

50. Чернета С. Функції фахівця соціальної роботи у територіальній громаді у процесі надання соціальних послуг. *Проблеми та перспективи розвитку територіальних громад в соціальній сфері*: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 24 вересня 2021 р.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. С. 84-88.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

51. Чернета С. Ю. Соціально-правові чинники протидії домашньому насильству. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери*: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 листопада 2018 р., м. Ніжин). За заг. ред. С. О. Борисюк та О. В. Лісовця. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 188 с. С. 42-45.

52. Чернета С. Ю. Стан готовності майбутніх соціальних працівників до неформальної освіти. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали п'ятнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2020 р.). Гол. ред. В. В. Корнєшук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2020. 200 с. С. 160-162.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ANNOTATION	6
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	11
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	22
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	43
1.1. Аналіз базових понять дослідження	43
1.2. Професійна підготовка фахівців із соціальної роботи за кордоном і в Україні	75
1.3. Молодь як суб'єкт в системі соціальних послуг	108
Висновки до першого розділу	135
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ	138
2.1. Історичні та концептуальні засади становлення й розвитку системи соціальних послуг в Україні і за кордоном	138
2.2. Становлення та розвиток ринку соціальних послуг в Україні в умовах децентралізації	163
2.3. Нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні	184
Висновки до другого розділу	199
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ	202
3.1 Змістовна характеристика професійної діяльності фахівця із соціальної роботи в процесі надання соціальних послуг у територіальній громаді	202

3.2. Професіограма фахівця із соціальної роботи як суб'єкта надання соціальних послуг	218
3.3 Моніторинг і оцінювання якості та ефективності соціальних послуг у територіальній громаді	246
Висновки до третього розділу	262
РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ	265
4.1. Загальна характеристика системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у закладах вищої освіти	265
4.2. Методологічні підходи й принципи проектування системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг	285
4.3. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг	307
4.4. Змістово-технологічне та навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг	330
Висновки до четвертого розділу	354
РОЗДІЛ 5. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ	358
5.1. Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг	358
5.2. Діагностика рівня готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг	378

5.3. Експериментальна перевірка ефективності системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг	404
5.4. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	413
Висновки до п'ятого розділу	421
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	424
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	430
ДОДАТКИ	482

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ТГ – територіальна громада

СП – соціальна послуга

СР – соціальна робота

ПК – підсумковий контроль

ОГС – організації громадянського суспільства

СЖО – складані життєві обставини

УСП – уповноважені соціальні підрозділи

СПТ – соціально-психологічний тренінг

ЗВО – заклади вищої освіти

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перехід економіки України на ринкові умови розвитку спричинив погіршення соціального статусу тих категорій населення, які і без того перебували не в кращому стані. При цьому послуги фахівців із соціальної роботи користуються попитом значної частини громадян. Останнім часом з'являються нові соціальні й культурні феномени, посилюється значимість соціокультурного простору, розвиваються різні види соціальних послуг, а також збільшується спектр соціальних установ, які їх надають. Одним із найсуттєвіших явищ економічного та суспільного життя України і багатьох розвинених країн Європи протягом останніх десятиліть стало інтенсивне розширення ринку соціальних послуг, формування нових видів, а також зміна механізму їх надання.

Нині намітилися негативні тенденції в соціальному становищі значної частини громадян нашої країни, в першу чергу, це зубожіння населення, погіршення матеріального забезпечення громадян; зростання смертності, злочинності, безпритульності, наркоманії та алкоголізму, особливо в молодіжному середовищі. Ситуація суттєво ускладнилась військовою агресією росії проти України, пандемією Covid-19, спричинивши зростання кількості вразливих категорій населення (особи із числа внутрішньо переміщених; особи без визначеного місця проживання, бездоглядні діти і молодь; безробітні; особи з інвалідністю, із психічними відхиленнями; учасники російсько-української війни, військовослужбовці; сім'ї загиблих військовослужбовців; особи, які перебували в місцях позбавлення волі; громадяни, які постраждали від насильства, торгівлі людьми; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, випускники інтернатних закладів; діти і молодь «груп ризику»; багатодітні, неповні, прийомні, опікунські сім'ї, будинки сімейного типу; особи похилого віку та інші), які потребують надання якісних соціальних послуг. На жаль, соціальна сфера в цілому та фахівці із соціальної роботи виявилися не готовими до такого розвитку подій. Відтак, система надання соціальних послуг повинна адекватно реагувати на

сучасні потреби суспільства, а самі послуги мають враховувати індивідуальний стан і реальні потреби клієнтів.

Відмова держави від виконання своїх соціальних гарантій за багатьма напрямками, непродуманий і неефективний перерозподіл повноважень у соціальній сфері між державними органами, підприємцями і самими громадянами, відсутність чіткої наукової та законодавчо-нормативної бази розвитку соціальної сфери тільки посилюють кризові явища. Усе це спричиняє потребу виваженого підходу до системного й цілеспрямованого впровадження інновацій у професійну підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи у контексті надання ними соціальних послуг.

Нормативно-правовою базою для підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг є нормативні документи в галузі освіти та соціальної політики, зокрема закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про соціальні послуги» (2003, 2019), Стандарти вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти (2019 р.), професійні стандарти «Соціальний працівник» (2019), «Фахівець із соціальної роботи» (2020), «Фахівець із соціальної допомоги вдома» (2020), «Соціальний менеджер» (2021), «Директор закладу (установи) надання соціальних послуг» (2021), «Завідувач відділення (соціальні послуги)» (2021) та ін., які передбачають вимоги до професійної підготовки фахівців із соціальної роботи та відображають тенденції соціальної політики, розвитку системи соціальних послуг та соціальної роботи в Україні.

Актуальність, теоретичне і практичне значення проблеми, відсутність науково-методологічного обґрунтування процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг зумовили потребу ґрунтовного вивчення теоретичних і методичних основ такої підготовки. Так, вивчення соціальної практики показує, що більшість фахівців із соціальної роботи у територіальних громадах відчують труднощі у процесі надання клієнтам соціальних послуг. Це пов'язано з

відсутністю необхідних теоретичних знань та практичних умінь і навичок, що в результаті негативно впливатиме на якість їх надання. Окрім цього вони не мають відповідної фахової підготовки і навчально-методичного забезпечення.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в сучасній соціально-педагогічній науці існують об'єктивні передумови для дослідження проблеми підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Соціальна робота та соціальна педагогіка як професійна діяльність розглядається в працях С. Архипової, О. Безпалько, Р. Вайноли, Л. Віннікової, О. Галан, Ю. Галагузової, І. Зверєвої, Н. Зобенько, А. Капської, О. Карпенко, В. Костіної, Л. Міщик, В. Поліщук, Л. Романовської, Г. Слозанської та інших.

Проблемам професійної підготовки та професійного розвитку фахівців у галузі соціальної роботи присвячені праці зарубіжних (Р. Гуд (R. Goode), М. Ковел (M. Cowell), С. Колінс (S. Collins), К. Купер-Леутер (C. Cooper-Lewter), Д. Макмілан (D. McMillan) та інші) та вітчизняних (В. Беспалько, Р. Вайнола, О. Дубасенюк, І. Зязюн, С. Калаур, А. Капська, О. Караман, О. Карпенко, Л. Коваль, І. Козубовська, М. Коляда, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, В. Поліщук, А. Полянничко, А. Рижанова, Л. Романовська, І. Савельчук, С. Савченко, С. Сургова та інші) учених.

Структура професії та посадових обов'язків фахівця із соціальної роботи постійно змінюється під впливом соціальних проблем країни, сучасних потреб окремих регіонів. Соціальна робота нині активно розвивається та вдосконалюється, що знаходить відображення у різних моделях підготовки фахівців із соціальної роботи (М. Дужа-Задорожна, В. Жуков, О. Загайко, О. Карпенко, І. Козубовська, О. Ольхович, О. Пічкарь, В. Поліщук, О. Пришляк, В. Сидоров, В. Синявський, Г. Слозанська, Н. Собчак та інші). Функціонуванню спектру соціальних послуг та особливостям їх надання присвячені праці Н. Горішної, К. Дубич, Л. Ільчук, О. Караман, М. Кравченко, О. Кравченко, І. Малофєєва, С. Попової,

Л. Попової, А. Сидорчук, Г. Слосанської, В. Степаненко та інших. Молодь як особлива соціальна група, розробка та впровадження технологій її підтримки лягли в основу досліджень О. Безпалько, Ю. Борисової, О. Вакуленко, О. Виноградова, Н. Зимівець, О. Кравченко, Л. Малиша, Т. Марценюк, І. Мачуліної, С. Оксамитна, Т. Павлюк, В. Степаненко, А. Стрелковської, Р. Хавули та інших.

У контексті нашого дослідницького задуму заслуговують на увагу дисертаційні дослідження, присвячені вивченню особливостей надання соціальних послуг у територіальній громаді та підготовці до означеного виду діяльності соціальних працівників. Так, О. Безпалько займалася вивченням соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді (Безпалько, 2007); Я. Белєвцова аналізувала сучасний стан надання соціальних послуг, зосередивши увагу на управлінні системою соціальних послуг, налагодженні взаємодії з отримувачами соціальних послуг; необхідності безперервного покращення функціонування суб'єктів надання соціальних послуг (Белєвцова, 2011); О. Водяна вивчала особливості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до соціального супроводу сімей, у яких перебувають діти під опікою (Водяна, 2016); В. Костіна аналізувала професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників до профілактики дезадаптації учнів (Костіна, 2019); В. Анголенко схарактеризувала підготовку майбутніх працівників соціальної сфери до здійснення соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням (Анголенко, 2018); О. Кравченко аналізувала питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (Кравченко, 2019); Г. Слосанська досліджувала теоретичні і практичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах (Слосанська, 2019). В основу досліджень Я. Юрків лягли теоретичні та практичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення

(Юрків, 2021); В. Степаненко досліджувала особливості дистанційного консультування в соціальній роботі з різними категоріями клієнтів (Степаненко, 2021); М. Скочко вивчав організаційно-змістові засади надання соціальних послуг у сільській місцевості (Скочко, 2021); А. Ліжевський зосередив увагу на комплексному дослідженні сутності, системи та структури, особливостей публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення в Україні (Ліжевський, 2021).

Аналіз результатів наукових досліджень та практики організації освітнього процесу з проблеми, що вивчається, засвідчив, що теоретичні та практичні питання підготовки фахівців із соціальної роботи в системі вищої професійної освіти вирішені недостатньо ґрунтовно. Зокрема, потребує уваги дослідження системної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Слід зазначити, що професійно-виважена та адекватна до сучасних викликів робота фахівців соціальної сфери дасть змогу суттєво знизити рівень соціального напруження в суспільстві, допоможе значній частині клієнтів в їхній боротьбі за виживання в складних умовах нашої дійсності. У зв'язку з цим, представляється надзвичайно актуальною проблема системної професійної підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Створення такої системи стримується низкою *суперечностей* між:

- світовими тенденціями оновлення змісту і якості соціальних послуг у професійній діяльності фахівців із соціальної роботи та недосконалістю нормативного й методичного забезпечення відповідно до сучасних викликів українського суспільства та вимог євроінтеграції;

- збільшенням кількості вразливих категорій населення в Україні та низьким рівнем готовності фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів;

- соціальною потребою у фахівцях із соціальної роботи із сформованою готовністю до надання соціальних послуг та відсутністю

системи якісної й цілеспрямованої професійної підготовки майбутніх фахівців до надання соціальних послуг в закладах вищої освіти;

– необхідністю системної організації професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг та нерозробленістю науково-теоретичних, методичних та практичних засад відповідної системи.

Названі протиріччя викликають необхідність розв'язання важливої наукової проблеми – на основі осмислення сучасного стану процесу підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, науково обґрунтувати та впровадити в освітній процес ЗВО теоретичні й практичні засади професійної підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Отже, актуальність, недостатній рівень розробленості означеної проблеми в теорії і практиці соціальної роботи та соціальної педагогіки, наявність виявлених суперечностей та необхідність їх подолання зумовили вибір теми дослідження **«Теорія та практика підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки за напрямом «Соціальна взаємодія та соціальне партнерство в системі інститутів соціальної сфери» (державний реєстраційний номер 0119U000672), «Компетентнісна модель фахівця» (державна реєстрація № 0119U001797). затверджено вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 9 від 26.03.2015 р.).

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – науково-теоретичні та практичні засади системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Мета дослідження – обґрунтувати науково-теоретичні та практичні засади системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг й експериментально перевірити її ефективність.

Реалізація мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

1. Розкрити сутність і зміст професійної підготовки фахівців із соціальної роботи.

2. Охарактеризувати особливості становлення та розвитку ринку соціальних послуг в Україні та за кордоном.

3. Визначити зміст професійної діяльності фахівця із соціальної роботи в контексті підготовки до надання соціальних послуг.

4. Представити професіограму фахівця із соціальної роботи в процесі підготовки до надання соціальних послуг.

5. Науково обґрунтувати та розробити модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах та охарактеризувати її компоненти.

6. Визначити компоненти, показники та рівні сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

7. Упровадити та експериментально перевірити ефективність системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах.

Концепція дослідження. Інституалізація соціальної роботи на локальному рівні як практичної сфери діяльності з надання різноманітного спектру соціальних послуг населенню у територіальній громаді зумовлює потребу в підготовці конкурентоздатних фахівців із соціальної роботи, готових до роботи у нових складних умовах. Упровадження системи підготовки відповідних фахівців, спроектованої на основі професіограми фахівця із соціальної роботи у контексті надання соціальних послуг, у зміст

вищої соціальної освіти сприяє формуванню у них готовності до надання соціальних послуг у територіальній громаді. Концепція дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ґрунтується на трьох взаємопов'язаних між собою рівнях – методологічному, науково-теоретичному й практичному.

Методологічний рівень концепції відображає взаємодію та взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів та принципів до вивчення проблем, що покладені в основу дослідження. Серед спектру підходів чільне місце відведено системному, компетентнісному, професіографічному, діяльнісному й особистісному. Так, системний підхід акцентований на необхідності розглядати процес професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг як цілісну систему; компетентнісний – дозволяє розглядати оцінку результатів професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в єдності кількох видів компетентностей у відповідному виді діяльності; професіографічний – слугує інструментом розробки професіограми фахівця із соціальної роботи, що забезпечує інтеграцію знань, умінь і навичок, здібностей, узгодження рольового спектру, із рисами та якостями, які необхідні для ефективного надання соціальних послуг у територіальній громаді; діяльнісний – передбачає аналіз, планування та реалізацію процесу професійної підготовки майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг; особистісно зорієнтований – зумовлює необхідність враховувати унікальність та самоцінність кожного суб'єкта професійної підготовки.

До найвагоміших принципів функціонування системи віднесено: цілісності і системності; професійної спрямованості навчання; самореалізації; зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання; органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності; професійного самовдосконалення студентів.

На *науково-теоретичному рівні* концепції обґрунтовано теоретичні засади функціонування системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах, що ґрунтується на узагальненні комплексу наукових ідей, положень, дефініцій, покладених в основу розуміння сутності явища, яке вивчається; особливості підготовки фахівців соціальної роботи за кордоном і в Україні; історичні та концептуальні засади становлення й розвитку системи соціальних послуг в Україні і за кордоном; нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні; змістовну характеристику професійної діяльності фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг у територіальній громаді; визначення базових понять дослідження – соціальні послуги, територіальна громада, майбутній фахівець із соціальної роботи, професійна підготовка, готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах, система підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах.

Професійна підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах – це цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності в сукупності знань, умінь і навичок, особистісних та професійно значущих якостей, необхідних для виконання професійних завдань, пов'язаних із наданням соціальних послуг у територіальних громадах.

Систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах визначено як сукупність взаємопов'язаних компонентів (цільовий, змістовий і діяльнісний), що гармонійно взаємодіють між собою, утворюючи стійку єдність, що спрямована на формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Практичний рівень концепції передбачає експериментальну перевірку ефективності системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг та дієвості організаційно-педагогічних умов, що забезпечують оновлення змісту, форм, методів і технологій професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. Реалізація системи є спеціально організованим, цілеспрямованим, динамічним процесом, функціонування якого зумовлюється врахуванням специфіки теоретичної підготовки, практики, самостійної роботи, позааудиторної діяльності. Оцінювання ефективності системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг характеризується комплексністю, поетапністю, відбувається через використання визначеного діагностичного інструментарію і виражається певним рівнем готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Окреслені концепти стали підґрунтям для формування **загальної гіпотези**, згідно з якою професійна підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді буде ефективною за умови впровадження в освітній процес закладів вищої освіти теоретично обґрунтованої, розробленої й експериментально перевіреної системи підготовки, яка інтегрує чітко визначені наукові підходи, принципи та організаційно-педагогічні умови.

Загальну гіпотезу конкретизовано в **часткових положеннях**, які становлять науково-теоретичні й практичні засади системи професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді в сукупності таких компонентів, як:

– *цільовий*, який визначає мету (сформувати готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг); методологічні підходи (системний, компетентнісний, професіографічний, діяльнісний, особистісно зорієнтований), принципи, що визначають спрямованість реалізації теоретико-практичних аспектів підготовки майбутніх фахівців із соціальної

роботи до надання соціальних послуг (цілісності і системності; професійної спрямованості навчання; самореалізації; зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання; органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності; професійного самовдосконалення студентів);

– *змістовний*, який розкриває компоненти (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) і рівні (високий, достаній, середній, низький) сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг; етапи (початковий, базовий, конструктивно-коригувальний) та зміст професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності через використання потенціалу навчальних дисциплін (Вступ до спеціальності; Соціальна педагогіка; Правове забезпечення соціальної роботи; Соціальна робота в громаді; Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів; Соціальна робота в сфері зайнятості; Історія соціальної роботи; Теорія та технології соціальної роботи; Система соціальних служб; Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах; Соціальна робота з різними категоріями) і різних видів практики (навчально-ознайомлювальна; професійно-орієнтована; стажерська);

– *діяльнісний*, що містить дидактичне забезпечення освітнього процесу через реалізацію форм (в групах, в парах, індивідуальна робота), методів (традиційні; методи групового рішення творчих завдань; методи із застосуванням «складних» умов; методи колективного стимулювання творчих пошуків), технологій і засобів навчання з урахуванням специфіки процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія пізнання і діалектична теорія, що забезпечили можливість дослідити генезу розвитку соціальних послуг в Україні і за кордоном, охарактеризувати систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у закладах вищої освіти; обґрунтована теорія дала змогу визначити та

класифікувати види соціальних послуг в Україні в умовах децентралізації, проаналізувати нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні, охарактеризувати професійну діяльність фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг у територіальній громаді; теорія систем – розробити професіограму фахівця із соціальної роботи у контексті надання соціальних послуг у територіальній громаді; принципи взаємозв'язку явищ і процесів у суспільстві, науці й освіті – розробити систему професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг; психолого-педагогічні теорії розвитку й саморозвитку особистісно-професійних якостей фахівця, загальнонаукові підходи (системний, компетентнісний, професіографічний, діяльнісний, особистісно зорієнтований), загальнофілософські положення єдності теорії та практики, загального і часткового, принципи цілісності й системності, професійної спрямованості навчання, самореалізації, зв'язку теорії з практикою, наступності, науковості, практичної орієнтованості навчання, доступності навчання, органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності, професійного самовдосконалення студентів – змодельовати систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці з філософії, історії, соціальної політики, економіки, юриспруденції, державного управління, соціології, педагогіки, психології, соціальної роботи, в яких висвітлено: теорії моделювання освітніх систем (Л. Ковальчук, О. Тарнопольський, В. Томашевський, Л. Фрідман, І. Фролов, Р. Шенон ін.); положення системного підходу (Н. Амосов, В. Беспалько, Ю. Галагузова, Т. Ільїна та ін.); компетентнісного (О. Глушко, Л. Морська, О. Овчарук, О. Плахотнік, О. Савченко, Л. Сідун та ін.); професіографічного (А. Беляєва, С. Калаур, О. Кокун, В. Синявський, О. Сорока, І. Щербакова та ін.); діяльнісного (Г. Васянович, Л. Виготський, Л. Кандибович, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.); особистісно зорієнтованого (І. Бех, О. Дубасенюк,

І. Зимня, О. Пехота, Г. Щедровицький та ін.) методологічних підходів; теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи (О. Караман, О. Карпенко, Л. Міщик, Л. Романовська, Я. Юрків та ін.), проектування змісту професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи (І. Козубовська, І. Мельничук, В. Поліщук, та ін.); теоретичні концепції соціальної роботи (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Т. Семигіна та ін.); соціальної роботи у контексті надання соціальних послуг у територіальній громаді (Я. Белєвцова, Н. Горішна, А. Ліжевський, М. Скочко, Г. Слосанська та ін.); фундаментальні положення теорії готовності особистості до професійної діяльності (М. Дьяченко, К. Дурай-Новакова, Н. Кузьміна, А. Ліненко та ін.); теоретичні і практичні аспекти використання інноваційних технологій у вищій школі (Н. Волкова, А. Нісімчук, О. Падалка, І. Прокопенко, С. Сисоєва та ін.).

На різних етапах дослідницького пошуку застосовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні*: аналіз наукової літератури, узагальнення, класифікація (для з'ясування базових понять дослідження), історико-логічний і порівняльно-історичний (з метою інтерпретації історичних та концептуальних засад становлення й розвитку системи соціальних послуг в Україні і за кордоном), систематизація, моделювання, групування (для концептуалізації основних положень дослідження); *емпіричні*: спостереження, аналіз документів, анкетування, тестування, експертна оцінка, вивчення результатів діяльності, нормативних документів, узагальнення досвіду роботи, аналіз освітніх програм, навчальних планів, робочих програм (для визначення стану досліджуваної проблеми у практиці вищої школи), моніторинг (для оцінювання якості та ефективності надання соціальних послуг у територіальній громаді, відстеження динаміки сформованості рівнів готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг); педагогічний експеримент (для перевірки результативності розробленої системи); *методи математичної статистики*: кількісний і якісний аналіз результатів експериментальних даних за

критеріями Колмогорова-Смірнова та F-критерію (для визначення достовірності отриманих результатів); *графічні* – для наочного ілюстрування і порівняння результатів дослідження в графічних зображеннях і табличних формах та ін.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася впродовж 2016–2021 років на базі Волинського національного університету імені Лесі Українки, Рівненського державного гуманітарного університету, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Національного університету «Одеська політехніка», Хмельницького національного університету, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, територіальних громад Волинської області. На різних етапах у дослідженні взяли участь 64 соціальні працівники територіальних громад Волинської області, 72 викладачів ЗВО, які безпосередньо здійснювали підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи, і 154 здобувачів першого рівня вищої освіти зі спеціальності «Соціальна робота», з яких 76 осіб увійшли до експериментальної групи (ЕГ) та 78 – до контрольної групи (КГ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що визначено та обґрунтовано теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, а саме:

– *вперше науково обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено* систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, що містить цільовий, змістовий і діяльнісний блоки на основі врахування сукупності методологічних підходів (системний, компетентнісний, професіографічний, діяльнісний, особистісно зорієнтований) і принципів (цілісності і системності; професійної спрямованості навчання; самореалізації; зв'язку теорії з практикою;

наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання; органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності; професійного самовдосконалення студентів);

– *визначено* організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг: формування мотиваційних установок майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг засобами імітаційного моделювання; залучення студентів до практико-орієнтованого середовища; реалізація рефлексивно-управлінської технології у вигляді активних форм і методів навчання; психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі професійної підготовки;

– *розроблено* професіограму фахівця із соціальної роботи, що надає соціальні послуги в територіальній громаді, складовими якої є комплекс компетентностей, функціонально-рольовий спектр, цінності, обов'язки, знання, уміння і навички, професійно значущі й особистісні характеристики;

– *здійснено* історико-гносеологічний аналіз концептуальних засад становлення й розвитку системи соціальних послуг в Україні і за кордоном, нормативно-правового забезпечення системи соціальних послуг в Україні для визначення й уточнення основних понять дослідження;

– *уточнено*: зміст понять «соціальна послуга», «готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг»; функції і компетентності фахівця із соціальної роботи у контексті надання соціальних послуг;

– *удосконалено*: зміст, форми, методи, технології й засоби підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Набули подальшого розвитку класифікація і сутність компетентностей фахівців із соціальної роботи, що надають соціальні послуги (діагностувальна, прогностична, комунікативна, психологічна, управлінська, здоров'язберезувальна, соціально-правова, соціальна); зміст, форми, методи та технології професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи

до надання соціальних послуг в умовах децентралізації системи соціального захисту населення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що апробовано розроблену систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти в межах підготовки студентів зі спеціальності «Соціальна робота», здійснено добір ефективних традиційних та інноваційних форм, методів, технологій і засобів підготовки, визначено механізми впровадження організаційно-педагогічних умов формування готовності до означеного виду діяльності.

Практична реалізація авторської системи також виражена у розробці й імплементації змістово-технологічного та навчально-методичного забезпечення (зокрема, змістове збагачення програм окремих дисциплін темами, що стосуються специфіки надання соціальних послуг у територіальній громаді; розробка авторських навчальних курсів «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів», «Правове забезпечення соціальної роботи» та «Соціальна робота в громаді»; доповнення програм різних видів практик завданнями, спрямованими на формування відповідних умінь і навичок; підготовка та реалізація соціальних проєктів; апробація тренінгових програм; проведення семінарів, круглих столів, конференцій за тематикою дослідження) у професійну підготовку здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з соціальної роботи.

Матеріали дослідження *можуть бути використані* під час проєктування підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді у закладах вищої освіти; викладання професійно-орієнтованих навчальних дисциплін; підвищення кваліфікації й перекваліфікації працівників соціальних служб, установ та організацій державної та недержавної форм власності, територіальних громад; розробки спецкурсів, спецсемінарів, навчальних посібників і в

позааудиторній роботі студентів спеціальності 231 Соціальна робота за освітніми програмами «Соціальна педагогіка» та «Соціальна робота».

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-24/01/1383 від 29.06.2022), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 514-33/03 від 05.07.2022), Національний університет «Одеська політехніка» (довідка №743/138-07 від 01.07.2022), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 01-12/31 від 01.07.2022), у діяльність Волинського обласного центру соціальних служб (довідка № 871/09-20 від 16.09.2021), Департаменту соціальної політики Луцької міської ради (довідка № 11.2-8.4/15699/2021 від 07.12.2021).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві.

Дисертація є самостійною науковою працею, в якій викладено ідеї та розробки автора з ціллю виконання поставлених завдань дослідження й вирішення наукової проблеми. Представлені в дисертації наукові результати одержані авторкою самостійно. У роботах, опублікованих у співавторстві, особистим внеском здобувача є: (Cherneta & Sushyk, 2019) – визначення та обґрунтування мотиваційних компонентів у системі підготовки майбутніх соціальних працівників до надання соціальних послуг; (Belkina-Kovalchuk, Durmanenko, Martyniuk, Petruk & Cherneta, 2021) – з'ясування значення позитивного впливу практики медіації в школі на свідомість учнів у контексті необхідності їх подальшої соціальної адаптації; (Durmanenko, Cherneta, Vychuk, Voloshenko & Tbinskiy, 2021) – обґрунтування змісту, інтерактивних форм і методів вдосконалення процесу підготовки майбутніх соціальних працівників з метою формування у них цінності усвідомленого батьківства та її трансформації у професійно-ціннісну орієнтацію; (Povidaichyk, Khomenko, Volkova, Korniat, Cherneta & Martirosian, 2021) – обґрунтування педагогічних умов вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідної роботи; (Чернета & Батюк, 2011) – представлення результатів щодо

працевлаштування та навчання неповнолітніх після виходу з місць позбавлення волі; (Чернета & Яцишин, 2011) – аналіз норм міжнародно-правових документів щодо стандартів соціально-правового захисту та підтримки дітей і визначення найбільш пріоритетних для системи їхнього соціального захисту в Україні; (Чернета & Дурманенко, 2012) – аналіз системи підготовки соціальних педагогів, які отримують спеціалізацію «соціально-правовий захист», визначення сутності поняття «правова культура» та її складових; (Чернета & Мартинюк, 2016) – визначення основних напрямів ресоціалізації неповнолітніх у зарубіжних країнах; (Колосок & Чернета, 2020) – розкриття змісту поняття «децентралізація» та аналіз соціально-економічного потенціалу громад у Волинській області; (Чернета & Белкіна-Ковальчук, 2021) – визначення напрямів, завдань і функцій професійної діяльності фахівців із соціальної роботи в територіальних громадах; (Чернета & Карпінська, 2021) – аналіз практики надання соціальної послуги посередництва – медіації, її основних фаз; (Корпач & Чернета, 2022) – розробка структури навчальної дисципліни «Документування у сфері соціального забезпечення» для студентів спеціальності 232 Соціальне забезпечення та систематизація методів її вивчення; (Чернета & Ситар, 2019) – аналіз чинного законодавства щодо можливостей соціальної відповідальності кожного громадянина щодо забезпечення реалізації прав осіб з інвалідністю, нетерпимості до порушення їх прав; (Чернета & Мороз, 2021) – дослідження динаміки професійного становлення студента впродовж усього періоду навчання на прикладі спеціальності «Соціальна робота»; (Чернета & Мороз, 2021) – зосередження уваги на узагальненні результатів дослідження щодо стану охоплення студентів спеціальності «Соціальна робота» неформальною освітою, обґрунтування напрямів активізації студентів до здобуття неформальної освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження оприлюднено на наукових, науково-практичних конференціях і

семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Актуальні питання реформування правової системи України» (Луцьк, 2007, 2009, 2015, 2017), «Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи» (Луцьк, 2015), «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір» (Луцьк, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020), «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (Ніжин, 2018), «Сучасний світ і незрячі» (Луцьк, 2019), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2020, 2021), «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (Ніжин, 2020), «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2021), «Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення: європейський та національний вимір» (Луцьк, 2021), «Проблеми та перспективи розвитку територіальних громад в соціальній сфері» (Ужгород, 2021); *всеукраїнській* – «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (Івано-Франківськ, 2007). Основні положення й результати дослідження були обговорені на засіданнях кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки (2017–2022 рр.).

Публікації. Зміст та результати дослідження висвітлено у 52 наукових і науково-методичних працях (із них 43 одноосібних), зокрема: 3 монографії (2 у співавторстві), 23 статті у наукових фахових виданнях України, 3 – у журналах, що індексуються у наукометричних базах Scopus та Web of Science Core Collection, 5 статей у зарубіжних і міжнародних наукових виданнях, 4 навчально-методичні посібники, 12 публікацій апробаційного характеру та 2 праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Кандидатська дисертація на тему «Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях» зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка захищена у 2005 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел (479

найменувань, з них – 88 іноземними мовами), 19 додатків (на 64 сторінках). Дисертація містить 45 таблиць, 23 рисунки. Загальний обсяг дисертації становить 546 сторінок (основного тексту – 481 сторінка).

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Аналіз базових понять дослідження

Останнім часом спостерігаємо різке збільшення кількості людей, які потребують соціальної допомоги та підтримки. Підтримуємо М. Скочко в тому, що «надання якісних соціальних послуг можна вважати показником, що оцінює спроможність держави виконувати соціальну функцію. Питання набуває більшої актуальності особливо сьогодні, коли прибутки переважної більшості населення стають невисокими, їхня платоспроможність знижується із-за частих і затяжних фінансово-економічних криз, унаслідок чого попит на соціальні послуги зростає» (Скочко, 2021, с. 85–86).

З початком соціально-економічних реформ в Україні система надання соціальних послуг населенню зазнала суттєвих змін. У радянські часи соціальні послуги надавалися у системі соціального забезпечення у стаціонарних державних установах: будинках для людей літнього віку, дитячих будинках, інтернатах для психічно хворих. Вони мали цільову спрямованість і відповідали за надання допомоги тим категоріям населення, які не могли жити і не були здатні обслуговувати себе самостійно.

Останнім часом спостерігаємо різке збільшення кількості людей, які потребують соціальної допомоги та підтримки. Йдеться про збільшення в українському суспільстві таких груп: малозабезпечені, молодь з різними проявами девіантної та асоціальної поведінки, особи без певного місця проживання, жертви домашнього насильства та інші. Це спричинило необхідність переосмислення ролі соціальних послуг в житті людей і зміни всієї системи їх надання.

Задовольнити об'єктивну потребу населення у соціальних послугах стало можливим із розширенням мережі установ та закладів комунальної власності, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, що дало змогу

сформувати систему соціального обслуговування населення. Окрім цього, соціальні послуги надають фізичні особи-підприємці, громадські, благодійні та релігійні організації. Збільшення системних реформ соціальної сфери та посилення світової економічної кризи, пандемія covid-19 спричинили збільшення потреб населення у соціальних послугах, вплинули на динаміку розвитку структури суспільства і характер соціальних відносин.

Відповіддю держави на об'єктивну постійно зростаючу потребу населення у соціальних послугах стало створення мережі державних установ, покликаних надавати спеціалізовану соціальну допомогу, що дало змогу сформувати систему соціального обслуговування населення. В основі створення цієї системи об'єктивні фактори, а саме: потреба населення у захисті від нестабільного соціально-економічного становища; зростання потреб населення у соціальних послугах; потреба у формуванні та реалізації моделі соціального партнерства державних та громадських організацій у наданні соціальних послуг; зміцнення соціальної стабільності суспільства за рахунок дієвості системи надання соціальних послуг.

Суспільство передбачає єднання усіх сфер суспільного життя (Кривобок, 2012). Цікавим для розуміння сутності суспільства є так званий «сферний підхід», що передбачає розгляд не всієї сукупності проявів життєдіяльності і відносин людей в суспільстві, а лише її цілеспрямованих структурованих форм, які спираються на спеціалізовані інститути і усвідомлену функціонально-рольову діяльність. При цьому, всі сфери життєдіяльності необхідно розглядати в їх органічному взаємозв'язку, з урахуванням того, що кожна зі сфер (економічна, соціальна, духовна, моральна, політична тощо) має свою систему спеціалізованих інститутів і видів діяльності.

У сучасному суспільстві велику роль в життєзабезпеченні людини відіграє саме соціальна сфера – найважливіший фактор розвитку продуктивних сил. Соціальна інфраструктура, до якої належать установи охорони здоров'я, культури, мистецтва, соціального захисту, займає чільне

місце в народному господарстві кожної держави. Найбільш поширені наукові погляди на розуміння сутності «соціальної сфери» представлено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Трактування терміну «соціальна сфера»

Автори	Змістова характеристика
Т. Гордєєва	Винятково важлива галузь життєдіяльності суспільства, у якій реалізується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу всіх сторін суспільного життя, поліпшення якості життя людини (Гордєєва, 2017)
І. Зверєва	Різні галузі людського суспільства, у яких реалізовується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу всіх сторін суспільного життя, поліпшення положення людини» (Зверєва, 2013, с. 98)
Л. Іванова, Б. Семак, О. Вовчанська	Комплекс галузей господарства, що виконують функції обслуговування, задоволення матеріальних і духовних потреб населення, створення найбільш сприятливих умов життєдіяльності» (Іванова, Семак, Вовчанська, 2017)
М. Кальницька	Взаємопов'язана сукупність функціональних комплексів народного господарства, діяльність яких безпосередньо спрямована на забезпечення високої якості життя населення і втілюється в тій чи іншій споживчій вартості, що здатна задовольняти потреби людей (Кальницька, 2017)
Л. Кизименко, Л. Бедна	Галузь життєдіяльності людського суспільства, у якій реалізується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу усіх сторін суспільного життя, поліпшення становища людини праці (Кизименко & Бедна, 2013)

Акцентуючи увагу на зміцненні потенціалу здоров'я людей, визначимо галузі, які можна віднести до соціальної сфери, які тісно пов'язані з охороною здоров'я. Йдеться про соціальне забезпечення і соціальне обслуговування, санаторно-курортне обслуговування, фізичну культуру й туристично-рекреаційні послуги. Економісти (Козак, 2000; Пігуль, 2013) переконані, що вкладення коштів в соціальні послуги пов'язані з розвитком людського потенціалу і розуміються як вдале економічне вкладення в «людський капітал». З переходом до постіндустріального суспільства

відкриваються широкі перспективи для розвитку зазначених галузей соціальної сфери. В майбутньому вони будуть визначати прогрес становлення нової економіки.

Доволі змістовно і креативно, на нашу думку, розкрила сутність соціальної сфери С. Калаур, зосередивши увагу на трьох рівнях: філософсько-загальнонауковому, конкретно-науковому та практико-професійному. Так, філософсько-загальнонауковий рівень дає змогу трактувати соціальну сферу як сферу, пов'язану з життям та стосунками людей у суспільстві, що відображає функціонування соціальної політики й охоплює систему соціальних, економічних, національних відносин на основі забезпечення адекватного зв'язку суспільства та особистості. З позиції конкретно-наукового рівня, соціальна сфера є комплексом галузей народного господарства, що спрямований на забезпечення високої якості життя та сприяє зростанню рівня споживання і вдосконалення благ, тісно пов'язаний із наданням різноманітних послуг населенню. Практико-професійний рівень акцентує увагу на розумінні соціальної сфери як сукупності соціальних інститутів, у яких реалізується державна соціальна політика задля максимально повного забезпечення соціальних потреб громадян на основі розподілу матеріальних і духовних благ (Калаур, 2018, с. 52–54).

Особливістю соціальної сфери є те, що «вона дає можливість формувати особистість, сприяє ліквідації культурних, соціальних й побутових розбіжностей між селом та містом, між соціальними групами населення, а також розвиває науковий потенціал суспільства, вдосконалює людину, її інтелектуальні та фізичні можливості, духовні, культурні й соціальні потреби» (Геєць, 2009, с. 72).

Складовими соціальної сфери є галузі, підгалузі і види діяльності, результатом функціонування яких є задоволення, в першу чергу, потреб населення в охороні здоров'я, освіті, культурі. При цьому обсяг, якість соціальних послуг і оцінка стану відповідних галузей розглядаються, як один із основних показників добробуту, способу життя населення, а такі

показники, як стан здоров'я, загальноосвітній, культурний і професійний рівень населення, є одним із основних індикаторів, що характеризують ступінь розвиненості суспільства.

Сьогодні перед Україною в сфері соціального захисту населення постають важливі завдання, йдеться про забезпечення соціально незахищених категорій комплексним соціальним обслуговуванням, покращення умов проживання, підвищення рівня медичного та комунально-побутового обслуговування, вдосконалення технологій соціального обслуговування громадян. Відтак соціальне обслуговування вимагає оновлення та суттєвого вдосконалення.

Підтримуємо І. Кульчій (Кульчій, Пісня, 2013), Ю. Кривобок (Кривобок, 2012), Л. Тюптя, І. Іванова (Тюптя, Іванова, 2004), які розглядають соціальне обслуговування з позиції системного підходу, наголошуючи, що воно володіє всіма ознаками системи. По-перше, соціальне обслуговування є системою соціальних заходів, що передбачають сприяння, підтримку і безпосереднє надання послуги особам чи групам населення для подолання або зменшення життєвих труднощів, підтримки їхньої повноцінної життєдіяльності та соціального статусу. По-друге, соціальне обслуговування здійснюють:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах надання соціальних послуг;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду) (України, З., 2019).

По-третє, характерною особливістю соціального обслуговування є адресність, справедливість та врахування інтересів кожної людини. По-четверте, соціальне обслуговування є невід'ємною складовою державної соціальної політики та важливим індикатором цивілізованості суспільства,

адже серед категорій, що потребують допомоги, належить кожен п'ятий українець (Корнієнко, 2011).

На жаль, соціальне обслуговування як потужна галузь соціальної сфери, здатне сприяти вирішенню завдань модернізації країни, не використовує в повній мірі соціальні послуги для усунення протиріч між свободою і соціальною несправедливістю по відношенню до груп населення з низьким доходом, згладжування різкої диференціації населення за рівнем матеріальних статків, підвищення рівня життя населення.

Погоджуємося із С. Поповою, Л. Поповою в тому, що сучасна система надання соціальних послуг є недостатньо ефективною. На рівні територіальних одиниць поки що не запроваджено ефективні механізми раннього виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, планування та надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб. Соціальні послуги задовольняють поки що лише невідкладні потреби вразливих категорій населення, що не орієнтовані на запобігання виникненню складних життєвих обставин, не формують в них навичок реінтеграції у суспільство, що призводить до утримання значної кількості таких осіб під опікою держави (Попова & Попова, 2014, с. 30).

Науковці вважають, що соціальна сфера – це простір складних соціальних відносин і зв'язків між різними елементами соціуму з приводу їх соціального статусу, рівності і нерівності в суспільстві (Шклярський, 1999). У соціологічному контексті, соціальна сфера – це сфера життєдіяльності людського суспільства, в якій реалізується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу всіх сторін суспільного життя, поліпшення становища людини праці (Козирев, 2016).

З позиції економічної науки, поняття «соціальна сфера» позначає певну групу галузей: освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства, фізичної культури і спорту тощо (табл. 1.2). При цьому ці галузі мають своїм безпосереднім адресатом людей,

їхні матеріальні, фізичні та духовні можливості. Всі ці галузі, на думку дослідників, характеризуються загальними ознаками: по-перше, надають блага, в основному у формі послуг, предметом впливу яких є люди і можливості їх повсякденного життя; по-друге, споживання послуг має значні зовнішні ефекти; по-третє, діяльність цих галузей є об'єктом систематичного застосування ціннісних оцінок (Аатаманюк & Аатаманюк, 2020).

Таблиця 1.2

Галузі соціальної сфери з основною діяльністю

Галузі соціальної сфери	Діяльність
Освіта	Навчання, виховання і розвиток
Наука і технологія	Інновації
Культура, ЗМІ, спорт, туризм	Духовний і фізичний розвиток населення
Побутове обслуговування, торгівля й громадське харчування	Надання відповідних послуг
Житлово-комунальне господарство	Забезпечення житлом та експлуатація житлового фонду
Пасажирський транспорт	Транспортні послуги
Соціальна допомога	Надання допомоги потребуючим
Соціальне страхування	Збір страхових внесків та поточні платежі
Пенсійне забезпечення	Пенсійні внески та виплата пенсій
Умови та охорона праці	Профілактика ризиків несприятливих умов праці
Забезпечення безпеки та громадського порядку	Заходи оборонного та профілактичного характеру

Нам імпонує трактування соціальної сфери, представлено групою науковців, які концентрують увагу на її галузевій диференціації і вважають, що соціокультурна сфера містить народну освіту, культуру і мистецтво, охорону здоров'я, фізичну культуру і соціальне забезпечення. Перераховані галузі споріднює властивість безпосередньо впливати на людську особистість» (Беляєв & Дибя & Кириленко, 2005).

Серед багатоманіття визначень терміну «соціальна сфера», хотілося б зупинитися на трактуванні, яке, на нашу думку, є найбільш соціально спрямованим. Йдеться про те, що «соціальна сфера є збірним поняттям, що означає сукупність різних видів, функцій та організаційних форм соціальної діяльності, загальною метою яких є: охорона здоров'я і життя людей; поліпшення їхніх житлово-побутових умов; надання їм рівних прав і можливостей для отримання освіти, роботи і справедливої оплати праці; залучення до сучасних засобів соціокультурного розвитку; матеріально забезпечена і гідна старість шляхом створення і доведення до споживачів відповідних соціальних гарантій, продуктів і послуг (Єременко, 2003).

Соціальна сфера охоплює систему соціальних, соціально-економічних, соціально-етнічних відносин, зв'язки суспільства й особистості. До неї належать сукупність соціальних чинників життєдіяльності громадських, соціальних та інших соціальних груп, умов їх розвитку. Складовими структурними елементами соціальної сфери є соціальна діяльність; соціальна структура та соціальна інфраструктура суспільства; соціальні відносини, що мають можливості доступу для кожної конкретної людини, групи, прошарку, спільноти до цінностей, благ і послуг соціуму.

Соціальна сфера містить такі сегменти: освіту, здоров'язбереження, соціальне обслуговування, вона має свої традиції опису в контексті оцінювання, індикатори та проблемні галузі (Панченко, 2009).

Ще за часів СРСР соціальна політика фактично було похідною від «соціальної сфери», під якою розуміли певні невиробничі галузі, сукупність суспільних відносин і норм, які доволі активно впливали на різнопланову діяльність людей. Відтак, соціальна сфера фінансувалася за залишковим принципом, що є принципово неправильно. Це пов'язано з тим, що, не виробляючи матеріальні цінності, соціальна сфера опосередковано і ефективно впливає на виробничий процес. У більшості європейських країн, так званих країнах «загального добробуту», серед яких Велика Британія,

Німеччина, Швеція та інші, соціальна сфера і соціальна політика є відносно самостійними і самодостатніми (Лукашевич & Семигіна, 2011).

Попри трансформації, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, важливою складовою та механізмом розбудови України, як соціальної держави, є саме соціальна робота, як практична форма реалізації соціальної політики (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Сфери діяльності, головні напрями здійснення, механізми практичної реалізації соціальної політики в Україні

Складові соціальної політики	Змістове наповнення
Об'єкт	все населення країни
Суб'єкт	держава
Сфери діяльності	соціальний захист, охорона здоров'я, зайнятість, житло, освіта
Напрями здійснення	1) передбачення надзвичайних подій і, при потребі, державні гарантії для пом'якшення входження суспільства в рівновагу після них; 2) перерозподіл ресурсів для забезпечення всім соціальним групам суспільства певного рівня життя для зняття можливої соціальної напруги; 3) регулювання способу життя громадян заохочувальними та репресивними засобами.
Механізми реалізації	1) нормативно-законодавчі (становлення комплексної системи соціальних стандартів, розробка соціального бюджету як складової частини Державного і місцевих бюджетів, декларування сімейних бюджетів для визначення права на отримання адресної допомоги); 2) соціально-політичні (запровадження тристороннього соціального партнерства, залучення до реалізації соціальних програм політичних партій і об'єднань громадян та інших громадських інституцій); 3) економічні (зміни оподаткування, захист вітчизняного виробника, розвиток національного ринку товарів і послуг)
Моделі практичної реалізації	1) соціально-демократична модель (спрямована на зрівнялівку, соціальну однорідність усіх громадян. Держава гарантує певний рівень доходів, соціальних послуг, який не залежить від того, який внесок у

	<p>загальнодержавний продукт робить конкретна людина. Досягнення соціальної справедливості, зменшення нерівності у розподілі різних ресурсів досягається шляхом зменшення різниці у статусі і доходах громадян. Означена модель висуває незначні вимоги до особистості, зменшуючи роль особистісних стимулів самореалізації і боротьби людини за власне життя);</p> <p>2) ліберальна модель (держава надає кожному громадянину можливість для самостійного вирішення його проблем. Вона переймає на себе лише ті функції, які не може реалізувати самостійно сама людина або окремі соціальні групи. Держава забезпечує однакові можливості усім для підвищення свого соціального статусу, створюючи лише необхідні стартові умови – економічні, політичні, правові, соціокультурні тощо. Як наслідок, громадянське суспільство стає активним суб'єктом її практичної реалізації)</p>
--	---

Слід зазначити, що основним комплексним механізмом практичної реалізації соціальної політики є соціальна робота, як система теоретичних знань та заснована на них практика, спрямована на забезпечення соціальної справедливості шляхом підтримки найбільш незахищених верств населення. Сьогодні термін «соціальна робота» розглядають у трьох основних значеннях (рис. 1.1).

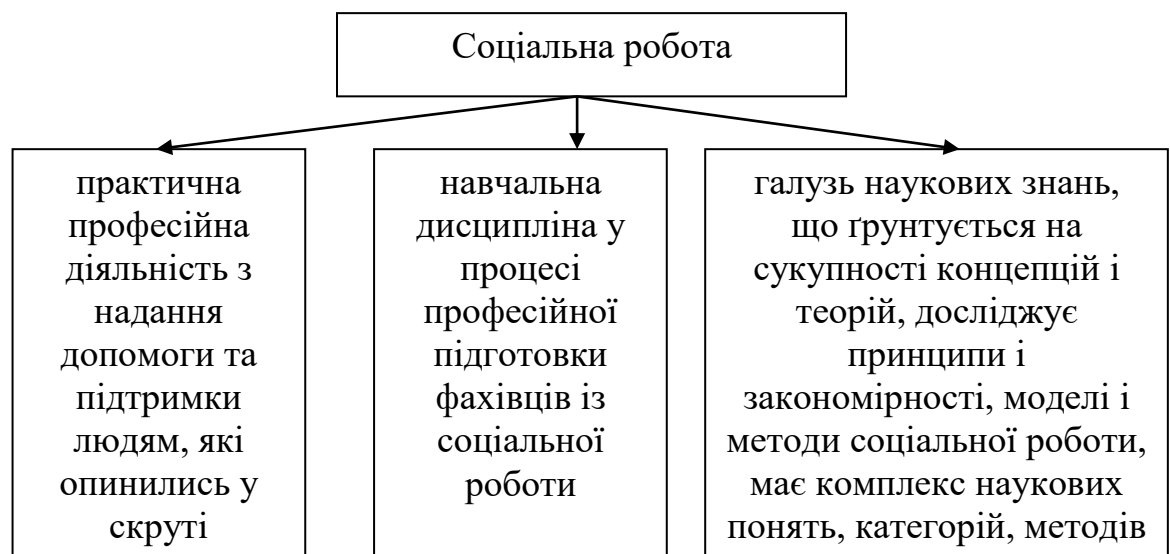

Рис. 1.1. «Соціальна робота» у різних значеннях

Нам імпонує визначення «соціальної роботи», подане Т. Семигіною: «Процес визначення й надання допомоги тим, хто її потребує (індивідам, групам, сім'ям) щодо сприяння вирішенню їх життєвих проблем (економічних, медичних, медико-соціальних, правових, психолого-педагогічних, інформаційно-консультативних та інших) для відновлення, поліпшення чи самоспонування самовідновлювати та само поліпшувати власні здатності до життєдіяльності» (Семигіна. 2006, с. 28). В ньому найбільше простежується гуманістична складова соціальної роботи.

Згідно визначення Європейської Асоціації Шкіл соціальної роботи, соціальна робота є академічною дисципліною та професійною діяльністю, що сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній єдності, а також наснаженню та незалежності людей, залучає окремих фізичних осіб, групи, та суспільні структури до вирішення проблем осіб, сімей які перебувають у складних життєвих обставинах та покращення якості їхнього життя та добробуту, на засадах принципів дотримання прав людини, соціальної справедливості, поваги та колективної відповідальності, протидіє факторам соціального виключення та сприяє дотриманню прав людини (The International Association, 1928).

Нам імпонує визначення «соціальної роботи», запропоноване Н. Лук'яною, яка трактує його, як «професійну діяльність соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів з надання допомоги для успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за браком належних умов у суспільстві або особистих вад соціалізація утруднюється, призупиняється або набуває зворотного напрямку (десоціалізація)» (Лук'янова, 2009).

Представлені визначення дають змогу сформулювати мету соціальної роботи, що зосереджена на врегулюванні правових, економічних відносин людини і суспільства, наданні допомоги та підтримки в подоланні складних проблем та гідному самоутвердженні, що необхідно для повноцінного життя. Н. Лук'янова конкретизувала цілі соціальної роботи, а саме: адаптація або

реадаптація людей у суспільстві; збільшення ступеня самостійності клієнтів, їхньої здатності контролювати життя й ефективніше вирішувати власні проблеми; створення умов, за яких клієнти зможуть максимально проявити свої можливості і отримати необхідне згідно закону; створення умов, за яких люди з обмеженими можливостями зможуть комфортно жити, зберігаючи почуття власної гідності (Лук'янова, 2009, с. 152).

Соціальна сфера, як і будь-яка інша, потребує відповідного управління, оскільки вона не може існувати самостійно. У цьому плані підтримуємо Г. Щокіна в тому, що в основі науки управління мають бути певні соціальні й економічні закони, що є принципово важливими для сучасної соціальної політики в Україні (Щекин, 2000).

При описі соціальної сфери використовують швидше розширювальне трактування поняття, оскільки означена сфера орієнтована на виконання великого кола завдань щодо підтримки нормального функціонування і розвитку суспільства, і забезпечення умов для розширеного відтворення суспільства в усіх його проявах (Куценко, 2008). Окрім цього, соціальна сфера охоплює весь простір життя людини – від здоров'я, дозвілля, умов праці та побуту, способу й укладу життя до соціально-класових і соціально-етнічних відносин. Основною функцією соціальної сфери є розвиток реальних і потенційних можливостей суспільства щодо відтворення і розвитку соціальної життєдіяльності людей (Кривобок, 2012).

Соціальні системи, на думку Е. Гідденса (Giddens, 2009), складаються з практик, організованих як взаємозалежність суб'єкта дії і групи, взаємодія яких відбувається в часі і просторі, тому соціальні системи виступають як структурні поля, де агенти займають певні позиції по відношенню один до одного. Систему, у свою чергу, пов'язують з правилами та ресурсами, що є структурними складовими соціальних систем.

Досліджуючи сферу соціальних послуг з точки зору її змістового наповнення, необхідно представити окремі поняття, які безпосередньо пов'язані з нею (рис. 1.2).

Рис.1.2. Допоміжні складові сфери соціальних послуг

Соціальна допомога – це одна з основних форм підтримки суспільством осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством. Соціальна допомога буває державною, благодійною, гуманітарною, грошовою або натуральною тощо (Білик, 2022). Соціальна допомога представляє собою систему соціальних заходів у вигляді сприяння підтримки та послуг, які надаються окремим особам чи групам, соціальними службами для подолання чи пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві (Кравченко, 2016).

Соціальна підтримка (піклування) – це система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти із скрутного становища (Прилипко, 2007, с. 322). Соціальна підтримка надається у вигляді матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пілг, та надається найменш захищеним

категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування (Шумна, 2011, с. 120).

Соціальний захист є системою заходів, що здійснюються суспільством і його різними структурами, щодо забезпечення гарантованих мінімальних достатніх умов життя, підтримки життєзабезпечення і життєдіяльності людини за допомогою надання їй соціальних послуг та заходів соціальної підтримки. В Україні поняття «соціальний захист» закріплено конституційно. Воно передбачає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також по старості та в інших випадках, передбачених законом і гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, що здійснюється за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (Конституція, 1996).

Визнаючи міжнародні стандарти у соціальній сфері, Україна, на думку М. Диха, має вживати заходи для їх практичної реалізації. Для цього необхідно запроваджувати більш ефективні та економічно обґрунтовані форми і види соціального захисту, що супроводжуються розвитком мережі закладів соціального обслуговування на рівні громад. А це вже відповідає міжнародним стандартам і європейській моделі (Диха, 2020).

Соціальне забезпечення акцентовано на практиці виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення передбачає право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Болотіна, 2000).

Як форма надання соціальних послуг, соціальне забезпечення спрямоване на матеріальне забезпечення певних категорій громадян за

рахунок коштів державного бюджету і спеціальних позабюджетних державних фондів, у випадку втрати джерела до існування, понесення додаткових витрат чи відсутності необхідного прожиткового мінімуму з об'єктивних, соціально значимих, обумовлених законодавством, причин з метою вирівнювання соціального положення цих громадян у порівнянні з іншими членами суспільства (Кравченко, 2018).

Соціальний розвиток є складовою соціального процесу, це процес, під час якого визначаються та реалізуються соціальні програми в оптимальній послідовності та з найбільшим соціальним та економічним ефектом (Греба, 2017). Сприяння соціальному розвитку передбачають дії з надання одержувачу соціальних послуг, орієнтованих на активізацію його життєвих сил, посилення внутрішніх мотиваційно-ціннісних ресурсів.

Сьогодні в Україні створена система соціальних послуг, яка є одним із важливих показників, що визначають якість життя людей. Важливість означеної системи для суспільства незаперечна, особливо йдеться про послуги, які надає система соціального обслуговування. Розширення видів і якості соціальних послуг населенню останнім часом стало яскравим позитивним маркером соціально-економічних перетворень в країні.

Згідно із ЗУ «Про соціальні послуги», система надання соціальних послуг – це правова основа, принципи, способи і форми надання соціальних послуг, сукупність суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації надання соціальних послуг (України, З., 2019). Загалом, систему соціальних послуг трактують, як продукт взаємодії людей (Мораль, 2020).

На переконання О. Нечосіної, соціальні послуги були покликані замінити існуючу за радянських часів систему соціального обслуговування населення. Стара централізована система соціального обслуговування складалася з мережі установ і закладів, що утримувались за рахунок бюджетних коштів. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що загалом означена система орієнтувалася не на потреби громадян, а на бюджетне фінансування. Орім цього, не було передбачено оцінювання якості послуг (Нечосіна, 2019).

Новоутворена система соціальних послуг базувалась переважно на старих засадах, державних та комунальних закладах соціального обслуговування. Перший етап реформування системи соціальних послуг, який почався в 2007 році, передбачав ініціювання підходів щодо якості соціальних послуг – визначення потреб населення у послугах, поняття якості та її показників, контролю, а також запровадження механізмів для постійного стимулювання надавачів соціальних послуг для забезпечення належного рівня якості.

В 2012 році було акцентовано увагу на Стратегії реформування, а саме забезпечення доступності соціальних послуг усім категоріям громадянам, які їх потребують. Існуючи держані та комунальні заклади не могли забезпечити всі потреби, водночас в різних регіонах з'явилися недержавні надавачі соціальних послуг, отже постало завдання щодо формування ринку соціальних послуг та створення рівних умов для надавачів всіх форм власності та господарювання. Це можна було створити шляхом встановлення єдиних критеріїв до надавачів соціальних послуг, запровадження нових підходів до їхнього фінансування, перехід від утримання закладів до замовлення послуг. Разом із тим продовжувалась робота з удосконалення якості соціальних послуг. Так, були розроблені та запроваджені Державні стандарти соціальних послуг, рекомендації щодо моніторингу та оцінки їх якості.

Слід зазначити, що система соціальних послуг в Україні постійно перебуває в процесі модернізації та оновлення відповідно до нових потреб громадян та сучасних світових підходів у наданні соціальних послуг. Ухвалення нової редакції Закону «Про соціальні послуги» є ключовим, переломним кроком на шляху реформування соціальних послуг, який запустить наступні фази удосконалення системи.

Розкриємо зміст поняття «послуга». Слід зазначити, що в економіці послуга є нематеріальним товаром, результатом (продуктом) виробництва послуги, іноді навіть результатом діяльності індустрії послуг. На відміну від

матеріальних товарів, послуга має свої характеристики. На основі напрацювань українських науковців (Дубич, 2015; Кривобок, 2012; Ліжевський, 2021), ми виокремили такі особливості послуг:

- невідчутність – послугу не можна «помацати», відкласти, складувати, передати комусь тощо. Послуги можуть використовувати або утілюватися в матеріальних предметах, але самі по собі вони не є такими. Більшість послуг є діями, наприклад, юридична консультація, зазвичай має на увазі надання юридичної інформації і представлення клієнта в суді. У таких послуг немає відчутного вихідного продукту;
- неможливість її витратити – в процесі її надання послуга використовується повністю, не можна її частину відкласти на потім, використати вдруге;
- неподільність (невіддільність від джерела) – надати послугу можна тільки тоді, коли поступає замовлення або з'являється клієнт. Процес надання послуги є одночасно процесом її споживання. Надавач послуги є учасником процесу так само, як і отримувач послуг. В сучасних умовах послуга може бути надана автоматично, проте надавач повинен відповідним чином організувати процес надання послуги та підтримувати її активність;
- одночасність (симультанність) – процес надання, як і процес споживання послуги починається одночасно, з того часу, коли надавач відповідає на запит отримувача;
- мінливість (варіабельність) – кожна послуга є унікальною, оскільки вона одноразово створюється і споживається і ніколи не може повторюватися точно. Час, місце, обставини, умови, ресурси будуть різнитися для кожної наступної послуги, навіть якщо один і той же споживач захоче ту саму послугу. Багато послуг розглядаються як гетерогенні (позбавлені однорідності), зазвичай є модифікованими для кожного споживача послуг або кожної нової ситуації. Це властивість

- особливо важливо для сфери соціальних послуг, оскільки суб'єктивний, особистісний момент в них особливо суттєвий;
- нездатність до зберігання – послуги не можуть бути створені для подальшого продажу і надання, вони не підлягають інвентаризації. Послуги не можна понести додому, проте той, кому її надали, здатний отримувати задоволення протягом довгого часу після її отримання;
  - непостійність якості (мінливість якості виконання послуги) є наслідком одночасного виробництва і споживання послуги. Якість послуги суттєво залежить від того, хто її забезпечує, від специфіки купівельних вимог до послуги, а також від того, де і коли вона надається.

Обслуговування та послуги (в західних мовах – трактується також як «служба») іноді виражаються єдиним поняттям. Так, послуги є результатом взаємодії, як правило, зацікавлених сторін, причому джерелом і споживачем послуг є і та, й інша сторони, кожна – своєї послуги (Данилюк, 2014). На переконання колективу вчених, «послуга – це дія або процес, що пропонує одна сторона іншій. Хоча в ході цього процесу нерідко використовують фізичні об'єкти (товари), виконання дії по суті, носить нематеріальний характер і, як правило, не призводить до отримання права власності на будь-що» (Іванова & Семак & Вовчанська, 2018). Окрім цього, послуга це – скорочене визначення сервісу (Реут, 2008). Термін «сервіс» походить від англійського слова *service* (служба) і визначається як обслуговування населення (Сурмін & Бакуменко & Михненко та ін., 2010). Відповідно, «сервіс» є синонімом понять «послуги» і «обслуговування», при цьому в основі останнього лежить поняття «послуги».

У «Словнику із соціальної роботи» «соціальне обслуговування» представляється як діяльність соціальних служб з соціальної підтримки, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведенню соціальної адаптації і реабілітації громадян, які знаходяться у важкій життєвій ситуації (Словник, 2022).

У контексті нашого дослідження варто розглянути питання про взаємозв'язок соціального сервісу з соціальною роботою. Так, на погляд групи вітчизняних науковців, соціальна робота виступає особливим видом соціальних послуг, елементом соціального сервісу. При цьому, соціальні послуги в галузі соціальної роботи визначаються як наукові, освітні, послуги практичного характеру з надання клієнтам допомоги, підтримки та соціального захисту. Оскільки соціальна робота носить комплексний, універсальний характер, послуги в цій галузі можна розділити на медичні, правові, соціально-психологічні, соціально-побутові тощо (Полянничко & Кирилюк, 2020).

Послуги розглядають як продукт людської діяльності. Зокрема, будь-які потреби людина задовольняє за допомогою матеріальних благ і послуг. До матеріальних благ належать речі, фізичні предмети: житло, меблі, продукти харчування, одяг, взуття, ліки тощо. Сьогодні переважна частина матеріальних благ має форму товару, який людина купує в магазині, на ринку або в іншому місці. Інша частина людських потреб задовольняється за допомогою послуг, що не мають матеріальної форми (Бойчик, 2016).

Так, Ф. Котлер трактує «послугу», як діяльність, спрямовану на задоволення потреб конкретної особи, що не призводить до володіння чим-небудь (Kotler & Lane, 2015). Підтвердження цієї думки знаходимо у напрацюваннях О. Сушинського, який наголошує, що сфера послуг напряду пов'язана із економікою, що забезпечує виробництво товарів, а не послуг. Нематеріальний результат послуги нерозривно пов'язаний із самою діяльністю щодо її надання (Сушинський, 2002).

Окрім цього «послугу» розуміють, як «господарську діяльність, спрямовану на задоволення потреб замовників (фізичних або юридичних осіб) шляхом надання їм духовних, соціальних, матеріальних благ або створює умови для споживання зазначених благ» (Любецька, 2018). У даному контексті послуга є специфічним продуктом, виробленим на вимогу

замовника, і виражається в зміні стану самого споживача, або в зміні умов споживання продукту.

Оскільки предметом нашого дослідження є «соціальні послуги», спробуємо розкрити змістову характеристику означеного поняття. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/ сімей, які в них перебувають (України, З., 2019). До складних життєвих обставин відносять такі обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/ сім'я не може подолати самостійно. Йдеться про інвалідність, часткову втрату рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо (України, З., 2019).

Загалом терміни «послуги», «державні послуги», «публічні послуги» та «соціальні послуги» в нашій країні доволі часто вживають як синоніми, нівелюючи при цьому відмінності, які існують між ними. При використанні категорії «послуги» головний акцент робиться переважно на юридичних аспектах, зокрема на адміністративній процедурі їх надання (Існуючі механізми, 2016, с. 54).

Так, «публічні послуги» означають різноманітні послуги, які органи влади надають населенню (ООН 1999), вони є різними як по суті, так і по об'єму. Наприклад, це можуть бути правоохоронні та правозахисні послуги, послуги з економічного розвитку, фінансові послуги та послуги регулятора, інфраструктурні та комунальні послуги, соціальні послуги (освіта, здоров'я, соціальне страхування, захист від безробіття, захист людей похилого віку, сиріт, та інші послуги для малозабезпечених). При цьому механізм надання цих послуг суттєво залежать від їх суті та отримувачів, інституцій, що

надають послуги та рівня існуючої монополії та конкурентоспроможності в різних категоріях послуг (Існуючі механізми, 2016, с. 54).

Слід зазначити, що «державні послуги» найчастіше ототожнюються з «публічними послугами». Це пов'язано з перекладом, оскільки англійською термін «public service» означає «публічні». Хоча саме поняття «публічні послуги» набагато ширше за значенням ніж «державні послуги». Це можна пояснити тим, що на відміну від державних послуг, суб'єктом надання яких є виключно держава, публічні можуть надавати як державні, так і недержавні структури. Отже, публічні послуги – це послуги, що можуть надавати як державні органи, так і органи місцевого самоврядування, або будь-які інші органи, у випадку, якщо держава делегує їхнє виконання і забезпечує відповідними ресурсами їх надання. Йде не тільки про кошти Державного бюджету, а й про кошти територіальних громад, які дають змогу органам місцевого самоврядування надавати більш якісні послуги населенню, виявляючи ініціативу. Отже, «публічні послуги» - це послуги, що є юридично й соціально значущими діями в інтересах суспільства, держави й громадян. Їхньою характерною особливістю є наявність для них регламентів, зумовлених державою, і державний нагляд за їхнім наданням (Існуючі механізми, 2016).

У свою чергу, «соціальні послуги», на відміну від «публічних» можуть надаватися лише громадянам, а не юридичним особам. Порядок їх надання чітко регламентований законодавством, вони надаються лише в межах цільової державної програми, для них характерна адресна спрямованість, а фінансування здійснюється за рахунок бюджетних коштів (Існуючі механізми, 2016).

Попри наявність ЗУ «Про соціальні послуги», де чітко визначено категоріальне поле, науковці дають власне визначення терміну «соціальні послуги». Так, у розумінні Б. Сташківа, соціальні послуги є результатом діяльності соціальних служб, спрямованим на задоволення потреб особи щодо пристосування до існуючого середовища, її реабілітації та можливості

жити повноцінним життям (Сташків, 2005). Досліджуючи соціальні послуги, Г. Слезанська та В. Поліщук наголошують, що вони (social service) є складовими системи соціального захисту населення і є будь-якими послугами, що надаються як державними, так і громадськими організаціями, приватними підприємцями вразливим категоріям осіб для покращення умов їхнього існування (Слезанська & Поліщук, 2019).

Соціальні послуги – це вид соціальної дії, який містить ознаки і закономірності генерального зразка соціальних дій та відрізняється власною специфікою. Досліджуючи особливості соціальних послуг, вчений наголошує, що це суб'єктно-об'єктна соціальна дія, спрямована на задоволення існуючих потреб людини. У процесі соціальної дії здійснюється взаємодія суб'єкта і об'єкта послуг по відношенню один до одного в ситуації, що склалася. Ознакою специфічності даної соціальної дії є той факт, що в процесі надання / споживання послуг об'єкт має виражену суб'єктність, є активною ланкою взаємодії і впливає як на хід, так і на сам результат надання послуг. Дії, організовані навколо взаємовідносин індивідів, створюють соціальну систему дії або «систему соціальних послуг» (Дубич, 2015).

Для ґрунтовнішого розуміння терміну «соціальна послуга», спробуємо представити її у вигляді взаємопов'язаних між собою структурних елементів, які одночасно виступають відмінними рисами (рис. 1.3).

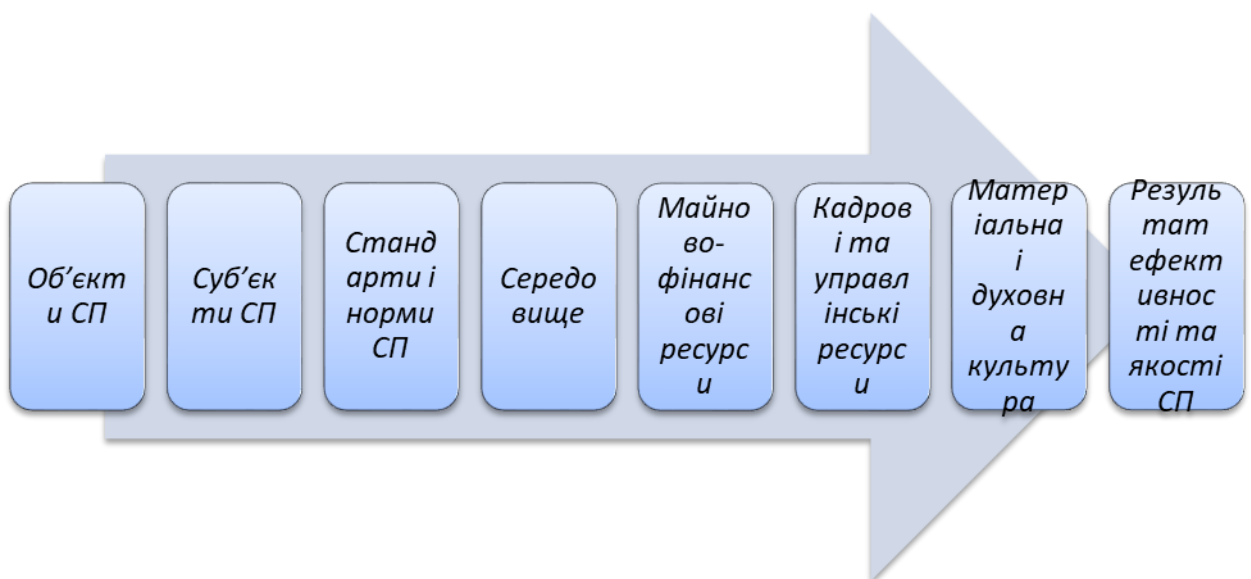

Рис. 1.3. Структурні елементи соціальної послуги

Об'єктами соціальних послуг можуть бути особи / сім'ї, які мають потреби, інтереси у розв'язанні своїх життєвих проблем. Цей компонент передбачає клієнтів центрів соціальних служб / центрів надання соціальних послуг, кожен з яких має свої індивідуальні потреби, особливості, інтереси. Особливу увагу відіграє індивідуальний, адресний підхід, оцінка потреби клієнта.

Суб'єктами соціальних послуг є уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг, які мають професійні знання, вміння і навички і працюють у сфері соціальних послуг. Важливими є особистісні якості, рівень духовної культури і мотивації фахівців, що надають соціальні послуги.

Стандарти і норми соціальних послуг встановлюють вимоги щодо забезпечення необхідного рівня доступності соціальних послуг, зокрема на кожному етапі їх надання; визначають зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальних послуг, показники їх якості.

Середовище – соціум, в якому відбувається вироблення і надання соціальних послуг, рівень адаптації до послуг, їх затребуваність, ставлення до соціальних служб у суспільстві, формування свободи вибору соціальних послуг, вплив їхнього розвитку на соціальне становище суспільства. *Майново-фінансові ресурси* підтримують реалізацію соціальних послуг або перешкоджають їм. *Кадрові та управлінські ресурси* структур, що надають соціальні послуги. *Матеріальна і духовна культура об'єктів і суб'єктів* соціальних послуг. *Результат ефективності та якості соціальних послуг*.

Підтримуємо С. Попову, Л. Попову в тому, що саме держава здійснює пошук оптимальної системи державних засобів забезпечення прав людини і громадянина в Україні через систему надання соціальних послуг (Попова & Попова, 2014). Метою системи надання соціальних послуг є розв'язання життєвих проблем окремих осіб чи соціальних груп; створення таких умов, за

яких означені групи зможуть самостійно розв'язувати свої проблеми, відновлювати втрачені навички та функції, долати або мінімізувати негативні наслідки тих обставин, які вони не в змозі подолати самостійно за допомогою наявних у них ресурсів. Основними цілями функціонування означеної системи має бути профілактика негативних соціально-економічних явищ, сутність яких полягає в попередженні, запобіганні виникнення складних життєвих обставин, формами реалізації яких є соціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція тощо (Дубич, 2015).

Спираючись на дисертаційні дослідження К. Дубич (Дубич, 2015), Г. Кучер (Кучер, 2019), Г. Слезанської (Слезанська, 2019), ми встановили, таке:

- по-перше, послугу надає або здійснює «діяч», «актор», яким є фахівець соціальної установи або соціальної служби в особі соціального працівника, фахівця із соціальної роботи, соціального менеджера та ін. Згідно з теорією дії Т. Парсонса, «актори» – це соціальні суб'єкти, які виконують свої ролі в соціальній системі;
- по-друге, при наданні соціальної послуги визначаються цілі, на досягнення яких має бути спрямована дія (поліпшення добробуту, якості життя, покращення життєвої ситуації тощо);
- по-третє, основні тенденції розвитку ситуації дії відрізняються від стану подій – цілі, на яку спрямована дія. При цьому, необхідно враховувати засоби для досягнення цілей та умови дії, що характеризують залежність від об'єктивних обставин, коли ступінь свободи в орієнтації дії на конкретні цілі обмежена суб'єктивно неконтрольованими складовими ситуації;
- наявність суб'єктивної «нормативної орієнтації», коли зв'язок цілей і засобів склався під впливом інституціолізованих і внутрішньо засвоєних ціннісних стандартів.

Специфічними властивостями соціальних послуг дослідники називають: необхідність безперебійного їх надання; необхідність

розосередження надання послуг на території громади для максимального наближення до місця проживання клієнта; «відсутність суперництва», пов'язана зі збільшенням кількості споживачів послуг та їхньою корисністю на клієнтів (Гаєвський & Гаєвська, 2012).

Оскільки соціальні послуги є важливим атрибутом життєдіяльності людини і суспільства, вони відрізняються характерними ознаками: по-перше, послуга виникає, коли потрібно задовольнити потреби людини; по-друге, в якості головного об'єкта впливу виступає людина, яка відрізняється не тільки потребами, а й суб'єктивністю, ціннісними орієнтаціями, особливостями поведінки, проявляючи можливість вибору і реалізації споживчих переваг; по-третє, послуга є результатом процесу соціальної взаємодії споживача і виробника, що виражається в суб'єктивному відчутті їх задоволення або незадоволення, тим самим відображає високий рівень суб'єктивізму (Дубич, 2015; Стефанова, 2012).

Метою функціонування «соціальної послуги» є задоволення потреб людини в процесі її життєдіяльності. Її можна розглядати як чинник соціального розвитку цивілізованого суспільства. Дії щодо задоволення потреб людей визначають зміст і вид тієї чи іншої послуги. Сьогодні існують різноманітні види послуг, орієнтовані як на задоволення природних, так і на задоволення соціальних потреб. До числа послуг, покликаних задовольнити соціальні потреби, крім медичного обслуговування або освіти, належать всі послуги соціальної сфери. Відповідно, до соціальних можна віднести вітальні потреби (задовольняються, наприклад, наданням матеріальної допомоги, забезпеченням безпеки індивідів), потреби у визнанні, саморозвитку, самореалізації.

У багатьох дослідженнях (Греба, 2017; Дубич, 2015; Кривобок, 2012; Слосанська, 2019) термін «послуга» використовують для позначення як процесу створення продукту, так і самого продукту, який задіяний в обороті. Процес споживання соціальної послуги також є багатокомпонентним і може бути представлений таким чином:

1) наявність і усвідомлення одержувачем послуг потреби для підтримки певного рівня життя. Тобто, у кожної людини виникає потреба не в якомусь виді послуг, а в будь-якій матеріальній або нематеріальній користі (догляді, спілкуванні, творчих заняттях тощо).

2) поява у споживача послуг мотиву до зміни існуючого стану життєдіяльності, до набуття «блага / корисності (поліпшення матеріального становища, забезпечення зайнятості, підвищення рівня затребуваності в суспільстві тощо);

3) контакт між фахівцем, що оцінює послуги, і клієнтом. Спеціаліст надає інформацію, що дає змогу клієнту дізнатися про можливості отримання соціальних послуг, їхні якісні характеристики, порядок подання тощо;

4) прийняття пропозиції або відмова від пропозиції щодо надання соціальної послуги. Наприклад, пропозиція проходити курс соціальної реабілітації для людини з обмеженими можливостями може бути відхилена через соціально-психологічні особливості клієнта;

5) надання соціальної послуги – цей етап відрізняється відчуттям задоволення або незадоволення від наданих послуг;

6) первинне усвідомлення клієнтом ефекту (позитивного, негативного або нейтрального) від отримання соціальної послуги;

7) висування претензій до якісної і кількісної складових соціальної послуги. Наприклад, клієнтові може не подобатися харчування в ідальні стаціонарного закладу соціального обслуговування, недостатня увага з боку обслуговуючого персоналу тощо. На цьому етапі проявляється різниця між рівнем потреб клієнта і можливостями установи, що надає послуги;

8) дії клієнта щодо самоактивізації та самореалізації власних потреб. Поступово у процесі надання послуги, клієнт стає не стільки об'єктом, скільки повноправним суб'єктом соціального обслуговування. Участь у соціокультурних заходах, формування груп самопомоги, активізація правового самозахисту спрямовані на підвищення самооцінки і зміну життєвих орієнтирів клієнта;

9) вторинне усвідомлення ефекту від надання соціальної послуги. При неодноразовому отриманні соціальних послуг клієнт суб'єктивно розглядає себе в принципово іншій ієрархії соціальних статусів і ролей, змінюється його Я-концепція, відчувається підйом життєвих сил, переглядаються життєві перспективи. Цей етап, як і попередній, настає не завжди. Все залежить від наявності внутрішніх ресурсів одержувачів послуг, рівня їхньої мотивації, зміни життєвого статусу, ступеня активності або пасивності тощо;

10) виникнення бажання повторно отримати послугу. Це може статися не тільки внаслідок поліпшення соціального стану клієнта, але й у випадку виникнення у нього утриманської мотивації без підвищення соціальної адаптованості.

Підтримуємо вчених (Дубич, 2015; Семигіна & Міщенко & Кіча та ін., 2007) у тому, що самі по собі соціальні послуги є поліфункціональними. Так, вони виконують такі функції:

- адаптивну – за допомогою організації соціальних послуг сприяє активному пристосуванню людини до умов соціального середовища;
- діагностувальну – виявляє проблеми клієнта, оцінює їх, проводить аналіз, визначає методи розв'язання проблеми;
- превентивну – спрямовану на запобігання виникненню можливих життєвих колізій у окремих індивідів і груп ризику, підтримання нормального рівня їх життєдіяльності;
- коректувальну – спрямовану на виправлення тих соціально-психологічних рис і норм поведінки клієнтів, які не відповідають прийнятним стандартам і нормам в суспільстві;
- реабілітаційну – що сприяє підтримці, відновленню фізичних, психічних, соціальних можливостей людини;
- соціалізуючу – спрямовану на встановлення соціальних контактів за принципом: «клієнт–фахівець–соціальна служба–соціум»;
- супроводжуючу – спрямовану на постійний зворотній зв'язок клієнта і фахівця для отримання бажаного результату;

- опікунську – спрямовану на влаштування дітей і громадян, що визнані судом недієздатними, в опікунські сім'ї;
- патронажну – що дає змогу систематично спостерігати за людиною (клієнтом) для своєчасного виявлення ступеня соціальної дезадаптації та надання, в разі необхідності, соціальної допомоги;
- посередницьку – орієнтовану на поведінку соціальних суб'єктів, їх взаємодію та досягнення результату.

Згідно з поставленими у дослідженні завданнями, доцільно зупинитися на висвітленні видів послуг. Відзначимо, що це питання є найбільш неузгодженим, оскільки існує доволі багато позицій з приводу класифікації послуг. На думку А. Сидорчука, будь-яка класифікація є доволі умовною, але незамінною при вивченні сукупності явищ, оскільки дає змогу згрупувати їх відповідно до вибраних для дослідження однорідних ознак (Сидорчук, 2014).

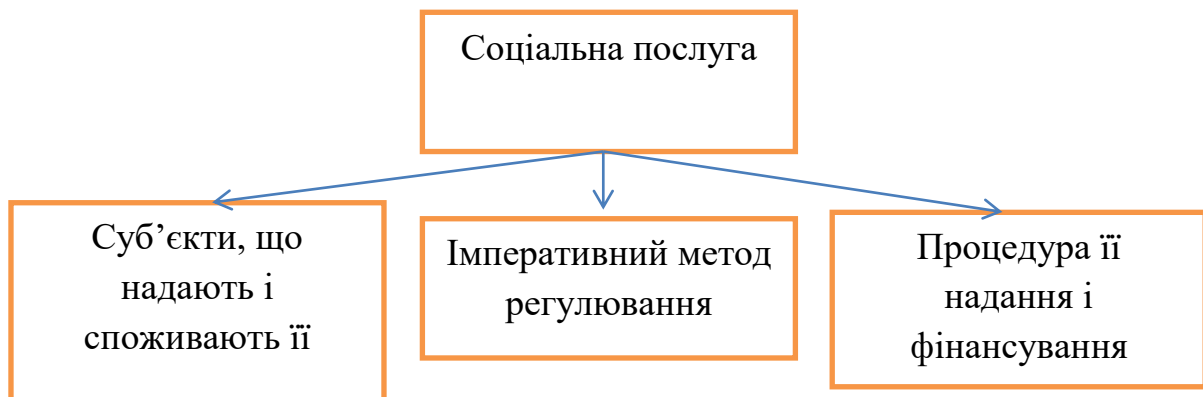
Статистична одиниця в ESSPROS являє собою схему послуг в рамках системи соціального захисту населення (European system, 2016). В рамках цієї системи розрізняють напрями, які прямо або опосередковано можуть бути пов'язані з соціальними послугами: підтримка здоров'я; підтримка інвалідності; забезпечення старості; соціальна підтримка сім'ї, дітей, материнства; підтримка безробітних; інші ситуації, що стосуються здоров'я, освіти, працевлаштування.

Ще одним видом послуг є «інтегровані послуги», що у розумінні Л. Ільчук, є концепцією надання послуг, в якій окремі блоки послуг скоординовані між собою. Означені послуги акцентовані на забезпеченні економічної ефективності, поліпшенні якості та підвищенні рівня задоволеності отримувачів і надавачів. Цього можна досягти за допомогою зниження неефективності в медичній, освітній та системі соціального захисту, підвищення безперервності, адаптації послуг у процесі надання допомоги та розширення прав і можливостей їхніх отримувачів. Вони являють собою комплекс послуг, які доступні для певної групи населення на

певній території, або для населення територіальної громади, та об'єднані в рамках однієї соціальної служби або організації (Ільчук, 2018).

В основі інтегрованих послуг є принцип комплексності, що означає, що вони максимально зосереджені в одному місці, що є зручним для клієнтів. Характерною рисою інтегрованих послуг є орієнтація на індивідуальні потреби цільових груп, гнучкість переліку пропонованих послуг залежно від зміни потреб клієнтів та обов'язкове розв'язання їхніх проблем. Підтримуємо Л. Ільчук у тому, що залучення різних фахівців і служб вимагає створення дієвого механізму командної роботи в рамках мультидисциплінарної команди, а також фахової інтеграції (Ільчук, 2018). Отже, інтегровані соціальні послуги передбачають комплексне, скоординоване надання соціально-економічних, соціально-педагогічних, соціально-психологічних, медико-соціальних, юридичних, інформаційних та інших послуг.

Вважаємо, що є три основні характеристики соціальних послуг, що відрізняють їх від інших видів (рис. 1.4). Погоджуємося із експертами національних організацій громадянського Суспільства, Координатором проєктів ОБСЄ в Україні, в тому, що соціальні послуги мають усі ознаки публічних і за своєю суттю є публічними, але, на відміну від державних послуг, критерієм виділення є не коло суб'єктів, що їх надають, а сфера, в якій вони реалізуються .

Рис. 1.4. Характеристики соціальних послуг

Вважаємо, що в основі класифікації соціальних послуг обов'язковим компонентом має виступати взаємодія за принципом «клієнт–фахівець–

соціальне середовище». Спробуємо представити види соціальних послуг за різними критеріями (рис. 1.5).

Так, класифікувати послуги можна на основі врахування їхнього функціонального спектру (діагностувальна, прогностична, попереджувально-профілактична, правозахисна, соціально-педагогічна, психологічна, соціально-побутова, комунікативна, рекламно-пропагандистська, морально-гуманістична, організаційна функції).

Доволі важливим критерієм класифікації соціальних послуг може бути їх «суб'єктність» та «об'єктність»: залежно від об'єктів, яким вони надаються (різні категорії населення, в тому числі особи з інвалідністю, люди літнього віку, люди без певного місця проживання, люди, що знаходяться у важкій життєвій ситуації та ін.) та суб'єктів, які їх надають (фахівці соціальних установ, волонтери, соціальні працівники, члени родини та ін.).

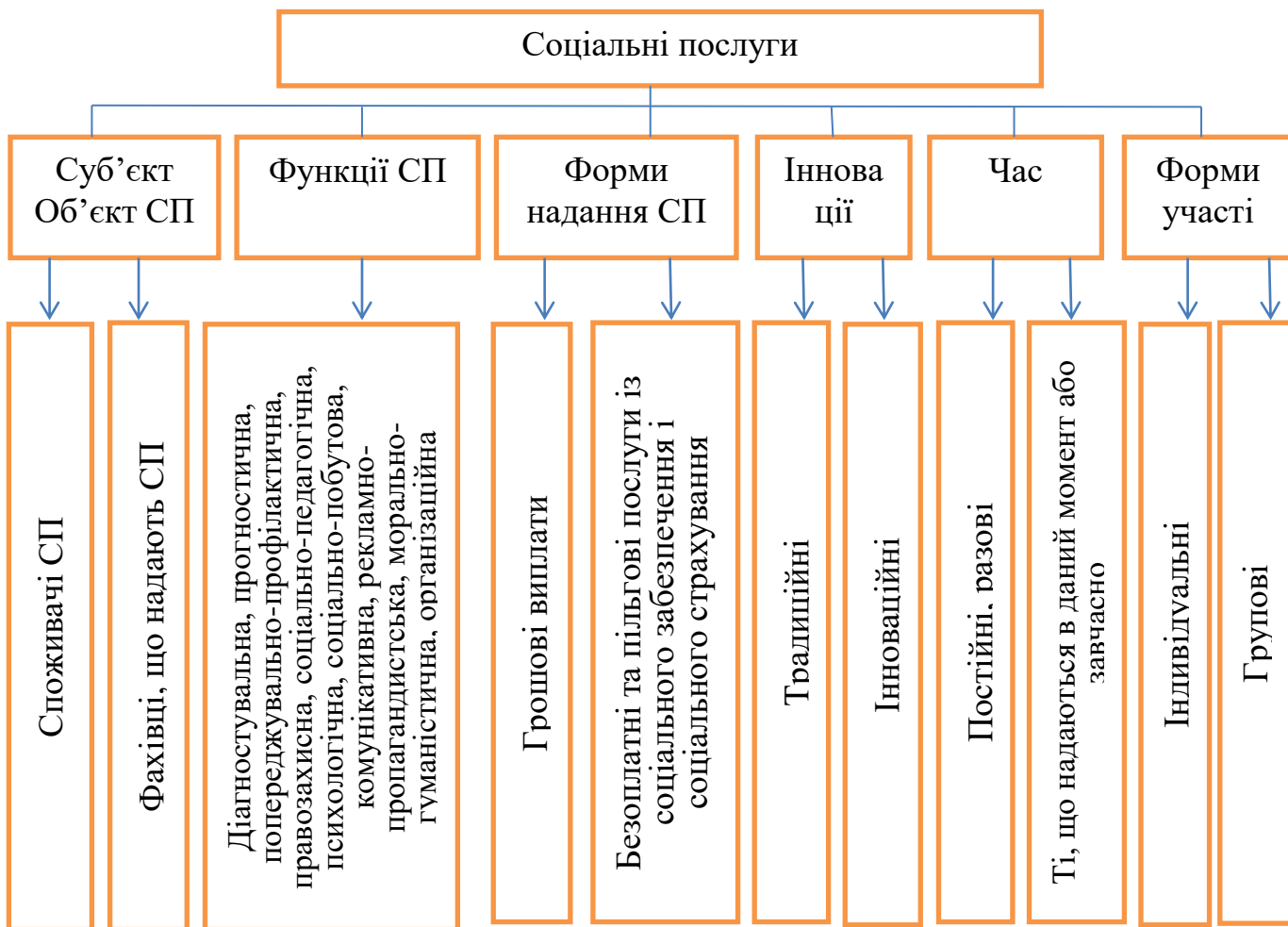

Рис. 1.5. Види соціальних послуг

Соціальні послуги можна групувати залежно від форми їх надання: грошові виплати (різні види пенсій і допомог); безоплатні та пільгові послуги із соціального забезпечення і соціального страхування (Сидорчук, 2014).

Окрім цього, соціальні послуги розподіляють на індивідуальні, які надаються окремому клієнту відповідно до його запитів і потреб, і групові (колективні). Останні можуть надаватися одночасно групі клієнтів, об'єднаних за різними ознаками згідно їх інтересів (послуги з навчання людей літнього віку комп'ютерної грамотності; організація соціокультурної діяльності з різними групами клієнтів; лікувальна фізкультура; соціальний туризм тощо).

За критерієм «часовий фактор», соціальні послуги можуть бути постійними (довготривалими) (обслуговування самотніх літніх людей і людей з обмеженими можливостями на дому). Під одноразовою послугою розуміють послугу, яка надається протягом певного часу. Разову послугу можна здійснювати на прохання клієнта (прибирання квартири, покупка ліків, супровід тощо).

За часовим критерієм послуги можна розподіляти на ті, що надаються в даний конкретний момент для розв'язання соціальних проблем клієнта, і ті, що надаються завчасно для запобігання важкій життєвій ситуації (профілактика поширення різних форм девіантної поведінки).

З точки зору «інновацій» послуги можна класифікувати як інноваційні і традиційні. Традиційні – це ті, які склалися і роками не змінюються, а інноваційні дають змогу впровадити в практику роботи соціальних служб нові види послуг, більш якісні, більш ефективні.

Таким чином, і в теоретичних дослідженнях, і в практиці управління застосовують різні підходи і критерії класифікації послуг, в залежності від завдань, які виникають в тих чи інших ситуаціях. У своєму дослідженні ми спираємось на основний ЗУ «Про соціальні послуги» (ст. 16) (України, З.,

2019), який чітко визначає класифікацію різних видів. Спробуємо представити класифікацію соціальних послуг (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Класифікація соціальних послуг (згідно ЗУ «Про соціальні послуги»)

Критерії	Типи соціальних послуг
За спрямованістю	1) соціальна профілактика; 2) соціальна підтримка; 3) соціальне обслуговування
За типами	1) прості СП, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги; 2) комплексні СП, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги; 3) комплексні спеціалізовані СП; 4) допоміжні СП у вигляді натуральної допомоги
За місцем надання	1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома); 2) у приміщенні надавача соціальних послуг: стаціонарно; напівстаціонарно; 3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці
Залежно від строку надання	1) екстрено (кризово); 2) постійно; 3) тимчасово; 4) одноразово
За класифікатором СП (базові СП)	1) догляд вдома, денний догляд; 2) підтримане проживання; 3) соціальна адаптація; 4) соціальна інтеграція та реінтеграція; 5) надання притулку; 6) екстрене (кризове) втручання; 7) консультування; 8) соціальний супровід; 9) представництво інтересів; 10) посередництво; 11) соціальна профілактика; 12) натуральна допомога; 13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; 14) переклад жестовою мовою; 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до

	сімейних; 16) супровід під час інклюзивного навчання; 17) інформування; 18) медіація.
--	--

Проведений аналізу змістовного, функціонального, критеріального аналізу соціальних послуг дав змогу встановити, що вони носять суб'єктно-об'єктний характер, мають цільову спрямованість, здійснюються системою за допомогою різних форм, методів, технологій і засобів, а їхній результат впливає на якість життя індивіда, групи і характер соціальних відносин у системах «людина–людина», «людина–суспільство».

1.2. Професійна підготовка фахівців із соціальної роботи за кордоном і в Україні

Сучасна кризова ситуація викликала гостру необхідність допомоги різних груп населення, серед яких люди літнього віку, діти з неповних і багатодітних сімей, безробітні, люди, що страждають на алкоголізм і наркоманію. Таку допомогу надають фахівці із соціальної роботи (соціальні працівники).

У березні 1991 р. Держкомітет СРСР з народної освіти затвердив спеціальності «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота», в основі яких – надання безкорисливої допомоги людям, альтруїзм. Соціальна робота формується як професійна діяльність з надання допомоги індивідам, групам, громадам для поліпшення або відновлення їх здатності до соціального функціонування; створення умов, що сприяють досягненню цих цілей у соціум» (Чубук, 2013). Саме в цей період розпочинається підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти (Романовська, 2013, с. 225). Цей процес відбувався майже одночасно зі становленням теорії та практики соціальної роботи в складних трансформаційних умовах українського суспільства, проведення реформ у системі соціального забезпечення, яка була ще створена за радянських часів.

У створенні та вдосконаленні системи професійної підготовки соціальних працівників використовують багатий зарубіжний досвід підготовки фахівців соціальної сфери та досвід соціальної роботи, що склався протягом десятиліть у вищій освіті України, що дасть змогу глибше осмислити саму специфіку соціальної роботи, запобігти помилкам при підготовці соціальних працівників у нашій країні, упровадити в навчання основні концепції, що пройшли випробування часом. Сьогодні в різних країнах склалися різні системи підготовки фахівців соціального профілю (Р. Барон, М. Доел, Д. Крамер, Дж. Колінс, К. Отте та ін.).

До національних особливостей професійної підготовки фахівців із соціальної роботи можна віднести: вік абітурієнтів; терміни навчання; форми вступних випробувань; наявність освітніх стандартів; співвідношення теоретичних і практичних дисциплін в освітніх програмах; форми, методи, технології навчання; відмінності в системах освіти різних країн світу.

В світі існує велика різноманітність освітніх закладів, що здійснюють підготовку соціальних працівників і соціальних педагогів. Освіта в галузі соціальної роботи в різних країнах Європи може бути частиною професійно-технічної освіти, частиною вищої освіти, окремою та інтегрованою частиною університетської освіти. Хоча практичний для всіх Європейських країн характерний процес академізації освіти, більшість соціальних працівників і соціальних педагогів проходять позауніверситетську підготовку, в основному в професійних училищах (Пришляк, 2008).

У 1991 р. Рада Європи прийняла «Рекомендацію з підготовки соціальних працівників в світлі прав людини», яка звернена до урядів країн (учасниць ЄС) і радить їм таке:

- 1) підтримати освітні заклади у впровадженні пропозицій про права людини на всіх рівнях підготовки соціальних працівників;
- 2) привернути увагу освітніх закладів до планування змісту курсів, з огляду на таке: розуміння ролі соціальних працівників у мінливому світі; постачання доступної літератури з прав людини; вивчення окремих випадків

порушення прав людини; звернення уваги викладачів на необхідність проведення зі студентами дослідницької роботи з інтерпретації і розвитку теми прав людини стосовно їх майбутньої роботи; звернення уваги на те, що Кодекс професійної етики приймає до уваги охорону прав і свобод людини (Coordinated, 1995, p. 28).

Цікавим для нашого дослідження є виокремлення трьох великих груп країн у контексті підготовки соціальних працівників (Coordinated, 1995, p. 17) (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Європейські країни, в яких здійснюють підготовку соціальних працівників

Країни	Особливості підготовки фахівців соціальної сфери
I група	
Австрія	Навчання відбувається у восьми школах соціальної роботи. Існують три літні програми.
Бельгія	Соціальні працівники навчаються в 23 професійних коледжах.
Німеччина	Підготовку здійснюють на базі 82 шкіл соціальної педагогіки та соціальної роботи, серед яких державні та приватні освітні заклади.
Нідерланди	Підготовка соціальних працівників інтегрована в чотирьох великих вищих школах.
Франція	Підготовка ведеться в професійних школах і регіональних інститутах за трирічною програмою.
II група	
Чехія	Підготовку здійснюють на двох рівнях.
Угорщина	Підготовка відбувається на трьох рівнях.
Польща	Підготовка представлена школами соціальної роботи (термін навчання – 2,5 роки), факультетами коледжів, п'ятьма університетами (термін навчання – 5 років).
Болгарія	Початкова підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників, що реорганізована в 70-х роках, проводиться в приватних та державних університетах і в двох медичних школах.
Греція	Підготовка соціальних працівників відбувається протягом 3,5 років як частина технологічної освіти.
Норвегія	Підготовку здійснюють у коледжах та університеті в

	Грендайме.
Данія	Підготовка відбувається в незалежних школах соціальної роботи та за експериментальною програмою, спільно зі школою соціальної роботи в Копенгагені і університетом в Альбергом, що випускає магістрів.
III група	
Італія, Словенія, Іспанія	Є професійні школи, в яких можна отримати ступінь бакалавра.
Естонія, Ісландія, Швеція	Підготовку здійснюють на факультетах соціальної роботи в університетах. Для отримання ступеня бакалавра необхідна підготовка в середньому протягом 3-4 років
Англія	Для отримання ступеня бакалавра необхідна підготовка 2 роки.
Фінляндія	Навчання відбувається протягом 5 років.

Тип підготовки першої групи – позауніверситетський. До другої групи належать країни Східної Європи, в яких розвинений змішаний тип підготовки на різних рівнях (перший рівень представлений середніми (вторинними) школами, які готують фахівців для сфери соціальних послуг; другий рівень – коледжі з чотирирічним навчанням; третій, вищий рівень, представлений факультетами соціальної політики, соціології, соціальної роботи університетів), як університетський, так і позауніверситетський. У країнах третьої групи підготовка ведеться в основному в університетах, однак, ця група не є однорідною. Виділяють три моделі підготовки, що передбачають навчання протягом 2-х, 3-4-х і 5-ти років.

Освітні програми підготовки соціальних працівників і педагогів зазвичай містять теоретичні і професійні знання, практичні та дослідницькі вміння. У Фінляндії, Швеції та Ісландії найбільша увага у процесі професійної підготовки зосереджена на формуванні і розвитку дослідницьких умінь соціальних працівників. Розподіл на загальні та спеціальні дисципліни, теорію і практику в освітньо-професійних програмах підготовки у кожній країні свій. Так, теоретичні знання майбутні соціальні працівники отримують при вивченні дисциплін «психологія», «медицина», «соціологія», «соціальна політика», «історія соціальної роботи», «методи соціальної роботи»,

«цивільне право» тощо. Додатковими дисциплінами вважають «статистику», «іноземні мови», «музику», «спорт», «мистецтво», «домоведення», «філософію».

Щодо співвідношення загальної і спеціальної підготовки, у ряді країн він спочатку студенти протягом 2–3 семестрів отримують базові знання, а потім – спеціальні. При цьому, особлива роль відводиться практичній підготовці. До прикладу, у Фінляндія, Данії практиці відводять від 20%, в Англії, Франції, Ірландії – до 50% навчального часу. Доволі поширеною є пропорція – 70% теорії і 30% практики.

В *Австрії* підготовка соціальних працівників і педагогів передбачає вивчення теоретичних предметів, навчання в формі проєктів і практику. Теоретична підготовка містить вивчення предметів двох блоків – гуманітарного та соціальних наук: психологія, педагогіка, соціальна медицина, право, соціологія, економічна і соціальна політика, соціальна філософія. Другий блок зацентований на спеціальних предметах: теорії соціальної роботи, методах соціальної роботи, адмініструванні, методах дослідження, прикладному дослідженні, динаміці розвитку груп, мистецтві, ремеслах тощо. Кожен семестр студенти в групах, по 6–11 чоловік, працюють над творчим проєктом. Навчальний план передбачає 4 місяці практики, один з яких повинен бути проведений в установі соціального захисту дітей та молоді, другий місяць присвячений роботі з дорослим населенням. Решта два місяці практики проводяться в установах за вибором студентів (Brauns & Kramer, 1986, p. 55).

У *Німеччині* функціонує ієрархічно упорядкована, диференційована структура професійної підготовки соціальних педагогів за чотирма освітньо-професійними рівнями: допрофесійна підготовка, рівень професійних училищ, рівень середньої спеціальної освіти, рівень вищої освіти (Романовська, 2013). Найбільш поширеними типами ЗВО є університети і вищі спеціальні школи. Університети традиційно мають пріоритет в дослідженнях і присвоєння вчених звань професора і хабілітованого доктора

наук, з правом викладання у вищій школі. Вищі спеціальні школи мають в основному економічну, сільськогосподарську, соціально-педагогічну спрямованість, а також більш вузьку спеціалізацію в порівнянні з університетами, прикладний характер і більш короткий термін навчання (3-4 роки). Інтегровані вищі школи об'єднали в собі всі типи ЗВО і освітні ступені, забезпечуючи наступність і можливість продовження освіти аж до отримання наукового ступеня. Більшість соціальних педагогів та соціальних працівників Німеччини здобувають освіту у вищих спеціальних школах.

Однією з провідних вищих шкіл Німеччини в галузі соціальної роботи є школа імені А. Саломон. Характерними особливостями навчання в цій школі є: міждисциплінарне базове навчання; проєктне навчання; практика, як складова частина навчання. Для успішного проходження практики обов'язковою є наявність супервізії. Супервізором може бути керівник практики або підготовлений незалежний фахівець. Супервізія опосередковано впливає на соціальні послуги в сенсі їх оптимізації через рефлексію практичної діяльності та підвищення професійної кваліфікації (Schwendtke, 1995). Обов'язковою вимогою для поступлення є наявність практичного досвіду, проте в якості нього може розглядатися виховання власних дітей або альтернативна служба тощо.

Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників носить практико орієнтований характер. Як правило, проводять вступну, основну, спеціалізовану види практики. У вищих спеціальних школах є «рік професійного визнання» або «професійна практика», що дає можливість отримати державне визнання. У процесі проходження професійної практики відбувається перевірка знань і вмінь студентів, а також студенти мають можливість обрати спеціалізацію. Як правило, після завершення практики «професійного визнання» випускник залишається працювати на цьому ж місці, за умови наявності вакансії та власного бажання.

У школі А. Саломон навчання передбачає розподіл на базову фазу, яка триває 3 семестри, і основну – 4 семестри. Після навчання відбувається рік

професійного визнання. Базове навчання націлене на отримання комплексу основ соціальних і соціально-педагогічних знань. Основний курс охоплює як загальні для всіх студентів предмети, так і спеціалізацію. Проєкт є однією з основних частин навчання, метою якого є поглиблене знайомство в теоретичному і практичному плані з одним із напрямів соціальної роботи. В ході проєкту студент виконує дипломну роботу (Schwendtke, 1995, s. 345).

Поряд з обов'язковими предметами і проєктним навчанням студентам пропонується широкий вибір факультативних курсів за вибором, серед яких багато курсів інтеркультурної та інтернаціональної спрямованості, зокрема, «Соціальні проблеми, соціальна політика, соціальна робота в країнах ЄС (Vorlesungsverzeichnis Sommersemester, 1995, s. 101); «Інтеркультурний досвід у соціальній роботі / соціальній педагогіці» (для студентів, які проходять практику за кордоном); «Перспективи європейської соціальної політики (Vorlesungsverzeichnis Wintersemester, 1995, s. 96). Завдяки таким предметам студенти мають можливість аналізувати досвід роботи в інших країнах, що дає змогу краще зрозуміти сутність і особливості соціальної роботи в своїй країні. Крім того, студенти вищої школи ім. А. Саломон мають можливість вибирати предмети, курси семінари, спеціалізації та проєкти, брати участь в органах управління школою.

У школі ім. А. Саломон є кілька тьюторів, самостійних груп студентів старших курсів, які працюють над певною проблемою. Тьюторій «перший семестр» допомагає абітурієнтам та студентам першого семестру увійти в ритм життя вузу. Тьюторій «хто кому заважає» об'єднує студентів, які допомагають людям з різними фізичними та психічними відхиленнями вирішувати їхні проблеми. У комп'ютерному центрі досвідчені тьютори навчають студентів школи роботі з комп'ютером, в тому числі і сліпих студентів за спеціальними програмами (Пришляк, 2008).

Серед форм навчання важливе значення мають колоквиуми, тренінги, курси консультацій, що передбачають підготовку до захисту докторської дисертації, а також екскурсії та навчальні поїздки. Екскурсії мають на меті

вивчення роботи різних соціальних установ, збагачення знань і досвіду студентів, що особливою важливо під час базового навчання, де відсоток практики ще незначний (Tschoepe-Scheffler, 1996, s. 142).

Л. Романовська наголошує, що вища соціальна освіта у Німеччині має свою специфіку, що полягає, по-перше, у практичній спрямованості навчання (наявність різних видів практик та проєктного навчання); по-друге, інтеграції, що поєднує підготовку соціальних педагогів і соціальних працівників (створення інтегративних форм навчання, дисциплін, курсів); по-третє, розподілі базового й основного навчання; по-четверте, розмежуванні у підготовці фахівців для наукової та практичної сфер (дипломованих спеціалістів з правом викладання у ЗВО і проведення наукових досліджень здійснюють підготовку в університетах; практичних працівників – у вищих спеціальних школах) (Романовська, 2013).

Особливий інтерес для нашого дослідження представляє досвід підготовки фахівців соціальної сфери Великобританії і США. Звернення саме до американського і англійського досвіду теоретичної і практичної підготовки фахівців соціальної сфери для роботи в освітніх закладах, аналіз змісту їх професійної підготовки пояснюється тим, що в цих країнах накопичено потужний досвід в даній галузі майже за 100 років існування соціальної роботи. Високий рівень професіоналізму, досягнутий цими країнами у вирішенні соціально-освітніх проблем молоді, визнається в усьому світі. Сьогодні використовують саме американські та англійські моделі підготовки фахівців соціальної сфери як найбільш універсальні, що відповідають очікуванням суспільства і можливостям професії (Горішна, 2004; Кубіцький, 2015; Рябова, 2016).

Порівнюючи зміст професійної підготовки соціальних працівників для освітніх закладів у Великій Британії та США, вчені прийшли до висновку, що в її основі лежить міждисциплінарний системний підхід з урахуванням расового, етнічного, гендерного різноманіття. Програми розробляються з урахуванням принципу екстра дисциплінарної інтеграції, поглиблена

спеціальна підготовка відповідно до спеціалізації та конкретних професійних завдань. Вдалим є поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю; орієнтація на соціальне замовлення і потреби ринку праці у формуванні кадрових ресурсів. Різниця полягає в тому, що основним принципом в підготовці соціальних працівників у Великобританії є спрямованість змісту на попередження неблагополуччя, превентивної допомоги. У свою чергу у США акцент робиться на терапевтичному аспекті, коли відбувається «лікування» вже наявної проблеми (Кубіцький, 2015; Рябова, 2016).

У *Великобританії* структура підготовки фахівців соціальної роботи являє собою багатоступеневу систему, у якій перші чотири ступені – недипломовані соціальні працівники, які безпосередньо забезпечують обслуговування клієнтів у різних соціальних закладах. П'ятий–шостий ступені – це дипломовані фахівці з соціальної роботи, які пройшли відповідну підготовку в університетах чи коледжах.

Підготовка дипломованих фахівців соціальної сфери визначається Центральною радою з питань навчання і підготовки у соціальній роботі, завдяки якій вдалося впорядкувати освітні стандарти, розподіл державних замовлень та грантів на науково-дослідну діяльність у галузі соціальної роботи, видачу ліцензій на створення факультетів соціальної роботи, централізувати видачу дипломів про присудження кваліфікації випускникам (Козубовський, 2004).

У 1971 р. в Англії була заснована Центральна рада навчання і підготовки соціальних працівників, що стала найважливішим координаційним центром, що створив в країні структурну організацію з підготовки соціальних працівників, розробив єдині правила і вимоги для дипломованих соціальних працівників (DipSW) є загальнонаціональним документом, що підтверджує професійну кваліфікацію соціальних працівників всіх установ і організацій (місцеві агенції соціального захисту, служби патронажу, охорони здоров'я, заклади освіти та юстиції, як

державного, так і приватного сектора) (Кубіцький, 2015; Шпеник, 2016). Центральна рада розробила стандартні вимоги, якими слід керуватися при організації освітнього процесу в усіх закладах освіти, що готують соціальних працівників. Однак ці правила не формують строгу визначену модель навчання, вони роблять акцент на критеріях акредитації студентів, у той же час заохочуючи гнучкий підхід до організації освітнього процесу та різноманітність форм і методів навчання (Asher & Renfrew, 1981).

В Англії однією з проблем підготовки соціальних працівників є нетривалість курсів. За короткий термін, 1–2 роки, студенти зобов'язані пройти курс теоретичної підготовки та практику в установі соціальної роботи, потім отримати сертифікат, що засвідчує їх професійну відповідність.

Позитивним у системі підготовки соціальних працівників у Великобританії вважаємо професійну практичну підготовку, ефективність якої забезпечує чітка координація діяльності університетів і соціальних закладів, інтеграція теорії та практики, різноманітність моделей практичної підготовки, методичні розробки. Професійна підготовка орієнтована на особистісно-професійний розвиток фахівця, який повинен мати комплекс знань, умінь і навичок у поєднанні з відповідними особистісними якостями, здатністю до нестандартного розв'язання проблем клієнта (Козубовський, 2004).

При цьому, кожен студент повинен пройти 2–3 практики під наглядом досвідченого соціального працівника. Принаймні одна з практик повинна бути проведена в установі майбутнього працевлаштування, де студенту доведеться працювати після закінчення навчання. Оскільки соціальні працівники, які спостерігають за практикою, супервізори, зазвичай не отримують за цю роботу додаткової плати, тому доволі складно знайти досвідченого соціального працівника, який погодився б спостерігати за практикою студентів. В англійських школах соціальної роботи існує ще один спосіб спостереження за студентською практикою. У різних агентствах із

соціальної роботи є спеціальні відділи з навчання практичній роботі, які і здійснюють спостереження за студентською практикою. Зазвичай, такий відділ може працювати з шістьма студентами одночасно. Високі вимоги, що пред'являють до студентів під час проходження практики, відображають побажання організацій-роботодавців.

Теоретична частина навчання зосереджує увагу на знаннях у галузі соціальних наук і матеріалах практичної соціальної роботи. Важливим моментом в історії підготовки соціальних працівників в Англії стало створення у 1973 році вченими А. Пінкус і А. Мініханом (A. Pincus & A. Minahan) освітньої програми, що об'єднала різні методи соціальної роботи (методи групової, індивідуальної і общинної роботи) в цілісну структуру. Уніфікована програма містила спеціальні предмети: сімейна терапія, поведінкові методи, індивідуальна робота тощо (Minahan & Pincus, 1977).

У 70-ті рр. основним методом у роботі зі студентами був «метод індивідуальної роботи». У 80-ті роки він був замінений на «метод роботи з громадою». Окрім цього, значну увагу приділяли підготовці студентів до роботи з конкретними групами клієнтів, з вирішенням їхніх проблем, які доведеться розв'язувати безпосередньо після закінчення ЗВО: роботі з важкими дітьми, з їхніми сім'ями, з людьми, які мають психічні відхилення, з людьми літнього віку, з правопорушниками та іншими.

Більшість ЗВО Великобританії не здійснює підготовку фахівців з соціальної роботи широкого профілю. При цьому обов'язковими є такі дисципліни, як: загальна, вікова та соціальна психологія, соціологія, фізіологія, соціальна політика, соціальні структури, управління, право, соціальне законодавство, теорія та практика соціальної роботи, філософія соціальної роботи, етика, інформатика тощо. За рахунок вибору спецкурсів студенти мають можливість обрати спеціалізацію відповідно до майбутньої професійної діяльності: з дітьми і підлітками; з правопорушниками й ув'язненими; з хворими (у системі охорони здоров'я); з людьми з

обмеженими можливостями; з людьми літнього віку; у громаді; у системі соціального захисту (Кубицький, 2015).

Основна частина підготовки відбувається в групах чисельністю 4–10 чоловік, у формі лекцій, семінарів, практичних занять, диспутів, самостійної роботи, що дає можливість надати допомогу кожному студенту усвідомити взаємозв'язок теоретичного і практичного навчання з урахуванням власного досвіду. Позитивним вважаємо використання в освітньому процесі інтерактивних методів навчання: рольових і ділових ігор, тренінгів, аудіовізуальних методів. Це допомагає студентам отримати практичні вміння та навички: вміння брати інтерв'ю, проводити бесіду, складати тести тощо. Попри прогресивність системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери в Англії, її недоліками можна вважати короткотривалі терміни навчання і завищені вимоги екзаменаторів під час сертифікаційних іспитів (Brauns & Kramer, 1986, p. 225–228).

У Франції підготовка соціальних працівників здійснюється на рівні середньої спеціальної і вищої освіти. Більшість освітніх закладів належить до недержавного сектору, де навчаються до 3/4 студентів. На зміст та напрями соціальної освіти у Франції впливають Кодекс освіти, Кодекс соціальної діяльності і сім'ї, Національна та регіональні схеми соціальної освіти, програми професійної підготовки фахівців соціальної сфери з різних спеціальностей.

Освітні заклади у Франції наділені значними повноваженнями і можливостями поряд із контролем зі сторони держави. Йдеться про впровадження власних дипломів, підтвердження професійних знань, умінь і навичок студентів, набутих до вступу на навчання. Кожний ЗВО, що здійснює підготовку соціальних працівників, має свій технологічний проєкт, що базується на загальнодержавній програмі професійної підготовки, розробленій для кожної зі спеціальностей у галузі соціальної роботи (Безпалько & Зверева & Кияниця & Кузьмінський, 2009).

Сама система соціальної освіти у Франції є багаторівневою, що створює можливості для забезпечення неперервності освіти, полегшення мобільності студентів при переході з одного рівня на інший, кращого задоволення суспільного попиту на фахівців соціальної сфери. Середню спеціальну освіту у сфері соціальної роботи забезпечують школи і регіональні інститути соціальної роботи. Більшість з них пропонує навчання за однією спеціальністю, навчальні курси яких суттєво відрізняються за змістом та тривалістю, розподіляючи теоретичну і практичну підготовки.

Період професійної підготовки триває по-різному, до прикладу, 8 міс. – для жінок-домогосподарок; 2 роки – для дошкільних соціальних педагогів і персоналу дитячого садка; 3 роки – для помічників соціальної служби, сімейних радників, соціальних аніматорів та спеціальних експертів навчання.

Вища освіта соціальних працівників Франції є дворівневою: вища професійна освіта першого та другого циклу, який має два рівні. Навчання другого циклу є доступним для тих, хто має вищу професійну освіту першого циклу і трирічний професійний досвід діяльності в галузі соціальної роботи. Лише наявність диплома другого циклу вищої освіти надає можливість претендувати на адміністративні посади та кар'єрне зростання. В освітньо-професійних програмах підготовки фахівців з соціальної роботи особлива увага зосереджена на вивченні фахових та спеціальних дисциплін, відповідно менша – на освітніх компонентах загальноосвітньої, гуманітарної і соціально-економічної підготовки. Освітні заклади Франції зосереджують увагу на підготовці соціальних працівників вузької спеціалізації: соціальне асистування (*l'assistance sociale*), спеціалізоване виховання (*l'education specialisee*), анімація (*l'animation*) (Ковчина, 2001). Базовими предметами підготовки є такі освітні компоненти: соціальна економіка; структура інститутів соціальної роботи; соціальне середовище; відношення між людьми; здоров'я, гігієна та медично-соціальний захист населення (Лещук, 2009).

У США існує професія «соціальний працівник», клієнтами якого є особи, що потребують допомоги: неповнолітні сім'ї, сім'ї, що мають проблеми у вихованні дітей, одинокі, важкі підлітки, правопорушники, опікуни і діти, чиї батьки померли, люди літнього віку, емігранти і представники національних меншин та інші.

В 70-х роках у США було прийнято шестирівневу шкалу професійної кваліфікації – два рівня допрофесійної та чотири рівні професійної підготовки. Крім того, американські коледжі пропонують дворічні програми підготовки технічного персоналу, це фахівці, які не потребують вищої освіти і надають безпосередні послуги сім'ям, групам, окремим людям у громаді.

Фахівці підвищеного рівня надають послуги в опосередкованій формі. Це може бути адміністративна діяльність, дослідження та розробка політики соціальної роботи. Для виконання подібних функцій необхідно не тільки мати вищу освіту, але й докторантську підготовку. На двох допрофесійних рівнях готують помічників у галузі соціальної роботи (диплом середньої школи) і фахівців системи соціального обслуговування (відповідає ступеню в галузі гуманітарних наук) або студентів, що спеціалізуються на соціальних послугах за програмою бакалавра (Собчак, 2004).

На професійному рівні прийняті чотири класи: соціальний працівник зі ступенем бакалавра, соціальний працівник зі ступенем магістра, дипломований соціальний працівник, який закінчив академію (доктор соціальної роботи), дійсний соціальний працівник (докторський ступінь плюс просунутий рівень практики) (Кубіцький, 2015).

Підготовка соціальних працівників у ЗВО відбувається на студентському та аспірантському рівнях. Для студентів передбачена можливість практики в агентствах і організаціях соціальної роботи під наглядом досвідчених практиків. Метою підготовки студентів є не тільки формування особистості, кваліфікованого фахівця, а й забезпечення умов і можливості для подальшого навчання професії. Метою дворічної аспірантської освіти є підготовка фахівця вищого рівня, незалежного

практика, що передбачає вивчення теорії протягом одного року і вивчення предметів спеціалізації та їх апробацію на практиці. За поліпшенням якості освіти в школах соціальної роботи спостерігає Рада Навчання Соціальної Роботи (Council on Social Work Education (CSWE) (Council on Social, 2022), яка проводить періодичні перевірки навчальних планів і курсів, що пропонують школи соціальної роботи. Навчальний план обов'язково має містити дисципліни та тренінг з шести сфер: поведінка людини в соціальному оточенні, соціальна політика, теорія і практика професії, дослідження, професійні цінності та етика, практична діяльність.

Важливу організаторську роль у процесі навчання, професійної атестації та акредитації навчальних програм відіграє Національна Асоціація Соціальних Працівників (NASW) (The Carnegie Commissions, 1983; Commission on Accreditation, 1992). Однією з її головних функцій є експертне оцінювання національних програм навчання соціальної роботи. Акредитація програм вищої школи і магістратури здійснюється офіційним органом – Радою з підготовки соціальних працівників (CSWE), яка визначає стандарти програм навчання. У США комісія з акредитації при Раді з навчання соціальної роботи оцінює кожну програму регулярно раз на вісім років на предмет відповідності стандартам за такими критеріями, а саме:

- 1) програма навчання соціальній роботі повинна бути складовою частиною програми коледжу або університету;
- 2) програма повинна визначати цілі у відповідності з цілями соціальної роботи як професійної діяльності, і з цілями освітнього закладу, який її реалізує;
- 3) цілі тлумачаться з точки зору поведінкових результатів, а очікувані результати підтримуються загальною програмою закладу освіти;
- 4) академічний план і план польового практикуму повинні бути узгоджені з «Положенням про політику в галузі навчальних планів»;
- 5) чітко сформульовані права та обов'язки викладачів;

- б) критерії та процес прийому до закладу освіти чітко сформульовані і відповідають критеріям інших навчальних закладів того ж профілю;
- 7) розроблено механізм наукового керівництва студентами (Романовська, 2013; Собчак, 2004).

Загалом, основу процесу навчання соціальної роботі в США становить концепція «професійної освіти» протягом усього життя, що передбачає програми підготовки фахівців різних рівнів (парапрофесіоналов, бакалаврів, магістрів, докторів в галузі соціальної роботи), програми перепідготовки та підвищення кваліфікації на курсах за місцем роботи, на конференціях і симпозіумах, консультування та самоосвіту (Собчак, 2004). Метою підготовки студентів є не тільки формування особистості, кваліфікованого фахівця, а й забезпечення умов і можливостей для подальшого навчання і переходу його на наступний рівень в отриманні професії (Commission on Accreditation, 1992). Загалом систему підготовки соціальних працівників США можна вважати демократичною і гнучкою, вона дає можливість отримати ступінь доктора наук в галузі соціальної роботи.

Підготовка соціальних працівників в університетах *Канади* відповідає міжнародним стандартам і носить динамічний характер, що розвивається і дає змогу задовольняти потреби соціальної сфери в професійних кадрах, наукових інтересів студентів, забезпечує доступ до даної освіти всіх груп населення, зокрема його вразливі верстви.

Історично соціальна робота в Канаді, як визнана основна професія серед професій соціальної сфери, почала розвиватися в той же час, що в США і Великобританії. На її розвиток вплинув розвиток соціальної роботи в США, Англії, Шотландії, Ірландії, Німеччини (Микитенко, 2006).

Система підготовки фахівців соціальної сфери будується відповідно до вимог національних стандартів і контролюється громадською національною організацією – Канадська Асоціація Шкіл Соціальної Роботи. Принципами організації професійної підготовки соціальних працівників є: принцип гуманізму; принцип автономності; принцип загальнодоступності; принцип

демократизму, свободи і плюралізму; принцип безперервності і наступності; принцип фундаментальності освіти; принцип відповідності цілей, завдань і змісту навчальної програми на кожному ступені навчання; принцип врахування освітніх інтересів студентів; принцип інтеграції теорії і практики; принцип доступності освітніх програм; принцип універсальності й альтернативності освіти.

Підготовка майбутніх соціальних працівників носить доволі гнучкий характер, забезпечує наступність у підготовці фахівців. Вона являє собою диференційовану, багаторівневу систему, що передбачає загальноуніверситетську підготовку, університет-1 (University 1); базовий (перший університетський) рівень, бакалаврат; просунутий (другий університетський) рівень, магістратуру та докторантуру. Вид освітньої програми бакалаврату визначається за результатами загальноуніверситетської теоретичної підготовки студента (51 кредит і вище – дворічна програма, 30–48 кредитів – трирічна). Практика на першому університетському рівні організовується в двох проблемних сферах соціальної роботи, враховуючи коло наукових інтересів студентів. Однорічна магістерська програма з соціальної роботи призначена для студентів, які мають ступінь бакалавра в соціальній роботі, дворічна – для студентів зі ступенем бакалавра в інших галузях науки.

Теоретична підготовка соціальних працівників починається в університеті-1, який дає загальнонаукові знання, необхідні фахівцеві з вищою освітою (на цьому етапі всі курси є елективні). Програма бакалаврату реалізується через обов'язкові і курси за вибором, вона передбачає загально-професійний рівень, що забезпечує базові знання в галузі соціальної роботи та соціальної політики, і прикладний рівень, спрямований на освоєння знань методики практичної роботи в певних сферах соціальної роботи.

Практична підготовка майбутніх фахівців з соціальної роботи починається на першому університетському рівні (бакалаврат). Вона здійснюється згідно з графіком освітнього процесу на другому і третьому

році навчання. Навчальний тиждень передбачає аудиторні заняття з подальшою практикою в соціальному закладі. Така форма практичної підготовки дає можливість забезпечити взаємозв'язок теоретичного і практичного компонентів навчання, сприяє закріпленню теоретичних знань студентів, і їх поглибленню на практиці в умовах соціального агентства в обраних напрямках соціальної роботи під керівництвом фахівця установи (Микитенко, 2006).

На відміну від США, в *Швейцарії* здійснюють підготовку соціальних працівників, соціальних педагогів, фахівців у сфері дозвілля, аніматорів. Школи з підготовки цих фахівців об'єднують в асоціації. У Швейцарії є Асоціація шкіл соціальної педагогіки, що містить 14 шкіл, Асоціація шкіл соціальної роботи – 10 шкіл, Асоціація шкіл соціокультурної анімації – 4 школи (Лукашевич & Семигіна, 2009).

У деяких кантонах існують школи, які готують фахівців для трьох сфер, вони є членами всіх трьох асоціацій. Останнім часом спостерігається тенденція до об'єднання асоціацій. Кожна школа підпорядковується уряду кантону та організаціям, які мають статус фондів або асоціацій. Навчання соціальних педагогів, соціальних працівників, аніматорів відбувається на рівні коледжу. Це створює труднощі у викладанні предметів теоретичного циклу: педагогіки, психології, соціології, права тощо, оскільки ці предмети викладають, як правило, ад'юнкти. У школах вивчають антропологію, економіку, соціальну політику, соціальні проблеми, філософію, етику, теологію, медицину, психіатрію тощо (Пришляк, 2008; Романовська, 2013).

Значний інтерес представляє підготовка соціальних педагогів в країнах ближнього зарубіжжя. Так, у *Литві* створено трирівневу систему підготовки соціальних педагогів, де перший рівень – допрофесійна підготовка, є доволі розвиненою. На соціально-педагогічну діяльність у Литві впливає католицька церква, яка часто є одночасно і її організатором, і спонсором (Бутрым & Барьюік, 1995, с. 50).

У Латвії підготовка фахівців соціальної сфери здійснюється як у державних, так і в приватних освітніх закладах. Так у 1988 р. на базі центру навчання і перепідготовки була створена приватна Вища школа соціальної роботи та соціальної педагогіки «Аттїстіба», що увійшла в 1991 р. до Європейської Ради з вищої освіти. Її студенти можуть претендувати на диплом у галузі практичної соціальної роботи, (навчання – 4 роки), диплом бакалавра соціальних наук (термін навчання – 4,5 років). Підготовку здійснюють за чотирма спеціальностями: соціальна адміністрація, сфера реабілітації, соціальна педагогіка, соціальне страхування. Навчання передбачає академічну, частину, практику, участь у проектах, в ході яких студенти отримують можливість застосувати на практиці набуті знання, вивчати методи індивідуальної, групової роботи, сімейної терапії. Спеціальні предмети ведуть викладі з Німеччини, США, Швеції та інших країн. Студенти мають можливість проходити практику за кордоном. При школі є центр освіти дорослих, який дає можливість за короткий термін отримати професію (Attistiba, 1996).

У Білорусії підготовка соціальних педагогів ведеться незалежно від церкви, на державній основі, на базі педагогічних училищ, педагогічних та інших ЗВО. Білоруський державний педагогічний університет має факультет соціальної педагогіки, що дає можливість отримати освіту соціального педагога-практика, звання бакалавра після закінчення 5 курсу або магістра після закінчення 6 курсу. Частина студентів в якості другої спеціальності вивчає іноземні мови, що забезпечує можливість подальшого навчання в країнах Західної Європи або проходження практики за кордоном. Студенти вивчають соціальну роботу, соціальну педагогіку, психологію, культурологію, спорт тощо (Бутрым & Барьюік, 1995, с. 228).

Отже, вивчаючи підготовку соціальних працівників у розвинених країнах світу й Україні, ми робимо висновки, що Англія, Австрія, США мають добре розвинені системи підготовки фахівців з соціальної роботи. Якщо в Австрії, Англії та США склалися багаторівневі системи, що дають

можливість отримання ступеня доктора в галузі соціальної роботи, то підготовка соціальних працівників, педагогів та аніматорів в Швейцарії відбувається, в основному, на рівні середньої спеціальної освіти. Латвія, Литва і Білорусь мають порівняно «молоді» системи підготовки соціальних працівників і педагогів. У той же час підготовку здійснюють на трьох рівнях, причому допрофесійний рівень доволі добре розвинений, що створює широкі перспективи для професії «соціальний працівник». Можливо отримання ступенів «бакалавра» та «магістра» в галузі соціальної роботи, що забезпечує країни як можливістю створення викладацького, так і дослідницького корпусу в галузі соціальної роботи та соціальної педагогіки.

Концепція професійної освіти протягом усього життя, розповсюджена в англійських країнах, орієнтує на формування професійної компетентності. Сьогодні в соціальній сфері за кордоном все частіше потрібна не кваліфікація, а саме компетентність, яку розглядають як своєрідний комплекс навичок, властивих індивідууму, що передбачає наявність кваліфікації, соціальні поведінкові характеристики і здатність працювати в групі, ініціативність і готовність до ризику, здатність приймати рішення, прораховувати можливі наслідки і нести за них відповідальність.

Ми переконані, що знання глобальних світових тенденцій у розвитку освіти, усвідомлення необхідного оновлення змісту освіти ставлять перед педагогічною освітою комплексну задачу – підготовку висококваліфікованого, функціонально грамотного громадянина, здатного вирішувати різноманітні професійні завдання. Особлива роль у цьому процесі належить саме соціальному працівнику.

Розвиток і реформування соціальної сфери в Україні базується на відповідності напрямів і технологій соціальної роботи сучасним змінам, що реалізуються завдяки професійній діяльності соціальних працівників. На жаль, зміни, що відбуваються в політичній, економічній, соціальній сферах, лише потребують оптимізації підготовки соціальних працівників для розв'язання багатьох соціальних проблем. Підготовка соціальних працівників

сьогодні переживає складний період свого розвитку, потребуючи оновлення і корегування з урахуванням вимог суспільства.

Підтримуємо І. Савельчук у тому, що становлення підготовки соціальних працівників відбувається майже одночасно зі становленням теорії та практики соціальної роботи в умовах трансформації суспільства, проведення реформаційних заходів в системі соціального забезпечення, що була створена ще за радянських часів (Савельчук, 2016). Створена на сьогодні освітня модель підготовки соціальних працівників в Україні враховує як світові тенденції розвитку освіти, взаємопов'язані з глобалізацією та інтеграцією у єдиний освітній простір, так і стрімкий розвиток інноваційних технологій в освіті та соціальній роботі.

Г. Слезанська переконує, що професійна підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи є процесом, що акцентований на засвоєнні теоретичних, практичних і науково-методичних засад професійної діяльності, розвитку практичних умінь і навичок, формуванні особистісних якостей, ціннісних орієнтацій, професійної культури, важливих для соціальної роботи. Загалом, означена підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи орієнтована на пролонгований особистісно-професійний розвиток і вдосконалення (Слезанська, 2019, с. 253).

Досвід зарубіжних країн (Канади, Великої Британії, Німеччини, США, Польщі, Норвегії, Франції та Швеції) у підготовці фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності у ТГ має ґрунтуватися на поєднанні компетентнісної, мотиваційної, суб'єктно-діяльнісної моделей та моделі соціальної взаємодії, що інтегровані у розвивальну модель професійної підготовки майбутнього фахівця. Це дасть змогу забезпечити його прогресивний особистісно-професійний і соціальний розвиток, набуті здатність організовувати та реалізовувати соціальну роботу в громаді (Слезанська, 2019, с. 254).

Аналізуючи особливості професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в Україні, слід зазначити, що в 1992 році була створена

Українська асоціація соціальних педагогів та фахівців із соціальної роботи, яка в 1994 році приєдналася до Міжнародної федерації соціальних працівників, а з 1998 року розпочала проєкт із соціальної освіти в Україні за підтримки ЮНІСЕФ, активної участі Християнського дитячого фонду в Україні за сприяння уряду Швейцарії. Цей період відрізнявся створенням центрів професіоналів в освітніх закладах та підготовці практичних соціальних працівників, соціальних педагогів, тренерів, волонтерів. У 2000 році було презентовано два проєкти «Етичного кодексу соціальних працівників України», які враховували положення й вимоги документа «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти», що був ухвалений у 1994 році Міжнародною федерацією соціальних працівників на конференції в Коломбо у Шрі-Ланці.

В 2019 році було затверджено стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 «Соціальна робота» (Стандарт бакалаврський, 2019). Однією з вимог, відображених в Стандарті, є підготовка фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та прикладні проблеми соціальної сфери або у процесі навчання, у тому числі управління соціальними процесами та процесами, що мають місце в індивідуальному розвитку особистості, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов, та зорієнтованих на подальшу фахову самоосвіту (Стандарт бакалаврський, 2019).

Фахівець із соціальної роботи, на думку Н. Цимбалюк, є професіоналом універсального характеру, хоча його універсалізм чітко обмежується тими рамками, що визначають особливості життєвих обставин клієнтів соціальної роботи, та можливими варіантами вирішення їх життєвих проблем (Цимбалюк, 2015, с. 178). Враховуючи той факт, що соціальна робота належить до типу професій «людина–людина», діяльність фахівця із соціальної роботи повинна ґрунтуватися на засадах гуманізму, людяності,

справедливості, чесності, конфіденційності тощо. Для належного виконання своїх професійних завдань фахівцям із соціальної роботи необхідно чітко усвідомлювати вимоги, що висуває до них професія, і співвідносити їх з власними наявними можливостями. Як наслідок, це загострює проблему професійної ідентифікації, яка є необхідною умовою професійного становлення індивіда в професії.

Погоджуємося із І. Савельчук у тому, що об'єктивними передумовами моделювання системи фахової підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні на етапі її становлення можна назвати такі:

- поява різноманітних соціальних закладів, центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, установ соціального обслуговування, недержавних соціальних служб та громадських організацій, поширення благодійності та волонтерства, що вимагало підготовки кваліфікованих соціальних працівників (Фурман & Підгурська, 2014);

- «легалізація» соціальної роботи завдяки введенню професії «соціальний працівник» до кваліфікаційного довідника посад керівників, спеціалістів і службовців (Поліщук & Янкович, 2009);

- формування нормативно-законодавчої бази соціальної роботи (Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.), Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р., 2019 р.) та організаційно-економічних заходів її реалізації, що стосується форм соціального забезпечення: система грошової допомоги, пенсійне забезпечення, адресна соціальна допомога, підвищення оплати праці відповідно до підвищення рівня прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати (Березін & Безпарточний & Нікілева, 2013, с. 12);

- поширення кадрового забезпечення недипломованими фахівцями, які пройшли дистанційне навчання або прискорену підготовку (Романовська, 2013, с. 225), що було активно підтримано Міжнародними фондами та урядами інших країн;

– створення Школи соціальної роботи НаУКМА, відкриття у 1999 році спеціальності 8.040202 «Соціальна робота» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» (Полтавець, 2000);

– здійснення неперервної професійної підготовки соціальних працівників на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях «допрофесійний – молодший спеціаліст – бакалавр – спеціаліст – магістр» на основі вивчення закордонного досвіду, адаптованого до вітчизняних умов (Савельчук, 2016).

Аналізуючи періоди становлення та розвитку соціальної роботи, І. Савельчук представила періоди професійної підготовки соціальних працівників, що були визначальними для її становлення та розвитку (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Періоди професійної підготовки соціальних працівників (за І. Савельчук (Савельчук, 2016))

Період	Характеристика
I період (1991–2000 рр.)	Відкриття нової для України спеціальності «соціальна робота» за напрямом «соціологія»; формування пропедевтичної моделі підготовки соціальних працівників
II період (2001–2010 рр.)	Становлення спеціальності «соціальна робота» за напрямом «соціальне забезпечення», орієнтація підготовки соціальних працівників на європейську освітню систему зі збереженням структури вітчизняної системи професійної освіти «молодший спеціаліст – бакалавр – спеціаліст – магістр»; формування інтегративної моделі підготовки соціальних працівників
III період (2011 р. – по теперішній час)	Остаточне становлення спеціальності «Соціальна робота» за напрямом «Соціальна робота»; оновлення підготовки соціальних працівників відповідно до методологічних досліджень, проблематики соціальної роботи; формування інноваційної моделі підготовки соціальних працівників

Спираючись на наукові напрацювання вітчизняних вчених (Слозанська, 2019; Карпенко, 2008; Мельничук, 2011; Лещук, 2009; Поліщук, 2006), приходимо до висновку, що система професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи належить до різновиду педагогічної системи і

характеризується такими ознаками: по-перше, вона містить комплекс взаємопов'язаних між собою елементів – методів, технологій, процесів, засобів, необхідних для здійснення цілеспрямованого організованого впливу на формування конкретних професійно-необхідних якостей майбутніх фахівців із соціальної роботи, орієнтованих на професійну діяльність (Безпалько, 2003, с. 6); по-друге, сприяє досягненню визначеної мети (Башкір, 2016) та забезпечує реалізацію нормативних, ціннісно-сміслових, процесуально-результативних і технологічних функцій (Дубасенюк, 2014) у процесі підготовки майбутніх фахівців.

У створенні та вдосконаленні системи професійної підготовки соціальних працівників використовують багатий зарубіжний досвід підготовки фахівців соціальної сфери та досвід соціальної роботи, що склався протягом десятиліть у вищій освіті України, що дасть змогу глибше осмислити саму специфіку соціальної роботи, запобігти помилкам при підготовці соціальних працівників у нашій країні, упровадити в навчання основні концепції, що пройшли випробування часом.

Розвиток і реформування соціальної сфери в Україні базується на відповідності напрямів і технологій соціальної роботи сучасним змінам, що реалізуються завдяки професійній діяльності фахівців із соціальної роботи. На жаль, зміни, що відбуваються в політичній, економічній, соціальній сферах, лише потребують оптимізації підготовки фахівців із соціальної роботи для розв'язання багатьох соціальних проблем. Окрім цього, підготовка фахівців із соціальної роботи сьогодні переживає складний період свого розвитку, потребуючи оновлення і корегування з урахуванням вимог суспільства.

Підтримуємо І. Савельчук у тому, що становлення підготовки фахівців із соціальної роботи відбувається майже одночасно зі становленням теорії та практики соціальної роботи в умовах трансформації суспільства, проведення реформаційних заходів в системі соціального забезпечення, що була створена ще за радянських часів (Савельчук, 2016). Створена на сьогодні освітня

модель підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні враховує як світові тенденції розвитку освіти, взаємопов'язані з глобалізацією та інтеграцією у єдиний освітній простір, так і стрімкий розвиток інноваційних технологій в освіті та соціальній роботі. При цьому, як зазначає І. Савельчук, означена «підготовка переживає складний етап свого розвитку та потребує оновлення і корегування стратегічних і тактичних завдань з урахуванням сучасних та перспективних вимог суспільства» (Савельчук, 2016, с. 120).

Сучасна система професійної підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні знаходиться на етапі свого розвитку. Вагомими факторами, які вплинули на неї, можна вважати, по-перше, «легалізацію» соціальної роботи завдяки введенню до кваліфікаційного довідника посад керівників, спеціалістів і службовців професії «соціальний працівник» (Поліщук & Янкович, 2009); по-друге, розширення мережі різнопрофільних соціальних закладів, соціальних установ соціального обслуговування, центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, появу недержавних соціальних служб, що потребують кваліфікованих соціальних працівників (Фурман & Підгурська, 2014); по-третє, формування нормативно-законодавчої бази соціальної роботи (Закони України «Про соціальну роботу», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» тощо); по-четверте, розповсюдження закордонного досвіду соціальної роботи; по-п'яте, розробку моделей підготовки соціальних працівників на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях «молодший спеціаліст – бакалавр – спеціаліст – магістр» на основі вивчення закордонного досвіду, який адаптовано до вітчизняних умов.

Професійна підготовка фахівців із соціальної роботи передбачає комплекс взаємопов'язаних між собою компонентів (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Компоненти професійної підготовки фахівців із соціальної роботи (на основі джерел (Зверева, 2013, с. 235; Поліщук, 2006))

Компоненти професійної підготовки	Змістове наповнення
Змістовий	Відображає зміст професійної підготовки фахівців із соціальної роботи; зумовлений цінностями, загальною метою і завданнями професійної підготовки в умовах неперервної освіти, рівнем розвитку теорії і практики соціальної роботи, вимогами споживачів соціальних послуг
Діяльнісний	Забезпечує підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи до виконання професійної діяльності в професійно орієнтованому середовищі; оптимальне поєднання теоретичного й практичного навчання; залучення студентів до розв'язання практико-орієнтованих проблем; визначення суб'єктної позиції всіх учасників освітнього процесу
Функціональний	Зумовлений необхідністю підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до компетентного виконання професійних цілей, завдань, функцій і ролей
Технологічний	Зосереджений на виборі оптимальних технологій допрофесійної, професійної і післядипломної освіти через вибір змісту, форм, методів, технологій підготовки, моделей навчання
Організаційно-управлінський	Визначений державним стандартом професійної підготовки фахівців із соціальної роботи різних рівнів вищої освіти (бакалаврського, магістерського); розробкою нормативних документів, що визначають основу стандартів (ОПП, навчальні плани, програми, підручники, посібники), та інших документів, які забезпечують регламентування і стандартизацію процесу професійної підготовки (положення про атестацію, акредитацію і ліцензування закладів освіти; про підвищення кваліфікації і перепідготовку педагогічних кадрів тощо)
Нормативно-правовий	Базується на нормативно-законодавчій основі й передбачає створення й забезпечення правового поля для діяльності освітніх закладів різних рівнів акредитації і форм власності та їх підрозділів, які здійснюють підготовку фахівців із соціальної роботи
Професійно-	Зумовлений тим, що суб'єктам професійної діяльності

особистісний	мають бути властиві професійно-особистісні якості, адекватні загальноприйнятим у суспільстві професійним цінностям
Моніторингово-корекційний	Виявляється у моніторингу досягнутих результатів, порівнянні їх для функціонування системи професійної підготовки та її структурних компонентів і в разі потреби її корегування; аналізі якості освіти, основними показниками якої є відповідність рівня професійної підготовки фахівців із соціальної роботи вимогам державного стандарту та споживачів соціальних послуг

Щодо змістового компоненту системи професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи, важливим є дотримання принципів, що забезпечують його ефективність. Основними з них є такі: гнучкості та варіативності освітніх програм; поєднання теоретичних і практичних знань; принцип реалізації міжпредметних зв'язків, послідовності й наступності у викладі навчального матеріалу; орієнтація на майбутню практичну діяльність та врахування мінливих вимог ринку праці; індивідуалізації та спеціалізації, що можна досягти завдяки поєднанню нормативних і вибіркового дисциплін тощо.

Аналізуючи теорію соціальної роботи в Україні, В. Поліщук, О. Янкович наголошують на переважанні трьох основних напрямів діяльності фахівців: фасилітативному (посередництво у кризових ситуаціях), виховному (соціальне навчання) та адвокативному (захист прав і представництво) (Поліщук & Янкович, 2009).

Відповідно, зміст професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи орієнтовано на: підвищення фахової компетентності соціальних працівників; аналіз, оцінювання та розвиток соціальної політики в Україні; забезпечення технологіями ефективної професійної соціальної діяльності; оволодіння інноваційними практичними формами, методами, засобами соціальної роботи (Поліщук & Янкович, 2009). Як наслідок, ЗВО здійснюють підготовку фахівців із соціальної роботи до здійснення професійної діяльності на макро (соціально-політичний), мезо (робота у

територіальній громаді) та мікрорівні (робота із клієнтом) (Лукашевич & Мигович, 1997).

Для підготовки конкурентоспроможних фахівців із соціальної роботи, здатних ефективно вирішувати складні професійні завдання в практичному полі, застосовуючи інноваційні, форми, методи, прийоми, результати наукових досліджень, самостійно приймати рішення, нести за це відповідальність, налагоджувати взаємодію з клієнтами, трудовим колективом та іншими суб'єктами надання соціальних послуг, вагомим елементом професійної підготовки є її практична складова. Кожен із різноманітних видів практики (ознайомлювальна, волонтерська, виробнича, професійно-орієнтована тощо) передбачає формування і розвитку комплексу практичних умінь і навичок. Вони є логічним продовженням знань, отриманих під час вивчення навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки.

Кожний ЗВО самостійно визначає перелік видів практик для кожного освітнього рівня. Форми, тривалість та вимоги до проходження практик регулюються навчальним планом, графіком навчального процесу та розробленими програмами.

Науковці (Карпенко, 2008; Клос, 2013; Ларіонова, 2013; Поліщук, 2006; Савіцька, 2015) зазначають, що сьогодні в Україні реалізується концепція неперервної практичної підготовки майбутніх соціальних працівників, згідно якої визначено безперервні та послідовні етапи практики на кожному з рівнів професійної підготовки. Це дає змогу забезпечити неперервність, наступність, послідовність та більш глибоке закріплення теоретичного матеріалу. Кожна з видів практик мають важливе значення для професійного становлення майбутніх соціальних працівників. Саме виробнича/кваліфікаційна практика для студентів освітнього рівня «бакалавр» є найбільш вагомою, оскільки під час її проходження вони можуть спробувати працювати в ролі «практикуючого фахівця із соціальної роботи», виконуючи різноманітний набір функцій.

Погоджуємося із Г. Слезанською в тому, що «практична підготовка організована за принципом практики, заснованої на доказах (Evidence-based practice) дає змогу пов'язати теоретичні знання з практичними ситуаціями, апробувати їх у роботі з реальними клієнтами, в процесі здійснення різних видів професійної діяльності на рівні ТГ» (Слезанська, 2019, с. 304).

Ще однією важливою складовою професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи є науково-дослідна та виховна роботи. Залучення студентів до науково-дослідної діяльності сприяє підвищенню якості їхньої підготовки; розвитку здатності творчо використовувати інноваційні форми, методи і прийоми у практичній діяльності; самостійно вирішувати конкретні наукові завдання; реалізовувати на практиці креативні ідеї.

Науково-дослідна діяльність майбутніх фахівців із соціальної роботи у ЗВО реалізується за трьома напрямками. Йдеться про наукові дослідження за конкретною науковою проблемою (підготовку рефератів, ІНДЗ, курсових, бакалаврських та магістерських робіт, проєктів, програм тощо) під керівництвом викладачів. Окрім цього, у процесі вивчення навчальних дисциплін відбувається навчання елементам науково-дослідної діяльності та методики проведення. Доволі ефективним напрямом є науково-дослідна діяльність у позааудиторний час, що передбачає виступи на семінарах, участь у наукових гуртках, конференціях, публікації наукових статей і доповідей, реалізація авторських програм, проєктів тощо (Беляєв & Стеценко, 2010; Булашенко, 2012).

Самостійна робота студента – це планована навчальна та наукова робота, що виконується за завданням викладача під його методичним та науковим керівництвом. Вона завжди розглядалася як невід'ємна складова освітнього процесу у ЗВО. Самостійна робота студента може бути як аудиторною, тобто виконуваною в ході аудиторних занять за розкладом, так і позааудиторною та передбачати:

- 1) підготовку до аудиторних занять та виконання відповідних завдань;

- 2) виконання самостійних завдань на семінарах та практичних заняттях;
- 3) роботу над окремими темами навчальних дисциплін;
- 4) виконання контрольних та курсових робіт;
- 5) проходження практик та виконання передбачених ними завдань;
- 6) підготовку до підсумкової атестації та виконання кваліфікаційної бакалаврської / магістерської роботи;
- 7) участь у науковій та науково-методичній роботі, у наукових та науково-практичних конференціях та семінарах.

Мета самостійної роботи – навчити студентів навчатися та цим сприяти вирішенню проблеми підвищення якості освіти, розвитку творчих здібностей студентів. Вона повинна бути максимально індивідуалізована і мати систематичний, безперервний і ускладнювальний характер. Цікавою формою самостійної роботи є неформальна освіта, яка відрізняється добровільністю, інноваційністю, варіативністю. Залучаючись до програм неформальної освіти, студенти отримують можливість освоїти необхідні компетенції, збагатити свій внутрішній ресурс.

За підсумками Лісабонського саміту у 2000 році було прийнято Меморандум безперервної освіти Європейського союзу, згідно з яким «безперервну освіту – це вчення довжиною у життя» визначили як «всєбічну навчальну діяльність, що здійснюється на постійній основі з метою покращення знань, навичок та професійної компетенції». Окрім цього у Меморандумі зазначено, що «освіта шириною в життя» передбачає такі види освітньої діяльності, як формальна, неформальна та інформальна освіта (European Communities, 2000). Ці поняття опрацьовані у Міжнародній стандартній класифікації освіти, ухваленій на генеральній конференції ЮНЕСКО у 2011 році, а саме:

– формальна освіта – інституціоналізована, цілеспрямована освіта, спланована за участю державних організацій та визнаних державою приватних організацій, що представляє освітню систему формальної освіти країни;

– неформальна освіта – освіта, яка інституціоналізована, цілеспрямована, спланована особою або організацією, що забезпечує надання освітніх послуг, є доповненням або альтернативою формальній освіті;

– інформальна освіта – «форми навчання, які є цілеспрямованими чи ретельно спланованими, але не є інституціоналізованими. Відповідно, вона менш організована і менш структурована, ніж формальна або неформальна. Інформальне навчання може бути представлене навчальною діяльністю у сім'ї, на робочому місці, за місцем проживання та у повсякденному житті, і спрямованість його визначається самостійно, сім'єю чи соціумом» (ISCED, 2011).

Неформальну та інформальну освіту студенти, майбутні фахівці із соціальної роботи, мають змогу активно реалізовувати у процесі відвідування майстер-класів, тематичних тренінгів, семінарів, вивчення онлайн курсів, розміщених на освітніх платформах (Khan Academy, edX, Educational Era, Coursera, Prometheus, 7W, bokmål). Це, у свою чергу, допомагає самостійно сформувати набір компетентностей, необхідних для майбутньої професійної діяльності, більш глибоко зрозуміти специфіку соціальної роботи, особливості надання соціальних послуг тим, хто цього потребує на рівні ТГ.

Сьогодні близько 70 закладів вищої освіти України здійснюють підготовку соціальних працівників (Довідник ВНЗ, 2022). Розвивається система підготовки фахівців, розроблено стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Стандарт бакалаврський, 2019), стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Стандарт магістерський, 2019).

Аналізуючи освітньо-професійні програми підготовки першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти галузі знань «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» ЗВО (національний університет «Києво-Могилянська академія»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені

Ігоря Сікорського»; Херсонський державний університет; Одеський національний політехнічний університет; Ізмаїльський державний гуманітарний університет; Тернопільський національний економічний університет; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»; Харківський національний медичний університет; університет імені Альфреда Нобеля; Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського; національний університет біоресурсів і природокористування України; національний авіаційний університет; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка), ми прийшли до висновку, що проблема «соціальних послуг» недостатньо висвітлена в освітніх програмах.

На жаль, лише подекуди зустрічаються освітні програми, в яких відображено компонент «соціальні послуги». До прикладу, ОП «Соціальна робота» першого рівня національного університету біоресурсів і природокористування України серед обов'язкових компонентів є дисципліна «Основи надання соціальних послуг» (6 кр.). На бакалаврському рівні серед освітніх компонентів, що опосередковано розкривають особливості роботи в системі соціальних послуг, є «Система соціального захисту і забезпечення в Україні та світі»; «Соціальна робота з різними групами клієнтів»; «Соціальна робота в громаді». На магістерському рівні серед дисциплін, що є дотичними до характеристики соціальних послуг, є: «Моніторинг та оцінювання соціальних програм і проєктів»; «Методи і моделі соціальної роботи в громаді»; «Соціальна робота у громаді»; «Соціальний проєкт Тьюнінг: гармонізація освітніх послуг».

Підготовка фахівців із соціальної роботи у ЗВО, на нашу думку, має мати, по-перше, академічний характер, по-друге, вона має бути практико орієнтована, що дасть змогу максимально наблизитися до умов майбутньої професійної діяльності, по-третє, вона має враховувати як загальнодержавний, так і регіональний контексти.

Отже, можна зробити висновок, що метою підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні є формування високоосвіченої, високогуманної, широко розвиненої особистості, що володіє високою культурою і відповідає в цілому кваліфікаційній характеристиці професії. Підготовка здійснюється на трьох рівнях, враховуючи довузівську підготовку, підготовку в середніх спеціальних навчальних закладах, в університетах та інших ЗВО, орієнтованих на академічну підготовку фахівців соціальної сфери (фахівців із соціальної роботи / соціальних педагогів).

1.3. Молодь як суб'єкт в системі соціальних послуг

Ситуація в українському суспільстві призвела до загострення низки молодіжних проблем, сутність яких полягає в протиріччях між самими молодими людьми та іншими соціальними групами. До таких проблем можна віднести зростання безробіття, антисоціальних проявів: наркоманії, проституції, алкоголізму, масштабної бідності, інтернет-залежності, девіантних форм поведінки тощо. Названі проблеми піднімаються у дисертаційних дослідженнях. О. Вакуленко підкреслювала необхідність розробки і запровадження дій, спрямованих на покращення здоров'я молоді. Одним із ефективних шляхів вирішення цього завдання є створення умов для формування здорового способу життя молодих людей через сприйняття ідеалу і норм здорового життя і усвідомлення негативного впливу наркотичного, токсичного, алкогольного, нікотинного отруєння на організм і психіку (Вакуленко, 2001).

Погоджуємося із А. Стрелковською в тому, що «сьогодні серед української молоді досить поширеними є тенденції девіантної поведінки, пов'язані з безконтрольним вживанням тютюнових, алкогольних виробів та з веденням ранніх, безладних та небезпечних статевих стосунків. Наслідком цього є недостатня сформованість у молоді України поведінкових установок позитивно спрямованої поведінки» (Стрелковська, 2007, с. 3). Дослідниця

запропонувала формувати позитивно спрямовану поведінку молоді засобами соціальної реклами.

Підкреслюючи важливість здоров'я населення загалом, молоді зокрема, Н. Зимівець наголошує, що воно є інтегральним показником соціального благополуччя, важливим складником забезпечення стійкого розвитку для кожної країни та світової спільноти. Відповідно, вчена пропонує формувати відповідальне відношення до здоров'я в учнівській молоді, використовуючи соціально-педагогічні технології (Зимівець, 2008). Для успішного соціального розвитку суспільства в умовах сьогодення О. Безпалько пропонує зосередити увагу на вирішенні проблем забезпечення соціальних гарантій і соціального захисту молоді, створенні умов для її адаптації в соціальному середовищі – територіальній громаді. Це можна вирішити за допомогою активної участі в соціально-педагогічній роботі фахівців соціальної сфери та власне користувачів соціальних послуг (Безпалько, 2007, с. 3).

На тлі загальних проблем всього населення країни заглибилися проблеми, пов'язані з професійною підготовкою, працевлаштуванням, зайнятістю молоді, що є найменш соціально захищеною групою на ринку праці. За оцінками Міжнародної організації праці рівень безробіття в Україні в усіх молодіжних вікових підгрупах є вищим за середній рівень серед працездатного населення (7,2 %): показник безробіття молоді віком 30–34 років у 2019 році становив 7,3%; у віці 25–29 років – 8,4 %; у віці 15–24 років – 15,4 % (Павлюк, 2020).

Разом з тим, саме молодь становить значну частину працездатного населення України, займає вагоме місце в системі розвитку трудових відносин і володіє інноваційним потенціалом. Від того, наскільки означена категорія населення інтегрована у сферу соціально-економічного життя, багато в чому залежать темпи розвитку всього суспільства, його інтеграції у світовий простір.

Дослідження проблем молоді, пошук оптимальних шляхів їх розв'язання представляється особливо важливим при обговоренні питань щодо перспектив розвитку України, яка переживає доволі складний період свого розвитку. Для аналізу цих проблем необхідно визначитися в понятійному апараті, розкривши змістовну характеристику терміну «молодь», уточнивши її структуру, вікові, психологічні та соціальні особливості, що дасть змогу отримати найбільш повне уявлення про місце і роль означеної групи населення у суспільстві.

У науковій літературі сьогодні спостерігаємо доволі багато визначень поняття «молодь», що пов'язано зі специфікою даної категорії населення та її проблем. Так, вітчизняні дослідники (Борисова, 2015; Павлюк, 2018) розглядають «молодь» як соціально-демографічну групу населення, що знаходиться у стані соціальної зрілості та переживає період адаптації до навколишнього світу і майбутніх змін. Деякі автори (Мачуліна, 2013) визначають її, як велику суспільну групу, інші – як «покоління «X», що свідчить про невизначеність соціального статусу молоді, вікових меж та невивченість молодіжних проблем.

За даними ООН, молодь складає близька 20 % від загальної чисельності населення світу. При цьому, понад 80 % молоді мешкає в країнах, що розвиваються. Прогнозується, що до 2025 р. ця цифра ще збільшиться до 89 % (The World Programme, 2010, p. 10).

У науково-довідковій літературі поняття «молодь» визначають як соціально-демографічну групу, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, зумовленого соціально-психологічними властивостями. Вони визначаються суспільним устроєм, культурою, закономірностями соціалізації та виховання, яке здійснюється у даному суспільстві (Велика енциклопедія, 2022). Філософський енциклопедичний словник представляє трактування молоді як соціально-демографічної групи, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану та обумовлюється наявністю

певних соціально-психологічних властивостей, що мають соціально-історичну природу й залежать від суспільства, його устрою, культури та інших особливостей (Шинкарук, 2002).

Цікавим у методологічному плані є трактування терміну «молодь», в основі якого загальні, універсальні властивості молоді. Виокремлюючи молодь, як соціально-демографічну групу, увага зосереджена на характерних ознаках, ролі і місця в соціальній структурі суспільства, особливостях, віковій періодизації. Відповідно, молодь представляє значну частину суспільства (Пеша, 2019).

Абсолютно справедливим вважають, що «молодь є невід’ємною частиною суспільства, що розвивається за його законами з урахуванням своєї специфіки, особливостей країни, національної культури, взаємозалежністю поколінь, що зумовлює залучення молоді в суспільні відносини» (Подобед, 2010).

Представимо різні наукові підходи до визначення терміну «молоді» (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Наукові підходи до розуміння сутності поняття «молодь»

Дослідники	Зміст поняття «молодь»
Б. Буяк	Носій великого інтелектуального потенціалу, нових і новітніх знань, які вона несе у всі сфери суспільного життя. Вона є фізично найздоровішою частиною населення, життєвою силою суспільства, провідником і прискорювачем впровадження в практику нових ідей, ініціатив, нових форм життя (Буяк, 2007, с. 205)
І. Пеша	Соціально-демографічна група суспільства, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, і обумовлюється соціально-психологічними властивостями, що визначають рівень соціально-економічного та культурного розвитку, особливостями соціалізації в суспільстві. Вікові межі молоді – від 13–14 років до 29–30 років (Пеша, 2019)
Р. Хавула	«Покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в зрілому віці вже засвоїли освітні,

	професійні, культурні та інші соціальні функції; залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть коливатися від 16 до 30 років» (Хавула, 2015)
А. Карнаух	«Суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, соціально-психологічні, теоретико-пізнавальні, культурно-освітні та інші властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей» (Карнаух, 2005, с. 63)
С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк	Соціально-демографічна група, що виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища і обумовлених соціально-психологічними властивостями. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна але її конкретні вікові рамки, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури і властивих даному суспільству закономірностей соціалізації (Оксамитна & Виноградов & Малиш & Марценюк, 2010)

Кожне з наведених вище визначень «молоді» не розкриває її реальні і значущі риси та особливості, і жодне не є достатньо вичерпним. Варто зазначити, що більшість зарубіжних і вітчизняних науковців відзначають, що молодь є соціально-демографічною групою, що відрізняється комплексом певних характеристик, обмежена віковими рамками, специфічними соціальними ролями, статусом і соціальними позиціями. Ми розуміємо *«молодь» як особливу групу, що має свої соціально-демографічні, морально-етичні, культурні, політичні та інші характеристики, знаходиться на стадії трудового й соціального самовизначення, прагне до самореалізації, самоствердження та розвитку своїх особистісних можливостей.*

Досліджуючи категорію «молоді» В. Лужков виділяє три типові підходи до поняття «молодь» (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Наукові підходи до розуміння категорії «молодь» (за В. Лужковим)

Наукові підходи	Змістова характеристика
-----------------	-------------------------

(представники)	
<i>Соціально-психологічний</i> (Ш. Блер, К. Грос, Е. Еріксон, В. Раях, Г. Стенлі Хол, А. Фрейд, Е. Фромм)	Молодь як носій психофізичних властивостей молодості, що характеризується як певний вік зі своїми біологічними і психологічними відносинами, а внаслідок цього всіма особливостями вікового класу. Увага акцентується на молодості (юності) – певному періоді життя людини
<i>Субкультурний</i> (М. Мід, Т. Парсонс, Ч. Рейч, Т. Розак, Е. Шпрангер)	Молодь як соціокультурна група зі специфічним способом життя, стилем поведінки, культурними нормами та цінностями, властивостями і функціями. Молодь пов'язує з молодіжною субкультурою
<i>Стратифікаційний</i> (І. Ільїнський, Т. Маклер, К. Мангейм)	Молодь як особлива соціально-демографічна група, обмежена віковими межами, із специфічними соціальними позиціями, статусом і ролями, виступає об'єктом і суб'єктом процесу спадкоємності і зміни поколінь. Особлива увага зосереджена на соціальних функціях молоді

Аналізуючи поняття «молодь», необхідно враховувати принцип вікової періодизації. Проблема вікових меж є предметом багатьох дискусій. На неї звертали увагу такі філософи, як Платон, Арістотель, Піфагор, Гіппократ, Солон і ін. На основі їх «філософії віку» визначилися різні підходи до вирішення проблем вікової періодизації і з'явилися різні класифікації періодизації молодіжного віку. Так, ще в 80-і роки А. Петровський запропонував концепцію вікової періодизації розвитку особистості, яка визначалася типом діяльності-опосередкованих відносин індивіда з найбільш референтними для нього групами (Петровський & Ярошевський, 1990).

На підставі даних антропологічної та медичної наук В. Гінзбург прийшов до висновку, що підлітковий вік закінчується в 16–17 років, а дорослий починається в 20–24 (Гінзбург, 1994). І. Ільїнський запропонував встановити вікові межі молоді з урахуванням «нової філософії віку», що акцентує увагу не лише на розгляді її з позиції демографії, але й у економічному, соціальному і політичному аспектах. При цьому дослідник вказує на «штучність обмеження молодіжного віку рамками 15–24 років» (Ільїнський &, Алеценок, 1999), які явно не відповідають соціальним реаліям

ситуації у сучасному суспільстві. У розумінні українських психологів, межі молодості припадають на проміжок від 20–23 до 28–30 років (Мушкевич & Чагарна, 2017). Р. Гаулд, Д. Левінсон, Д. Вейлант визначають період молодості межами 23–28 років і характеризують як «етап усвідомлення себе як дорослої людини, з її правами та обов'язками, сформованістю уявлень майбутнього життя і роботи, укладанням шлюбу» (Buhler, 1970). Період молодості називають стадією дорослішання, що відповідає вік у 23–30 років (Савчин & Василенко, 2005).

Стадія молодості у більшості вікових періодизацій відноситься до періоду ранньої дорослості і характеризується отриманням виборчого права, повної юридичної та економічної відповідальності, включенням в усі види соціального та суспільного життя країни (Павелків, 2011). На стадії молодості особистість приймає життєво важливі рішення, отримує професійну освіту, створює сім'ю, народжує дітей, засвоює професійні ролі та складає основне коло спілкування (Фельдман, 2017, с. 224). Віковий період молодості характеризується завершенням переходу від юності до статусу дорослості (Гринів, 2014).

У 1960-х роках в ООН були визначені межі молодіжного віку в інтервалі 15–24 роки (Молодь України, 2022). Загалом вікові межі молоді у світі коливаються в інтервалі від 13 до 35 років. В Європі молоддю вважають осіб віком від 15 до 30 років.

У Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року йдеться про те, що державна молодіжна політика поширюється на громадян України віком від 15 до 28 років, незалежно від їхнього походження, соціального й майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, і здійснюється через органи державної виконавчої влади, установи, соціальні інститути та об'єднання молодих громадян (Декларація, 1992). В Україні, згідно із Законом України «Про сприяння соціальному

становленню та розвитку молоді в Україні», молодь – це громадяни віком від 14 до 35 років (України, З., 1993).

Молода особа після 30 років, на думку Т. Павлюк (Павлюк, 2020), є дорослою людиною, яка, як правило, одружена, має дітей і розпочала своє самостійне та трудове життя. У кожної людини ці події настають у різний період часу, що і ускладнює встановлення вікового цензу «молодої особи». Але в цілому віковій межі варіюються між 14–16 роками та 25–35 роками. Відповідно, в Україні людина вважається молодою упродовж 20 років. Цей період відрізняється проходженням різних етапів життя, протягом яких молодь потребує підтримки.

Повністю підтримуємо М. Головатого в тому, що ознакою покоління є не лише вік, але й єдність переконань, цілей, спільність переживання і відношення до життя, оскільки з віком покоління не втрачає соціальних рис, вихованих епохою (Головатий, 2006).

З'ясувавши, що молодь є соціально-демографічною групою, можна припустити, що всередині її активно розвиваються процеси диференціації. Йдеться про розподіл молоді на страти, соціальні групи, що суттєво різняться за матеріальним положенням, освітою, стилем життя.

Враховуючи специфіку групових відносин, можна диференціювати молодь за такими типами, а саме:

- стратифікаційна – коли в кожній спільності, страті можна виділити молодіжний шар (молоді підприємці, науковці, робітники тощо);
- вікова – цілісний процес соціалізації та індивідуалізації молоді розмежовується на певні часові етапи й відповідні їм вікові групи всередині молоді;
- субкультурна – критерієм диференціації виступають відмінності різних груп молоді за образом і стилем життя, характером ціннісних орієнтацій і установок (Підлісний, 2019).

Окрім цього при розподілі молоді необхідно враховувати її соціально-демографічні та професійні ознаки (ті, хто працюють і учнівська молодь,

міська і сільська), маргінальні ознаки (біженці, інваліди, бомжі, з девіантною поведінкою тощо), регіональну диференціацію, вікові критерії (Підлісний, 2019).

Останнім часом спостерігаємо розширення критеріїв щодо диференціації молоді, що визначають соціальну зрілість молодих людей, а саме: наявність завершеної освіти та отримання професії; початок трудової діяльності й будівництва кар'єри; отримання політичних та громадянських прав і свобод; настання матеріально-фінансової незалежності від батьків; шлюб та народження першої дитини (Мотречко, 2014).

Практика показує, що молодь, як соціальна група, характеризується не тільки специфічними особливостями, а й загальними рисами. Дослідження становища молоді в країні свідчать про такі тенденції:

- з 2011 року чисельність молоді у віці 14-30 років зменшилася з 13877677 чол. до 10555065 чол. в 2021 році (Чисельність, 2021);
- молодь в Україні наражається на такі фактори ризику зараження неінфекційними захворюваннями: низький рівень фізичної активності, надмірна вага або ожиріння, неправильне харчування, куріння, вживання алкоголю чи наркотиків (Становище, 2019);
- система професійної освіти не адаптована до нових економічних умов: до 50 % випускників освітніх установ середньої та вищої професійної освіти виявляються незатребуваними, більше 2/3 молодих людей працюють не за фахом;
- рівень безробіття серед молоді у 2017 році становив 18,9 % (Участь молоді, 2018), жінки та молодші особи мають нижчий рівень зайнятості порівняно з чоловіками та старшими віковими категоріями «молоді»;
- хоча волонтерську діяльність було визнано Державною цільовою соціальною програмою «Молодь України» на 2016-2020 роки ключовим інструментарієм для сприяння неформальному навчанню молоді, розвитку активної громадянської позиції та її залученню до суспільного життя, рівень поінформованості молодих українців про

можливості волонтерської діяльності є низьким, а їхня участь у волонтерських рухах залишається на низькому рівні (Становище, 2019).

Як наслідок, можна очікувати десоціалізацію, маргіналізацію молоді, збільшення кількості молодих людей, які опинилися в становищі «ізгоїв суспільства».

В різні часи і в різних суспільствах соціальний статус молоді практично однаковий, оскільки вона одночасно виступає об'єктом і суб'єктом соціалізації – перехід від «властивостей» дітей до «властивостей» дорослих. Це процес, набуття молоддю властивостей соціального суб'єкта має здійснюватися «у свій час» (Фельдман, 2017). Одним із ключових моментів при вивченні соціальних процесів у молодіжному середовищі є розгляд молоді в якості суб'єкта суспільних відносин, здатного до ініціативи і впливу на суспільство.

Соціалізація є основним механізмом взаємодії суспільства і молодої людини. У процесі соціалізації формуються основні властивості особистості, які забезпечують її життєдіяльність у суспільстві. Під соціалізацією розуміють складний і тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, його активної взаємодії з оточенням, у результаті якої він засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності, необхідні для його успішної життєдіяльності у даному суспільстві (Примуш, 2004, с. 230–233).

На основі напрацювань В. Мотречко (Мотречко, 2014), ми представили власне бачення процесу взаємодії молоді і суспільства через її соціалізацію (рис. 1.6).

Молодь є особливим суб'єктом суспільства, на яке покладено багато соціально значущих функцій та очікувань. На жаль, останні події в світі і в Україні засвідчили, що молодь намагається «вижити» в умовах середовищних ризиків.

Слід зазначити, що особливий стан переходу від переважної властивості бути об'єктом громадського впливу до переважної властивості бути суб'єктом соціально-перетворюючої діяльності характеризує своєрідну особливість молоді як соціальної групи. У процесі соціалізації одночасно відбувається і адаптація молодих людей, поступове включення в активну репродуктивну діяльність. Окрім цього, молодь є носієм інтелектуального потенціалу та особливих здібностей до творчості. Саме тому вона може успішно виконати свою місію в суспільстві – стати джерелом розвитку і прогресу і виступити носієм нових соціальних форм і способів поведінки в різних сферах.

Рис. 1.6. Механізм взаємодії суспільства і молоді через її соціалізацію

Доволі довгий час у наукових колах переважала тенденція, згідно якої молодь необхідно завжди організовувати, допомагати, захищати, влаштовувати в житті. Виникало відчуття, що молодь – сама незахищена група населення, що потребує допомоги. Насправді молодь абсолютно інша, вона є стратегічним ресурсом нації, що володіє творчим інноваційним потенціалом, є носієм і активним учасником соціальних перетворень, тобто молодь в змозі змінити суспільну систему.

Сучасні дослідники усвідомлюють, що молодь є своєрідним стратегічним ресурсом національного і світового розвитку. Практика останніх десятиліть переконливо доводить, що у світі, що швидко змінюється, стратегічні переваги будуть у тих держав і суспільств, які зможуть ефективно накопичувати і продуктивно використовувати людський капітал, а також інноваційний потенціал розвитку, основним носієм якого є молодь (Каретна, 2009). Відповідно, сьогодні багато в чому необхідно переглянути, скоректувати пріоритети в роботі з молоддю.

Досліджуючи молодь, необхідно зупинитися на проблемах, з якими ця категорія стикається. Так, вважають, що проблеми взаємопов'язані і тому не можуть визначатися і вирішуватися ізольовано, як системні проблеми або як проблеми системи. Відповідно, сфера соціальних послуг знаходиться в загальній системі соціальних проблем, з якими вона взаємопов'язана і взаємозалежна (Хуткий, 2006).

Зарубіжні дослідники наголошували, що «суспільні проблеми, по суті, багато в чому беруть свій початок від молоді і в цьому сенсі вони є молодіжними. Відповідно, молодіжні проблеми є проблемами всього суспільства. Молодь є акумулятором критичних настроїв відносно існуючої діяльності; вона є конденсатором тієї будівельної енергії, яка так потрібна у момент корінних реформ; вона є каталізатором тих трансформацій, які завжди непомітно і постійно (латентно) відбуваються всередині суспільства. Таким чином, молодь одночасно і «вибухонебезпечний» руйнівний матеріал, і сила, здатна творити нове» (Ільїнський & Алещенок, 1999). Саме тому

молодь вимагає від громадськості швидкого вирішення своїх соціальних, економічних, культурних проблем, інакше ця суспільна група може стати фактором соціальної нестабільності у суспільстві.

Швидкоплинні перетворення, складні інтеграційні, глобалізаційні, соціально-економічні та політичні процеси в сучасному суспільстві зумовили загострення молодіжних проблем, які найчастіше породжують загострення протиріч між молоддю та різноманітними соціальними групами, поколіннями. Поява проблем супроводжується кризовим періодом для молоді, який проявляється в зміні уявлень про власне життя, втраті інтересу до багатьох речей, які раніше були важливими, руйнуванні колишнього способу життя. Цей період відзначається переоцінкою цінностей та переглядом власного «Я» особистості молодої людини. У випадку виникнення життєвих проблем, якщо життєвий задум виявився невірним, особистість може змінити професію сімейне життя, друзів, переглянути свої стосунки з іншими людьми.

Серед проблем, виявлених Робочою групою ООН у справах молоді (Становище, 2019), особливе місце займають ті, що пов'язані зі здоров'ям, освітою, зайнятістю молоддю, волонтерською діяльністю, участю у суспільному та політичному житті країни, збройному конфлікті (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Проблеми молоді та можливі шляхи їх розв'язання (згідно аналітичного звіту, складеного Робочою групою ООН у справах молоді)

Проблеми	Можливі шляхи розв'язання
Проблеми пов'язані з ВІЛ/СНІД та репродуктивним здоров'ям	
1. Відсутність доступних для молоді послуг тестування на ВІЛ/ПСП та низький рівень довіри до наявних суб'єктів надання таких послуг. Особливо ця стосується підлітків з групи ризику віком від 14 років і старше через недостатність знань щодо законності професійної	1. необхідно посилити заходи первинної профілактики для зменшення впливу факторів ризику на підлітків та молодих людей. 2. Суб'єктів надання послуг слід забезпечити відповідними інструкціями, методичними рекомендаціями та додатковим навчанням щодо надання

<p>діяльності суб'єктів надання послуг та своїх прав (Думка, 2014).</p> <p>2. Відсутність загальних та узгоджених національних нормативних документів та політики щодо сексуальних та репродуктивних прав, зокрема молоді.</p> <p>3. Незначна кількість підлітків охоплена профілактичними заходами.</p> <p>4. Недостатній рівень поінформованості підлітків про ВІЛ та використання презервативів.</p>	<p>консультацій неповнолітнім клієнтам та тестування їх на ВІЛ з урахуванням особливостей усіх вікових груп, прав підлітків, можливості або неможливості проведення консультацій та обстеження на ВІЛ у присутності батьків/ законних представників неповнолітньої особи, подальшого призначення антиретровірусної терапії у разі позитивного результату тесту на ВІЛ.</p> <p>3. У закладах загальної середньої освіти необхідно впровадити програми з формальної та неформальної освіти щодо репродуктивного здоров'я.</p> <p>4. Засоби контрацепції, конфіденційні тести на ВІЛ/ ІПСШ, лікування і допомога хворим особам повинні бути поширеними та доступними.</p>
<p>Проблеми, пов'язані з неінфекційними захворюваннями (НІЗ)</p>	
<p>1. В Україні відсутні законодавчі обмеження щодо продажу електронних сигарет та картриджів до них.</p> <p>2. Легка доступність алкогольних напоїв для осіб віком до 18 років.</p> <p>3. Послуги зі зменшення шкоди від факторів ризику загальнодоступні в Україні, допомога дітям та підліткам дуже обмежена.</p>	<p>1. Ухвалити законодавство, яке регулює продаж електронних сигарет, їх рекламу та розповсюдження.</p> <p>2. Проводити інформаційно-просвітницькі кампанії щодо шкідливості тютюнокуріння для молоді.</p> <p>3. Необхідно посилити участь місцевих громад у діяльності з підвищення рівня поінформованості молоді, яка не користується медичними послугами.</p>
<p>Проблеми, пов'язані з освітою молоді</p>	
<p>1. В цілому, підлітки не беруть участі у процесах планування та оцінювання освіти в Україні.</p> <p>2. Постраждала від конфлікту на сході України молодь не може отримати доступ до освіти.</p> <p>3. Ослаблення здатності підлітків та молодих людей загалом долати</p>	<p>1. Необхідно залучати молодь до процесів прийняття рішень, пов'язаних з освітою.</p> <p>2. Молоді люди повинні отримувати життєво важливі навички, необхідні для мирного проживання в громадах та соціально-психологічну допомогу для зміцнення їхньої здатності долати</p>

<p>труднощі через відсутність «систем соціального захисту» та недостатньо розвинені життєво важливі навички.</p> <p>4. Цькування підлітків і молоді в освітніх закладах.</p>	<p>труднощі.</p> <p>3. Впровадження інклюзивної освіти, доступної для всіх уразливих груп молодих людей, зокрема молодих людей з особливими потребами, молоді з меншин, осіб, які постраждали від конфлікту та інших груп.</p> <p>4. Розробити та впровадити концепцію «Безпечна школа».</p>
<p>Проблеми пов'язані з зайнятістю молоді</p>	
<p>1. Новостворені об'єднані територіальні громади потребують інструкцій та технічної підтримки для власного розвитку, оскільки їм потрібно налагодити усі процеси державного управління та розробити галузеву політику.</p> <p>2. Низький рівень участі молоді в молодіжних організаціях. Молодь бере участь у громадській діяльності переважно у неформальний спосіб.</p> <p>3. Молодь не є політично активною, не ходить на вибори і не цікавиться політичними партіями.</p> <p>4. У державній молодіжній політиці відсутній єдиний підхід щодо залучення молоді до участі у суспільному та політичному житті.</p> <p>5. Для визначення проблем та розробки рішень у сфері молодіжної політики використовують ситуативний підхід, який залежить від міжнародної технічної допомоги.</p>	<p>1. Удосконалити нормативно-правову базу для підтримки дієвості механізмів залучення молоді до діяльності, які гарантують, що молоді люди мають можливість брати участь у прийнятті рішень на всіх рівнях.</p> <p>2. Застосовувати механізми залучення молоді до громадської діяльності для забезпечення більш широкого розвитку місцевих громад.</p> <p>3. Створити можливості для молодих людей брати участь у встановленні напрямів практичної діяльності в освітніх закладах та своїх громадах.</p> <p>4. Підвищити рівень громадянської грамотності молодих людей за допомогою формальної та неформальної громадянської освіти для надання їм можливості брати участь у суспільному та політичному житті на всіх рівнях.</p> <p>5. Підвищити рівень поінформованості щодо права брати участь у громадській діяльності, розвивати активну громадську позицію молоді та популяризувати її участь у житті громади за допомогою залучення підлітків та молодих людей до участі у проведенні інформаційно-просвітницьких кампаній.</p>
<p>Проблеми, пов'язані з волонтерською діяльністю</p>	
<p>1. Молоді люди все ще мало знають</p>	<p>1. Проводити цільові інформаційно-</p>

<p>про волонтерство, пов'язуючи його з підтримкою армії, яка надається в умовах триваючого збройного конфлікту.</p> <p>2. Поза межами великих міст відсутній потенціал для волонтерської діяльності.</p> <p>Найпоширенішим є волонтерство у Києві.</p>	<p>просвітницькі кампанії для української молоді для її інформування про різні аспекти волонтерського руху та активну систематичну волонтерську діяльність.</p> <p>2. Підтримувати тіснішу співпрацю між організаціями громадянського суспільства, університетами та молодіжними центрами для створення більших можливостей для розвитку молодіжного волонтерського руху.</p>
<p>Проблеми, пов'язані з участю молоді у суспільному і політичному житті</p>	
<p>1. Внесення в національну законодавчу базу положень стосовно залучення молоді до процесів прийняття рішень не означає значущої участі молоді в розробці політики на регіональному та місцевому рівнях.</p> <p>2. Рівень участі молоді в молодіжних організаціях громадянського суспільства низький. Молодь бере участь у громадській діяльності переважно у неформальний спосіб.</p> <p>3. Молодь не є політично активною, не ходить на вибори і не цікавиться політичними партіями.</p> <p>4. У державній молодіжній політиці відсутній єдиний підхід щодо залучення молоді до участі у суспільному та політичному житті.</p>	<p>1. Удосконалити нормативно-правову базу для підтримки дієвості конкретних механізмів залучення молоді до діяльності, які гарантують, що молоді люди мають можливість брати участь у прийнятті рішень на всіх рівнях у сталий та ефективний спосіб.</p> <p>2. Підвищити рівень поінформованості щодо права брати участь у громадській діяльності, розвивати активну громадську позицію молоді та популяризувати її участь у житті громади за допомогою залучення підлітків та молодих людей до участі у проведенні інформаційно-просвітницьких кампаній.</p> <p>3. Підвищити рівень громадянської грамотності молодих людей за допомогою формальної та неформальної громадянської освіти для надання їм можливості брати участь у суспільному та політичному житті на всіх рівнях.</p>
<p>Проблеми, пов'язані зі збройним конфліктом на сході України</p>	
<p>1. Людей, які живуть уздовж лінії розмежування, є високий рівень безробіття та надзвичайна бідність, які підвищують їх уразливість. Збільшилися рівень споживання</p>	<p>1. Потрібно створити систему моніторингу системи направлення постраждалої від збройного конфлікту молоді до суб'єктів надання послуг для отримання</p>

<p>алкоголю та кількість випадків залучення до надання сексуальних послуг.</p> <p>2. Відсутність доступної психологічної та соціальної допомоги для молоді. Високі показники ПТСР як у молодих жінок, так і у чоловіків.</p> <p>3. Використання військово-патріотичної риторики для залучення та підготовки молодих людей до участі у парамілітарних формуваннях.</p> <p>4. Молоді люди у східній зоні конфлікту дуже часто не мають неможливостей для працевлаштування, отримання освіти, важко отримують доступ до соціальних, адміністративних та медичних закладів, відсутні місця для проведення дозвілля.</p>	<p>фахової допомоги та підтримки молодих людей.</p> <p>2. Необхідно запровадити мережі обміну знаннями та можливостями співпраці для найбільш постраждалих молодих людей шляхом їх активнішого заохочення до неформального навчання, спонукати їх подавати заявки на отримання грантів, навчити управлінню соціальними та комерційними проектами.</p> <p>3. Потрібно продовжувати проводити інформаційно-просвітницькі кампанії та роз'яснювальні заходи щодо здоров'я молодих людей. Потрібно провести спеціальні роз'яснювальні заходи щодо ВІЛ та небезпеки незахищених статевих стосунків з точними даними про сучасний стан справ у зоні збройного конфлікту.</p> <p>4. Важливо провести кампанію щодо заборони вербування підлітків до 18 років до військових формувань.</p>
---	--

Особливу тривогу спричиняє обставина, що багато випускників освітніх закладів, які володіють потужним інтелектуальним потенціалом, позбавлені можливості працевлаштування за спеціальністю. Найчастіше молоді люди змушені погоджуватися на нижчі професійні щаблі. Відповідно, в силу своїх соціально-демографічних особливостей молодь має дискримінаційне становище на ринку праці, опиняючись переважно або в групі неповно і частково зайнятих, або в групі безробітних.

На жаль, проблеми зайнятості молодих людей – випускників освітніх закладів мають тенденцію до поглиблення і ускладнення, що обумовлено дією таких чинників:

- нестійкий соціальний статус молоді (вік, відсутність початкового капіталу, малий досвід і стаж роботи, проблеми «молодої сім'ї», декретна відпустка тощо);

- невідповідність професійного профілю та рівня кваліфікації випускників потребам ринку праці та вимогам роботодавців;
- низький рівень оплати праці молодих працівників, нехтування їхніми соціально-побутовими проблемами;
- низький рівень трудової мотивації, неадекватна самооцінка, необґрунтовані претензії, як з боку молоді, так і зі сторони роботодавців;
- поєднання роботи з навчанням, що створює додаткові проблеми для фірми (необхідність надання відпустки, прагнення працювати тільки в одну зміну).

У декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» зазначено, що «діяльність держави у відносинах з молоддю відбувається у законодавчій, виконавчій, судовій площині і вимагає створення політичних, соціально-економічних, правових, організаційних умов та гарантій для морального, інтелектуального, фізичного розвитку та життєвого самовизначення молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах держави» (Декларація про загальні, 2006, с. 1).

Підґрунтям дієвої системи соціалізації молоді, її громадянського становлення в інтересах, як самої молодої людини, так і держави зокрема, є підготовка високопрофесійних, конкурентоспроможних гуманістично спрямованих фахівців, здатних вільно та свідомо вдосконалювати свої професійно-особистісні якості, забезпечувати ефективну реалізацію державної молодіжної політики, надавати соціальні послуги.

Фахівець із соціальної роботи, як суб'єкт здійснення державної молодіжної політики, може надавати різноманітні соціальні послуги, в яких вона реалізується, а саме: психологічні, педагогічні, юридичні, соціально-медичні тощо. Державна молодіжна політика передбачає залучення фахівця із соціальної роботи до таких видів професійної діяльності як забезпечення зайнятості молоді; запобігання безробіттю; надання можливостей і гарантій

для працевлаштування; розробка спеціальних молодіжних програм і проєктів для забезпечення зайнятості молоді; стимулювання молоді для самостійного вирішення власних соціальних проблем (розвиток центрів науки, творчості, дозвілля і відпочинку, молодіжних житлових кооперативів тощо); вивчення потреб молоді та розширення асортименту послуг для молоді; державне стимулювання і фінансування молодіжного обміну з представниками інших держав для підвищення професійної кваліфікації молоді (Балахтар, 2013).

Вивчаючи досвід соціальної роботи в громадах різних країн, вчені прийшли до висновку, що домінантою такої роботи є визначення проблем громади. М. Боп і Д. Боп виокремлюють два підходи у практиці такої роботи. Йдеться про підхід на основі надання послуг і підхід на основі активізації громади до участі у вирішенні існуючих проблем (Слозанська, 2018). Найчастіше перший підхід використовують урядові та громадські організації. При застосуванні першого підходу – на основі надання послуг, експерти чи фахівці можуть вивчати думку членів громади шляхом опитувань чи обстежень, аналізують отриману інформацію і приймають рішення про надання певних послуг передусім на основі можливостей організації та наявних у ній ресурсів. Особливість другого підходу – активізації громади до участі у вирішенні проблем, полягає в тому, що самі люди визначають свої власні потреби, приймають рішення і працюють, щоб досягнути бажаного. Пересічні громадяни вчаться, як здійснювати планування, ефективно працювати разом, шукати, залучати та розподіляти необхідні ресурси, оцінювати результати роботи. Вони можуть отримувати допомогу та підтримку від фахівців із соціальної роботи, але саме члени громади, а не фахівці, контролюють процес вирішення певної проблеми (Мещан, 2014).

Спробуємо представити деякі види соціальних послуг, суб'єктом надання яких можуть бути державні надавачі соціальних послуг, громадські/неурядові організації, локальні бізнес-структури, релігійні установи (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Окремі види соціальних послуг, що можуть бути надані у ТГ
(розроблено на основі джерела (Соціальні послуги, 2022))

Вид послуги	Об'єкт надання	Діяльність фахівців із соціальної роботи
<i>Інформування</i> (Прийняття рішення про надання соціальної послуги з інформування)	- вразливі групи населення; - особи / сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах	- надають інформацію з питань соціального захисту населення, у тому числі переліку та адрес надавачів соціальних послуг, умов їх отримання, тарифів на платні соціальні послуги; - надають інформацію щодо отримання медичної, правової допомоги, адміністративних послуг та інших видів допомоги, робіт, послуг
<i>Консультування</i> (психологічне або правове, разове або тривале)	- люди, у яких виникли складні життєві обставини через інвалідність, вік, стан здоров'я, соціальне становище; - безхатченки, які потребують консультацій; - люди, які перебувають у місцях позбавлення волі; - люди, в яких склались інші складні життєві обставини	- аналізують життєву ситуацію, що склалася, визначають основні проблеми та шляхи вирішення; - разом з людиною, яка звертається за послугою, складають план виходу зі складної життєвої ситуації, допомагають його реалізувати; - надають інформацію щодо соціального захисту; - надають психологічну допомогу; - коригують психологічний стан і поведінку в повсякденному житті; - формують і розвивають соціальні навички і соціальні компетенції; - за потреби закликають брати участь в групах самопомоги; - допомагають зміцнити або відновити родинні, дружні та офіційні зв'язки; - консультують, як отримати правову допомогу або інші соціальні послуги, залежно від потреб;

		<ul style="list-style-type: none"> - консультують, як знайти роботу, допомагають з пошуками (проводять експертизу потенційних професійних здібностей і професійної орієнтації)
<i>Соціальна профілактика</i>	<ul style="list-style-type: none"> - люди, яким треба змінити небезпечну поведінку на таку, що мотивує до здорового способу життя; - люди, яким треба профілактика, реабілітація, програма замісної чи антиретровірусної терапії; - люди, яким треба зробити тести на ВІЛ та ІПСШ; - люди, яким потрібні рекламно-інформаційні матеріали, індивідуальні засоби (зокрема, шприци, презервативи) 	<ul style="list-style-type: none"> - складають індивідуальний план або профілактичну програму, зважаючи на потреби людини, яка звернулась; - попереджують про загострення проблем, які існують, і намагаються уникнути їх; - мотивують людей, які звернулись, до зміни поведінки; - мінімізують ризик повторення (рецидиву) проблем або негативних явищ; - допомагають людям, які зазнали негативних наслідків, адаптуватися, інтегруватися та ресоціалізуватися
<i>Соціальна послуга соціальної інтеграції та реінтеграції</i>	<ul style="list-style-type: none"> - особа, яка через складні життєві обставини, спричинені соціальним становищем бездомності, потребує надання соціальної послуги щодо соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб або отримує таку послугу 	<ul style="list-style-type: none"> - розвивають, формують та підтримують соціальні навички; - допомагають в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складанні плану виходу із складної життєвої ситуації; - залучають отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації; - надають інформацію з питань соціального захисту населення; - здійснюють представництво інтересів; - допомагають в отриманні безоплатної правової допомоги; - допомагають в оформленні документів; - допомагають в отриманні

		<p>реєстрації місця проживання/ перебування;</p> <ul style="list-style-type: none"> - сприяють в отриманні житла, працевлаштуванні тощо; - здійснюють корекцію психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; - надають психологічну підтримку; - допомагають у зміцненні/ відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; - сприяють організації та діяльності груп самопомоги; - надають послуги перекладу, вивчення державної мови; - сприяють у встановленні зв'язків із національно-культурними організаціями співвітчизників
Денний догляд	<ul style="list-style-type: none"> - діти та дорослі з інвалідністю, які мають фізичні та/ або сенсорні порушення; - вразливі категорії населення, як-от сім'ї з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, та люди, які живуть з ВІЛ; - люди літнього віку; - люди з когнітивними розладами психіки, інтелектуальними або психічними розладами 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечують умови для денного перебування і харчування; - допомагають і навчають доглядати за собою; - слідкують за станом здоров'я, надають реабілітаційні послуги; - надають психологічну підтримку; - піклуються про зайнятість людини вдень і її дозвілля
Підтримане проживання	<ul style="list-style-type: none"> - повнолітні люди з інвалідністю; - люди літнього віку 	<ul style="list-style-type: none"> - надають житло; - навчають, розвивають та підтримують навички самостійного проживання; - допомагають організувати розпорядок дня; - організовують медичний патронаж; - допомагають вести домашнє

		господарство; - представляють інтереси; - допомагають комунікувати з потрібними фахівцями та службами (надають інформацію про соціальний захист населення, допомагають отримати безоплатну правову допомогу)
Соціальна адаптація	- діти або дорослі люди з інвалідністю; - люди літнього віку; - люди, які повернулися з місць позбавлення волі; - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - діти, яких виховували в інтернатах	- надають психологічну допомогу; - формують і розвивають соціальні навички та соціальні компетенції; - допомагають зміцнювати або відновлювати родинні, дружні, товариські та офіційні зв'язки; - заохочують до участі в клубах за інтересами, клубах активного довголіття, університетах третього віку; - допомагають організувати заняття протягом дня і дозвілля; - допомагають знайти роботу в разі потреби; - відновлюють навички комунікації в людей, які звільнилися із місць позбавлення волі
Кризове втручання	- люди, які мають або пережили загрозу життю і здоров'ю; - люди, які втратили сімейні чи родинні контакти; - люди, які не можуть самостійно вирішувати проблеми, що спричинили кризову ситуацію або її наслідки	- консультують телефоном або при зустрічі; - надають психологічну допомогу (консультування, підтримку, діагностику, корекцію, психотерапію, реабілітацію); - надають інформацію щодо соціального захисту; - організовують взаємодію з іншими фахівцями та службами; - представляють інтереси; - коригують сімейні стосунки; - допомагають людям, які постраждали від насильства в сім'ї; - допомагають оформити документи;

		<ul style="list-style-type: none"> - допомагають отримати безоплатну правову допомогу; - допомагають отримати невідкладну медичну допомогу; - надають тимчасовий притулок
Фізичний супровід людей з інвалідністю	<ul style="list-style-type: none"> - люди з інвалідністю, які мають порушення опорнорухового апарату та пересуваються на візках; - люди, які мають порушення зору і не можуть комунікувати; - люди, які не можуть пересуватися за межами дому без супроводу 	<ul style="list-style-type: none"> - разом з людиною відвідують органи державної влади та місцевого самоврядування, інші установи, організації та заклади; - допомагають купити товари або замовити послуги; - допомагають заповнювати бланки і писати заяви; - з'ясовують потрібну інформацію під час візиту до тієї чи іншої установи
Супровід під час інклюзивного навчання	<ul style="list-style-type: none"> - дитина, яка, відповідно до висновку ІРЦ, потребує супроводу під час навчання 	<ul style="list-style-type: none"> - слідкують за харчуванням; - допомагають пересуватися і відвідувати потрібні місця; - допомагають та навчають орієнтуватися у просторі; - слідкують за здоров'ям дитини (за потреби вчасно надають ліки); - підтримують побутові навички самообслуговування; - спілкуються з дитиною і сприяють комунікації з іншими (зокрема, за допомогою жестової мови); - супроводжують дитину і слідкують за нею у закладах освіти, під час екскурсій, навчальних поїздок тощо
Соціальний супровід	<ul style="list-style-type: none"> - люди, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин 	<ul style="list-style-type: none"> - відвідують людину; - оцінюють її потреби, спільно з отримувачами послуг формують та реалізують індивідуальний план соціального супроводу; - аналізують, чи дотримується людина плану, і за потреби коригують його; - допомагають оформити документи;

		<ul style="list-style-type: none"> - спілкуються з членами сім'ї та друзями людини, аби знайти ефективні рішення; - надають індивідуальну або групову психологічну підтримку, залучають членів сім'ї до психотерапевтичних чи корекційних груп; - організовують групи взаємодопомоги; - готують і проводять сімейні групові наради, мережеві зустрічі; - залучають людину, якій треба соціальний супровід, до тренінгів, дискусій, засідань за круглим столом, семінарів, лекцій, надають інформаційно-освітні матеріали, інструкції, буклети, листівки; - у разі потреби радять людині звернутись до інших соціальних послуг та соціальної допомоги
Представництво інтересів	<ul style="list-style-type: none"> - доросла людина або дитина, які мають труднощі з відстоюванням власних інтересів у різних установах; - сім'я (приймона); - дитячий будинок сімейного типу; - сім'я опікунів / піклувальників; - люди, які постраждали від торгівлі людьми чи насильства у сім'ї; - люди, які перебувають у складних життєвих обставинах 	<ul style="list-style-type: none"> - допомагають оформити або відновити документи; - допомагають зареєструвати місце проживання; - допомагають розшукати рідних та близьких, відновити родинні та соціальні зв'язки; - пояснюють, як отримати доступ до ресурсів і послуг за місцем проживання; - шукають потрібних фахівців або організації, підприємства, органи, заклади, установи тощо; - ведуть переговори від імені людини, яка звернулася за послугою; - надають послуги перекладача (для іноземців та людей без громадянства, які на законних підставах проживають або перебувають на території України)

<p>Соціальна послуга посередництва (медіації)</p>	<p>- особи / сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах; - дорослі або діти, які внаслідок суперечки або конфлікту не можуть знайти спільного рішення та потребують допомоги</p>	<p>- отримавши інформацію про випадок, встановлюють зв'язок між сторонами конфлікту, аналізують ситуацію – і домовляються про індивідуальну зустріч; - допомагають врегулювати конфлікт або спір: встановлюють його причини, опрацьовують шляхи та умови розв'язання; - налагоджують комунікацію між сторонами конфлікту, дають можливість людям пояснити одне одному своє бачення конфлікту, визначити шляхи розв'язання, аналізують і коригують варіанти рішень; - домовляються, за потреби вирішують, як відшкодувати спричинені незручності</p>
<p>Переклад жестовою мовою</p>	<p>- люди, які мають порушення слуху, і спілкуються тільки жестовою мовою</p>	<p>- допомагають порозумітися людям, які нечують та тим, якічують, в органах державної влади та місцевого самоврядування, зокрема у Пенсійному фонді України, у державній службі зайнятості; - перекладають із жестової та на жестову мову у банках, ЖЕК, ОСББ та в інших підприємствах, що надають комунальні послуги; - перекладають із жестової та на жестову мову при візиті до підприємств, що забезпечують технічними та іншими засобами реабілітації; - допомагають порозумітися людям, які нечують, і людям, якічують, в лікарнях і аптеках; - надають послуги батькам, які нечують, діти яких навчаються у закладах освіти; - допомагають порозумітися людям, які нечують, в магазинах і під час замовлення послуг</p>

<p>Догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних</p>	<p>- діти, які з різних причин не можуть проживати у сім'ї</p>	<p>- надають безпечне місце проживання з умовами наближеними до сімейних; - визначають основного вихователя, який встановлює довірливі стосунки з дитиною, проводить оцінку її потреб, залучають інших спеціалістів для роботи з дитиною, формують спільно з дитиною індивідуальний план роботи з нею, який передбачає розвиток навичок самостійного життя, розвиток освітніх навичок та здібностей дитини, налагодження та підтримка стосунків з родичами, з оточенням дитини, забезпечення влаштування дитини на постійне проживання у сім'ю (рідну чи замісну) або підготовку до самостійного життя; - забезпечують умови для висловлення та врахування думки дитини щодо її життя; - забезпечують умови для активної участі дитини у організації побуту та власного життя</p>
<p>Натуральна допомога</p>	<p>- людина або сім'я, які належать до вразливих груп населення; - людина або сім'я, які перебувають у складних життєвих обставинах, спричинених інвалідністю, віком, станом здоров'я, життєвою ситуацією (карантин, військовий конфлікт)</p>	<p>- надають продукти харчування; - забезпечують засобами особистої гігієни та догляду; - купують санітарно-гігієнічні засоби для прибирання; - надають одяг, взуття та інші предмети першої необхідності; - забезпечують паливом</p>

Особливу увагу зосереджуємо на послугах «інформування», «консультування», «профілактика» та «реінтеграція», пояснюючи це тим, що розв'язання життєвих проблем молоді можна вирішувати за допомогою спеціально створеної системи надання соціальних послуг, в основі якої – профілактика негативних соціально-економічних явищ серед молоді (попередження, запобігання виникненню складних життєвих обставин), формами реалізації яких, на нашу думку, може бути інформування та консультування.

Молоді люди, які обрали своєю професією «соціальні працівник», виступають своєрідним посередником у системі взаємодії особистості, сім'ї і суспільства, активно впливають на гармонізацію взаємовідносин між людьми, на створення позитивних відносин у соціумі, підтримують корисні ініціативи, після необхідної професійної підготовки можуть надавати соціальні послуги.

Висновки до першого розділу

Встановлено, що соціальна сфера є простором складних соціальних відносин і зв'язків між різними елементами соціуму з приводу їх соціального статусу, рівності і нерівності в суспільстві. Особливістю соціальної сфери є можливість формувати особистість, вдосконалювати її інтелектуальні, фізичні, духовні, культурні й соціальні потреби, розвиваючи потенціал суспільства. Складовими соціальної сфери є галузі, підгалузі і види діяльності, результатом функціонування яких є задоволення потреб людей в охороні здоров'я, освіті та культурі.

Аналіз змістового наповнення сфери соціальних послуг дав змогу акцентувати увагу на базових поняттях, безпосередньо пов'язаних із нею: «соціальна допомога», «соціальний захист», «соціальна підтримка» (піклування), «соціальний розвиток», «соціальне забезпечення».

Соціальні послуги є складовими системи соціального захисту населення, можуть надаватися як державними, так і громадськими організаціями, приватними підприємцями вразливим категоріям осіб для покращення умов їхнього існування. У законодавчому полі, соціальні послуги є діями, спрямованими на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків для осіб/ сімей, які в них перебувають. Соціальні послуги є поліфункціональними, оскільки вони виконують соціалізуючу, діагностувальну, адаптивну, коректувальну, превентивну, реабілітаційну, супроводжуючу, патронажну, опікунську та посередницьку функції.

До базових соціальних послуг відносять соціальну профілактику; соціальну адаптацію; догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальну інтеграцію та реінтеграцію; інформування, надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; представництво інтересів; соціальний супровід; посередництво; натуральну допомогу; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; переклад жестовою мовою; супровід під час інклюзивного навчання; медіацію.

Сьогодні в Україні діє модель підготовки фахівців із соціальної роботи, розроблена з врахуванням передового зарубіжного досвіду, світових тенденцій освіти, появою інноваційних технологій в освіті та соціальній роботі. Професійною підготовкою соціальних працівників займаються близько 70 закладів вищої освіти України, які представляють освітньо-професійні програми, розроблені з урахуванням стандартів вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти. На жаль, в освітньо-професійних програмах зустрічаються лише поодинокі випадки змістовного, детального вивчення «соціальних послуг», їхніх видів, технологій надання у територіальних громадах.

Встановлено, що у зарубіжних країнах вища освіта націлена на розвиток концепції професійної освіти протягом усього життя та орієнтує на формування професійної компетентності, яку розглядають як своєрідний комплекс навичок, наявність кваліфікації, соціальних поведінкових характеристик і здатність працювати в групі, приймати рішення, прораховувати можливі наслідки і нести за них відповідальність, ініціативність, готовність до ризику.

Зарубіжні дослідники розглядають «молодь» як соціально-демографічну групу населення, що знаходиться у стані соціальної зрілості та переживає період адаптації до навколишнього світу і майбутніх змін. Розглядає «молодь», як особливу групу, що має свої соціально-демографічні, морально-етичні, культурні, політичні та інші характеристики, знаходиться на стадії трудового й соціального самовизначення, прагне до самореалізації, самоствердження та розвитку своїх особистісних можливостей. Представлено проблеми, виявлені Робочою групою ООН у справах молоді, серед яких особливе місце займають ті, що пов'язані зі здоров'ям, освітою, зайнятістю молоддю, волонтерською діяльністю, участю у суспільному та політичному житті країни, збройному конфлікті.

Основні наукові результати, викладені в розділі, опубліковані в: Чернета, 2008; Чернета & Батюк, 2011; Чернета, 2012; Чернета, 2015; Чернета, 2014; Чернета, 2021; Cherneta, 2015; Cherneta, 2019; Чернета, 2020.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

2.1. Історичні та концептуальні засади становлення й розвитку системи соціальних послуг в Україні і за кордоном

Історичний процес розвитку соціальної допомоги в Україні осмислюється в контексті зарубіжного досвіду та історії, що дає змогу побачити національну і культурну своєрідність вітчизняного громадського піклування. Початком функціонування системи надання соціальних послуг вважають 2003 рік, коли набув чинності ЗУ «Про соціальні послуги» № 966-IV.

Якщо звернутися до історії, починаючи з архаїчного періоду, можна відмітити, що згідно язичницьким повір'ям слов'ян, кожна оселя була місцеперебуванням домашнього будинкового божества. Подорожній, який входив у будинок, був під заступництвом цього божества. Таким чином, образити мандрівника означало образити божество – власного покровителя. Задоволений подорожуючий, у свою чергу, розносив добру славу про гостинних господарів і в цілому про слов'янський рід (Семигіна, 2021).

Аналізуючи соціокультурні процеси і явища, можна виділити функції «соціально-допоміжної» діяльності в архаїчний період її розвитку, а саме:

- підтримуюча функція, що характеризується тим, що всередині роду існував взаємний обов'язок матеріальної допомоги, захисту, помсти за образи. Кожен знав, що на захист потерпілого стане весь рід;
- адаптивна або пристосувальна функція, що відображає поведінку общинників, яка була спрямована на збереження родового простору, який давав змогу існувати індивіду і бути захищеним сильним суспільством, оскільки поза родом людина існувати не могла;
- функція збереження і відтворення цінностей соціально-допоміжної діяльності, що відображає соціальну поведінку общинників, при якій традиційні норми архаїчних форм підтримки та захисту родового

простору (сезонна й позасезонна допомога, толоки, допомога вдовам тощо) передавалися з покоління в покоління як соціокультурний досвід соціально-допоміжної діяльності (Поліщук, 2018).

Таким чином, соціально-допоміжна діяльність, що зародилася в архаїчний період у формі родоплемінної і общинної допомоги, виконувала низку важливих функцій, які були характерні і для більш пізніх етапів розвитку національної системи соціального захисту населення в Україні.

Період кінця XVIII–першої третини XIX ст. характеризувався активним обговоренням у Європі проблеми відповідальності суспільства за допомогу людині. Початком встановлення соціального захисту на законодавчому рівні в Європі вважають 1601 рік, пов'язаний з виданням в Англії «Закону про бідних» (Блейкмор, 2007, с. 41), згідно з яким полегшення життя бідних було покладено на церковні парафії. В інших західних державах подібні дії щодо соціального захисту населення розпочалися приблизно в XVII–XVIII ст.

У 1879 р. соціальна робота виділилася як окрема галузь. У США і в розвинених країнах Західної Європи до 20-х рр. XX ст. вона залишалася під впливом соціології, економіки, політичних, юридичних наук тощо. Починаючи з 1920-х рр. під впливом поширення ідей психоаналізу, соціальна робота змінила свою орієнтацію. На перший план виступила робота з конкретною людиною, але вже не стільки в традиціях психіатричного або діагностичного підходу, скільки з позицій психодинамічного підходу. Г. Стейн наголошував, що «не людина є проблемою, а у неї є проблема» (Фурман & Підгурська, 2014).

Європейська Соціальна хартія (1961 р.) дає більш яскраве уявлення про розширення прав людини за допомогою соціальних служб. В даному документі права розглядають як свободу дій особистості і право людини на працю, на участь у роботі профспілок, на медичну допомогу, соціальну підтримку тощо. При цьому, вагомим вважаємо підкреслення обов'язків держави і суспільства перед особистістю. Вперше ця тема була порушена в Декларації ООН в 1948 році.

Спираючись на наукові напрацювання (Глазунов, 2015; Дмитренко, 2004), можна умовно виділити такі основні тенденції в громадській думці в галузі соціальної допомоги: соціально-адміністративні або реформістські, соціально-філософські, соціально-медичні. Так, соціально-адміністративний або реформістський напрям на початкових етапах передбачав розв'язання питань організації інститутів підтримки та контролю. Переломним моментом, коли держава в основу бере світські орієнтації і гуманістичні традиції допомоги та підтримки нужденних світової цивілізації, є проект 1682 року «Про заходи державного піклування указ».

У першій частині Указу виокремленні групи людей, що потребують допомоги, і саме на ці групи поширюється особлива увага держави. Йдеться про бідних, калік, «старих людей», жебраків. Слід зазначити, що до кожної групи пред'являлися свої вимоги і відповідно завдання щодо їх підтримки. У другій частині Указу детально представлено заходи організаційного та законодавчого характеру щодо локалізації жебрацтва. Заходи передбачали дії як організаційного (піклування про жебраків в монастирях, де лікують хворих), так і законодавчого характеру. Указ був одним із перших проєктів «соціального обслуговування» за європейським зразком, що передбачав поєднання добровільної та професійної допомоги. Його фінансування здійснювалося за рахунок державних та добровільних пожертвувань.

Сироти, вступаючи до приходу, повинні не тільки знаходитися на його утриманні, але і навчатися читати і писати, після чого їх скеровували до «головних госпіталів», де відбувалося їхнє подальше навчання і отримання професійних навичок. Для дівчат і хлопців пропонувалися різні програми навчання, а саме, для хлопців: «годинникова справа», «токарна справа», «ломова справа», «мануфактурна справа», «військова справа» тощо (Максімов, 1894); для дівчат: шити, ткати, плести мережива, прясти тощо.

Організація шпиталів для скалічених воїнів передбачалася в монастирях. В Указі від 19 березня 1722 р наказувалося, щоб в монастирях, де відкриваються лазарети, ченці повинні доглядати за пораненими і за це

отримувати право проживати і харчуватися в монастирських стінах (Воскресенський, 1945). Щодо фінансування «соціальних програм» для різних категорій нужденних – хворих, сиріт – передбачалися різні способи фінансування: здійснювали збір з церковних і світських угод у вигляді податків. Загалом, Петро I був проти богоділень. По відношенню до дітей передбачалася певна програма навчання, яка повинна була містити «грамоту ... граматику, арифметику п'ять частин і геометрію» (Воскресенський, 1945).

На думку Катерини II, уряд зобов'язаний надавати «соціальні виплати» старим, хворим, сиротам у їхніх потребах. Подаяння ж милості на вулицях сприймалося як протизаконна дія, що суперечить «здоровому людському». У розділі про благочинність або про поліції наказано було розрізняти нужденних і жебраків. Тих, хто в змозі працювати руками, необхідно змусити працювати, іншим – немічним – необхідно дати їжу і лікувати (Глазунов, 2015).

Системний підхід до суспільного піклування (увагу, участь, співчуття, милосердя) був реалізований у Законодавстві про губернії 1775 р. Проект охоплював найважливіші сторони благоустрою суспільства. У ньому були намічені превентивні та оперативні стратегії допомоги, визначені фінансування й управління на основі територіального самоврядування, визначені двадцять чотири групи знедолених та інститути допомоги. Вперше були прописані «державні стандарти обслуговування» для всіх зазначених інститутів підтримки (Савицький, 2007).

Прикладом соціальних інститутів допомоги були «робітні будинки», в яких надавали роботу незаможним, враховуючи місцеві умови. Так званих «робітних людей» надсилали туди на певний період часу, і за свою роботу вони отримували притулок, їжу, одяг, гроші тощо. Ще одним видом соціального інституту допомоги були «гамівні будинки», які призначалися для таких категорій «нужденних»: синів і дочок, «які батькам своїм не слухняні»; людей «непотрібного життя»; рабів непотрібних; рабів ледачих;

рабів, які не хочуть працювати; осіб жіночої статі, «спокусливого життя» (Осетрова, 2012).

Залежно від роду діяльності державні органи піклування розподіляють на три рівні: нижчі, середні і вищі. Нижчі органи громадського піклування виконують роботу оперативного характеру, «у випадках, що не терплять зволікання». Середні компенсують діяльність існуючих приватних благодійних організацій та окремих осіб. Вищі органи піклування контролюють і підтримують діяльність державних і громадських структур (Дудко & Бондаренко & Зайцева, 2011).

Соціально-філософський напрям думки в галузі громадського піклування пов'язаний з роллю особистості в справі допомоги. На тлі соціальних проблем розглядаються такі етичні категорії, як добродієвість, порочність, формуються перші соціально-психологічні підходи до проблем соціального сприйняття матеріального достатку.

Територіальний принцип допомоги був основним у підходах громадського піклування. Система богоугодних закладів поділялася на три класи: для малолітніх, незаможних і страждених. За малолітніх відповідали волосні органи піклування, або громадяни, які опікувалися ними і отримували за це плату з «Волосної державної скарбниці». Незаможні, залежно від ступеня їх фізичного стану, отримували або роботу, або громадське піклування в волосному закладі, або матеріальну допомогу (Дорошенко, 1991).

В кінці XIX – на початку XX століть основні тенденції наукового осмислення процесу допомоги отримують свій новий розвиток. Основні напрями громадської думки про допомогу і підтримку ближнього як з боку держави, так і з боку церкви, що оформилися в XVII ст., на рубежі XIX–XX ст. поступово становили єдиний науковий комплекс про приватне та громадське піклування (Дмитренко, 2004).

Щодо співвідношення приватної та державної допомоги, їх ролі, місця в житті окремої людини і суспільства, це питання обговорювалося на I з'їзді

діячів громадської та приватної благодійності. При цьому було встановлено, що основними суб'єктами благодійництва повинні стати всесословна волость, самоврядні спілки, наділені державними урядовими функціями, та приватна благодійність – світська і християнська – в різних її проявах. У цьому вбачали подальший розвиток громадського піклування. Що ж стосується обов'язковості піклування, то проблему вирішували в залежності від стану державних і місцевих фінансів.

До кінця XIX ст. з'явився державний проєкт про організацію громадського піклування. Основним завданням реформування було попередження бідності. У зв'язку з цим ставилися питання про сутність громадського піклування, про осіб обов'язкового піклування, про його форми та види фінансування. У документі ключовим положенням було те, що громадське піклування має попереджати розвиток бідності, надавати взаємодопомогу і страхування, залучати до трудової діяльності осіб, які ухиляються від праці, забезпечувати піклування і виховання покинутих дітей і тих, що потребують піклування. Крім того, було визначено коло осіб обов'язкового піклування, до якого, поряд з традиційними клієнтами, увійшли переселенці, «підкидьки, підкинуті і систематично розбещені, або діти, які піддавалися катуванню», нижчі чини армії і флоту, поранені і покалічені військові (Глазунов, 2015).

Конфесійний напрям означеного періоду характеризується тим, що намічаються тенденції конфесійного осмислення сутності проблем державної благодійності, соціальної справедливості, соціального християнського служіння в суспільстві. Продовжують відстоювати необхідність християнської благодійності. Милосердя, як форма соціальної рівності, змінює людей, оскільки воно несе в собі любов до ближнього, яка, в свою чергу, знищує існуючі соціальні протилежності і суперечності. Як наслідок, це призводить до свободи, рівності і братерства. Затверджуються ідеї християнського підходу до благодійності.

Слід наголосити, що революційні події 1905 р. змусили звернути особливу увагу на проблему «нужденних» – категорію пролетаріату. На початку ХХ ст. проблеми трудової участі індивіда в суспільному виробництві і можливість / неможливість брати участь у загальнокорисній діяльності розглядають стосовно проблем машинного виробництва, тому проблеми безробіття та професійної інвалідності стають стрижневими у питаннях громадського піклування і соціального страхування (Дорошенко, 1991).

Професійна підготовка діячів доброчинності завжди знаходила в Україні сприятливий ґрунт. Одна з причин криється в менталітеті нашого народу, вихованого на канонах високої моральності та православного милосердя. Починаючи з часів Київської Русі, допомога ближньому в нашій країні вважалася богоугодною справою. В її основі – любов, співчуття, громадський обов'язок, що не можна оцінити матеріально.

Історія соціального захисту в Україні сягає своїм корінням до часів Київської Русі. Слов'яни турбувалися про своїх співвітчизників. Прикладом такої допомоги був так званий спеціальний договір з греками «Про порятунок полонених», в якому зазначалося про взаємні зобов'язання щодо викупу русичів у греків, у якій би країні вони не знаходилися та умови їхнього повернення на батьківщину (Ільчук, 2015).

Досліджуючи розвиток професійної підготовки працівників соціальної сфери, можна сказати, що професійна освіта діячів соціальної сфери в Україні в дореволюційний період зароджується на основі соціального досвіду кількох напрямів діяльності: соціально-виховного, соціально-медичного та соціально-практичного, який згодом отримав назву «соціальної роботи».

З 1849 року на базі Санкт-Петербурзького притулку Великої Княгині Олександри Миколаївни було відкрито сирітське відділення, яке згодом отримало назву «Строгановське». Воно здійснювало підготовку помічниць доглядачок притулків Відомства Імператриці Марії. До цього відділення надходили випускниці Санкт-Петербурзьких притулків Відомства. Відділення поділялося на власне корпус для підготовки помічниць

доглядачок притулків, найкращі випускниці і рукодільне відділення для невстигаючих сиріт, для підготовки прислуги в приватні будинки. Навчання в першому відділенні було дворічним, з теоретичними і практичними курсами (Поліщук & Янкович, 2009).

Одним із найбільших благодійних педагогічних закладів, що займалися підготовкою вчителів для дитячих притулків, була Маріїнська вчительська семінарія принца Петра Ольденбурзького в Павловську. Спочатку ця семінарія відкрилася як вчительська школа при імператорському Санкт-Петербурзькому виховному будинку. Її метою була підготовка вчителів для сільських шкіл. Для реалізації практичної підготовки до школи набрали декілька малолітніх вихованців, які не знали грамоти. Курс навчання тривав два роки. У 1867 році школа була перейменована в семінарію і ця реорганізація дала змогу збільшити кількість учнів (Поліщук & Янкович, 2009).

Із спеціально-професійних навчальних закладів, які займалися підготовкою вихователів і вчителів за спеціальними програмами для дитячих виховно-благодійних установ, слід назвати Миколаївські Сирітські жіночі училища, створені на базі Миколаївських сирітських інститутів, спеціальні класи для слабовстигаючих учениць. Це були класи підготовки наглядочок малолітніх дітей, підготовки вчителів гімнастики і танців і рукодільний (Фурман & Підгурська, 2014).

Одночасно з соціально-педагогічним напрямом соціальної освіти розвивалися медико-соціальний, соціально-психологічний та соціально-побутовий. Так, медико-соціальний напрям був зосереджений на діяльності жалісливих сестер і сестер милосердя. Одна з перших громад жалісливих сестер виникла в 1846 році в Одесі. Цілям громади були надання безкоштовної медико-соціальної допомоги бідним людям і підготовка жінок для догляду за хворими Дому або в лікарні. Навчання тривало кілька місяців, після чого курсантки отримували диплом. При Товаристві були відкриті курси «дитячих садівниць», де слухачки вивчали анатомію, фізіологію,

психологію, гігієну, історію педагогіки і соціальну педагогіку (Фурман & Підгурська, 2014).

Серйозним поштовхом у справі організації професійної підготовки діячів доброчинності на науковій основі слугували рішення Міланського міжнародного конгресу 9-11 травня 1906 року, на якому основним стало питання «Про методичне, професійне навчання та підготовку фахівців для служби при установах громадської та приватної доброчинності». На конгресі йшов широкий обмін досвідом соціальної діяльності Європи, Сполучених штатів Америки, де чітко проглядалися соціально-практична, соціально-педагогічна, соціально-медична складові системи соціальної допомоги.

Практично одразу після Міжнародного конгресу в Мілані активізувалася робота з формування професійної соціальної освіти як підготовки фахівців в напрямку благодійності. Йшлося про соціальних працівників, соціальних педагогів, соціальних психологів, соціальних юристів тощо.

Радянська держава створила принципово нову концепцію соціальної політики в цілому, виробила свою ідею соціальної практики. Основні напрями соціальної роботи – соціально-практичний, соціально-педагогічний та соціально-медичний – залишилися без змін. Саме вони дали змогу найбільш повно сформуванню систему соціальної підтримки населення – соціальне забезпечення (Глазунов, 2015).

Для керівництва справою соціального напрямку був створений Народний комісаріат Державного піклування, перейменованій постановою РНК РСФСР від 30 квітня 1918 року на Народний комісаріат соціального забезпечення. Починаючи з 1917 року визначальним суб'єктом у розробці соціальної політики стала держава, яка взяла на себе піклування про хворих, інвалідів, людей літнього віку, жінок та дітей. Елементом соціальної політики держави стала система різноманітних допомог і виплат, покликаних забезпечити соціальну рівність у країні.

Відмовившись від принципу благодійності, робітничо-селянське соціальне забезпечення створювало умови, за яких кожна особа з інвалідністю і кожен непрацездатний, будь то дитина або дорослий, міг сподіватися на те, що держава не дасть йому померти з голоду і прийде на допомогу. На цій підставі почали широко розгортатися система соціального забезпечення та система соціального страхування (Дудко & Бондаренко & Зайцева, 2011).

Конституція 1936 року встановила соціальне право працюючих на забезпечення в старості, через хворобу, при втраті годувальника тощо. Але низький рівень суспільного виробництва та залишковий принцип розподілу в соціальній політиці, не давали змогу це реалізувати на практиці.

Державне соціальне забезпечення фактично не поширювалося на колгоспне селянство і зводилося до допомоги, виплати пенсій військовослужбовцям та їхнім родинам, інвалідам громадянської війни, колишнім червоногвардійцям і червоним партизанам. Фонди соціальної допомоги селянству склалися з двох відсотків річних відрахувань від доходів колгоспів та реалізовувалися через каси громадської взаємодопомоги колгоспників. Виплата пенсій була основним видом державного соціального забезпечення. При міських і районних соцзабезах існували каси взаємодопомоги пенсіонерам.

Серед парадигм допомоги, що характеризували українське суспільство, слід назвати конфесіональну. Доктрина допомоги в означеній парадигмі визначалася релігійною доктриною певної конфесії. Так, християнська доктрина допомоги ґрунтувалася на філософії діяльній любові до ближнього. Організаційними формами надання цієї допомоги є церковні форми (монастирська, парафіяльна – здійснюється за різними напрямками і є початковою формою адміністративно-господарського механізму общини) і милостиня (здійснюється шляхом лікування, допомоги натуральними продуктами та навчання).

Слід зазначити, що в Україні традиції благодійництва мають свою багаторічну історію. Так, у стародавні часи при православних храмах та монастирях створювали притулки, лікарні, школи. Крім релігійної і просвітницької діяльності, вони займалися розвитком садівництва, городництва, надавали допомогу і притулок людям, які цього потребували – старцям, осиротілим і потерпілим від лиха (Говоруха & Бульба & Горбунова-Рубан, 2006, с. 5).

У XV ст. по всій Україні, в кожному місті або селі для немічних, убогих та сиріт були збудовані будинки – братські притулки. В XVI ст. вони дістали назву шпиталів (*hospitalis* – гостинний) та мали опікувану мету. В 1615 р. було засноване Київське братство, мало свою школу і шпиталь «для людей убогих, старих, уломних та духовних» (Скуратівський & Палій & Лібанова, 2003, с. 109–110).

Дослідники соціальної політики (Говоруха & Бульба & Горбунова-Рубан, 2006, с. 9) наголошують, що у період з XVI – поч. XIX ст. місцева влада приділяла увагу соціальній підтримці населення. Радянська влада в Україні створила ефективну й доступну систему державної освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення і страхування.

У квітні 1918 р. під час громадянської війни було засновано Українське товариство Червоного Хреста. Було прийнято рішення звернутися до уряду передати під його юрисдикцію майно установ Російського Червоного Хреста на території республіки. Загалом, новостворена організація займалася допомогою інвалідам, біженцям, дітям-сиротам, військовополоненим, здійснювала санітарну освіту серед населення, вела боротьбу з тифом та іншими масовими інфекціями. У цей період були створені шпиталі та пункти харчування, завдяки яким під час голоду 1921–1923 рр. селяни мали змогу отримати мільйони продовольчих пайків (Говоруха & Бульба & Горбунова-Рубан, 2006, с. 8–9).

У цей час з'являється нова ідея, що декларує відповідальність усього суспільства за добробут усіх його членів. Вона прийшла на зміну доктрині

соціального захисту, що передбачали надання самодопомоги, доброчинність, сімейне забезпечення тощо. Наприкінці ХІХ ст. у багатьох зарубіжних країнах діяли добровільні системи колективного захисту сиріт, безробітних, престарілих (Говоруха & Бульба & Горбунова-Рубан, 2006, с. 7).

Новітній виток у історії соціального захисту розпочався в ХІХ ст. Його пов'язують етапом індустріального суспільства, бурхливим розвитком промислового виробництва, зростанням безробіття, злочинності, аморальної поведінки. Відповідно виникло питання необхідності створення механізмів надання соціальної допомоги різним категоріям населення.

Право на отримання соціальних послуг передбачено Європейською соціальною хартією (Рада Європи, Турін, 1961 р.), переглянутою Європейською соціальною хартією (Рада Європи, Страсбург, 1996 р.), Європейським кодексом соціального забезпечення (ЄС, 1964 р., 1990 р.), Хартією основних соціальних прав трудящих (ЄС, 1989 р.), Європейською конвенцією про соціальну та медичну допомогу (Рада Європи, 1953 р.) та іншими актами європейського соціального законодавства (Кулачок, 2006, с. 125).

Цікавим для нашого дослідження є досвід Великої Британії, представлений розширеними школами, які відіграють вагомую роль у наданні послуг не тільки учням та їхнім батькам, а й громаді в цілому. Досліджуючи історичний шлях запровадження додаткових послуг у школах, В. Вознюк виокремила чотири етапи (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Етапи запровадження додаткових послуг у школах Великої Британії
(за В. Вознюк (Вознюк, 2013))**

Етапи	Зміст
І етап (20–60 рр. ХХ ст.)	Запровадження елементів додаткових послуг в окремих навчальних закладах, що обмежувалися навчанням дорослих та організацією дозвілля. Створено «Сільські коледжи», що поєднують школу, сільську приймальню, читальню, вечірні класи, курси агрономічної освіти, жіночий інститут, британський легіон, місце для

	відпочинку, філіал сільської повітової бібліотеки, атлетичний клуб та клуб відпочинку» (Morris, 1924)
II етап (60–70 рр. XX ст.)	Зростання потреби в додаткових медичних та соціальних послугах для дітей; створення Комітетів з питань здоров'я дітей при школах. Створено «Освітні пріоритетні райони» (Educational Priority Areas). Надання послуг батьківського партнерства та додаткових можливостей для громади. Елементи моделі повного обслуговування та розширеного навчання були введені в Англії до кінця 1970-х років.
III етап (80–90 рр. XX ст.)	У 1988 р. було прийнято «Закон про реформу освіти» (Education Reform Act). Радикальна переорієнтація цілей шкільного навчання і взаємодії школи, сім'ї та громади.
IV етап (90 рр. XX ст. – 10 рр. XXI ст.)	Навчальні заклади почали виконувати роль центрів з переважаючою замученістю територіальних громад до розширеного комплексу послуг. Запроваджено тісну співпрацю із закладами соціального спрямування, які надають свої послуги безпосередньо на сайті школи. Налагоджено механізми співпраці та чітко відпрацьовано структуру зовнішньої взаємодії школи та внутрішньошкільний алгоритм діяльності (Вознюк, 2013). Створення національної програми «Здорові школи» (The National Healthy Schools Programme), що є проектом Департаменту здоров'я та Департаменту в справах дітей, шкіл та сімей (Morris, 1999).

У 1993 р. у Великій Британії відбулася імплементація управління доглядом (care management) – так званої базової соціальної послуги, принципами якої були ефективність, передбачуваність, калькулятивність і контроль (James, 2004, р. 37–54). 2003–2006 рр. ознаменувалися новим проектом – появою розширених шкіл із повним спектром послуг (Full Service Extended Schools project), кількість яких з 2006 р. постійно зростає (HM Government, 2007).

Сьогодні в Англії доволі успішно функціонує агентство навчання та розвитку для шкіл (The Training and Development Agency for Schools), мета якого, співпрацюючи з місцевими освітніми адміністраціями, надавати підтримку школам щодо розвитку розширених послуг у партнерстві з місцевими громадами та іншими установами (Training, 2006).

Загалом, школи Великої Британії набули нової соціальної ролі. Йдеться про центри з переважаючою залученістю територіальних громад до розширеного комплексу послуг. Інші відомства та установи покликані були надавати комплексну підтримку школярам та пропонувати додаткові навчальні заняття (Вознюк, 2013).

В Австрії заснована одна з самих прогресивних соціальних систем. Це можна пояснити тим, що всі працюючі та члени їхніх сімей застраховані від ризиків. Відповідно, соціальний баланс між бездітними і сім'ями з дітьми здійснюється за рахунок єдиного страхування. Австрія має комплексну систему соціального забезпечення і соціального захисту, представлену двома рівнями. На першому рівні існує страхування, що забезпечує фінансове забезпечення для всіх працюючих і їхніх утриманців у разі хвороби, безробіття, нещасного випадку, пенсії, декретної відпустки. На другому рівні – соціальне забезпечення громадянам, які його потребують, але не є в системі страхування, воно надається федеральними, регіональними і муніципальними органами влади. Система соціального захисту в Австрії представлена таким чином:

- 1) соціальне страхування;
- 2) страхування на випадок безробіття;
- 3) універсальні схеми (допомога сім'ям, податковий кредит для дітей, допомога по догляду тощо);
- 4) допомога на основі тесту на дохід (гранти для учнів і студентів, допомога по безробіттю тощо);
- 5) соціальний захист державних службовців;
- 6) соціальна компенсаційні системи (для жертв війни, військової служби та злочинності);
- 7) захист відповідно до трудового законодавства;
- 8) професійні пенсійні системи;
- 9) соціальні послуги (Існуючі, 2016).

Основні напрями соціальних послуг передбачають розробку політики на ринку праці, позашкільного догляду за дітьми, організацію будинків для людей літнього віку з наданням денних і заочних послуг, житлових послуг, послуг щодо зайнятості, консультування людей з особливими потребами, допомога особам, які потрапили у складну життєву ситуацію. Це можуть бути жінки, що є жертвами насильства в сім'ї, особи, які страждають від наркотичної залежності, бездомні особи, або особи, які перебувають під загрозою втрати своїх будинків, особи, звільнені з місць позбавлення волі та інші. Відповідальність за надання більшості соціальних послуг покладена на федеральні землі, місцеві та муніципальні органи влади. В цілому, державний сектор відіграє домінуючу роль у наданні соціальних послуг по догляду за дітьми та утримання будинків для людей літнього віку.

Система соціальних послуг в Австрії організована за регіональним принципом і адмініструється муніципалітетами в 9 регіонах. Відповідно, існує дев'ять різних законів соціального захисту, які різняться між собою підходами та розміром соціальних виплат. Держава може виступати замовником соціальних послуг у випадку, якщо підписується угода про надання послуг, в якій йдеться про конкретні послуги, які будуть замовлені. А також у випадку фінансування / субсидії, коли соціальні проекти фінансуються державою. Організації громадянського суспільства пропонують доволі широкий спектр різноманітних послуг в багатьох сферах суспільного життя. Окрім цього, вони можуть брати участь в тендерах.

Привертає увагу досвід Португалії, яка так само, як і Україна, є децентралізованою унітарною державою і за умов бюджетного дефіциту та економічної кризи успішно реформує систему соціальних послуг. Серед характерних рис, що описують систему надання соціальних послуг, є такі:

- 1) уніфікований підхід до фінансування державної допомоги у рамках соціального забезпечення і соціальних послуг пропорційно до певного «кошику доходів», до якого належить одержувач соціальних послуг;
- 2) уніфіковані вимоги до стандартів соціальних послуг і контролю якості,

вибірковий (рандомний) державний аудит; 3) уніфікований підхід до критеріїв залучення організацій громадського суспільства до надання соціальних послуг, відсутність їх дискримінації на користь державних установ або приватного бізнесу; 4) надання пріоритету особливих потреб і захисту прав одержувачів державної допомоги і соціальних послуг (Існуючі, 2016).

Кожен одержувач соціальних послуг отримує спеціальний ідентифікаційний номер соціального забезпечення (NISS) Інституту соціального забезпечення, що є спеціалізованим підрозділом Міністерства праці, соціальної солідарності і соціального забезпечення, який діє в усій країні та в межах Євросоюзу. Для участі в державному фінансуванні соціальних послуг організація громадського суспільства повинна мати статус організації суспільної користі, який надає Міністерство праці, та укласти договір про співпрацю.

З моменту запуску соціальних програм в Європі, система соціального захисту була спрямована на недопущення падіння рівня доходів громадян до рівня бідності. Ключовими завданнями Європейського суспільства для досягнення рівних прав, доступу до ресурсів, товарів і послуг є такі:

1) організація системи соціального захисту населення таким чином, щоб вона допомагала гарантувати кожному члену суспільства виплату необхідних коштів для життя; усунення перешкод щодо забезпечення зайнятості, підвищення рівня доходів та працевлаштування населення;

2) впровадження політики, спрямованої на досягнення всіх санітарних норм ведення домашнього господарства, включаючи послуги щодо забезпечення нормальної життєдіяльності відповідно до місцевих умов (електрика, водопостачання, тепло тощо);

3) впровадження заходів щодо забезпечення доступу до всіх видів послуг охорони здоров'я;

4) збільшення доходів населення, щоб була можливість отримати доступ до освіти, юстиції та інших громадських та приватних послуг, таких як культура, спорт, відпочинок тощо (Козак, 2000; Пігуль, 2013).

Система соціального захисту населення країн ЄС виконує фундаментальну роль збереження соціальної цілісності шляхом забезпечення постійного або тимчасового доходу. Члени співтовариства з високим ступенем захисту, відповідно до соціальних видатків, мають більш низьку ймовірність бідності і навпаки.

Для тимчасово непрацюючого населення основним захистом від бідності є забезпечення мінімального доходу. У той час як інші засоби соціального забезпечення, не завжди є доступними. Майже всі країни співтовариства забезпечують гарантований мінімальний дохід для всіх легальних резидентів. Подібна фінансова допомога дає змогу бенефіціаріям нести витрати, пов'язані з веденням домашнього господарства, освітою, отриманням легальної допомоги. Греція та Італія просувають альтернативну концепцію «солідарного суспільства», засновану на потужній превентивній ролі сім'ї та комбінуванні різних цільових схем адміністрування децентралізованими засобами (Пігуль, 2013).

Доступність медичного забезпечення визнається в якості першочергового усіма членами Європейського товариства. Проте, існують деякі перешкоди в отриманні доступу до медобслуговування в більшості країнах Європи і це впливає на найбільш незахищені групи населення. Доступ до послуг охорони здоров'я, медичного лікування і хірургії може бути утруднений фінансовими, інституційними, адміністративними, культурними та географічними перешкодами. Це може бути невчасне отримання медичної допомоги незахищеним верствам населення, що супроводжується погіршенням стану їхнього здоров'я та іншими економічними і соціальними наслідками.

Деякі Європейські країни зробили кроки до поліпшення медичного обслуговування соціально незахищених груп населення. Наприклад, у

Франції при лікарнях були створені відділення з медико-соціальним персоналом для прийому і обслуговування пацієнтів без засобів до існування. Було організовано спеціальне навчання медичного, адміністративного та соціального персоналу для знайомства з проблемами знедолених; створена системи догляду для осіб, що потрапили в складні кризові ситуації. У Данії цікавим є досвід створення мобільних медичних бригад для безхатченків, включаючи психологів у партнерстві зі спеціальними службами. У низці Європейських країн – Австрії, Бельгії, Греції, Португалії – суттєво поліпшилась система надання першої медичної допомоги в сільській місцевості та в міських «бідних» районах, де перебувають бездомні і мігранти. Франція і Португалія змогли покращити систему швидкої медичної допомоги (Мурашкевич, 2013).

Приведення організації медичних послуг до потреб найбільш незахищених груп населення є важливим завданням соціальної політики, метою якої є надання всім індивідуумам доступу до необхідних послуг охорони здоров'я, включаючи осіб із залежностями. Деякі з них дають змогу покращити медичне обслуговування дітей і підлітків (Німеччина); непрацевдатного населення (Греція, Італія, Нідерланди, Іспанія, Швеція); людей з проблемами психіки (Франція, Греція, Нідерланди, Іспанія, Швеція, Об'єднане Королівство); хворих на алкоголізм та наркотичну залежність (Данія, Німеччина, Швеція).

Цікавим є досвід Швеції, яка створили можливості навчання у ЗВО чоловікам і жінкам незалежно від етнічних ознак. Об'єднане Королівство допомагає самотнім батькам отримати вищу освіту, надаючи додаткові субсидії по догляду за дітьми. Ірландія розробила низку програм, що забезпечують навчання соціально незахищених осіб. Йдеться про Спеціальний Фонд допомоги непрацевдатним студентам, Фонд допомоги студентам, створення Національної служби щодо забезпечення доступу до вищої освіти.

Культурна політика повинна бути центральною частиною усвідомленого і мультипрограмного підходу до захисту від злиднів і збереження цілісності суспільства, показником демократичного суспільства. Участь у культурному житті є ключовою, оскільки люди і спільноти можуть розвивати власні індивідуальності, спілкуватися і транслювати свої цінності. Відповідно, забезпечуючи доступність і участь у культурному житті різних верств населення, можна забезпечити їхню участь у економічній, соціальній та сфері зайнятості. При цьому, люди є потенційно-активними діячами цього процесу.

Як зазначено в Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, прийнятій резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року (Декларація, 2000), доступ і участь у спорті і відпочинку відіграють велике значення в попередженні ізоляції малозабезпечених груп населення і підвищенні участі в благодійних акціях, що в результаті позитивно впливає на соціально незахищених індивідуумів, групи і райони.

В Бельгії і Люксембурзі заохочуються ініціативи, що мають на меті забезпечення відпочинку соціально незахищених груп людей, з низькими доходами і їхніх дітей. Франція вживає заходів з просування програм для людей з обмеженими можливостями. Гасло «Туризм і фізична недієздатність» має на меті розширити доступ до послуг туристичних агентств і обладнання для людей з особливими потребами. Все це посилюється державною рекламною кампанією, виставковою і ярмарковою діяльністю.

На жаль, незначна кількість членів Євросоюзу в своїх національних програмах приділило увагу важливому аспекту соціальної ізоляції – транспортній проблемі. Однак у цілому, важко розглядати транспортну політику в взаємозв'язку з ізоляцією від суспільства. Цю проблему можна розглядати як складову ланку в мультипрограмній соціальній політиці, хоча з іншого боку, високі ціни на транспортні послуги можуть викликати для деяких членів суспільства ізоляцію обмеженням можливості безробітних в

отриманні роботи та можливості пройти випробування та обмеженням доступу до таких ключових послуг, як охорона здоров'я, безперервна освіта, культура, спорт і творчість (Мурашкевич, 2013).

Підтримуємо думку щодо того, що «соціальна робота в світовій практиці реалізується саме в соціальній сфері, в якій виявляються і оцінюються результати економічної, господарської діяльності суспільства, перевіряється його ефективність і здатність задовольняти інтереси і потреби людей. У цій підструктурній залежності державних інститутів соціальна робота виступає регулюючим механізмом основних сфер життєдіяльності людини» (Сидорук, 2021).

Отже, проаналізований зарубіжний досвід надання соціальних послуг засвідчив, що за кордоном створено високоефективну комплексну систему соціального захисту, що передбачає соціальну допомогу, державні виплати (допомоги), обов'язкове соціальне страхування, накопичувальне пенсійне забезпечення тощо (Бичков, 2006, с. 192).

Підтримуємо групу науковців (Корженко & Мельтюхова & Одінцева & Дзюндзюк, 2006) у тому, що сьогоднішню ситуацію в Україні можна охарактеризувати етапом перетворень, що відрізняється принципово новим переходом від універсальної системи соціального забезпечення «радянського зразку» із забезпеченням усіх, до індивідуального соціального захисту, адресної допомоги, що відповідає вимогам сучасності.

Принципово важливим постає питання створення ефективної системи надання соціальних послуг та забезпечення ними всіх потребуючих. Цікавим для нашого дослідження є визначення «системи надання соціальних послуг», запропоноване К. Дубич, – це «відкрита, складна соціально-економічна система, елементами якої є державні органи й недержавні організації, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно їх подолати та потребують сторонньої допомоги» (Дубич, 2015).

Слід зазначити, що система надання соціальних послуг спрямована на розв'язання життєвих проблем особи чи соціальних груп. Окрім цього, мають бути вирішені питання профілактики негативних соціально-економічних явищ, попередженні виникнення складних життєвих обставин, формами реалізації яких є соціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція тощо (Дубич, 2015). Створена система допомагає особам і соціальним групам самостійно розв'язувати життєві проблеми, відновлювати втрачені функції, уміння і навички, мінімізувати негативні наслідки зовнішніх обставин.

Система надання соціальних послуг складається з трьох секторів : 1) державного (суб'єкти, що надають соціальні послуги, які знаходяться у державній власності і підпорядковані ЦОВВ); 2) комунального (установи й заклади комунальної власності, що надають соціальні послуги та знаходяться в підпорядкуванні відповідних органів місцевого самоврядування, наділених повноваженнями створювати такі установи, заклади та управляти ними; 3) недержавного (громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг) (Дубич, 2015).

Важливим з точки зору теорії соціальної послуги є питання визначення суб'єкта, що здатний і має реальну можливість здійснювати оцінку якості і повноти надання цієї послуги. Існує точка зору, що індивід є найкращим суддею свого добробуту (за В. Парето) і, відповідно, кінцевий споживач повинен бути «єдиним джерелом оцінки» (Куценко, 2008).

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, повинні забезпечувати повну конфіденційність відносин з клієнтами та нести відповідальність за дотримання етичних і правових норм (Попова & Попова, 2014).

З позиції суб'єкта центральним суб'єктом надання послуг населенню є держава. Вона гарантує певний мінімум цих послуг для тих категорій населення, які не в змозі вирішувати власні проблеми самостійно (люди літнього віку, люди з обмеженими можливостями, біженці, люди без певного місця проживання, сім'ї «груп ризику», бездоглядні та безпритульні діти та

ін.). Для цього держава та її органи виконавчої влади розробляє мінімальний перелік гарантованих соціальних послуг, підтримує і розвиває мережу закладів соціального обслуговування, що надають населенню ці послуги. Суб'єктом надання соціальних послуг можуть виступати органи місцевого самоврядування; благодійні, спонсорські, недержавні громадські, а також релігійні організації, що надають допомогу і підтримку різним категоріям населення в різні періоди їхнього життя, наприклад, у зв'язку зі стихійними лихами (пожежі, повені).

Окрім цього, суб'єктом надання соціальних послуг можуть бути родичі, друзі осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації, або сама людина, яка знаходить додаткові ресурси для підтримки своїх життєвих сил в умовах соціальних ризиків, тобто реалізує самодопомогу як вид соціальної послуги.

Важливо розуміти, що є два суб'єкти оцінки – це індивід, як безпосередній споживач, і держава, як «кінцевий виробник» соціальних благ. Оскільки держава є виробником багатьох соціальних послуг (як невід'ємної частини суспільних благ), то необхідний і жорсткий моніторинг дій держави щодо виробництва цих послуг, а також моніторинг думок і оцінки споживачів доступності та якості цих послуг. Використання подібної спільної оцінки дає змогу знизити рівень невизначеності попиту на соціальні послуги, зменшити диспропорції між попитом і пропозицією таких послуг (Куценко, 2008).

Ефективне функціонування означеної системи забезпечують комплекс принципів надання соціальних послуг, а саме, законності; гуманності; комплексності; конфіденційності; соціальної справедливості; доступності та відкритості; адресності та індивідуального підходу; ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; дотримання державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил тощо.

Основними засадами надання соціальних послуг дослідники називають створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем; допомога особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, які вони неспроможні подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; попередження виникнення складних життєвих обставин (Попова & Попова, 2014).

Аналізуючи систему соціальних послуг, слід зосередити увагу на інтегрованому підході у наданні соціальних послуг, що, у свою чергу, дає змогу посилити їхню ефективність завдяки командній, чітко скоординованій роботі соціальних служб. Означений підхід у роботі з уразливими категоріями сімей та дітьми дає змогу забезпечити право дитини на сімейне виховання. Він акцентований на надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки потреб дітей і сімей. Окрім цього, завдяки інтегрованому підходу можливо забезпечити активну участь клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг, залучати ресурси громади до вирішення проблем дітей і сімей. Реалізація інтегрованого підходу здійснюється завдяки тісній співпраці органів державного управління, закладів соціального захисту дітей та громадських організацій (Шубна & Денисова & Санчич & Марильова, 2020).

Ще однією важливою характеристикою, інноваційним методом системи соціальних послуг є соціальне замовлення, що являє собою комплекс освітніх, правових, психологічних, медичних, економічних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на індивідів чи окремі соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Означені послуги дають змогу поліпшити або відтворити життєдіяльність клієнтів, допомогти їм соціально адаптуватися та повернутися до повноцінного життя. Для соціального замовлення держава виділяє кошти після розгляду пропозицій щодо надання послуг недержавними організаціями для вирішення певних місцевих проблем. Йдеться про соціальну допомогу внутрішньо переміщеним особам;

соціально-психологічну реабілітацію та соціальний захист інвалідів; соціальну реабілітацію учасників бойових дій; боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядальністю, бездомністю; профілактику наркоманії СНІДу, ВІЛ-інфекції; вирішення соціальних проблем молоді тощо. Для забезпечення наступності, різноманітності та безперервності соціальних послуг надавачі соціальних послуг мають взаємодіяти з іншими надавачами, а також організаціями, органами, установами, закладами системи соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, установами виконання покарань, органами опіки та піклування, прокуратури, правоохоронними органами.

До нововведень у системі надання соціальних послуг М. Мальований відносить такі:

- по-перше, надання базових соціальних послуг, які поділяються на превентивні/профілактичні, для осіб/сімей, які потрапили у складні життєві обставини; для осіб з інвалідністю та похилого віку; для дітей з інвалідністю; для дітейсиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- по-друге, демонополізація ринку, що передбачає розробку єдиних вимог до надавачів соціальних послуг усіх форм власності: державних, комунальних і недержавних;
- по-третє, обов'язкове надання соціальних послуг, яке свідчить про неможливість в окремих випадках відмовитись від них. Вони можуть бути замінені на індивідуальні корекційні програми;
- по-четверте, створення реєстру соціальних послуг, що містить інформацію про надавачів та отримувачів соціальних послуг;
- по-п'яте, ведення випадку – одна з технологій соціальної роботи, спрямована на розв'язання міжособистісних, соціальних, психологічних та ін. проблем клієнта / його сім'ї, оточення;
- по-шосте, класифікація видів соціальних послуг (Мальований, 2016).

Підтримуємо Г. Слезанську в тому, що «останніми роками в Україні відбувається децентралізація системи соціального захисту населення, що передбачає імплементацію нових моделей надання соціальних послуг на локальному рівні в рамках реалізації механізму соціального партнерства «держава – територіальна громада – центри надання соціальних послуг»» (Слезанська, 2019, с. 70).

Доволі цікаво описують сучасні тенденції розвитку соціальної роботи в громаді за кордоном Г. Слезанська й В. Поліщук, називаючи період з кінця 90-х років ХХ ст. період «макдональдизації» та глобалізації соціальної роботи. Вчені пояснюють його таким чином: надання соціальних послуг має відбуватися у найкоротші терміни за місцем проживання клієнта; при цьому, послуги, що надаються, мають бути якісні та ефективні, максимально персоналізовані та індивідуалізовані відповідно до проблем і потреб клієнтів. Важливим у цьому процесі є те, що отримання запланованого результату має відбуватися з мінімальними затратами часу й людських ресурсів (Слезанська & Поліщук, 2019).

Сучасний етап розвитку «соціально-допоміжної» діяльності дослідники розглядають як інститут соціальної роботи, який унормовує і санкціонує практичну, навчальну та наукову види діяльності. Органічна сполука всіх трьох видів діяльності на певному етапі розвитку системи соціального захисту населення є етапом інституціоналізації соціальної роботи як професії (Шахрай, 2006).

Соціальна політика, що реалізується в соціальній сфері, спрямована на задоволення потреб людей. У ній проявляються гуманістична сутність і спрямованість суспільного розвитку, акцентується увага на соціальних аспектах праці, побуту, дозвілля населення, його потребах і законних інтересах (Пеша, 2019).

На законодавчому рівні (ст. 1 Конституції України) зазначено, що Україна є соціальною державою, відповідно вона бере на себе відповідальність за виконання зобов'язань щодо побудови соціально

орієнтованої держави. Це втілюється через державну політику, яка спрямована на покращення добробуту населення, зосередження особливої уваги на допомозі вразливим верствам населення, зокрема шляхом модернізації системи надання соціальних послуг. Незважаючи на реформи модернізації, ефективність сучасної системи соціального захисту населення в нашій країні залишається, на жаль, доволі низькою. Особи, які дійсно потребують соціальної підтримки, не завжди її отримують. Ускладнює ситуацію погіршення фінансово-економічної кризи та інші деструктивні процеси в нашому суспільстві.

У Законі України «Про соціальні послуги» (України, З., 2019) задекларовано перехід від моделі соціального захисту, зосередженої на неефективних соціальних грошових виплатах і різноманітних пільгах, до сучасної, економічно обґрунтованої та дієвої моделі – надання соціальних послуг. Утім основними формами соціального захисту населення в Україні залишаються соціальні пільги та виплати, а соціальні послуги поступово починають охоплювати соціально вразливі та незахищені верстви населення.

2.2. Становлення та розвиток ринку соціальних послуг в Україні в умовах децентралізації

Слід зазначити, що соціальні послуги необхідно, в першу чергу, пов'язувати не зі сферою діяльності, а з характеристикою споживача цих послуг. І саме соціальні послуги повинні надаватися певним категоріям громадян для забезпечення фіксованого рівня і якості життя відповідно до законодавства в рамках державних програм соціальної політики або в рамках корпоративної політики окремої організації. Причому не обов'язково соціальні послуги повинні носити характер соціального захисту, вони можуть бути спрямовані і на збереження або зміну соціального статусу індивіда, В розширеному сенсі соціальні послуги спрямовані на соціальний розвиток різних груп громадян, в числі цих груп можуть бути і соціально вразливі

категорії населення та економічно незалежні групи. Важливо, що соціальна послуга стає базою для реалізації завдань соціальної політики, що розглядається як інструмент соціалізації населення в цілому (при цьому застосовують диференційовані методи для різних груп), а не тільки як системи методів соціального захисту та соціальної підтримки» (Куценко, 2008).

На основі наукових напрацювань учених (Белєвцова, 2011; Дубич, 2015; Слосанська, 2019; Шубна & Денисова & Санчич & Марильова, 2020), ми пропонуємо використовувати новий комплексний підхід до визначення сутності соціальної послуги, що передбачає три функціональні аспекти розгляду. Залежно від контексту теоретичних або управлінських завдань можна використовувати той або інший функціональний підхід, серед яких основними є розширювальний, відтворювальний та алармиський (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Соціальні послуги з позиції функціональних підходів

Функціональні підходи	Змістове наповнення
Розширювальний	До соціальних послуг відносять будь-які послуги, спрямовані на зміну соціального статусу індивіда в суспільстві, в трудовому колективі, в неформальному спілкуванні. В рамках цього підходу завдання з виробництва соціальних послуг не обмежуються задоволенням життєво важливих потреб особистості або суспільства в цілому. Послуга може бути соціальною, якщо вона пов'язана з соціальною адаптацією або реабілітацією, зміною службового чи професійного статусу. При цьому її важливою характеристикою є її комунікативна складова, що дає змогу налагодити адекватні та ефективні відносини індивіда з соціумом. Ще однією невід'ємною частиною соціальних послуг є забезпечення доступності інформації, як стратифікуючого фактору сучасного постіндустріального суспільства. Становище людини в суспільстві та її соціальний статус багато в чому залежать від інформації,

	<p>якою вона володіє і може користуватися для досягнення професійних і особистісно-побутових цілей. Найбільш високий соціальний статус в умовах глобалізації притаманний людям, які мають максимальний доступ до різноманітних інформаційних джерел і сучасних засобів комунікації.</p>
Відтворювальний	<p>Означений підхід пов'язаний із задоволенням життєво важливих, першочергових потреб населення, які необхідні для соціального відтворення соціуму. Йдеться про такі галузі соціальної сфери як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, культура, житлово-комунальне господарство тощо. Споживачами подібних послуг є практично все населення, але обсяг одержуваних за рахунок держави соціальних послуг обмежений і диференційований для різних категорій за рівнем доступності та платності. Ключовим суб'єктом, відповідальним за надання соціальних послуг у рамках відтворювального підходу, залишається громадський сектор, хоча він поступово з безпосереднього виробника стає замовником і передає функції щодо їх створення іншим суб'єктам економічної діяльності: комерційному і недержавному некомерційному секторам.</p>
Алармійський / соціально відповідальний	<p>Соціальними вважають ті послуги, які надаються населенню в рамках програм соціального захисту, соціального забезпечення та соціального страхування. До них відносять програми пенсійного забезпечення різних категорій громадян. В рамках даного підходу, соціальна послуга є діями з надання допомоги громадянину, спрямованим на подолання екстремальної життєвої ситуації, яку він не може подолати самостійно. Визначення мінімального переліку та нормативів соціальних послуг є прерогативою держави. Тобто соціальна послуга надається тільки тоді, коли людина знаходиться в екстремальній життєвій ситуації і це дає змогу зберегти соціальний статус не нижче мінімально допустимого в рамках державних програм підтримки. Використання алармійського підходу до надання соціальних послуг направлено на мінімізацію виникнення соціальних ризиків, вибухів, потрясінь.</p>

Таким чином, представлена система взаємопов'язаних між собою підходів до розгляду соціальних послуг – розширювального, відтворювального й аларміського, дає змогу по-новому подивитися на завдання соціальної політики, не звужуючи їх до соціальної підтримки окремих груп населення з боку держави, а розширюючи до формування умов для соціалізації і соціальної активності.

Виробництво соціальних послуг тісно пов'язано з реалізацією завдань соціальної політики, в якій в якості суб'єктів діяльності повинні брати участь не тільки державні, а й недержавні «актори». Особливо активно останнім часом дискутують проблеми формування ефективних методів менеджменту і маркетингу в сфері послуг.

В основі регулювання попиту і пропозиції послуг лежить соціальний маркетинг. Не виключення становить і соціальна сфера. Предметом соціального маркетингу (маркетингу в соціальній сфері) є формування комплексу умов ефективного функціонування організацій, які задовольняють потреби громадян у соціальних послугах. Відповідно, мета спрямована на задоволення потреби в соціальних послугах, причому провідним критерієм ступеня розвитку є рівень досягнення відповідних соціальних норм. Маркетингова діяльність у сфері послуг передбачає обов'язкове врахування видів попиту. Відповідно до їх специфіки повинна будуватися стратегія і тактика реалізації рішень з надання послуги, досягнення рівня соціальних норм (Nakansson, 1982). Під соціальною нормою розуміють «стандарт дії, що регулює поведінку людей в соціальній сфері, а також рівень задоволення їхніх потреб» (Лисюк, 2011).

Розглядаючи соціальні послуги з позиції соціального маркетингу, слід зупинитися на функціональному аспекті їх надання, зосередивши увагу на функціях маркетингових комунікацій соціальних послуг, а саме:

- 1) інформаційна (які є послуги, ким, в якому обсязі і кому надаються);
- 2) формування нових поведінкових установок (антиалкогольної та інших форм здорового та активного способу життя);

- 3) створення позитивного іміджу соціальної установи, яка надає соціальні послуги;
- 4) консолідація зусиль організацій і соціальних установ у розв'язанні соціальних проблем;
- 5) формування каналів зворотного зв'язку між суб'єктами та об'єктами соціальних послуг для коригування дій системи і контролю якості обслуговування.

Особливий інтерес представляють елементи ефективних комунікацій, представлених Ф. Котлером, з врахуванням етапів планування (Kotler & Lane, 2015). Розглянемо їх детальніше.

1. Виявлення цільової групи. Всіх клієнтів об'єднує єдиний інтерес до якоїсь послуги.
2. Визначення бажаної відповідної реакції, тобто чого чекає комунікатор від аудиторії в результаті своїх цілеспрямованих дій стосовно соціальних послуг. Це може бути: пізнання послуги; формування кращого інтересу до послуги або користування нею.
3. Вибір ефективного звернення. Для цього потрібно вирішити три проблеми: що сказати (зміст звернення), як переконливо сказати (структура звернення) та яка форма звернення. При визначенні змісту звернення слід визначити мотив, який би зацікавив споживача. Серед них можуть бути особиста вигода отримати будь-яку пільгу, страх втратити здоров'я (регулярно проходити диспансеризацію у лікаря), почуття причетності до подолання негативних явищ (наркоманія, алкоголізм тощо).
4. Вибір засобу поширення інформації, в тому числі:
  - особиста комунікація, коли спілкуються двоє або більше осіб («зустріч за круглим столом») при цьому можуть брати участь споживачі, експерти, члени сім'ї;
  - неособиста комунікація: візуальна (відеоозв'язок),
  - звукова (радіо),

- письмова (директ мейл),
- заходи подієвого характеру (презентації, ювілеї, святкування соціальних свят: дня молоді, дня сім'ї тощо).

5. Вибір властивостей, які суттєво впливають на аудиторію. Потрібно виділяти такі джерела, які користуються довірою, мають високий професіоналізм (компетентність), є авторитетами у певних груп споживачів.
6. Врахування інформації «зворотного зв'язку» із споживачами. Збір відомостей може відбуватися: особисто (в момент надання послуги), за допомогою анкетування під час проведення будь-яких заходів, телефонних та інших інтерв'ю (Kotler & Lane, 2015).

Сформоване до теперішнього часу становище в соціальній сфері країни, яка є основним виробником соціальних послуг, багато в чому обумовлено тим, що в перехідний період ринковий механізм не завжди і не повністю спрацьовує. Крім того, ринкові механізми в галузях соціальної сфери, і особливо в сфері соціальних послуг, поширюються повільно, оскільки остання традиційно є галуззю, за яку несе відповідальність держава. Саме зважаючи на високу суспільну значущість сфери соціальних послуг є неможливим використання в цій галузі суспільно-економічних відносин лише ринкових механізмів регулювання. Сфера соціальних послуг практично у всіх країнах з будь-якими моделями соціальної політики є прямо або опосередковано об'єктом державного втручання і державних гарантій (Кривобок, 2012).

Для аналізу ринку соціальних послуг в Україні розглянемо моделі надання соціальних послуг. Звертаючись до закордонного досвіду, виокремлюють різні економічні моделі задоволення соціальних потреб – англосаксонська (або неоамериканська) та рейнська (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Економічні моделі задоволення соціальних потреб

Англосаксонська	Рейнська
Країни	
Держави Північної Америки, Велика Британія	Німеччина, Австрія, Бельгія, Швейцарія, Швеція та інші країни
Змістові характеристики	
<ul style="list-style-type: none"> — опора на право та гарантії дотримання прав для всіх суб'єктів господарювання та всіх прошарків населення; — рівні можливості вільної зайнятості, реалізація трудового та інтелектуального потенціалу, та забезпечення на цій основі своїх соціальних потреб; — загальна відповідальність всіх членів суспільства за його благополуччя з солідарною турботою всіх членів суспільства про тих, хто ще або вже не працює, на основі розвинутої системи соціального захисту; — відповідальність держави за вироблення та дотримання правил поведіння на ринку, не допущення руйнівних дій ринкових сил (безробіття, криза, інфляція, протистояння багатих та бідних); — визнання системи соціального партнерства як головного механізму досягнення соціального погодження та миру; — орієнтація на збереження та розвиток культурного, морального та духовного спадку народу 	<ul style="list-style-type: none"> — соціальна стійкість та відсутність соціальних конфліктів в країні (регіоні); — доля населення, що знаходиться за межею бідності, не перевищує рівень безробіття; — рівень безробіття, що не перевищує «природній» рівень (до 5%); — диференціація населення за доходністю на рівні природно-економічної (децильний коефіцієнт диференціації на рівні не вище 1:10); — тривалість життя в країні перевищує середньосвітовий рівень.

Для обох моделей соціальні нормативи рівня та якості життя людини та суспільства в цілому виступають орієнтирами соціально-економічного

розвитку. Ринковість економіки з її перевагами є шляхом до задоволення соціальних потреб людини. Цей підхід «німецького економічного чуда» був розроблений в середині ХХ століття німецькими вченими та успішно реалізований у Німеччині.

Ще однією класифікацією моделей надання соціальних послуг є класифікація, заснована на критеріях ефективності і добробуту. Практикою суспільного розвитку доведено, що існує певний оптимальний і граничний рівень диференціації доходів. Умовно виділяють чотири основні моделі диференціації доходів: сверхполярну, помірно-полярну, помірну та егалітарну (неринкову).

Надполярні моделі розвитку для сучасних умов украй нестійкі і хиткі. Ця нестійкість, як правило, проявляється однаково. В соціальному плані йдеться про незабезпеченість більшості різних категорій населення, часто у формі відвертої бідності та злиднів, що формують потужний потенціал соціального невдоволення. В економічному плані – це низька ефективність і мотивація продуктивної діяльності, різкий розподіл інтересів еліти, роботодавців і працівників. Такі моделі були характерні для доіндустріального суспільства і першої фази індустріального розвитку.

Помірно-полярні моделі виникли в першій половині ХХ століття. Для них характерна обмежена соціальна політика держави, що розв'язує вузькі соціальні проблеми. Йдеться про те, щоб домогтися більшої ефективності і соціальної стійкості за рахунок змін у макросоціальному розподілі доходів, який не є принципово кардинальним і суттєво не змінює усталених принципів соціальної ієрархії. Для таких моделей характерна середня децільна диференціація доходів 10-15: 1.

Помірна модель – для неї характерна консолідуюча і м'яка шкала соціальної ієрархії доходу в порівнянні з попередньою соціальною моделлю. Диференціація доходів між крайніми децільними групами коливається від 3:1 до 6:1. Діапазон коливання пояснюється більшою або меншою мірою ліберальності економічної політики. У США, де лібералізм в економіці

традиційний, диференціація доходів становить 6:1, в Західній Європі, де відчувається значний вплив патерналізму, показники диференціації доходів менше 4-5: 1, а в Швеції, до прикладу, вона становить 3: 1.

Помірна і егалітарна (неринкова) моделі – належать до моделей планованої диференціації, які мали переваги за широтою охоплення суспільства, але, при цьому мали зрівняльний характер, не обумовлений економічно. Для цих моделей характерне співвідношення доходів 4: 1 (Лотар, 2006).

Україна намагається реформувати систему надання соціальних послуг. На жаль, несистемне та повільне проведення реформ, неефективність роботи виконавчих органів влади, обмежений перелік і об'єм державних послуг разом із відсутністю достатнього фінансування не дає можливості налагодити ефективне та якісне надання соціальних послуг. Позитивним вважаємо те, що останні роки до процесу надання соціальних послуг активно залучають організації громадянського суспільства (ОГС). Таким чином, держава в партнерстві з ОГС та громадянами намагається вирішувати нагальні проблеми громадян.

Призначення стандартів соціальних послуг полягає у поліпшенні якості життя тих груп громадян, які залежать від таких послуг, а також досягнення ефективності та економічної доцільності в наданні послуг. Проте, стандарти є засобом підвищення якості послуг. Вони гарантують не лише результативність самих послуг, але і їхню ефективну організацію і роботу працівників відповідних служб. Стандарти соціальних послуг дають змогу зацікавленим суб'єктам кількісно оцінювати послідовність структури послуг і заходів у різних районах. Стандарти містять низку показників ефективності діяльності для кожної послуги і методи визначення відповідності якості послуги для порівняння якості послуг в різних районах.

Сьогодні в різних законодавчих актах по-різному трактують поняття «стандарт соціальних послуг». Згідно з ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» державні соціальні стандарти – це

встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій (України, З., 2022). Основними нормативними документами, що регламентують стандарти якості надання соціальних послуг в галузі соціальної сфери, є соціальні послуги, затверджені Міністерством соціальної політики та стандарти їх надання (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Соціальні послуги, затверджені Міністерством соціальної політики та стандарти їх надання

Державний стандарт соціальної послуги	Адреса посилання
1. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах № 318 від 31.03.2016 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text
2. Державний стандарт соціальної послуги кризового та екстреного втручання № 716 від 01.07.2016 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#Text
3. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) № 892 від 17.08.2016р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text
4. Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ) № 1067 від 26.09.2016р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16#Text
5. Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів № 1261 від 30.12.2015 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16#Text
6. Державний стандарт соціальної послуги профілактики № 912 від 10.09.2015 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text
7. Стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми № 458 від	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-

30.07.2013 р.	13#Text
8. Стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми № 458 від 30.07.2013 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1328-13#Text
9. Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми політики № 458 від 30.07.2013 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1329-13#Text
10. Державний стандарт денного догляду № 452 від 30.07.2013 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13#Text
11. Державний стандарт догляду вдома № 760 від 13.11.2013р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13#Text
12. Державний стандарт соціальної послуги консультування № 678 від 02.07.2015 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text
13. Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб № 596 від 19.09.2013 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13#Text
14. Державний стандарт паліативного догляду № 58 від 29.01.2016 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-16#Text
15. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю № 956 від 07.06.2017 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text
16. Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб № 372 від 03.04.2015 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0458-15#Text
17. Державний стандарт надання притулку бездомним особам № 495 від 13.08.2013 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-13#Text
18. Державний стандарт	URL :

соціальної адаптації № 514 від 18.05.2015 р.	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text
19. Державний стандарт стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності № 198 від 29.02.2016 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-16#Text
20. Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці № 1044 від 21.09.2016 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1359-16#Text
21. Державний стандарт соціальної послуги натуральної допомоги № 147 від 25.03.2021р.	URL : https://www.msp.gov.ua/documents/5999.html
22. Державний стандарт соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних № 115 від 09 березня 2021 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0856-21#Text
23. Державний стандарт соціальної послуги жестової мови № 220 від 06 травня 2021р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0819-21#Text
24. Державний стандарт соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання № 718 від 23 грудня 2021 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-22#Text
25. Державний стандарт соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю № 13 від 19.01.2021 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-21#Text
26. Державний стандарт соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації осіб із залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин № 677 від 01.10.2020 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1218-20#Text

27. Державний стандарт соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними порушеннями № 1901 від 17.12.2018 р.	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text
28. Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування № 1307 від 11.08.2017	URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text

При розробці підходів у сфері стандартизації соціальних послуг слід розрізняти, по-перше, стандарти надання послуги, і, по-друге, стандарти якості послуги. На сьогоднішній день у сфері соціальних послуг основний наголос зроблено на першій складовій системи оцінки, причому стандарти надання послуг, скоріше являють собою норми і нормативи технологічного характеру.

Вихідною базою для стандартизації соціальних послуг можуть стати державні соціальні стандарти, які розуміються як державні послуги, надання яких громадянам здійснюється на безоплатній та безповоротній основі за рахунок фінансування з бюджетів усіх рівнів бюджетної системи України і бюджетів державних позабюджетних фондів і гарантуються державою на певному мінімально допустимому рівні.

В цілому стандарт якості соціальної послуги повинен відповідати таким критеріям:

- бути взаємопов'язаним з конкретною соціальною послугою (стандарти якості для послуг в різних галузях соціальної сфери будуть відрізнятися в тій частині, в якій розрізняються самі бюджетні послуги установ цих галузей);
- мати чіткі показники результативності (очікуваний результат) надання послуги населенню (критеріями результативності бюджетних послуг можуть бути, наприклад, повнота задоволення, ступінь виконання, швидкість досягнення результату тощо);

- мати кількісні показники, що характеризують динаміку змін соціального середовища і умов життя окремого індивіда від надання послуги;
- описувати цільові значення виконання соціальної послуги на певний період;
- мати обов'язкові умови, необхідні для надання послуги, та якісні характеристики надання / ненадання послуги.

Сьогодні в Україні відбувається активний розвиток системи соціальних послуг. Підтримуємо Г. Слезанську, Н. Горішну в тому, що надання соціальних послуг «на місцях» дасть змогу покращити якість і доступність соціальних послуг, збільшити їх обсяг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, розширити можливості органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту та покращити якість життя населення (Слезанська & Горішна, 2016).

В умовах децентралізації основними пріоритетами є комплексність надання соціальних послуг, їх адресність, доступність та результативність, посилення уваги до кожного клієнта. Це можливо здійснити за умови інтегрованого підходу до здійснення соціального обслуговування населення на рівні громади, яка забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного свого члена. Л. Ільчук наголошує, що інтеграція направлена на покращення співпраці між соціальними інститутами, що функціонують у громаді – службою у справах дітей, відділами освіти, охорони здоров'я, управліннями соціального захисту, неурядовими організаціями, закладами освіти, культури, охорони здоров'я тощо) (Ільчук, 2015).

Система соціального обслуговування та надання соціальних послуг в Україні, на жаль, не завжди відповідає за багатьма параметрами міжнародним нормам і стандартам у сфері соціального захисту населення та не могла в повному обсязі задовольняти потреби нашого суспільства. Характеризуючи систему соціальних послуг, дослідники (Дубич, 2015;

Кравченко, 2014) критикували її, наголошуючи, що вона відрізнялася надмірною централізацією і державною монополізацією надання соціальних послуг, базувалася на непрозорих пільгах і неефективних соціальних грошових виплатах, які надавалися забюрократизованою широкою мережею державних і комунальних закладів соціального захисту та соціальних служб.

Згідно з наказом Міністерства соціальної політики від 21 червня 2017 року № 1030 з 1 липня 2017 року у 40 ТГ 21 регіону було розпочато пілотне впровадження Моделі адміністрування надання послуг з соціальної підтримки населення за принципом єдиного вікна, що є практикою створення нової системи соціального захисту населення і захисту прав дітей (Ємельяненко & Федулова, 2021).

Згідно з наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження примірної форми договору про надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг» (України, Наказ МСПУ., 2021), новітня парадигма розвитку регіонів України повинна бути спрямована на забезпечення сталого ендогенного зростання, шляхом удосконалення міжбюджетних відносин; розкриття потенціалу розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації та реалізації внутрішнього потенціалу економічного зростання; розширення повноважень регіональних органів управління з урахуванням унікального характеру економічного розвитку та спеціалізації, що дасть змогу знизити диференціацію регіонів країни за розвитком людського капіталу та технологічної інфраструктури, за обсягами та якістю ринку праці.

Необхідність посилення інтеграційних процесів України з державами Євросоюзу спричинили потребу пошуку стратегічних пріоритетів, розробки та упровадження соціальних інновацій для вдосконалення системи надання соціальних послуг. У контексті зазначеної проблеми особлива роль належить вибору новітньої моделі, механізмів децентралізації соціальної політики й самому процесу адміністрування соціальних послуг.

В Україні процес децентралізації розпочався з 2014 року з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014), законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації. Згідно з реалізацією реформи децентралізації (Реформа децентралізації, 2020), повноваження з надання соціальних послуг населенню передаються з центрального рівня на місцевий, тобто – територіальним громадам (ТГ).

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає трактування терміну «децентралізація»: «система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління» (Бусел, 2001, с. 218). В енциклопедичному словнику «децентралізація» є протилежною до централізації, вона є загальним принципом державного устрою, за децентралізацією розмежовуються функції центральної влади і місцевих влад, обсяг прав останніх розширюється за рахунок обсягу прав перших (Сурмін & Бакуменко & Михненко та ін., 2010). Н. Нижник розглядає «децентралізацію», як характерне для сфери державного управління явище, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, певний протилежний бік централізації, своєрідний засіб відображення централізації (Нижник, 1997, с. 16).

Цікавим для нашого дослідження вважаємо розуміння сутності «децентралізації», представлено А. Матвієнко – це «неодноразова передача владних повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування, та комплексний процес, що вирішує, як органам державної влади передати, а органам місцевого самоврядування – отримати і ефективно розпорядитися владними повноваженнями. При цьому важливими є питання визначення обсягу повноважень та механізму передачі владних повноважень» (Матвієнко, 2010, с. 3).

Децентралізація передбачає перерозподіл функцій і повноважень єдиної державної влади між відповідними органами державної влади і органами регіонального (місцевого самоврядування) (Усеїнов, 2006). Децентралізація полягає у передачі прав на прийняття рішень не просто представникам центральної влади, а органам, які не перебувають в ієрархічній підпорядкованості центральним органам влади і обираються зацікавленими громадянами. Демократичними перевагами децентралізації є те, що управління максимальної кількості справ передається у руки безпосередньо зацікавлених осіб або їх представників (Овчарук, 2013).

У контексті нашого дослідження слід зупинитися на розгляді бюджетної децентралізації, що передбачає процес передавання повноважень (функцій, компетенцій, відповідальності) від центральних до місцевих органів влади. На думку С. Осадчук, бюджетна децентралізація зосереджує увагу на переданні повноважень від вищих органів управління до нижчих, наприклад, від регіональних до муніципальних або місцевих. Це механізм, який дає змогу центральному уряду обмежити свою діяльність стратегічними, загальнодержавними функціями управління, які важко диференціювати щодо потреб конкретного громадянина, який проживає на конкретній території. Уряд «звільняє» себе від функцій щодо надання послуг населенню, з урахуванням особливостей потреб громадян залежно від місця проживання, етнічних особливостей, традицій, звичаїв тощо (Осадчук, 2008).

За 6 років реформи утворено 1070 ТГ, у які добровільно об'єдналися 4882 громад. З них у 936 ТГ відбулись перші місцеві вибори. Урядом затверджено перспективні плани формування територій громад 24 областей, які 100% охоплюють територію областей. Площа утворених ТГ становить майже 47% від загальної площі України. В ТГ та містах обласного значення проживає понад 70% населення України (Реформа децентралізації, 2020).

Кожна ТГ зобов'язана надавати базові соціальні послуги. Повноваження у сфері соціальних послуг, які передають громадам, визначені новою редакцією Закону України «Про соціальні послуги» (України, 3.,

2019), як власні повноваження громад, для реалізації яких у громаді має бути створено відповідний структурний підрозділ.

У рамках реалізації Концепції цифровізації розвитку економіки та суспільства на регіональному рівні на веб-сайті Міністерства соціальної політики України у тестовому режимі почала функціонувати інформаційна панель з основними статистичними даними щодо захисту прав дитини і надання соціальних послуг у громадах.

Слід враховувати той факт, що в кожній громаді має бути соціальний менеджер і фахівець із соціальної роботи, який надає соціальні послуги (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Розподіл обов’язків між соціальним менеджером і фахівцем із соціальної роботи, який надає соціальні послуги у громаді (Соціальні послуги, 2019)

Соціальний менеджер (не менше 1 на 10000 осіб)	Фахівець із соціальної роботи, який надає соціальні послуги (не менше 1 на 1000 осіб (місто); 1 на 500 осіб (село чи селище))
<p>Планує, організовує, координує, оцінює потреби у соціальних послугах, проводить моніторинг здійснення соціальної роботи, надає соціальні послуги у територіальній громаді</p>	<p>Виявляє дітей, сім’ї з дітьми, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; проводить оцінку їхніх потреб та, відповідно до них, планує й надає соціальні послуги, представляє інтереси отримувачів соціальних послуг в установах та організаціях.</p> <p>Є соціальним помічником сім’ї/особи, допомагає справитися з життєвими труднощами, мотивує та підтримує на шляху до подолання складних життєвих обставин.</p> <p>Допомагає виявити випадки ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов’язків з виховання дитини, жорстокого поводження з дитиною, домашнього насильства; має своєчасно попереджати загрозу життю і здоров’ю дитини, інших</p>

	членів сім'ї, забезпечити втручання спеціалізованих установ, організацій, закладів до своєчасного реагування та надання допомоги
--	--

Надання соціальних послуг в умовах ТГ дасть змогу передати органам місцевого самоврядування повноваження з планування, фінансування і організації надання соціальних послуг; підвищити якість надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів; наблизити весь спектр соціальних послуг до жителів територіальних громад; забезпечити адресність, доступність, своєчасність, комплексність, гнучкість та превентивність соціальних послуг; урахувати індивідуальні потреби отримувачів при наданні соціальних послуг; сприяти ранньому виявленню осіб, які потребують допомоги; охопити соціальними послугами всіх хто цього потребує; забезпечити моніторинг та оцінку надання соціальних послуг населенню на місцевому рівні (Слозанска & Горішна, 2016).

Аналізуючи особливості децентралізації соціальних послуг в європейських країнах М. Кравченко виокремила основні проблеми вітчизняної системи надання соціальних послуг (Кравченко, 2014). Йдеться про державну монополію у сфері надання соціальних послуг і розподілу замовлень, що у свою чергу призводить до бюрократизму і знижує якість послуг. Недооцінюють ролі громадських, благодійних, релігійних організацій і місцевих ініціатив у наданні соціальних послуг у громаді. Ще однією проблемою є відсутність єдиного підходу до фінансування стаціонарних закладів, які надають соціальні послуги, підпорядкування їх різним відомствам, незначні обсяги бюджетного фінансування, недосконалість самого механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальної громади. Щодо технологічного аспекту соціальних послуг, можна спостерігати відсутність ретельного аналізу попиту і пропозицій соціальних послуг та відсутність системи контролю після надання послуги конкретній особі, коли сам клієнт оцінює якість наданої послуги.

Зарубіжний досвід демократичних країн свідчить про активну співпрацю між громадянським суспільством, державою і бізнесом у розв'язанні соціальних і суспільних проблем. При цьому держава створює сприятливі правові умови для діяльності громадських організацій, забезпечуючи значну частину фінансування їхньої діяльності, тим самим залучає їх до надання соціальних послуг. Це проявляється у залученні громадських, приватних і благодійних організацій на конкурсних засадах, диверсифікації постачальників послуг усіх форм власності, наданні відкритої інформації для потенційних клієнтів і зацікавлених осіб щодо переліку соціальних послуг та державних і недержавних установ, які їх надають у конкретній місцевості; розробці механізмів державного та незалежного моніторингу якості послуг і системи санкцій за порушення якості. За кордоном розвинена система альтернативних джерел фінансування соціальних послуг, це відбувається за рахунок благодійних коштів або переведення на самоокупність.

Особливу увагу приділено розвитку системи так званих «нетипових», нестационарних закладів, у яких соціальне обслуговування клієнтів відбувається за місцем їхнього проживання. Серед них особливою популярністю користуються такі:

- центри (денних послуг, підтримки родин та опікунів, тимчасового догляду, кризові, раннього втручання тощо);
- програми фостерінгу (перебування, догляду, виховання в прийомних сім'ях);
- моделі самостійного проживання у громаді (міні-гуртожитки, будинки групового проживання, соціальний супровід проживання у власній квартирі тощо);
- притулки відкритого типу;
- профілактичні програми (попередження дитячої бездоглядності, соціального сирітства, насильства в сім'ї, інституалізації);
- програми розвитку волонтерського руху у наданні соціальних послуг;

— інноваційні послуги на базі інтернатних установ тощо (Кравченко, 2014).

Надання соціальних послуг у таких закладах у цілому позитивно впливає на самопочуття та саморозвиток людей, які перебувають у них.

Цікавим, на нашу думку, є досвід ліцензування, що діє у Франції, Великій Британії, Болгарії, Люксембурзі, Угорщині. Відбувається державне регулювання установ, організацій, закладів та підприємств за допомогою механізмів контролю (контроль за якістю та умовами надання соціальних послуг, рівнем кваліфікації працівників, що їх надають), соціального замовлення та ліцензування, що в кінцевому результаті стимулює підвищення якості соціальних послуг.

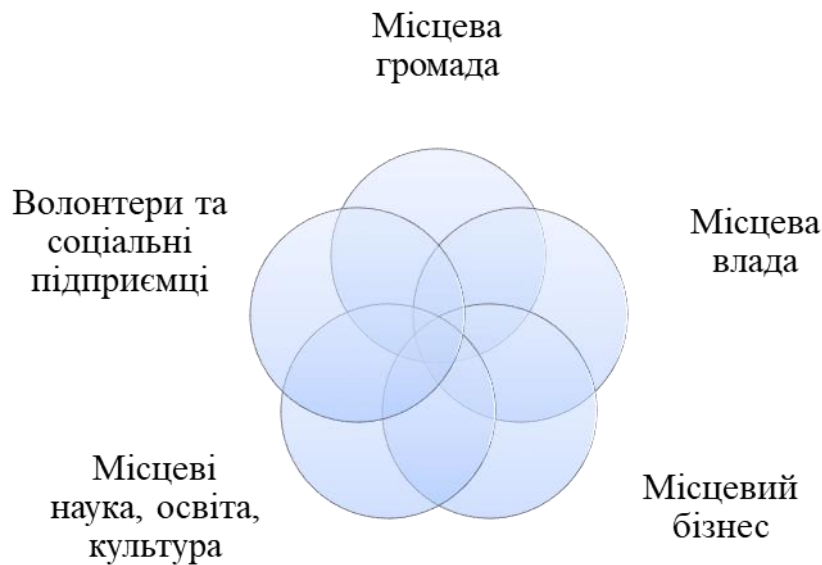
Останнім часом в Україні можна спостерігати тенденцію до розширення впливу громадянського суспільства в соціальній сфері, підвищення ролі недержавних громадських організацій у реформуванні системи надання соціальних послуг.

Підтримуємо М. Кравченко в тому, що децентралізація соціальних послуг є ефективним механізмом, що дає змогу посилити відповідальність органів місцевої влади та недержавного сектору за якість, фінансове забезпечення, вибір надавача соціальних послуг. В умовах децентралізації можна ефективніше визначити категорії населення, які в конкретному регіоні потребують пріоритетної уваги і допомоги, оперативно виявляти та надавати інформацію щодо потреб малозахисених громадян, кількості бенефіціарів і ступеня серйозності проблеми, а також раціональніше розподіляти державні кошти залежно від пріоритетів і потреб кожної територіальної громади (Кравченко, 2014).

Загалом децентралізація соціальної політики й підвищення рівня якості надання соціальних послуг у межах територій потребує ефективної взаємодії «команди» стейкхолдерів для досягнення визначених ними цілей. Для цього Л. Ємельяненко, Л. Федулова (Ємельяненко & Федулова, 2021) пропонують

скористатися концепцією Penta Helix (PH) – п'яти концентричних кіл стейкхолдерів (рис. 2.1).

Концепція PH успішно застосовується Європейською Комісією (ЄК) для розв'язання регіональних проблем в окремих країнах і базується на твердженні, що всеохоплююча комунікація сприяє пошуку ефективних рішень.

Рис. 2.1 Концепція Penta Helix

З метою активізації децентралізації на рівні регіонів та підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності та якості життя, потрібно забезпечити працівників, зайнятих у процесах надання соціальних послуг необхідними знаннями та компетенціями, створивши дієву систему підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг.

2.3. Нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні

Організаційні та правові засади надання соціальних послуг були визначені ЗУ «Про соціальні послуги» в 2003 році (втратив чинність від

01.01.2020), в якому було задекларовано перехід від моделі соціального захисту, що базується на непрозорих різноманітних пільгах і неефективних соціальних грошових виплатах, до сучасної, економічно обґрунтованої та дієвої моделі – надання соціальних послуг. В законі представлено основні форм надання соціальних послуг (матеріальна допомога та соціальне обслуговування) види соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, інформаційні, послуги з працевлаштування).

З 1 січня 2020 року набуває чинності нова редакція Закону «Про соціальні послуги», яка включає інноваційні засади, зокрема:

- визначає систему соціальних послуг, її учасників та етапів;
- деталізує повноваження центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування;
- встановлює вимоги щодо формування реєстрів надавачів та отримувачів соціальних послуг, класифікатор послуг;
- визначає етапи організації, планування та фінансування соціальних послуг (Нечосіна, 2019, с. 4).

У 2007 році Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію реформування системи соціальних послуг, завдання якої були спрямовані на вдосконалення управління державними видатками на соціальні послуги у напрямі підвищення раціональності їхнього використання; посилення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за якість, обсяг, фінансове забезпечення, планування, організацію надання соціальних послуг, вибір надавачів цих послуг.

Проте Концепція не була реалізована в повному обсязі внаслідок відсутності законодавчого регулювання питань, пов'язаних з визначенням потреб адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах, їхніх видах та обсягах, формуванні соціального замовлення, плануванні та наданні соціальних послуг з урахуванням визначених потреб і запровадження стандартизації зазначених послуг.

Сьогодні базовими формами соціального захисту населення в Україні залишаються соціальні виплати та пільги, а соціальні послуги є відносно новою в нашій державі складовою соціального захисту, яка ще не в повній мірі охоплює соціально вразливі та незахищені верстви населення (Існуючі механізми, 2016).

Нормативним документом, що встановлює і регулює критерії для відбору громадських об'єднань для надання соціальних послуг, є наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги» (України, Наказ МСПУ., 2012). Згідно з цим наказом, від недержавних організацій вимагають підтвердження можливості надавати соціальні послуги після надання відповідної інформації та підтверджуючих документів. Основними критеріями є такі:

- наявність статутних документів, цивільно-правових договорів, в яких визначено перелік соціальних послуг, затверджений Мінсоцполітики, категорії осіб, яким вони надаються;
- дотримання державних стандартів соціальних послуг;
- відповідний фаховий рівень працівників суб'єкта, зокрема соціальних працівників, інших фахівців, які надають соціальні послуги, що підтверджується документом про освіту державного зразка;
- наявність матеріально-технічної бази, необхідної для надання соціальних послуг;
- можливість забезпечення харчуванням отримувачів соціальних послуг (для суб'єктів, що надають соціальні послуги з догляду, притулку, соціально-психологічної реабілітації, якими передбачено таке харчування);
- наявність автотранспортних засобів (для суб'єктів, що надають соціальні послуги з кризового та екстреного втручання, соціальної профілактики);

— наявність кваліфікованого медичного персоналу (для суб'єктів, що надають соціальні послуги із стаціонарного, денного, паліативного/хоспісного догляду, абілітації) (України, Наказ МСПУ., 2012).

У 2012 році Уряд ухвалює Стратегію реформування системи надання соціальних послуг (на період до 2016 року), метою якої є забезпечення доступності до цих послуг, підвищення якості та ефективності їх надання. Для досягнення зазначеної мети, відповідно до цієї Стратегії, необхідно:

- запровадити механізм запобігання виникненню складних життєвих обставин та вдосконалити систему управління, координації і взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- модернізувати наявну інфраструктуру соціальних послуг та створити конкурентний ринок зазначених послуг шляхом впровадження механізму стимулювання суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- розширити перелік соціальних послуг, що надаються за місцем проживання отримувачів;
- затвердити перелік соціальних послуг та запровадити їх стандартизацію з метою забезпечення надання гарантованого державою обсягу соціальних послуг;
- визначити критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- розробити і запровадити методіку проведення оцінки потреб дитини та її сім'ї як обов'язкову умову для планування та надання соціальних послуг;
- удосконалити систему проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг шляхом застосування методіки оцінювання результативності таких послуг, ефективності діяльності суб'єктів, що їх надають;
- створити незалежні інспекції та запровадити громадський моніторинг якості соціальних послуг;

- забезпечити оптимізацію використання бюджетних коштів та інших джерел для фінансування соціальних послуг, а також удосконалити методику розрахунку їх вартості;
- забезпечити підвищення статусу соціальних працівників, що надають соціальні послуги, та запровадити механізм їх соціальної захищеності, а також удосконалити систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації таких працівників та фахівців (Розпорядження, КМУ., 2012).

У розробленій Стратегії зазначалося, що система соціальних послуг має базуватися на таких принципах:

- орієнтованість на задоволення потреб отримувачів соціальних послуг;
- адресність та прозорість надання послуг;
- якість та ефективність надання соціальних послуг;
- надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб та забезпечення проживання отримувачів таких послуг у територіальній громаді;
- залучення отримувача соціальних послуг до самостійного розв'язання власних проблем;
- створення для суб'єктів, що надають соціальні послуги, рівних умов на ринку таких послуг (Розпорядження, КМУ., 2012).

Ще у 2012 році наказом Міністра було затверджено «перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» (України, Наказ МСПУ., 2012). Однак, більш повний перелік соціальних послуг, представлено в Законі України «Про соціальні послуги», що визначається класифікатором соціальних послуг. Базовими є такі соціальні послуги:

- 1) догляд вдома, денний догляд;
- 2) підтримане проживання;
- 3) соціальна адаптація;
- 4) соціальна інтеграція та реінтеграція;

- 5) надання притулку;
- 6) екстрене (кризове) втручання;
- 7) консультування;
- 8) соціальний супровід;
- 9) представництво інтересів;
- 10) посередництво;
- 11) соціальна профілактика;
- 12) натуральна допомога;
- 13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору;
- 14) переклад жестовою мовою;
- 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;
- 16) супровід під час інклюзивного навчання;
- 17) інформування;
- 18) медіація.

У 2015 році президент підписав указ, яким затвердив «Національну стратегію у сфері прав людини» (Указ ПУ, 2015)], у відповідності до якої було розроблено та затверджено «План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року». У запропонованому плані увагу акцентовано на забезпеченні розвитку соціальних послуг, що надаються в територіальній громаді, у тому числі із залученням недержавних організацій, було збільшено перелік послуг, що надаються в громаді, відповідно має бути збільшена кількість недержавних організацій, що надають соціальні послуги в громаді, у тому числі через соціальне замовлення (Розпорядження, КМУ., 2015).

Після тривалого періоду розробки та обговорення Президент України підписав Указ № 68 від 26.02.2016 року «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Цим правовим актом Глава держави затвердив «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського

суспільства в Україні на 2021–2026 роки» (Указ ПУ, 2016). Розробка нової Стратегії була обумовлена змінами основних тенденцій розвитку громадянського суспільства, зростанням його ролі в різноманітних сферах – від просування реформ на державному і місцевому рівнях, європейської інтеграції та розвитку електронного урядування до надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, проведення антитерористичної операції, надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації.

Нова Стратегія увібрала в себе кращі напрацювання вітчизняних фахівців із державних наукових установ і закладів, незалежних аналітичних центрів та громадських експертів. Передбачені Стратегією завдання можуть бути виконані лише за умови рівноправної та ефективної взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства.

Стратегія базується на принципах пріоритету прав і свобод людини і громадянина; верховенства права; прозорості, відкритості та взаємовідповідальності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства; політичної неупередженості і недискримінації стосовно усіх видів організацій громадянського суспільства; забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства; та сприяння залученню громадськості до

процесів формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення.

На реалізацію вказаної стратегії станом на сьогодні в 12 областях України ухвалено відповідні обласні програми, у 9 областях такі програми знаходяться у процесі розробки (Існуючі механізми, 2016).

Саме для цього згаданим Указом утворено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства, як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. Для реалізації Стратегії в листопаді 2016 р. була створена Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. До складу Координаційної ради ввійшли як представники Кабінету Міністрів України, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових установ, а також представники організацій громадянського суспільства, чисельність яких становить 64% від загальної кількості членів ради (Існуючі механізми, 2016).

Створено Національний фонд сприяння розвитку громадянського суспільства, завданнями якого є: 1) підтримка інституційного розвитку організацій громадянського суспільства; 2) підтримка програм, проектів і заходів, пріоритетних для сприяння розвитку громадянського суспільства України відповідно до законодавства України; 3) надання технічної підтримки реципієнтам. Тим самим Національний фонд є інструментом для виконання зобов'язань держави щодо створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства в Україні.

Стратегічними напрямками Стратегії визначені:

- забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівні, вирішенні питань місцевого значення;
- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства;

- стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці (Проект указу ПУ, 2021).

У січні 2020 року набув чинності Закон України «Про соціальні послуги» (України, З., 2019), відповідно до якого та реформи з децентралізації, громада стала центром, який виявляє осіб, які потребують соціальних послуг, оцінює їхні потреби, забезпечує надання, розвиває необхідну для цього інфраструктуру на базі комунальних і приватних надавачів соціальних послуг. При цьому, держава є контролюючим органом, оскільки вона встановлює стандарти гарантованого обсягу та якості послуг, вимоги до надавачів, правила оплати, соціального замовлення тощо.

ЗУ «Про соціальні послуги» визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Складними життєвими обставинами, відповідно до Закону, є обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Нововведеннями Закону слід вважати такі. По-перше, змінено підхід до надання соціальних послуг. У новій редакції Закону основний акцент у наданні послуг зроблено на профілактичній складовій – «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають». Вважаємо це ефективною стратегією, оскільки попередження проблем є ефективнішим, ніж подолання вже наявних. По-друге, звернутися у разі необхідності отримання соціальних послуг відтепер може не лише особа, яка їх потребує, або її законний представник, а також і інші особи, в інтересах осіб, які потребують таких послуг. В цьому контексті особлива роль належатиме вчителям, які повинні співпрацювати з соціальними

працівниками, повідомляючи про складне матеріальне становище, або випадки насильства в сім'ї. По-третє, створено Реєстр отримувачів та надавачів соціальних послуг – автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збору, реєстрації, зберігання і використання даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг. Окрім цього, запроваджено єдині вимоги до всіх надавачів соціальних послуг – як державних і комунальних, так і до недержавних (прибуткових та неприбуткових організацій).

По-четверте, визначено 18 базових соціальних послуг, надання яких забезпечуватиметься виконавчими органами органів місцевого самоврядування, в т.ч. територіальними громадами. По-п'яте, представлено нова класифікація соціальних послуг, що передбачає розподіл на соціальну профілактику, соціальну підтримку та соціальне обслуговування. По-шосте, у Законі визначено перелік осіб, послуги яким надаються за рахунок бюджетних коштів, незалежно від рівня їхнього доходу. По-сьоме, впроваджено нові механізми надання соціальних послуг, наприклад, ведення випадку та екстрене (кризове) надання соціальних послуг.

Фінансування соціальних послуг відбувається з урахуванням критеріїв оцінки конкурсних пропозицій про залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг. Вони розроблено відповідно до п. 3 постанови Кабінету Міністрів України № 559 (559-2004-п) від 29.04.2004 р. «Про затвердження Правил організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг» (Постанова КМУ, 2004). Так, критеріями оцінки конкурсних пропозицій про залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг є: 1) фінансовий стан претендента; 2) досвід надання соціальних послуг – кількість повних років роботи у сфері надання соціальних послуг; 3) рівень кваліфікації персоналу, який буде надавати відповідні послуги; 4) конкретизація показників соціальних послуг (кількість осіб щодо можливого охоплення соціальними послугами; навантаження на

одного фахівця (чисельність осіб); види соціальних послуг, що можуть надаватись претендентом); 5) ціна соціальних послуг.

На підставі ЗУ «Про соціальні послуги», держава виконує комплекс функцій у наданні соціальних послуг, а саме:

- оцінює потреби населення у соціальних послугах;
- описує та визначає перелік соціальних послуг;
- визначає порядок надання соціальних послуг;
- здійснює облік, моніторинг та оцінку якості соціальних послуг та задоволення отримувачів і відповідальність за надані послуги;
- переглядає та оновлює соціальні послуги та порядок їх надання;
- здійснює підготовку та перепідготовку спеціалістів з організації та надання соціальних послуг;
- фінансує надання соціальних послуг;
- економічно обґрунтовує ціни та ефективність соціальних послуг;
- обмежує надання соціальних послуг державними органами (монополія, корупційні ризики тощо) (Існуючі механізми, 2016).

Відповідно до ЗУ «Про соціальні послуги» до суб'єктів надання соціальних послуг належать підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи-підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги. Отже, серед суб'єктів надання соціальних послуг виділяють державні; фізичні особи; комунальні; недержавні заклади та організації.

Окрім цього, до категорії надавачів соціальних послуг належать громадські, благодійні, релігійні організації, які є видами організацій громадянського суспільства. У Законі чітко визначено, що названі організації в своїх статутних документах мають передбачати перелік соціальних послуг, категорії осіб, яким вони надаються, з обов'язковим дотриманням державних стандартів, як за плату, так і безоплатно. Отже, громадські чи благодійні

організації повинні мати у своєму штаті чи залучати на договірних основах соціальних працівників, підготовлених до надання соціальних послуг.

Також варто взяти до уваги, що у Законі зазначено, що під час організації надання соціальних послуг органи виконавчої влади та місцевого самоврядування співробітничать з недержавними надавачами соціальних послуг – громадськими, благодійними, релігійними організаціями, які такі послуги надають.

Оновлений ЗУ «Про громадські об'єднання» (України, З., 2012) розширив права та діяльність громадських об'єднань. До 1 січня 2017 року всі громадські об'єднання мали оновити свої статuti і привести їх у відповідність до цього закону та до Нового Податкового Кодексу України (Податковий кодекс України, 2021). Громадським об'єднанням розширили права та дозволили їм вести підприємницьку діяльність, брати участь у здійсненні державної регуляторної політики відповідно до ЗУ «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (України, З., 2020) та можуть бути виконавцем державного замовлення. Відповідно, громадські об'єднання можуть розвантажити державу у вирішенні соціальних питань і стати повноправними надавачами соціальних послуг, вирішуючи гострі соціальні проблеми. Особливо це актуально в контексті постійного дефіциту Державного Бюджету України.

В якості механізму розв'язання соціальних проблем найбільш дієвим є соціальне замовлення. Як правило, воно поширюється на ті напрями, які не забезпечені в ТГ державними соціальними послугами. Найчастіше це стосується таких послуг, як психологічна допомога й підтримка, профілактична робота з групами ризику, робота із сім'ями дітей-інвалідів, організація притулків для бездомних, розподіл гуманітарної допомоги, робота на вулиці з бездомними і безпритульними, надання їм їжі та притулку, організація дозвілля дітей, молоді й інвалідів, активізація громади, робота клубів за інтересами, надання консультацій та інформації, підготовка волонтерів тощо (Горемикіна, 2009).

Слід зазначити, що місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування при забезпеченні надання соціальних послуг можуть вдаватися до соціального замовлення. Під соціальним замовленням розуміють засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання для замовлення потреб у соціальних послугах, визначених місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування (Існуючі механізми, 2016).

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів було затверджено «Порядок надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг» (Постанова КМУ, 2020). Цей порядок визначає, що якщо вартість соціальної послуги, що закуповується, дорівнює або перевищує 200 тис. грн., то соціальне замовлення здійснюється за процедурою, передбаченою ЗУ «Про здійснення державних закупівель». Якщо ж вартість менша за 200 тис. грн., то соціальне замовлення здійснюється за окремою процедурою. При чому, серед виконавців соціального замовлення можуть бути виключно недержавні суб'єкти, громадські, благодійні та релігійні організації.

3 січня 2020 року розпочалось формування реєстру надавачів соціальних послуг в тестовому режимі. Це допоможе людям отримувати інформацію, де саме вони зможуть отримати ту чи іншу послугу за місцем проживання. 27 січня 2021 року уряд затвердив постанову «Про Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг», яка визначає правила його формування та ведення, доступ суб'єктів до нього. У реєстрі є інформація про майже 3 тисячі надавачів соціальних послуг, з яких близько 2 тисячі – комунальної власності й понад 700 – приватної. Інформація про них представлена на сайті Мінсоцполітики у вигляді інтерактивної мапи (Реєстр надавачів, 2021).

Протягом 2020 року уряд ухвалив необхідну нормативну базу для регулювання всіх ключових етапів надання послуг людям – від виявлення та оцінки потреб людей до якості конкретної послуги.

Сьогодні Міністерство стандартизувало 28 базових соціальних послуг, вони є найбільш затребувані й популярні серед населення. Йдеться про догляд удома й денний догляд (послугу нині отримують понад 800 тисяч осіб), натуральну допомогу (майже 400 тисяч), соціальну адаптацію (приблизно 300 тисяч), соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах (40 тисяч родин), стаціонарний або паліативний догляд (понад 60 тисяч). Місцева влада визначає потребу людей у цих послугах, закладає їх у плани розвитку громад і планує видатки.

Указом Президента України від 29 січня 2021 року № 30 «Про деякі заходи щодо забезпечення права громадян на якісні та безпечні соціальні послуги» визначено низку завдань, зокрема, щодо стимулювання розвитку ринку соціальних послуг, запровадження дієвого механізму державного контролю за дотриманням державних стандартів соціальних послуг, їх якістю та безпекою.

Ще одним важливим кроком вдосконалення системи надання соціальних послуг є затвердження примірної форми договору про надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг (України, Наказ МСПУ, 2021).

Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 429 затверджено порядок установавання диференційованої плати за надання соціальних послуг (Постанова, КМУ., 2020), згідно з яким визначено механізм установавання диференційованої плати за надання соціальних послуг. Вартість соціальної послуги визначається на підставі тарифу, обчисленого відповідно до «Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (Постанова, КМУ., 2020).

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 125 утворена робоча група з питань удосконалення законодавства щодо розвитку і регулювання ринку соціальних послуг, завдання якої спрямовані на, по-перше, визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань розвитку і регулювання ринку соціальних послуг; по-друге, підготовка пропозицій з удосконалення законодавства у сфері надання соціальних послуг щодо. Пропозиції стосуються дозвільної системи у сфері надання соціальних послуг; удосконалення фінансування соціальних послуг та державного нагляду та контролю відповідальності у сфері надання соціальних послуг.

Аналіз нормативно-правових актів, прийнятих, починаючи з 2000 по теперішній час на рівні держави дав змогу Г. Слезанській виокремити два періоди. Перший (з 2001 до 2012) дослідниця не вважає прогресивним у сфері розвитку та імплементації нормативно-правових актів із соціального захисту населення в Україні. Попри наявність прийнятих законів, система надання соціальних послуг населенню у період з 2001 по 2012 роки так і не запрацювала. Другий етап (з 2013 р. по теперішній час) асоціюють із періодом кардинальної трансформації системи надання соціальних послуг населенню відповідно до міжнародних стандартів (Слезанська, 2017). Це, у свою чергу, суттєво покращило ситуацію на ринку соціальних послуг.

Отже, вважаємо, що проведено значну роботу щодо вдосконалення нормативно-правових засад системи надання соціальних послуг. Проте, її ефективність на сьогодні не є достатньо ефективною. Погоджуємося з колективом науковців (Безпалько & Зверева & Кияниця & Кузьмінський та інш., 2009) у тому, що існуюча в Україні законодавча база повною мірою дозволяє впроваджувати інновації соціальної роботи: розробляти й використовувати новітні технології, стратегії тощо, які відповідають кращим зразкам міжнародного досвіду.

Висновки до другого розділу

Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи в громаді за кордоном періоду з кінця 90-х років ХХ ст. передбачали глобалізацію соціальної роботи. Це проявилось у тому, що якісні та ефективні, максимально персоналізовані та індивідуалізовані соціальні послуги відповідно до проблем і потреб клієнтів мають надаватися у короткі терміни за місцем проживання клієнта.

Установлено, що зарубіжна система надання соціальних послуг відрізняється уніфікованим підходом: до фінансування; до стандартів соціальних послуг і контролю за їх якістю; до критеріїв залучення громадських організацій як суб'єкта надання соціальних послуг. Пріоритет надається особливим потребам і захисту прав одержувачів державної допомоги і соціальних послуг. Система соціального захисту населення країн ЄС виконує фундаментальну роль збереження соціальної цілісності шляхом забезпечення постійного або тимчасового доходу.

Ситуація в Україні характеризується кардинальною зміною соціальної системи, принципово новим переходом від універсальної системи соціального забезпечення «радянського зразку» із забезпеченням усіх, до індивідуального соціального захисту, адресної допомоги, що відповідає вимогам сучасності. У ній проявляються гуманістична сутність і спрямованість суспільного розвитку, акцентується увага на соціальних аспектах праці, побуту, дозвілля населення, з врахуванням потреб і законних інтересів.

Встановлено, останнім часом в Україні проходить активне реформування системи надання соціальних послуг. На жаль, повільне проведення реформ, обмежений перелік і об'єм державних послуг разом із відсутністю достатнього фінансування не дає можливості налагодити ефективне та якісне надання фахівцями із соціальної роботи соціальних послуг. Позитивним є те, що до процесу надання соціальних послуг активно залучають організації громадянського суспільства.

До переліку критеріїв якості стандарту соціальної послуги належать такі: взаємозв'язок з конкретною соціальною послугою; наявність чітких показників результативності надання послуги населенню та кількісних показників, що характеризують динаміку змін соціального середовища і умов життя окремого індивіда від надання послуги; опис цільового значення виконання соціальної послуги на певний період; наявність обов'язкових умов, необхідних для надання послуги, та якісних характеристик надання / ненадання послуги.

Інтеграція України в Євросоюз спричинила потребу розробки та впровадження соціальних інновацій для вдосконалення системи надання соціальних послуг. Особлива роль у цьому процесі належить вибору новітньої моделі, механізмів децентралізації соціальної політики й самому процесу адміністрування соціальних послуг. Децентралізація соціальних послуг вважається ефективним механізмом, що дає змогу посилити відповідальність органів місцевої влади та недержавного сектору за якість, фінансування та вибір надавача соціальних послуг.

Порядок надання соціальних послуг населенню регулюється низкою нормативно-правових актів: Законом України «Про соціальні послуги», Типовим положенням «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)», Наказами Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» та «Про затвердження Порядку розроблення державного стандарту соціальної послуги», «Про затвердження критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги» тощо.

Визначено базові соціальні послуги, надання яких забезпечуватиметься виконавчими органами органів місцевого самоврядування, в т.ч. територіальними громадами. Представлено нову класифікацію соціальних послуг, що передбачає розподіл на соціальну профілактику, соціальну

підтримку та соціальне обслуговування. Впроваджено нові механізми надання соціальних послуг, зокрема, ведення випадку та екстрене (кризове) надання соціальних послуг.

Основні наукові результати, викладені в розділі, опубліковані в: Чернета, 2009; Чернета, 2010; Чернета, 2010; Чернета, 2011; Чернета & Яцишин, 2011; Чернета, 2012; Колосок & Чернета, 2020; Чернета & Карпінська, 2021; Cherneta & Martyniuk, 2016; 2020; Cherneta, 2020; Гусак, Грисюк & Чернета, 2012; Гусак, Остапівський & Чернета, 2013; Чернета, 2007; Чернета, 2017.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

3.1. Змістовна характеристика професійної діяльності фахівця із соціальної роботи в процесі надання соціальних послуг у територіальній громаді

Соціальна робота розглядається деякими дослідниками (Пічі, 2020), як професійна діяльність, пов'язана з наданням допомоги людині, зусилля, що сприяють відновленню здатності людини до соціального функціонування та створення сприятливих суспільних умов. Будучи найважливішим елементом реалізації і вбираючи в себе практично-організаційні аспекти соціальної політики держави, соціальна робота виконує важливу функцію забезпечення її життєвості і ефективності. Науковці розглядають соціальну роботу, як соціальний механізм підтримки життєдіяльності людини, її індивідуальної та соціальної суб'єктності та технології здійснення соціальної політики в сфері підтримки «слабких» верств населення, їх соціального захисту (Семигіна, 2020).

Зарубіжні вчені описують соціальну роботу, як злиття комплексу складових: положень, запозичених з психіатрії та деяких сфер психології; положень, запозичених із соціології, соціальної антропології тощо; оригінальних ідей про те, як працювати в тих чи інших ситуаціях з випадком, групою або спільнотою; методів, технік і установок, запозичених з адміністрування, статистики та соціальних досліджень; ідей та положень прогресивної освіти (Oakland & Cunningham, 1993).

Цікавим є розуміння соціальної роботи з позиції «запобігання і зниження соціально і психологічно небезпечних ефектів кризових ситуацій», а функцією соціального працівника є забезпечення протікання цих процесів, запобігання (профілактики) і поліпшення (Швалб, 2010). Окрім цього, соціальна робота є такою собі професією подвижників, що займаються відносинами між людьми і їх оточенням, впливають на здатність людей

виконувати життєві функції, реалізовувати прагнення і цінності, полегшувати дистрес, знімати дискомфорт і стреси (М. Саппс, К. Уеллс).

Сьогодні соціальна робота представляє собою державну і суспільну систему «соціально-допоміжної» діяльності, спрямовану на формування індивідуальної та соціальної суб'єктності, мобілізацію самозахисних зусиль з урахуванням конкретних соціокультурних умов життєдіяльності індивіда (соціальної групи) (Семигіна, 2020).

Соціальна робота носить практичний аспект і є інструментом реалізації цілей соціальної політики, які збігаються з цілями соціальної роботи. На виході з системи соціальної роботи об'єкти трансформуються під впливом методів та засобів (надання індивідуальної допомоги, соціальних послуг людині, сім'ї або групі, що потрапили у важкі життєві ситуації, через інформування, консультування, пряму натуральну і фінансову допомогу, соціальну реадaptaцію, догляд і обслуговування хворих і самотніх, педагогічну та психологічну підтримку) в активне населення.

У 2020 році було затверджено професійний стандарт «Фахівець із соціальної роботи», в якому серед загальних компетентностей ми виокремили дві, що пов'язані з системою надання соціальних послуг – «Здатність виконувати професійну діяльність згідно з етичними вимогами соціальної роботи та особливостями фізичного й емоційного стану отримувачів соціальних послуг»; «Здатність забезпечувати конфіденційність особистої інформації про отримувачів соціальних послуг» (Наказ МРЕТСГУ, 2020).

Позитивним вважаємо те, що у розробленому стандарті комплекс професійних компетентностей, розподілений на групи, пов'язані з трудовими функціями. У свою чергу, кожна з них є професійною компетентністю за трудовою дією або групою трудових дій, які пов'язані з соціальними послугами, а саме:

А – виявлення у адміністративно-територіальній одиниці / територіальній громаді осіб / сімей, які належать до вразливих груп

населення ат / або перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки, *надання соціальних послуг*;

Б – проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб / сімей;

В – проведення оцінювання потреб особи / сім'ї з ознаками складних життєвих обставин у *соціальних послугах* та соціальній допомозі;

Г – планування соціальної роботи, *надання соціальних послуг*, соціальної допомоги, визначення методів соціальної роботи з мінімізації або подолання складаних життєвих обставин особи / сім'ї;

Д – *надання соціальних послуг* особам / сім'ям, спрямованих на подолання або мінімізацію складних життєвих обставин;

Е – представлення інтересів отримувачів *соціальних послуг* в установах та організаціях;

Ж – здійснення інших повноважень щодо соціальної роботи та *надання соціальних послуг* особам / сім'ям, які належать до вразливих груп населення та / або перебувають у складних життєвих обставинах;

И – прогнозування та проектування заходів соціальної підтримки, в тому числі *надання соціальних послуг*, їх змісту та обсягу;

К – здійснення моніторингу *надання соціальних послуг*, оцінки їх якості та контролю за дотриманням державних стандартів *соціальних послуг*;

Л – організація спільної діяльності фахівців різних галузей і непрофесіоналів, здійснення їх підготовки до виконання завдань соціальної роботи, ініціювання командо утворення та координація командної роботи;

М – підготовка пропозицій щодо розвитку *соціальних послуг* у адміністративно-територіальній одиниці / територіальній громаді, участь у розробленні програм соціально-економічного розвитку громади в межах повноважень (Наказ МРЕТСГУ, 2020).

Професійну соціальну діяльність трактують, як:

- «цілеспрямовані дії, визначені знаннями, технологіями, цінностями, які загальноприйняті у професійній спільноті і властиві лише соціальній роботі як професії;
- дії спрямовані на зміни, що визначаються цінностями, методами і технологіями, властивими соціальній роботі;
- свідоме застосування знань із сфери соціальних наук для стимулювання запланованих змін в індивідах, групах або соціальних системах» (Siporin, 1975, p. 30);
- активність людини, спрямовану на перетворення предмета праці з метою отримання результату, що відповідає суспільним і особистим, матеріальним і духовним потребам (Сидорук, 2021).

На думку В. Синявського, «професійна діяльність фахівця з соціальної роботи спирається на кодекс етики, який є міжнародним еталоном його відношення до своїх обов'язків. При цьому він враховує унікальність кожної особистості, її можливості та права, усвідомлення відповідальності за свою поведінку в певній конкретній ситуації, в якій реалізується його професійна діяльність» (Синявський, 2013, с. 60).

Слід враховувати той факт, що професійна діяльність орієнтована на гуманізацію соціокультурного середовища і надання компетентної соціальної, психологічної допомоги, створення і розвиток соціальної бази, що сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу особистості та спонуканню потреби до творчості (Сидорук, 2021).

Найважливішими завданнями професійної діяльності фахівців із соціальної роботи є:

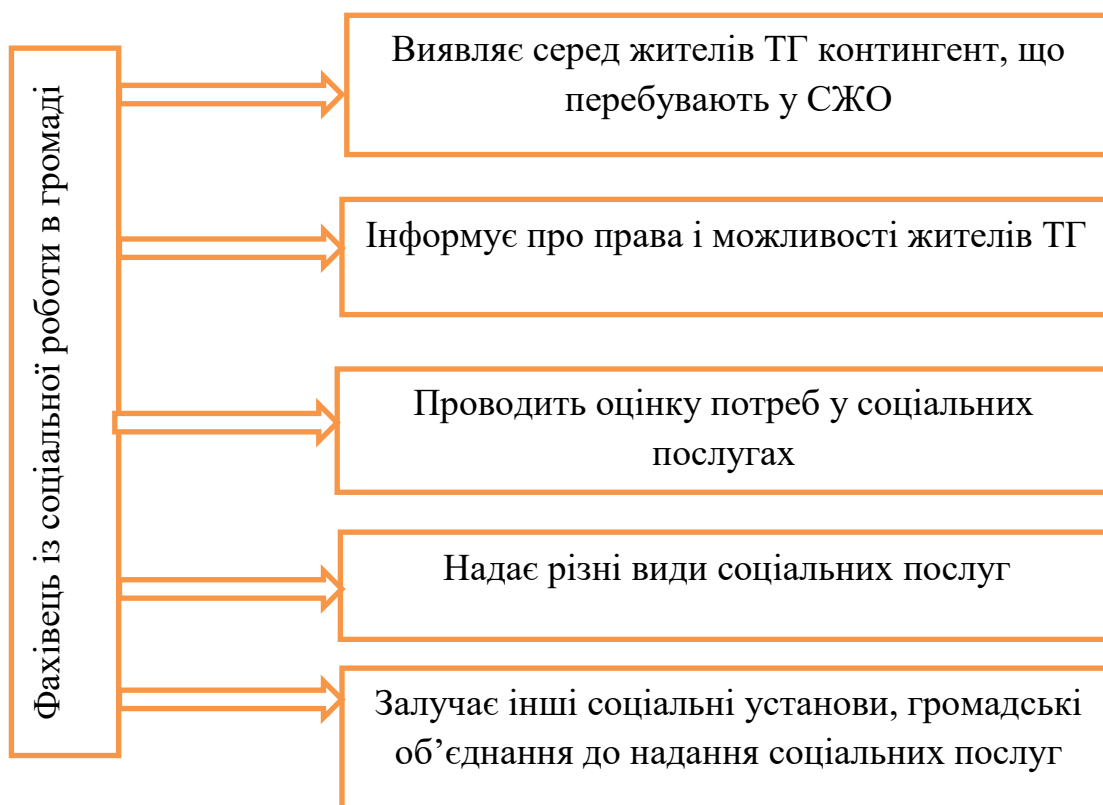
- роз'яснювальна робота з окремими клієнтами та групами населення, спрямована на зниження тривожності і в кінцевому підсумку нівелювання соціальної напруженості у суспільстві;
- консультаційна робота з населенням, в тому числі в освітніх установах, з сім'ями;

- організація соціальної допомоги вдома самотнім працездатним громадянам, і безпосередньо робота з надання цієї допомоги;
- розробка програм соціального розвитку міст, районів, підприємств, установ і участь в реалізації цих програм;
- розробка концепцій державної політики в галузі соціальної роботи з різними категоріями громадян, насамперед дітьми, молоддю, жінками, пенсіонерами та ін.;
- організація і здійснення наукових досліджень, спрямованих на розвиток соціальної сфери;
- інтеграція різних підходів до розвитку соціальної сфери, накопичених в різних галузях професійної діяльності – педагогіці, соціології, медицині, психології тощо, а також ті, що використовують у зарубіжних країнах (Боднарук, 2013; Карпенко, 2008).

Останнім часом спостерігаємо поширення інтегрованих соціальних служб, такого собі «нового комплексу спеціалізованих соціальних служб, які створюються відповідно до потреб членів громади і реалізують певні напрями соціальної роботи, орієнтовані на надання адресної допомоги сім'ям і дітям у подоланні складних життєвих обставин, на основі інтегрованого підходу» (Безпалько & Зверєва & Кияниця & Кузьмінський та інш., 2009, с. 71). Реалізований у діяльності означених соціальних служб інтегрований підхід забезпечує створення інноваційної системи соціального обслуговування на рівні громади, як складової соціальної роботи, спрямованої на захист прав клієнта шляхом визначення та надання йому повного комплексу послуг.

До форматів роботи інтегрованого Центру надання соціальних послуг в територіальних громадах (ТГ) відносять: соціальну профілактику; періодичні послуги; ведення випадку (кейс-менеджмент); соціальну допомогу вдома; адресну натуральну допомогу; правове забезпечення, визначення потреб населення та моніторинг якості наданих послуг. Окрім цього, в ТГ можуть додатково створювати різні відділення, як-от методичного забезпечення;

термінового реагування (цілодобове); соціально-побутової адаптації; медико-соціальної реабілітації; стаціонарне; термінового влаштування дітей; матері і дитини; соціальний гуртожиток для дітей-сиріт/ дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб із їх числа; невідкладної допомоги; денного перебування. Відповідно змінюється і формат діяльності фахівців з соціальної роботи (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Специфіка діяльності фахівців із соціальної роботи

Описуючи види діяльності фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді, Г. Слезанська, Н. Горішна наголошують, що він, може:

- виявляти осіб/ сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і надавати їм допомогу;
- вживати заходи кризового втручання;
- проводити оцінку потреб осіб/ сімей;
- надавати безпосередньо соціальні послуги (соціальна профілактика, соціальний супровід/ патронаж, представництво інтересів, консультування);

— здійснювати підготовку угоди про соціальний супровід і супроводження прийомних сімей та будинків сімейного типу (Слозанська & Горішна, 2016).

Його клієнтами можуть бути особи з інвалідністю, особи із числа внутрішньо переміщених, бездоглядні діти і молодь, діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування, діти і молодь «груп ризику», безробітні, сім'ї в СЖО та інші (Слозанська & Горішна, 2016, с. 113–119). Окрім цього, фахівець із соціальної роботи працює на різних рівнях: індивідуальному, груповому, рівні громади, застосовуючи у своїй роботі різноманітні форми і методи соціальної роботи (ведення випадку, екстреного втручання, групової роботи, організації громади тощо) при плануванні й організації соціальної допомоги тим, хто її потребує.

Слід зазначити, що соціальні послуги в громаді здійснюються шляхом ведення випадку, що може бути представлений такими етапами:

- 1) аналіз заяви / звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/ сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю клієнта;
- 2) оцінювання потреб особи/ сім'ї у соціальних послугах;
- 3) прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/ сім'ї;
- 4) розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;
- 5) укладення договору про надання соціальних послуг;
- 6) виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану їх надання;
- 7) здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки якості послуг (Соціальні послуги, 2019).

Основи «роботи з випадком» заклала М. Річмонд. Дослідниця пояснювала його, як взаємодію соціального працівника з клієнтом, коли саме останній, а не будь-які інші люди і фактори (матеріальна допомога клієнту, його навчання, інтереси служби соціальної роботи, успіх програми тощо)

стають центром уваги (Швалб, 2010). Надання соціальних послуг здійснюється за принципом добровільності.

Описуючи зміст діяльності фахівців із соціальної роботи у ТГ, варто враховувати вибір моделі надання соціальних послуг. Так, це може бути вертикальна модель, що характеризується наявністю державних програм, жорсткою регламентацією і детальними протоколами, рамковим підходом до цільових груп, детальним описом параметрів бенефіціарів; дотриманням стандартів, максимальною алгоритмізацією та типологізацією соціальних послуг, обов'язковою внутрішньою підзвітністю. Останнім часом вертикальна модель змінюється на горизонтальну, що акцентує увагу на місцевих програмах, виборі доволі м'якого підходу до рамок і критеріїв, врахування специфіки проблем клієнтів і бенефіціарів, прояві гнучкості у визначенні пріоритетів і методів впливу на клієнтів; оперативності, зовнішній і внутрішній підзвітності.

Л. Ільчук, при наявності надавачів соціальних послуг, пропонує такий алгоритм роботи щодо на дання інтегрованих соціальних послуг у територіальній громаді:

- 1) виконком ТГ (структурний підрозділ, відділ, сектор) управляє системою; вивчає потреби населення; складає плани; залучає різні організації для надання послуг; оцінює якість; проводить моніторинг; розглядає заяви; збирає документи; готує проєкт рішення для керівництва ТГ;
- 2) після прийняття рішення щодо надання соціальних послуг, його направляють до суб'єкту надання соціальних послуг, який визначає індивідуальні потреби; складає індивідуальний план; підписує договір; надає соціальні послуги; проводить внутрішній моніторинг (Ільчук, 2018).

У випадку відсутності надавача соціальних послуг, алгоритм діяльності буде інший. Так, виконком ТГ-1 (відсутній надавач соціальних послуг) залучає недержавних надавачів соціальних послуг; структурні підрозділи ТГ-1 розглядають заяви, збирають документи, готують проєкт рішення для

керівництва ТГ-1. В подальшому підписується договір з ТГ-2 (є надавач соціальних послуг). Виконком ТГ-2 (структурні підрозділи) готує рішення щодо надання соціальних послуг і передає його суб'єктам, які надають соціальні послуги. Отже, при відсутності в ТГ надавачів соціальних послуг питання щодо їх надання вирішується на договірній основі із сусідніми ТГ.

Загалом, процес надання соціальних послуг передбачає наявність трьох етапів (табл. 3.1). Дослідники (Л. Белкіна, Л. Калугіна, Р. Колбас, С. Мельник, І. Пінчук, О. Суліма, Н. Якимчук та інші) пропонують надавати соціальні послуги через створення Центру соціальних послуг / Територіального центру надання соціальних послуг, який би діяв на рівні ТГ та надавав послуги громадянам за принципом «єдиного вікна» «на місцях».

Таблиця 3.1

Етапи надання соціальних послуг

Етапи	Зміст етапу
І. Формування соціального замовлення	Визначають потреби населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади в соціальних послугах відповідно до «Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади в соціальних послугах, затвердженого Мінсоцполітики». За результатами визначення потреб населення формують перелік соціальних послуг, перелік категорій та орієнтовну чисельність отримувачів соціальних послуг; обсяг бюджетних коштів, необхідних для виплати компенсації. За рішенням замовника соціальних послуг соціальне замовлення може формуватися щороку або на період до трьох років у межах стратегічного середньострокового планування.
ІІ. Виконання соціального замовлення	Розробляють завдання на виконання соціального замовлення; організовують і проводять конкурс; укладають договори про надання соціальних послуг та його виконання.
ІІІ. Оцінка та моніторинг	Проводять моніторинг надання соціальних послуг та оцінюють їхню якість, здійснюють контроль за дотриманням вимог, установлених законодавством про соціальні послуги, подають звітність.

Згідно з наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного соціального офісу» (України, Наказ МСПУ, 2016), «єдине вікно» – це єдине робоче місце для надання консультацій з питань соціальної підтримки, приймання відповідних заяв та їх реєстрація як в паперовому, так і в електронному вигляді, видачі довідок та повідомлень про прийняті рішення стосовно соціальної підтримки. Мета «єдиного вікна» – спростити механізм звернення для громадян, які потребують соціальної підтримки, та скоротити терміни очікування соціальних виплат. Режим роботи Управління за принципом «єдиного вікна» характеризує собою спосіб взаємодії підрозділів Управління, що діють за принципом організаційної єдності щодо надання соціальної підтримки населенню.

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну спеціальну літературу, В. Сидоров виділив два підходи до опису професійної діяльності фахівця з соціальної роботи за допомогою функцій: процесуальний і спектральний (Сидоров, 2000). Спектральний підхід зосереджений на ідеї, що конкретні дії фахівця з соціальної роботи представлені у вигляді функцій. Прихильниками означеного підходу є Г. Слосанська, яка аналізувала робочі функції північноамериканського соціального працівника, зосередивши увагу на ролях і відповідних функціях, а саме: брокер громадських послуг, учитель соціальних та адаптивних умінь, консультант-клініцист, керуючий справами клієнта, керівник робочого навантаження, керівник персоналу, адміністратор, агент з питань соціальних змін, професіонал (Слосанська, 2017).

У свою чергу процесуальний підхід є більш близьким до вітчизняної системи соціальної роботи, оскільки він ґрунтується на визначенні функцій фахівця з соціальної роботи у процесі його взаємодії з клієнтом. Це можна представити у такому вигляді : «оцінка – прогноз – перетворення», або на думку С. Шардлоу, «визначення проблеми – розробка плану – реалізація намірів – оцінювання результату» (Shardlow & Payne, 1998).

Описуючи професійну діяльність фахівця з соціальної роботи у контексті надання соціальних послуг у громаді, хотілося б зупинитися на аналізі функціонального спектру, що, по суті, і розкриває її зміст.

Серед базисних функцій першочерговою вважаємо діагностичну. Розглянемо їх детальніше. Так, діагностична функція пов'язана з *діагностичною компетентністю і являє собою інтегративну характеристику особистості, що передбачає готовність і здатність майбутнього фахівця з соціальної роботи ставити «соціальний діагноз», використовувати сучасні методики оцінки становища клієнта в процесі збереження фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я особистості або групи людей.* У цьому контексті повністю підтримуємо вітчизняних науковців у тому, що соціальний діагноз є експертною оцінкою в соціальній роботі, яка є диференційованим, індивідуалізованим і точним визначенням проблем, людей і умов та їхньої взаємодії, необхідна для надання диференційованої допомоги (Зверєва, 2013). Конкретизуючи діагностичну / оціночну функцію, вчені одностайно наголошують на першочерговості вивчення, аналізу та оцінці життєвих полів клієнтів (індивідів, груп, сімей, громад); проблематики та особливостей їхнього соціального функціонування (ресурсне забезпечення, демографічні характеристики, рольовий репертуар, стадії життєвого циклу, стресові фактори, наявність конфліктів тощо); міри зацікавленості клієнта у співпраці з фахівцем з соціальної роботи, а також дієвості та ефективності співпраці.

Важливим є також те, що, якщо клієнт перебуває у кризовому стані, то фахівець з соціальної роботи має сконцентрувати пошук інформації саме на подіях, що призвели людину до кризової ситуації, її емоційних реакціях на неї і здатності клієнта до захисту й адаптації. Інколи клієнт сам може зрозуміти і усвідомити свою проблему, і в цьому випадку соціальний працівник має лише допомогти сформулювати її (Shardlow & Payne, 1998).

Наступною дією після здійснення соціальної експертизи, є вироблення плану розв'язання проблеми, що по суті і виконує прогностична функція.

Фахівець з соціальної роботи визначає цілі і міру втручання, прогнозує, програмує, проєктує процес розв'язання проблем клієнта; надає необхідні соціальні послуги і рекомендації. Називаючи прогностичну компетентність, слід враховувати той факт, що вона є відносно незалежною, автономною характеристикою особистості серед інших її властивостей. *Прогностична компетентність передбачає здатність фахівця з соціальної роботи передбачати хід подій, власних дій, переживань, вчинків оточуючих, планувати діяльність на підставі адекватного ймовірного прогнозу.* На думку А. Бунас, означена компетентність є психологічно неоднорідним феноменом, що може впливати на адаптацію та регуляцію поведінки індивіда (Бунас, 2014). Вона є інструментом взаємодії суб'єкта з майбутнім, формуючи його відношення до майбутнього і є формою пізнання майбутнього (Регуш, 1997).

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, цікавим буде те, що прогностична функція реалізується у формі контракту – усної чи письмової угоди, яка не має юридичної сили й укладається між соціальним працівником, клієнтом та іншими зацікавленими особами. Мета контракту скерована на те, щоб фахівець роз'яснив деякі аспекти сервісних послуг. У контракті зазначено мету і завдання роботи; часові рамки; перелік, графік, вартість сервісних послуг; альтернативні варіанти; потреби клієнта, які не можуть бути задоволені, із поясненням причин; форми, методи засоби соціальної роботи, контролю та перевірки виконання; умови коригування, перегляду, дострокового припинення; санкції на випадок порушень та процедури їх оскарження.

Перетворююча функція зосереджена на конструктивних змінах у соціумі та системі життєзабезпечення людини (Зверева, 2006). Перетворення відбувається на конкретному рівні, при цьому задовольняються потреби клієнтів, груп, громад за спеціально розробленими моделями, і програмному рівні, коли залучають соціально вражених, маргінальних прошарків населення у цільові та/ або комплексні соціальні проєкти регіонального,

державного або міждержавного характеру. Соціальна допомога клієнтам, які її потребують, здійснюється в різних формах і може передбачати професійне навчання, створення нових робочих місць, допомогу у пошуках роботи, формування у молодих людей навичок підприємливості, міжособистісного спілкування (Денисенко & Свистун, 2019).

Про'єктування є творчою, інноваційною діяльністю, воно спрямовано на створення «нового продукту». Згідно з трактуванням, представленим у Енциклопедії освіти, «проектна діяльність є конструктивною і продуктивною діяльністю особистості, спрямованою на розв'язання життєво значущих проблем, досягнення кінцевого результату в процесі цілепокладання, планування і здійснення проєкту» (Кремень, 2021). Відповідно, *проєктувальна компетентність – це здатність особи, що проявляється в життєво значущих проблемних ситуаціях і забезпечує можливість успішно здійснювати творчу конструктивну діяльність з перетворення об'єктивної дійсності, спрямовану на створення нового продукту.*

Комунікативна функція є важливою для фахівця з соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг у громаді. Вона передбачає стратегію і тактику взаємодії і співпраці з потенційним/ реальним клієнтом, налагодження контактів з ним і його оточенням, пошук і обмін інформацією тощо. Відповідно, *комунікативна компетентність у розумінні групи науковців, – це компетентність у міжособистісному сприйнятті, міжособистісній комунікації, міжособистісній взаємодії* (Семигіна & Грига, 2004). Вона залежить від особистості самого фахівця з соціальної роботи, його особистісних характеристик, готовності йти назустріч людям, прагнення і здатності зрозуміти суть проблеми клієнта, проявляючи при цьому щирість, емпатію, рефлексивність та толерантність.

Організаторська функція передбачає активність фахівця з соціальної роботи у забезпеченні узгодженої взаємодії елементів системи сервісних послуг у комплексному обслуговуванні клієнтів; зміні неефективних сторін функціонування соціальних агенцій; створенні, розвитку і координації

соціальної мережі (соціальних, благодійних, волонтерських громадських організацій, груп самопомоги тощо) (Сидоров, 2000). *Організаторська компетентність передбачає цілеспрямованість, наполегливість, самоорганізацію, здатність приймати рішення, наявність організаційних умінь у фахівця з соціальної роботи* (Роєнко, 2014). Ми доповнюємо цей список умінням розв'язувати проблеми, приймати рішення, працювати в команді, створювати та підтримувати професійні зв'язки із колегами для якісного соціального обслуговування клієнтів, надання їм соціальних послуг.

Правозахисна / охоронно-захисна функція акцентована на застосуванні фахівцем з соціальної роботи всього комплексу правових норм для захисту прав та інтересів клієнтів, сприянні у застосуванні заходів державного примусу і реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які вдаються до прямих чи опосередкованих протиправних дій щодо клієнта (Ашиток, 2015). *Соціально-правова компетентність фахівця з соціальної роботи передбачає наявність комплексу якостей, що відображають ступінь кваліфікації, рівень правових знань, умінь та навичок, що пов'язані зі здійсненням соціально-правової діяльності у процесі надання соціальних послуг у громаді.*

Превентивна / попереджувально-профілактична, соціально-терапевтична, соціально-медична функція орієнтована на роботу зі «здоровим» клієнтом. М. Блум переконує, що своєчасно вжиті фахівцем з соціальної роботи заходи дають змогу запобігти виникненню можливих життєвих колізій в окремих клієнтів груп ризику; зберегти, підтримати та захистити нормальний рівень життєдіяльності і здоров'я людей; надати допомогу в процесі досягнення поставлених цілей і розкритті внутрішнього потенціалу клієнта тощо (Bloom, 2013). Підтримуємо С. Сургову в тому, що «превентивна діяльність фахівців з соціальної роботи допомагає забезпечити теоретичну і практичну реалізацію заходів превентивного характеру, спрямованих на попередження, подолання відхилень у поведінці різних груп клієнтів соціальної роботи і запобігання розвитку різних форм їх асоціальної, аморальної поведінки» (Сургова, 2012, с. 9). Профілактика діяльність

забезпечує оптимальні умови для формування і розвитку активної, самодостатньої, гармонійної особистості, здатної до індивідуальної самореалізації та творчого життєвого програмування (Ісаєвич, 2019).

Ми переконані, що профілактика, як вид діяльності фахівця з соціальної роботи, містить найбільш широкий спектр напрямів, а саме:

- 1) профілактика стресових і постстресових станів, пов'язаних із складними життєвими обставинами;
- 2) попередження виникнення високої психологічної напруги в громаді, суспільстві, що переживає кризові явища (політичні та економічні кризи, суспільні конфлікти тощо);
- 3) соціально-психологічна підтримка найбільш вразливих клієнтів;
- 4) діяльність щодо попередження сімейних конфліктів, відхилень у психічному розвитку дітей, пов'язаних із сімейними проблемами;
- 5) профілактика порушень у психічному та особистісному розвитку клієнтів, що живуть у територіальній громаді

Профілактичну компетентність фахівця з соціальної роботи доволі часто пов'язують з конфліктами. Так, на переконання О. Безпалько, *«компетентність попереджувати і розв'язувати конфліктні ситуації»* акцентована на умінні застосовувати адекватні моделі поведінки в конфліктній взаємодії, здатності до попередження конфліктів у професійній діяльності, проведенні переговорів зі сторонами конфліктів, пошуку способів розв'язання конфліктів та примирення конфліктуючих сторін (Безпалько, 2015, с. 63).

Профілактична функція пов'язана з психотерапевтичною. Її визначають, як комплексний вербальний і невербальний вплив соціального працівника на когнітивну, емоційну і поведінкову сфери особистості клієнта для допомоги йому у зміні відношення до наявних проблем соціального середовища. Йдеться про самоактуалізацію, самовиховання, особистісне зростання, самовизначення). Важливість використання психотерапевтичних методів у роботі з клієнтами ми пояснюємо їх ефективністю і дієвістю.

Враховуючи те, що психотерапію вважають «розмовною терапією», її доволі активно використовують у роботі людьми, які потрапляють у складні життєві обставини, проходять через закономірні життєві зміни, людьми з посттравматичними стресовими розладами, людьми, які хочуть покращити свій рівень життя чи пізнати себе глибше (Мушкевич & Чагарна, 2017). *Психотерапевтична компетентність фахівця з соціальної роботи є здатністю та готовністю надавати консультативні послуги, усвідомлювати та нести за це відповідальність.*

Рекламно-пропагандистська функція передбачає поширення інформації, ідей соціального захисту людини, про види та споживчі властивості соціальних послуг для створення і підтримання попиту на них (Шахрай, 2006).

Соціально-педагогічну функцію можна розглядати крізь призму пріоритетності цілеспрямованого виховного впливу соціуму на особистість і поведінку клієнта. Відповідно це організовує фахівець з соціальної роботи, суб'єкт надання соціальних послуг. Окрім цього, зміст означеної функції ще й в тому, що соціальний працівник виявляє інтереси і потреби клієнтів у соціокультурному дозвіллі, спортивно-оздоровчій та художньої творчості, туризмі тощо і залучає до роботи з ними різноманітні заклади, товариства, творчі спілки (Холостова, 1997).

Ще однією важливою функцією є соціально-економічна, яку закордоном вважають провідною в діяльності фахівця з соціальної роботи, оскільки вона допомагає задовольняти матеріальні потреб та інтереси малозабезпечених прошарків населення. Означена функція реалізується у формі встановлення пільг; надання грошової та натуральної допомоги; надання одноразових компенсацій і допомог; здійснення соціально-побутового патронажу.

Соціальну компетентність відносять до «ключових компонентів для Європи» та трактують, як здатність брати на себе відповідальність, уміння спільно випрацьовувати рішення та брати участь у його реалізації,

толерантність до різних етнокультур і релігій, гармонізація особистих інтересів з потребами суспільства (Здоровенко & Коляденко, 2021). *«Соціальну компетентність» можна розглядати, як універсальну здатність особистості, що охоплює розуміння суспільної дійсності та вишколене оперування соціальними знаннями, вміннями, нормами, які потрібні для ефективного розв'язання практичних завдань: жити, не порушуючи норми суспільства, робити власний вибір та ризикувати, адаптивно сприймати себе у часі та просторі, вибудовувати свій життєвий проєкт майбутнього, виходячи з поєднання індивідуальних та колективних цінностей.*

Ми не претендуємо на остаточне визначення функціонально-компетентнісного спектру професійної діяльності фахівця з соціальної роботи у контексті надання ним соціальних послуг у громаді. Це неможливо зробити у зв'язку з великою кількістю наукових підходів до означеної проблеми. Перелік представлених функцій з відповідними компетентностями фахівця з соціальної роботи може бути доповнений в залежності від мети, завдань, форм, методів соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Таким чином, з одного боку, недостатнє висвітлення проблеми підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг у науково-методичних дослідженнях, а з іншого боку, гостра потреба практики у цих фахівцях, здатних визначати, організовувати й надавати комплекс соціальних послуг у громаді, висуває необхідність розробити професіограму фахівців з соціальної роботи, яка дасть змогу здійснювати ефективну професійну діяльність у процесі надання соціальних послуг.

3.2. Професіограма фахівця із соціальної роботи як суб'єкта надання соціальних послуг

В Україні робота фахівців із соціальної роботи ускладнюється сьогодні прогресуючим збільшенням числа людей, які потребують допомоги. Тривала

економічна криза породжує зростання безробіття, алкоголізму, наркоманії, безпритульності, міжнаціональних конфліктів, наслідком яких є зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, знедолених, сиріт та інших категорій, що потребують допомоги. Ситуація значно погіршилася з війною. Повномасштабне вторгнення російської федерації, запровадження воєнного стану в Україні стало величезним викликом для системи надання соціальних послуг. Ці процеси, з одного боку, вимагають збільшення кількості фахівців, з іншого боку – піднімають планку вимог до них.

Професійні стандарти (України, Наказ МРЕТСГУ, 2020), вимоги до фахівця з соціальної роботи ґрунтуються на фундаментальних загальнолюдських цінностях і враховують гідність і унікальність кожної особистості, її права і можливості. У Законі України «Про соціальні послуги» зазначено, що соціальний працівник – це професійно підготовлений фахівець, який має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги (України, З., 2019). У ст. 13 зазначено, що до працівників надавачів соціальних послуг державного/ комунального та недержавного секторів належать фахівці та професіонали (соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, соціальні менеджери та інші) та соціальні робітники.

Соціальний працівник, як професія, в сучасному світовому суспільстві має статус професіонала. Соціальні працівники ототожнюють себе з давньою традицією занепокоєння і відповідальності за потреби людей і соціальні стреси. Характерними ознаками, що визначають статус професійної групи для соціальних працівників, є:

- співвіднесення професійної діяльності з загальними цінностями суспільства і орієнтація на служіння суспільству;
- наявність професійної спільноти – Всеукраїнської громадської організації «Ліга соціальних працівників України», як критерію формування професійної ідентичності;

- вступ до означеної професійної групи після навчання в системі професійної підготовки і перепідготовки, заснованої на теоретико-практичних знаннях;
- керівництво фахівців з соціальної роботи в своїх діях етичним кодексом.

Українське суспільство висуває доволі високі вимоги до особистості фахівця з соціальної роботи та до його професійних якостей, що особливо відчувається в контексті діяльності в царині надання соціальних послуг у громаді. Проте системних досліджень, які б детально розкривали ці аспекти, сьогодні явно недостатньо.

На нашу думку, фахівець з соціальної роботи – професіонал, людина, яка працює з різними категоріями клієнтів, виконуючи цілий комплекс різноманітних функціональних обов'язків. Ситуація ускладнюється тим, що працюючи в ТГ, він має володіти спеціальним набором знань, умінь і навичок, професійно-особистісних характеристик, що допоможуть якісно надавати соціальні послуги.

З огляду на зазначені аспекти, ми поставили собі за мету розробити професіограму фахівця з соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг. Подібну модель можна розглядати як абстрактне відображення системи особистісних і соціально-психологічних характеристик фахівця з соціальної роботи, в якій інтегровано ціннісне ставлення до соціальної роботи, професійні знання, теоретичні та практичні вміння і соціально-значущі якості особистості (Сидорук, 2021; Слосанська, 2019). Для цього ми звернулися до аналізу відомих професіограм, оскільки її можна вважати своєрідною первинною моделлю фахівця. Дослідники по-різному розуміють термін «професіограма» (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Наукові підходи до трактування терміну «професіограма»

Трактування поняття «професіограма»	Автори
Своєрідний паспорт спеціальності; вона повинна віддзеркалювати сукупність вимог до спеціальності, тобто її кваліфікаційну характеристику, з'ясувати обсяг і науково обґрунтоване співвідношення суспільно-політичних, спеціальних і психолого-педагогічних знань, а також комплекс педагогічних і методичних умінь і навичок, необхідних майбутньому фахівцю (Сластьонін & Ісаєв & Міщенко & Шиянов, 2002, с. 27)	В. Сластьонін, І. Ісаєв, О. Міщенко, Є. Шиянов
Науково обґрунтовані норми й вимоги професії до видів професійної діяльності та якостей особистості працівника, що дозволяють йому ефективно виконувати вимоги професії, а також отримувати необхідний для суспільства продукт і створювати умови для розвитку особистості самого фахівця (Маркова, 1996)	А. Маркова
Ідеальна модель фахівця, еталон, у якому представлені: основні якості особистості, якими повинен володіти вчитель; знання, вміння та навички для виконання відповідних функцій учителя (Мешко, 2010)	Г. Мешко
Повний опис виробничо-технічних, технологічних, соціально-психологічних, медико-гігієнічних умов професійної діяльності і психологічних та психофізіологічних вимог, які професія пред'являє до людини (Синявський, 2013, с. 9)	В. Синявський
Обумовлена змістом праці система кількісно вимірюваних медико-біологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних властивостей і якостей, необхідних і достатніх для успішного оволодіння професією й удосконалення в ній (Синявський & Сергєєнкова, 2007)	В.Синявський, О. Сергєєнкова
Системний опис психологічних, соціальних та інших вимог до суб'єкта професії, що визначає необхідні для цього виду діяльності якості особистості, які становлять основу професійної придатності людей (Деркач, 2004)	А. Деркач
Технологічна характеристика різних видів професійної діяльності, зроблена за певною програмою для розв'язання комплексу професійних завдань (Щербакова,	І. Щербакова

2014)

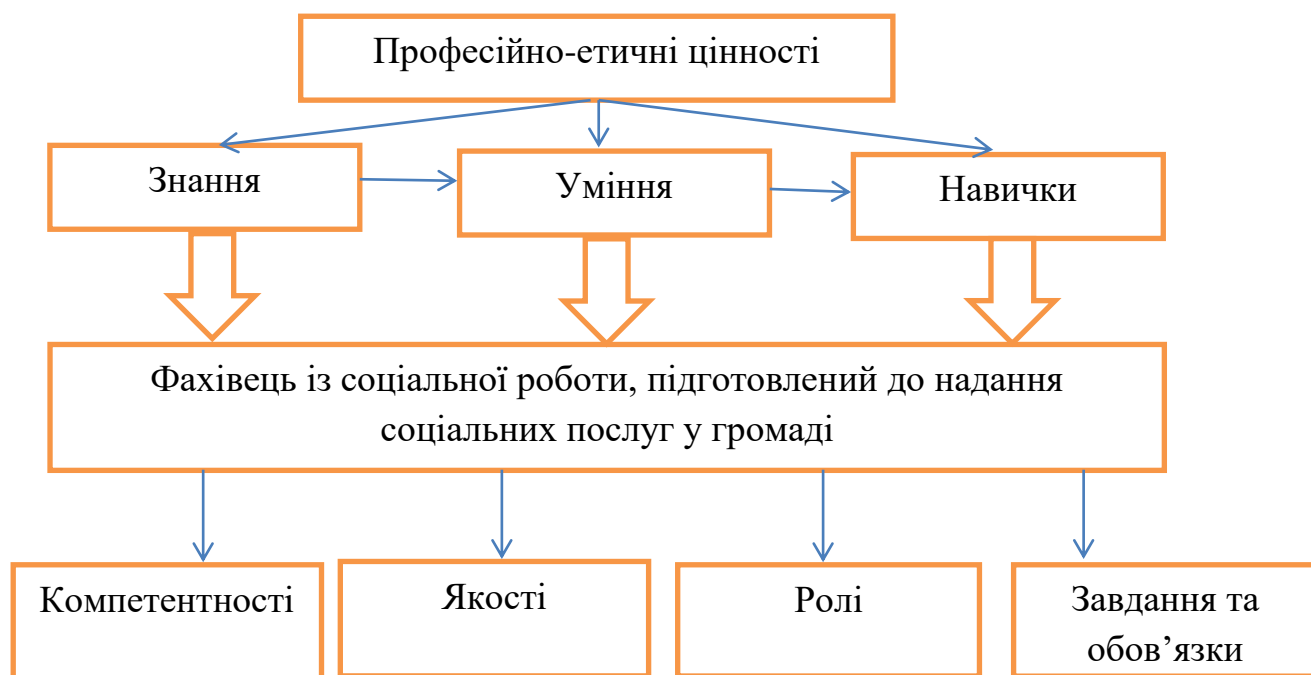
Погоджуємося з В. Синявським (Синявський, 2013) у тому, що більшість розроблених професіограм не в змозі задовольнити постійно зростаючих запитів практики. В деяких з них відсутній перелік професійно важливих якостей та професійних обов'язків. На жаль, сьогодні відсутні розроблені професіограми фахівця з соціальної роботи, що готовий до надання соціальних послуг.

Спробу створення цілісної моделі особистості соціального працівника зробила В. Поліщук. Розроблена нею структура моделі особистості містить взаємопов'язані компоненти: мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-пізнавальний, дієво-практичний і емоційно-вольової. Ця модель цілісно відображає наявні уявлення про особистість соціального працівника. Дослідниця підкреслює роль і місце мотиваційно-ціннісних орієнтацій у професійному та особистісному розвитку (Поліщук, 2006).

Структура професіограми, її структурні складові, ступінь узагальнення і детальності опису тих чи інших особливостей професії визначаються, метою її вивчення (Синявський, 2013). Спираючись на дослідження О. Сороки (Сорока, 2016), С. Калаур (Калаур, 2018), ми спробували представити *професіограму фахівця із соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг як такої, що охоплює комплекс компетентностей, функціонально-рольовий спектр, цінності, обов'язки, комплекс знань, умінь і навичок, професійно значущі й особистісні характеристики, необхідні фахівцю з соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у ТГ (рис. 3.2).*

Оскільки компетентність є центральною складовою розробленої нами професіограми, зупинимося на її аналізі більш детальноше. Компетентність співвідносять з конкретним видом діяльності, відповідно можна спостерігати виокремлення різних її видів: соціальної (Сидорук, 2021); психологічної, соціально-психологічної компетентностей (Козубовська, 1996);

комунікативної (Капська & Волинська & Карпенко & Филипчук, 2003), правової (Ковчина, 2001), психологічної і педагогічної компетентностей (Овчарук, 2003); професійної (Сластьонін & Ісаєв & Міщенко & Шиянов, 2002); управлінської (Сорока, 2017).

Рис. 3.2. Професіограма фахівця з соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг у громаді

Звертаємо увагу на функціональний компонент фахівця з соціальної роботи. Особливий інтерес для нашого дослідження представляє модель спеціаліста, запропонована О. Карпенко, яка виокремила три аспекти діяльності, а саме, функціональний, особистий та предметний (Карпенко, 2007). Головну роль дослідниця надає функціональному аспекту діяльності, оскільки, на її думку, він визначає цільові установки, виконуючи роль цільової підготовки студента.

Основна мета соціальної роботи, як професії, спрямована на допомогу, підтримку, прояв у людини ініціативи, сили духу, віри в свої можливості. Складність, багатоплановість професії визначається, перш за все,

різноманіттям функцій фахівця з соціальної роботи. Розглянемо їх детальніше (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Основні професійні функції, які повинен реалізувати у своїй роботі фахівець з соціальної роботи

Функції	Зміст	Автори
Діагностувальна	<ul style="list-style-type: none"> - вивчає клієнта, його сім'ю, оточення, соціально-психологічні особливості; - оцінює особливості діяльності і спілкування клієнта, ступінь і спрямованість впливу мікросередовища; - здійснює діагностику сімей для надання їм допомоги; - допомагає виявити коло спілкування клієнта, визначити суть і причини його проблем для їх розв'язання; - за результатами діагностування планує свою діяльність. 	М. Єфімова, О. Карпенко, В. Сидоров
Прогностична	<ul style="list-style-type: none"> - передбачає участь фахівця у прогнозуванні і проектуванні процесу життєдіяльності конкретного клієнта, групи людей, громади; - на основі визначення цілей і завдань соціальної роботи з клієнтом розробляє програму особистісного розвитку для кожного клієнта; - створює умови для вирішення проблем, прогнозує результати, розробляє зміст, методи і форми роботи з клієнтом, групою, громадою для досягнення результатів. 	М. Єфімова, О. Карпенко, В. Сидоров, В. Синявський,
Комунікативна	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує налагодження взаємодії клієнта, групи, громади з різними соціальними інститутами, недержавними організаціями, волонтерами, соціальними партнерами. 	О. Карпенко, В. Сидоров
Психологічна	<ul style="list-style-type: none"> - надає різні види консультування і корекції міжособистісних відносин; - сприяє соціальній адаптації 	Є. Холостова

	<p>особистості;</p> <ul style="list-style-type: none"> - надає допомогу в соціальній реабілітації всім клієнтам, хто цього потребує. 	
Організаційна / організаторська	<ul style="list-style-type: none"> - передбачає організацію соціальної роботи з клієнтом, групою, громадою; - створює умови для ефективної співпраці, організовує дозвілля; - формує демократичну систему взаємин між людьми в громаді; - розробляє програми активного залучення клієнтів до трудової діяльності; - стимулює включення клієнтів у групи допомоги і самопомоги; - ініціює та організовує різні форми роботи у соціальній сфері. 	М. Єфімова, О. Карпенко, В. Сидоров, В. Синявський, О. Семеренська
Попереджувально-профілактична	<ul style="list-style-type: none"> - враховує і приводить у дію соціально-правові, юридичні, психологічні механізми попередження і подолання негативних впливів у поведінці клієнтів; - здійснює профілактику правопорушень, конфліктів, побутового правопорушення, алкоголізму, вживання і торгівлі наркотичних речовин; - виявляє людей схильних до поведінки з відхиленнями в колективі, у побуті, проводить з ними профілактико-корекційну й реабілітаційну роботу; - забезпечує захист прав клієнта. 	М. Єфімова, Н. Захарченко, О. Карпенко, В. Синявський
Посередницька	<ul style="list-style-type: none"> - формує зв'язки між клієнтом, групою і громадою та різними організаціями, установами, фондами, різними соціальними інститутами; - володіє інформацією про різні види соціальних послуг; - виступає у ролі посередника між клієнтом, групою, громадою і командою фахівців соціальної сфери (юристами, медиками, психологами, юристами, соціальними консультантами); - погоджує свою діяльність у сфері 	Н. Захарченко, О. Карпенко,

	соціальних послуг і допомоги з установами соціального забезпечення, благодійними фондами, добровільними організаціями.	
Соціально-терапевтична / допомоги і підтримки	<ul style="list-style-type: none"> - організовує разом із клієнтом простір взаємодії для розв'язання проблем і труднощів клієнта, групи, громади; - надає підтримку за умови появи особистих проблем; - сприяє створенню сфери особистого благополуччя, умови для саморозвитку, саморегуляції; - при потребі консультує та здійснює терапевтичну діяльність. 	М. Єфімова, О. Карпенко, В. Синявський
Охоронно-захисна / правозахисна	<ul style="list-style-type: none"> - використовує наявний арсенал правових норм для захисту прав та інтересів окремих клієнтів, груп, спільноти; - інформує клієнтів про нормативно-правову базу та міжнародні документи щодо захисту їхніх прав. 	М. Єфімова, Н. Захарченко, О. Карпенко, В. Сидоров
Медико-гігієнічна	<ul style="list-style-type: none"> - здійснює патронаж хворих / людей, що потребують догляду; - у разі потреби здійснює індивідуальний догляд клієнта; - надає першу медичну допомогу та володіє навичками надання нескладних медичних процедур. 	В. Поліщук
Аналітико-оцінювальна	<ul style="list-style-type: none"> - володіє навичками аналізу, усвідомлення ходу й результатів своєї діяльності у сфері соціальної роботи, уміннями виявляти позитивні й негативні сторони, порівнювати досягнуті результати з поставленими цілями, усвідомлювати свої професійні можливості; - розробляє програму власного професійного розвитку; - вивчає позитивний досвід соціальної роботи; - здійснює узагальнення власного досвіду; - підвищує професіоналізм і кваліфікацію. 	О. Карпенко
Соціально-	- допомагає і підтримує різні категорії	Н. Захарченко,

побутова	населення в поліпшенні їх побуту та життєвих умов.	Є. Холостова
----------	--	--------------

Цікавим для нашого дослідження є виокремлені Г. Слосанською базисні і спеціальні функції фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді. До базисних дослідниця віднесла діагностичну, прогностично-проектувальну, організаційно-координаторську, інформаційно-комунікативну. Серед спеціальних учена виокремила адміністративну, превентивну, посередницьку, соціально-терапевтичну, реабілітаційну, адвокативну, освітню, соціально-економічну, аналітико-оцінювальну, рекламно-інформаційну, активізаційну та дослідницьку (Слосанська, 2019, с. 207–212).

Функції соціальних працівників стають принципово важливими для допомоги в створенні необхідних, бажаних суспільних ресурсів або в активізації вже існуючих ресурсів, допомоги людям у використанні наявних ресурсів (Швалб, 2010).

Слід зазначити, дослідники по-різному представляють та інтерпретують функції фахівців з соціальної роботи, представляючи їхні різні варіації. Так, зустрічаються виховно-розвивальна, діагностико-прогностична, організаційно-комунікативна, соціально-медична, правозахисна, рекламно-пропагандистська, соціально-медична, соціально-педагогічна, соціально-економічна, соціально-перцептивна, аутопсихологічна тощо.

Підтримуємо думку О. Карпенко, яка переконує, що професійні функції фахівця з соціальної роботи можна розглядати як основну складову професійної компетентності (Карпенко, 2007). У свою чергу, ми вважаємо, що функції безпосередньо пов'язані з *компетентностями* фахівця із соціальної роботи. Спробуємо представити це схематично (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Відповідність функцій компетентностям фахівця з соціальної роботи

Ми не претендуємо на виокремлення повного переліку компетентностей фахівця із соціальної роботи. Кожна з них має свої особливості саме завдяки специфіці виконуваної діяльності. Розглядаючи

структуру кожної окремої компетентності, слід проаналізувати комплекс знань, умінь і навичок, що розкривають її змістове наповнення. Підтримуючи О. Карпенко (Карпенко, 2007, с. 27) в тому, що «такий підхід є дещо спрощеним, зате саме він забезпечує доступність експериментальної перевірки сформованості компетентності, визначення рівня професійної компетентності, що лежить, на нашу думку, в основі визначення готовності студентів до надання соціальних послуг.

Сьогодні, на жаль, немає єдиної усталеної думки щодо компонентів професійної компетентності фахівців з соціальної роботи. Найбільш поширеними є такі:

- комунікативна компетентність акцентує увагу на встановленні контакту з клієнтом, налагодженні доброзичливих, довірливих взаємовідносин;
- компетентність сприйняття, що передбачає проведення спостережень, аналізу та постановку діагнозу;
- рефлексивна компетентність допомагає здійснити реконструкцію процесу надання допомоги, метою якої є переконатись у правильності зробленого або того, що можна було зробити. Це, у свою чергу, допоможе спланувати подальші дії та запобігти можливим помилкам;
- компетентність взаємодії, тобто успішне встановлення взаємовідносин та здійснення професійної діяльності – аналіз ситуації, розуміння випадку, пояснення, обмін інформацією, аналіз із висновком, який сприятиме у розв’язанні проблем клієнта (Горішна, 2009).

Детальніше компетентності представлено в п. 3.1.

Ще однією важливою складовою нашої професорами є *якості* фахівця з соціальної роботи. Науковці по-різному виокремлюють якості фахівців з соціальної роботи. На нашу думку, це залежить від цілей, які ставить перед собою соціальний працівник, врахуванням об’єктів впливу, з якою саме категорією клієнтів і в якій соціальній установі він здійснюватиме професійну діяльність, та від багатьох інших факторів.

Багатьма вченими підкреслюється необхідність наявності у фахівця з соціальної роботи, насамперед, особистісних якостей. Так, Б. Вульфов зазначає, що «будь-яка система підготовки не в змозі навчити душевній чутливості, гумору, педагогічній інтуїції або делікатності вчинку» (Вульфов, 1994, с. 59). В. Поліщук виокремила такі соціально-значущі якості особистості фахівця із соціальної роботи: емпатійність, відповідальність, стресостійкість, самовладання, самокритичність, комунікабельність, толерантність, справедливість (Поліщук, 2006).

Є. Холостова групує якості соціального працівника на такі:

- 1) психологічні, які є частиною здатності до обраного виду професійної діяльності (стесостійкість, наполегливість, послідовність тощо);
- 2) психоаналітичні, що орієнтовані на вдосконалення особистісної складової фахівця з соціальної роботи (самооцінювання власних учинків, самокритичність, самоконтроль, фізична тренуваність, вміння управляти емоціями тощо);
- 3) психолого-педагогічні, які акцентовані на створенні ефекту особистої привабливості (візуальність, красномовність, розвинена комунікабельність, емпатійність тощо) (Холостова, 1998, с. 82).

Погоджуємося з ученою в тому, що названі вище характеристики є визначальними й без них доволі складно буде якісно здійснювати професійну діяльність.

Модель професійно-особистісних якостей соціального педагога, розроблена Ю. Галузовою, передбачає такі групи якостей:

- морально-гуманістичні якості, зумовлені специфікою даного виду професійної діяльності (любов до людей, гуманність, доброзичливість, чуйність, альтруїзм, милосердя, терпимість, відповідальність);
- психологічні характеристики, що забезпечують професійну придатність до даного виду діяльності (високий рівень протікання психічних процесів, стійкі психічні стани, високий рівень емоційних і вольових

- характеристик, а також якості, що відображають стресостійкість – психофізична тренованість, саморегуляція);
- психоаналітичні якості, що створюють основу для вдосконалення соціального працівника як професіонала (самоконтроль, самокритичність, самооцінка);
  - психолого-педагогічні якості, що забезпечують встановлення ефективних взаємовідносин з усіма об'єктами і суб'єктами діяльності (комунікабельність, емпатійність, перцептивність, візуальність, красномовність, тактовність) (Галузова, 2001).

До особистісних якостей фахівця з соціальної роботи І. Зимня відносить, по-перше, психологічні особливості особистості: екстравертність, комунікативні схильності, концентрація уваги, здатність до вольової регуляції поведінки, хороша пам'ять. По-друге, вчена виокремила комплекс гуманістичних рис, до яких відносить доброту і сердечність, делікатність і такт, спостережливість і вдумливість, безкомпромісність і мужність, оптимізм і почуття гумору. У Великобританії до особистісних характеристик фахівця соціальної сфери відносять високий рівень інтелектуального розвитку, хорошу саморегуляцію, самодисципліну, наполегливість, фізичну силу, витривалість, здоровий глузд (Зимня, 1992, с. 13).

Цікавим вважаємо погляд О. Карпенко на якості соціальних працівників. Учена виокремлює особистісно-професійні якості, які, у свою чергу розподіляє на три групи, пов'язані зі ставленням до людей, до самого себе й відношенням до професійної діяльності. Перша група передбачає наявність високої моральності, доброти, альтруїзму, поваги до людей, порядності, гуманізму, милосердя й співчуття, чутливості, комунікабельності, відкритості у спілкуванні, тактовності й делікатності тощо. Названі якості представлені у Міжнародному кодексі соціального працівника.

Другу групу якостей О. Карпенко пов'язує з «Я–концепцією» фахівця з соціальної роботи, завдяки якій він може моделювати свою взаємодію з

іншими людьми. Ці якості є, на нашу думку, доволі різноманітними і не завжди пов'язані між собою. Йдеться про впевненість у собі, вимогливість до себе, самоповагу, адекватність самооцінки, самолюбство, самокритичність, самоконцентрацію тощо (Карпенко, 2007, с. 31).

Третя група якостей сконцентрована навколо професійної діяльності фахівця з соціальної роботи. Ми переконані, що ефективність і дієвість професійної діяльності соціального працівника у процесі надання соціальних послуг залежатиме від розвинених у нього почуття професійного обов'язку, інтересу до професії, працездатності, наполегливості, ініціативності, високої міри відповідальності, терпіння, емоційної стабільності тощо.

Названі особистісно-професійні якості О. Карпенко поділила на чотири групи: 1) якості, що розвивають і компенсуються; 2) якості, що розвиваються, але не компенсуються; 3) якості, що важко розвинути у зрілому віці, і не можна компенсувати; 4) якості, що розвиваються з труднощами і погано компенсуються. Ці якості означають своєрідну «психологічну схильність до професії фахівця з соціальної роботи» (Карпенко, 2007). Подібної думки притримуються і деякі дослідники, називаючи означені якості професійно важливими, оскільки вони формуються і розвиваються у професійному навчанні та діяльності, індивідуальному стилі діяльності та спілкуванні (Борисенко, 2015). Вважаємо, що представлені якості можуть бути притаманні фахівцю із соціальної роботи, що надає соціальні послуги в громаді.

Ще однією важливою складовою розробленої нами професіограми є *ролі*, які він може виконувати у процесі надання соціальних послуг. На думку Г. Слосанської, «роль соціального працівника – це те, як його сприймають інші, з чим асоціюють його діяльність. Роль можна визначити завданнями, функціями, моделями поведінки соціальних працівників» (Слосанська, 2017, с. 265).

Цікавим у контексті нашого дослідження є класифікація ролевих репертуарів соціальних працівників, розроблена В. Сидоровим, який розподілив їх на шість груп:

- 1) керівні (адміністратор, керівник робочого навантаження, керівник персоналу, лідер команди);
- 2) практичні (консультант/ консультант-клініцист, вчитель соціальних умінь, аніматор, агент з питань соціальних змін, помічник клієнта, соціальний менеджер, вуличний працівник);
- 3) латентні («донор», «підривач державного устрою», «захисник панівного порядку», «цап-відбувайло», «потенційний гнобитель», «всезнайко», «брокер у сірих тонах»);
- 4) посередницькі (захисник прав та інтересів клієнта, брокер соціальних послуг, керуючий справами клієнта);
- 5) дослідницькі (дослідник, експерт, аналітик);
- 6) сервісні (супервізор, викладач керівник польової практики) (Сидоров, 2000).

Для розробки нашої професіограми важливими є первинні та вторинні ролі, які фахівець із соціальної роботи може виконувати на рівні ТГ у процесі надання соціальних послуг. Підтримуємо Г. Слезанську, яка виділила такі первинні ролі фахівця із соціальної роботи (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Ролі фахівця з соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг у громаді (згідно класифікації Г. Созанської (Слезанська, 2017))

Ролі	Особливості діяльності
Активатор/ наставник/ каталізатор (enabler)	Ідентифікує та структурує проблеми ТГ; працює з клієнтами, які незадоволені умовами проживання, існування в громаді; надає допомогу клієнтам у вербалізації свого невдоволення; здійснює пошук причин проблем та виробляє механізми їх подолання.
Терапевт (therapist)	Діагностує та «лікує» громаду через роботу із лідерами окремих груп з метою виокремлення основних ідей, диференціації проблем в ТГ.

Вчитель соціальних умінь (educator)/ тренер (trainer)	Інформує членів ТГ щодо ідей, що сприятимуть розвитку громади, пошуку та розподілу ресурсів; консультує клієнтів щодо виховання та догляду за дітьми; налагоджує комунікацію; здійснює профілактику злочинності, інфекційних хвороб, вживання психоактивних речовин тощо; допомагає формувати уміння до самообслуговування людей із особливими потребами, попередження і вирішення конфліктів, ухвалення рішень; навчає клієнтів долати кризові, стресові ситуації самостійно, пристосовуватися до мінливих соціальних умов.
Брокер (broker)	Надає інформацію щодо пошуку та залучення необхідних ресурсів; надає клієнтам, сім'ям, групам, організаціям, громаді доступ до ресурсів і соціальних послуг, направляє осіб, які потребують соціальної допомоги у відповідні соціальні служби для отримання більш якісних, спеціалізованих соціальних послуг, здійснює моніторинг процесу надання соціальних послуг.
Експерт (expert)	Доносить до громади необхідну інформацію, результати досліджень, надає поради, пропонує джерела для пошуку ресурсів, необхідних для розвитку громади.
Кейс-менеджер (case manager) / фахівець управління справами клієнта (case manager)	Працює з клієнтом для задоволення індивідуальних потреб через комплексне надання соціальних послуг у випадку якщо клієнт: має соціальні, психологічні, медичні та інші проблеми специфічного характеру; є нездатним до соціального обслуговування і має розлади адаптації; не може самостійно вирішувати свої проблеми; потребує сторонньої допомоги.
Посередник у вирішенні конфліктів (negotiator)	Попереджає та допомагає розв'язати конфлікти; збирає, перевіряє, передає інформацію клієнтам та оточенню.
Захисник прав та інтересів клієнта / адвокат (advocate)	відстоює права клієнта, групи для отримання необхідних ресурсів, допомагає задовольнити їхні потреби та інтереси через налагодження взаємодії із соціальними інститутами; співпрацює із поліцією для захисту клієнта, який цього потребує; є адвокатом, експертом, позивачем у захисті і відстоюванні прав та інтересів клієнта.

Вторинними ролями Г. Слосанська назвала роль менеджера (*general manager / manager*), дослідника (*researcher*), фасилітатора (*facilitator*), організатора (*organizer*), ініціатора / координатора (*initiator/ coordinator*), розробника (*developer*), мобілізатора ресурсів (*mobiliser*) та лобіста (*lobbyist*) (Слосанська, 2017). Дослідниця переконує, що вони є допоміжними у процесі надання соціальних послуг фахівцем з соціальної роботи у громаді.

У Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників представлено *завдання та обов'язки* фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг у громаді, а саме: Організовує процес виявлення осіб, сімей, які потрапили у складні життєві обставини та потребують соціальної допомоги чи послуг. Розробляє та контролює заходи із захисту та безпеки отримувачів соціальних послуг. Бере участь у розробленні профілактичних програм для вирішення актуальних соціальних проблем у межах адміністративно-територіальної одиниці. Координує та організовує роботу мультидисциплінарної команди при реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг. Працює з особами та сім'ями (отримувачами соціальних послуг), які потребують соціальних послуг. Проводить комплексне визначення стану та оцінює індивідуальні потреби отримувачів соціальних послуг, які потрапили у складні життєві обставини. Разом з отримувачем соціальних послуг, або особою, що представляє його інтереси, розробляє, переглядає, за необхідності коригує та координує виконання індивідуального плану надання соціальних послуг. Виявляє та залучає ресурси, наявні в адміністративно-територіальній одиниці, для реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг. Готує для укладання із отримувачем соціальних послуг договір про надання соціальних послуг. Оформляє необхідні документи для отримання соціальних послуг. Представляє, за необхідності, інтереси отримувача соціальних послуг з метою захисту його прав та вирішення проблем в установах, організаціях, закладах та на підприємствах, а також перед фізичними особами, та надає

допомогу щодо оформлення скарг, документів (заяв, довідок тощо) необхідних для отримання пільг, матеріальної та інших видів допомоги. Співпрацює та підтримує зв'язки з іншими організаціями, підприємствами, установами та закладами, а також фахівцями для реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг, сприяє, за необхідності, перенаправленню до інших суб'єктів надання послуг. Надає послуги з: соціального супроводу / патронажу; соціальної адаптації, соціальної інтеграції / реінтеграції; соціальної та психологічної реабілітації; представництва інтересів, посередництва з метою вирішення конфліктних ситуацій, консультування, соціальної профілактики та інші. Здійснює організаційні заходи з влаштування потенційних отримувачів соціальних послуг, які потребують сторонньої допомоги, у спеціалізовані заклади (лікувальні, освітні, соціальні, реабілітаційні, кризові тощо). Контролює процес та якість надання послуг соціальними працівниками-фахівцями, соціальними робітниками та проводить моніторинг якості та оцінку послуг при реалізації індивідуальної програми надання соціальних послуг. Бере участь у плануванні діяльності установи (закладу), організації. Здійснює заходи з керівництва діяльністю соціальних робітників і соціальних працівників-фахівців установи (закладу), організації. Навчає соціальних робітників на робочому місці та координує процес їхнього стажування. Бере участь у розв'язанні конфліктів, які виникають у процесі надання соціальних послуг, між отримувачем і надавачем соціальних послуг. Забезпечує професійний рівень роботи персоналу установи (закладу), організації та організовує підвищення їхньої кваліфікації. Бере участь у міжвідомчих зустрічах, нарадах, засіданнях, зборах. Надає інформацію про діяльність установи (закладу), організації, зацікавленим сторонам, засобам масової інформації відповідно до вимог чинного законодавства України. Підвищує свій професійний рівень та кваліфікацію (України, Наказ МСПУ, 2017).

У ЗУ «Про соціальні послуги» надавачі соціальних послуг зобов'язані:

- 1) забезпечувати найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг під час надання таких послуг;
- 2) забезпечувати навчання та підвищення кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги;
- 3) проводити оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;
- 4) взаємодіяти з іншими суб'єктами системи надання соціальних послуг, а також з органами, установами, закладами, фізичними особами – підприємцями, які в межах своєї компетенції надають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або територіальної громади допомогу вразливим групам населення та особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та/або здійснюють їх захист;
- 5) інформувати населення та кожного отримувача соціальних послуг про перелік соціальних послуг, які вони надають, зміст та обсяги таких послуг, умови і порядок їх отримання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;
- 6) надавати допомогу отримувачам соціальних послуг у вирішенні їхніх соціально-побутових питань, у тому числі шляхом представлення їхніх інтересів;
- 7) вносити відомості про отримувачів соціальних послуг до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;
- 8) дотримуватися принципів надання соціальних послуг;
- 9) надавати соціальні послуги відповідно до державних стандартів соціальних послуг;
- 10) не розголошувати інформацію особистого характеру, що стала їм відома під час надання отримувачам соціальних послуг;
- 11) сприяти здійсненню моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості уповноваженими органами у системі надання соціальних послуг;
- 12) додержуватися інших вимог законодавства про соціальні послуги (України, З., 2019).

Погоджуємося із зарубіжними дослідниками в тому, що основою соціальної роботи є система *професійно-етичних цінностей*, які знаходять свою практичну реалізацію у процесі надання соціальних послуг у громаді. Під цінностями професійної діяльності соціальної роботи розуміють служіння професії на благо оточуючих. В основу етичних принципів соціальної роботи покладено ідею взаємодопомоги. Американські вчені серед найважливіших називають віру у цінність, гідність і творчі можливості кожного клієнта; невід'ємне і незаперечне право кожної людини самостійно приймати рішення; визнання права кожної людини на власну думку та переконання, можливість вільно їх висловлювати і втілювати в життя у тій мірі, в якій це не порушує прав інших людей (Friedlander, 1974, p. 531).

Орієнтація на людину, як найвищу цінність, може реалізуватися в розгортанні різних особистісних смислів, пов'язаних з ідеєю служіння іншій людині, з самореалізацією людини як особистості у взаємодії з іншими людьми. Відповідно, основна мета соціальної роботи – створювати і зберігати умови правового, гідного, комфортного існування Людини, як соціального суб'єкта (Безпалько, 2007; Сидорук, 2021).

Серед ієрархії цінностей А. Маслоу запропонував прагнення людини реалізувати свої творчі сили, власні можливості і здібності, бажання людини самореалізуватися втілюються у потребі в самоактуалізації (Maslow, 2013).

У структурі професіограми ми виділили професійні *знання*, необхідні для компетентної та відповідальної організації процесу соціальної роботи. Дослідники до сих пір намагаються з'ясувати, які знання є необхідними для ефективної практичної діяльності. У 1956 році Національна Асоціація соціальних працівників США визначила базові для соціальних працівників знання, а саме:

- знання про розвиток людини та її поведінку, особливо під впливом соціального, культурного, економічного середовища;
- соціальні служби: структуру, організацію, методи роботи;
- психологію надання та отримання допомоги;

- психологію міжособистісних та міжгрупових відносин;
- способи комунікації людей, вербальної і невербальної поведінки;
- значення соціокультурних факторів та їх вплив на індивіда, групу, громаду: релігія, духовні цінності, закони, соціальні інститути;
- групові процеси і взаємовплив групи та індивіда;
- громаду, процеси, що мають місце у ній, способи розвитку та зміни, її соціальні служби і ресурси;
- себе як особистість і ті особистісні відносини, які можуть впливати на професійну діяльність (Morales & Sheafor, 1990, p. 78).

I. Зимня наголошує на важливості знань про людину і про суспільство, що передбачають знання в галузях медицини, біології, психології та педагогіки, філософії, соціології, етики та інших соціальних наук, соціально-педагогічні знання, а також знання іноземної мови (Зимня, 1992).

На думку В. Синявського, знання пов'язані з функціональними обов'язками, згідно яких фахівець з соціальної роботи повинен знати: основи психології і педагогіки; основні документи з питань розвитку освіти, виховання, соціального захисту, науки, культури, міжнаціональних стосунків; основи прав і свобод людини, їх реалізації у різних сферах життєдіяльності; різноманітні форми соціально-психологічного впливу на особистість; методи психолого-педагогічної і соціальної діагностики; особливості культурно-дозвільної та фізкультурно-оздоровчої роботи тощо (Синявський, 2013, с. 62–63).

Цікавим для нашого дослідження вважаємо виділення А. Кадушніним п'яти рівнів знань, що повинен використовувати фахівець із соціальної роботи у процесі надання допомоги:

1) загальні знання у сфері соціальної роботи:

- політика у сфері соціальної допомоги, соціальні служби, соціальні проблеми та інститути;

— людська поведінка та соціальне оточення: розвиток особистості, соціокультурні норми і цінності, процеси життєдіяльності у суспільстві;

— методи практичної діяльності у сфері соціальної роботи: індивідуальна, групова соціальна робота, організація громади;

2) знання з окремих галузей соціальної роботи (медична соціальна робота або соціальна робота у пенітенціарних закладах тощо: мета, функції, методи професійної діяльності;

3) знання про конкретне агентство: його функції, структуру, нормативно правову регуляцію;

4) знання про типи клієнтів, з якими працює агентство;

5) знання про типові особливості встановлення контакту (Kadushin, 1959, р. 39–79).

Доволі ґрунтовно і змістовно представлені знання, якими має володіти фахівець із соціальної роботи, у дослідженні О. Карпенко (Карпенко, 2008). Вчена наголошує, що ці знання пов'язані з його професійною компетентністю. Подібно до якостей дослідниця згрупувала знання, розподіливши їх на методологічні, теоретичні, методичні, технологічні та специфічні. Остання група пов'язана з фундаментальними знаннями у галузі філософії, культурології, соціальної психології, педагогіки тощо.

Акцентуючи увагу на важливості методологічних знань для фахівця із соціальної роботи, погоджуємося з О. Карпенко в тому, що вони передбачають володіння знаннями загальних принципів вивчення соціально-педагогічних явищ, закономірностей впливу на особистість об'єктивних і суб'єктивних чинників, факторів соціального становлення особистості (Карпенко, 2008).

Теоретичні знання – це знання цілей і завдань соціальної роботи, індивідуальних і вікових особливостей клієнтів, організації і здійснення соціальної допомоги клієнту, окремій групі чи громаді, знання шляхів розв'язання конфліктів тощо. Методичні знання зосереджені на змісті,

формах і методах організації надання соціальних послуг в ТГ, прийомах і засобах соціально-психологічного впливу на особистість клієнта. Окрім цього, вони пов'язані з проектуванням та конструюванням діяльності фахівця з соціальної роботи. Остання група представлена комплексом технологічних знань – знань шляхів, технологій і прийомів соціально-психологічного впливу в різних соціальних ситуаціях і в конкретному середовищі.

У свою чергу, ми притримуватимемося думки, згідно якої фахівець з соціальної роботи, що надає соціальні послуги, має володіти комплексом знань, представлених у довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Так, фахівець із соціальної роботи повинен знати: Конституцію України, акти Міністерства соціальної політики України; Конвенцію про права людини, Конвенцію про права осіб з інвалідністю, Конвенцію про права дитини, законодавство України у сфері соціального захисту, надання соціальних послуг та соціальної роботи; основи сімейного, житлового, трудового, цивільного законодавства України; державні стандарти соціальних послуг; види та перелік соціальних послуг, а також установи та організації, що їх надають; принципи, умови та порядок надання соціальних послуг; підходи та критерії визначення складних життєвих обставин; теорії та методи соціальної роботи; етичні цінності та принципи соціальної роботи; основи психології, педагогіки, психіатрії, організації соціальної реабілітації, порядок та методи проведення комплексного визначення стану та індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг; основи догляду за хворими; надання першої медичної допомоги; вимоги до складання індивідуального плану надання соціальних послуг; техніки інтерв'ювання та консультування отримувачів соціальних послуг (України, Наказ МСПУ, 2017).

Спираючись на наказ Мінсоцполітики «Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи»» (України, Наказ МСПУ, 2016), у якому представлені кваліфікаційні вимоги до посади «фахівець із соціальної роботи», ми переконані, що він повинен

знати законодавство у сфері надання соціальних послуг; основи етики та професійного спілкування; зміст, форми та порядок надання послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; методи і форми соціальної роботи зі спеціальними групами клієнтів; основи психології; основи медичних та гігієнічних знань; основи економіки, права та трудового законодавства, норми охорони праці та виробничої санітарії; діловодство.

На основі знань формуються практичні *вміння і навички*, що розвиваються в ході підготовки фахівців з соціальної роботи і є вкрай необхідними для надання соціальних послуг у громаді. Це здатність забезпечувати допустиме і доцільне втручання в процес соціалізації дітей, підлітків та молоді, надавати допомогу традиційним інститутам виховання, виконувати своєрідну роль третьої людини, сполучної ланки між клієнтом і мікросередовищем, між дітьми і дорослими, сім'єю і суспільством.

Дослідники по-різному визначають комплекс умінь, якими повинен володіти майбутній фахівець із соціальної роботи. Так, деякі дослідники (Лукашевич & Семигіна, 2009; Пришляк, 2008; Слосанська, 2019) виокремлюють такі вміння:

- вміння впливати не тільки на клієнта, а й на його сім'ю, оточення, на ситуацію в мікросоціумі, стимулювати, спонукати клієнта до певної діяльності;
- вміння працювати в умовах неформального спілкування, залишаючись «за спиною», в позиції неформального лідера, помічника, порадника, що сприяє прояву ініціативи;
- вміння встановлювати міжособистісні і конвенційні відносини в різних ситуаціях спілкування.

До професійно значущих умінь соціального педагога Ю. Галагузова відносить аналітичні, комунікативні, конструктивні, організаторські, діагностичні, дидактичні, проектувальні вміння (Галагузова, 2001). Німецькі фахівці, зокрема Г. Бернхард, наголошують на необхідності здатності

виробляти професійні судження, розуміти і роз'яснювати соціальні процеси, розвивати дослідницькі вміння і навички (Мурашкевич, 2013).

Фахівець із соціальної роботи, на думку зарубіжних дослідників, повинен вміти:

- збирати інформацію з метою підготовки соціальної історії, оцінки, звіту;
- з розумінням слухати інших;
- формувати і підтримувати професійні відносини, спрямовані на надання соціальної допомоги;
- спостерігати та інтерпретувати вербальну і невербальну поведінку, використовуючи діагностичні методи та знання з теорії особистості;
- спрямовувати зусилля клієнтів на вирішення їх проблем та завоювати їх довіру;
- обговорювати делікатні проблеми, викликаючи у клієнта довіру;
- визначати момент, коли можна призупинити терапевтичну допомогу клієнту;
- бути медіатором і вести переговори між конфліктуючими сторонами;
- забезпечувати зв'язок між різними соціальними організаціями;
- творчо вирішувати проблеми клієнта;
- проводити дослідження та інтерпретувати їх результати;
- повідомляти про соціальні потреби державним організаціям, приватним, громадським або законодавчим органам, що забезпечують фінансування відповідної діяльності (Бурлака, 2020).

Крім цього, соціальний працівник, на думку В. Синявського, повинен вміти: аналізувати основні соціально-економічні події у своїй країні та за її межами; обґрунтовувати й висловлювати власну позицію з різних питань; давати спеціально-психологічну характеристику особистості, аналізуючи ціннісні орієнтації, інтереси, тип темпераменту, здібності), оцінювати власний соціально-психічний стан, володіти способами психологічної саморегуляції та основами психодіагностики; встановлювати контакти та

вести бесіду з клієнтами; організувати діяльність осередків соціальної роботи з різними категоріями населення; вільно володіти державною мовою тощо (Синявський, 2013, с. 63).

У контексті нашого дослідження цікавими є виокремлення груп умінь, якими має володіти працівник соціальної установи вітчизняними науковцями (Патинюк, 2008; Рябова, 2016; Сидорук, 2021), а саме:

- організаторські (вміти організувати; проводити політику соціальної установи відносно конфіденційності та відповідального відношення до роботи; перевіряти інформацію; вести чіткі та лаконічні записи; планувати, організувати та проводити ділові зустрічі та переговори);
- когнітивні (вміти аналізувати наукові теоретико-методологічні концепції; оцінювати практичний досвід; застосовувати знання, уміння і навички на практиці при розв'язанні проблем клієнтів);
- конструктивні (вміти діяти згідно з алгоритмом вироблення рішення; узгоджувати власні рішення з іншими працівниками команди та іншими соціальними установами);
- спілкуванні та взаємодії (вміти створювати позитивну робочу атмосферу; враховувати у професійній діяльності відмінності особистісного, соціального, національного та культурно-історичного характеру; мінімізувати прояви деструктивних емоційних станів, типу агресії; розуміти та інтерпретувати поведінку клієнтів; співпрацювати з іншими працівниками колективу соціальної служби).

Цікавими у контексті нашого дослідження є розроблені Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень територіальної громади у сфері соціального захисту населення (України, Наказ МСПУ, 2016) та щодо діяльності територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей (України, Наказ МСПУ, 2020). У цих документах чітко прописано основні сфери та обґрунтовано специфіку діяльності фахівців із соціальної роботи в громаді, визначено їхні основні завдання, принципи планування, організації й надання соціальних

послуг. На основі цих документів ми сформулювали комплекс умінь, якими має володіти фахівець із соціальної роботи, що надає соціальні послуги в громаді, а саме:

- 1) вміти виявляти осіб/сімей, які потребують соціальної підтримки;
- 2) вміти оцінювати потреби особи/ сім'ї у СЖО, обстежувати матеріально-побутові умови, здійснювати планування та реалізацію інтервенції згідно з укладеною угодою;
- 3) вміти координувати й вирішувати проблемні питання осіб/ сімей, які перебувають у СЖО та потребують сторонньої допомоги з числа осіб літнього віку, інвалідів, соціально вразливих груп та надання їм послуг із інформування, консультування та представництва інтересів в організаціях соціального захисту;
- 4) вміти здійснювати соціальний супровід, надавати соціальні послуги особам із числа тих, хто зазнав насильства, жорстокого поводження, постраждав від торгівлі людьми;
- 5) вміти забезпечувати соціальну підтримку ВІЛ-інфікованим особам і членам їхніх сімей;
- 6) вміти реалізовувати соціальний патронаж особам із числа тих, хто вийшов із місць позбавлення волі, з установ із виконання покарань;
- 7) вміти здійснювати соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з метою підготовки до самостійного життя;
- 8) вміти інформувати жителів територіальної громади про можливість отримання різного роду соціальні послуги;
- 9) вміти проводити інформаційно-просвітницькі заходи для профілактики негативних явищ у соціумі, пропагування сімейних форм виховання і соціального захисту жителів територіальної громади;
- 10) вміти перенаправляти осіб, членів сімей, які перебувають у СЖО до різних вузькопрофільних соціальних агенцій для отримання соціальних послуг.

На нашу думку, наявність виокремлених груп умінь не в повній мірі зможуть забезпечити ефективне надання соціальних послуг різним групам клієнтів, оскільки вони не задіюють повний функціональний спектр компетентностей.

Слід зазначити, що система знань, умінь і навичок постійно поповнюється і збагачується, коли розширюється діапазон розв'язуваних професійних завдань, відповідно зростає ефективність діяльності, набуває все більш творчого характеру, зростає професіоналізм фахівця.

Отже, ефективність професійної діяльності майбутнього фахівця із соціальної роботи залежить не тільки від рівня його підготовки, наявності комплексу знань, умінь і навичок, а й від особистісно-професійних характеристик, якостей, ролей та цінностей. Постає питання про аналіз готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг у громаді, що передбачає виокремлення її компонентів та конкретизацію показників і рівнів.

3.3. Моніторинг умінь надання соціальних послуг фахівцями із соціальної роботи у громаді

Суттєва роль соціальних послуг у суспільно-економічному житті нашої держави зумовлює підвищення уваги до результатів роботи соціальної сфери, що формалізуються та узагальнюються за допомогою використання системи моніторингу. Це дасть змогу проаналізувати дійсний стан умінь фахівців із соціальної роботи надавати соціальні послуги в громаді, покаже проблеми та дасть змогу змалювати перспективи.

Аналізуючи погляди науковців на розуміння «моніторингу», ми визначили найбільш поширені трактування, а саме:

- спостереження за яким-небудь процесом для виявлення його відповідності бажаному результату (Бусел, 2001);

- система збору, обробки, зберігання й поширення інформації про систему чи окремі її елементи, що орієнтована на інформаційне забезпечення управління цією системою, та дає можливість прогнозувати її розвиток і висловлювати судження про її стан (Єгорова, 2021);
- неперервне науково обґрунтоване спостереження за процесом для виявлення його відповідності бажаному результату чи першочерговим уявленням за допомогою збору основних показників (Пасічник, 2013);
- «вища форма організації інформаційної діяльності для своєчасного виявлення і вирішення поточних проблем» (Стецько, 2014, с. 6).

На думку Т. Козак, моніторинг «має комплексний, системний характер і статус дослідження» (Козак, 2011, с. 31). погоджуємося із О. Сорокою в тому, що моніторинг є системною процедурою, головна мета якої визначається не лише відстеженням за певним станом об'єкта, а з'ясуванням чинників, що сприятимуть його розвитку, тобто моніторинг дослідниця вважає науковим методом дослідження певного об'єкта (Сорока, 2016, с. 113). У нашому випадку йдеться про дійсний стан сформованих умінь надання соціальних послуг фахівцями із соціальної роботи у громаді. Завдяки моніторингу можна зреалізувати зворотний зв'язок, що дасть нам змогу коригувати зміст підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у закладах вищої освіти.

Для вивчення стану сформованості умінь надання соціальних послуг фахівцями із соціальної роботи у громаді ми провели діагностичне дослідження, яке можна представити у таких аспектах. Об'єктом моніторингового дослідження були фахівці із соціальної роботи територіальних громад Волинської області. Станом на 1 січня 2021 року на території Волинської області створено і функціонує 54 ТГ. Зокрема у дослідженні були задіяні працівники Боратинської, Велицької, Вишнівської, Володимир-Волинської, Голобської, Городищенської, Дубівської, Забродівської, Іваничівської, Камінь-Каширської, Ковельської, Луківської,

Люблинецької, Нововолинської, Павлівської, Рівненської, Самарівської, Торчинської, Устилузької територіальних громад. Така чисельна суб'єктна база зможе відтворити реальну ситуацію щодо означеного аспекту діагностичного дослідження, бо специфіка діяльності усіх територіальних громад ідентична, оскільки вони надають приблизно однаковий перелік соціальних послуг, передбачений Законом України «Про соціальні послуги» (України, З., 2019) для сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

З метою забезпечення якості надання соціальних послуг заплановано надання соціальних послуг на рівні ТГ за принципом «єдиного вікна» (України, Наказ МСПУ, 2012) уповноваженими соціальними підрозділами (УСП), створеними в ТГ чи виїзними мультидисциплінарними командами із надання соціальних послуг (працівники органів соціального захисту, що надають соціальні послуги) (Слозанська, 2017, с. 83).

Згідно Методичних рекомендацій щодо діяльності ТГ у сфері соціального захисту населення у структурі УСП рекомендовано виділити, по-перше, підрозділ з питань надання соціальних послуг і по-друге, посаду фахівця із соціальної роботи, на які покладено обов'язки щодо планування, організації й надання соціальних послуг (України, Наказ МСПУ, 2020). Структурний підрозділ визначає потребу ТГ в соціальних послугах, здійснює планування, моніторинг, контроль, оцінку якості соціальних послуг; інформує населення про соціальні послуги; вживає заходів щодо створення міждисциплінарної команди; веде базу суб'єктів надання соціальних послуг.

Надання соціальних послуг на рівні ТГ за принципом «єдиного вікна» може здійснюватися безпосередньо самою ТГ через створення й утримання закладів / установ / служб з надання соціальних послуг особам / сім'ям, що перебувають в СЖО; або, в міру своєї спроможності, планувати об'єднання суміжних ТГ для створення, фінансування спільного закладу / установи / служби з надання соціальних послуг особам / сім'ям, що перебувають в СЖО чи замовляти соціальні послуги в недержавних громадських організаціях чи

залучати непрацюючих фізичних осіб до надання соціальних послуг і виплати їм компенсації за надання соціальних послуг (Слозанська, 2016).

Дослідження передбачало вивчення у фахівців-практиків із соціальної роботи територіальних громад Волинської області таких питань: діагностику суджень респондентів щодо практичної готовності до надання соціальних послуг у громаді; наявність у них практичних умінь надання послуг; спектр заходів, що посилюють професійну підготовку фахівця з соціальної роботи до надання означених послуг у громаді тощо. Для цього ми розробили анкету (додаток А). На переконання Г. Слозанської, «якість надання соціальних послуг являє собою співвіднесення процесу і результату послуги її ідеальному образу» (Слозанська, 2017, с. 85).

Конкретизуємо набуті діагностичні матеріали, які віддзеркалюють окремі аспекти надання соціальних послуг у територіальній громаді. Насамперед, нас зацікавило наявність освіти у фахівців соціальної сфери, що працюють в ТГ. Відповіді респондентів засвідчили, що більшість з них мають вищу освіту (68,75 %). У той час, як професійно технічну освіту має лише 7,81 % опитаних. Позитивним вважаємо наявність у фахівців з соціальної роботи освіти за спорідненою спеціальністю – соціальні педагоги, психологи, що становить 12,5 % опитаних респондентів. На жаль, близько 10,94 % респондентів не мають освіти фахівця із соціальної роботи, хоча і працюють на цій посаді. Навіть наявність у них практичного досвіду не в змозі забезпечити високий рівень надання соціальних послуг у громаді із-за відсутності знаннево-практичного компонента, що передбачає наявність знань, формування умінь і навичок.

При цьому всі опитанні стверджують про недостатню кількість посад фахівців із соціальної роботи у ТГ. Що можна пояснити, на нашу думку, недостатністю фінансування та в деяких випадках нерозумінням головами ТГ необхідності таких фахівців. Як наслідок, надмірна перенавантаженість таких фахівців.

Щодо вікових градацій, нами з'ясовано, що 17,18 % фахівців із соціальної роботи віком від 22–35 років; 21,87 % – 36–45 років. Найбільший відсоток фахівців віком 46–55 роки. Їх вважають «практиками», які не завжди мають вищу освіту за спеціальністю, але наявність практичного досвіду і бажання працювати виправляють ситуацію на їхню користь. Близько двадцяти відсотків (18,76 %) фахівців – це працівники, які старше 56 років. Вони зосереджені на «виході на пенсію», не завжди обізнані у нових інноваційних формах, методах і технологіях роботи у громаді, та, як правило, не мають бажання займатися професійною діяльністю, зокрема, надавати соціальні послуги.

Окрім вікового цензу працівників, що працюють у територіальних громадах нас зацікавив їхній стаж роботи на посаді. Відповіді розподілилися таким чином:

- 1–5 років – 19 / 29,69 %;
- 5–10 – 27 / 42,19 %;
- більше 10 років – 18 / 28,12 %.

Як бачимо, приблизно третина опитаних (29,69 %) мають стаж до п'яти років. Це, так звані «початківці», що характеризується входженням у професію, професійним самовизначенням, освоєнням нових соціальних ролей, формуванням особистісно-професійних характеристик, якостей, отриманням практико-орієнтованих знань і формуванням на їх основі умінь і навичок, досвідом самостійного виконання професійної діяльності.

Найбільший відсоток респондентів, які працюють близько 10 років – 42,19 %. Це період характеризується повним засвоєнням професії та оволодінням професійною майстерністю на основі сукупності раніше набутих знань, умінь і навичок. Саме в цей період формується індивідуальний стиль професійної діяльності.

Значний відсоток респондентів (28,12 %) мають стаж більше десяти років і саме в цей період може проявитися «криза», яка з'являється у діяльності фахівців з соціальної роботи зі стажем 10 і більше років. Маючи

позитивний досвід роботи у соціальній сфері, вони можуть відчувати синдром емоційного вигорання при роботі з різними «важкими» клієнтами, це, у свою чергу, негативно впливає на їхню роботу, спадає професійна активність.

Нас зацікавило, з якими проблемами до працівників територіальних громад найчастіше звертаються клієнти для отримання соціальних послуг? Ми представили лише деякі відповіді респондентів, оскільки у кожній територіальній громаді є особи, які потребують допомоги, надання соціальних послуг, і відповідно, вони стикаються з широким колом проблем. Серед них можна назвати такі:

- самотність – 26 / 40,62 %;
- безпритульність – 7 / 10,93 %;
- часткову втрату рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я – 18 / 28,12 %;
- позбавлення батьківських прав – 9 / 14,06 %;
- сирітство – 11 / 17,18 %;
- малозабезпеченість – 41 / 64,06 %;
- відсутність житла / роботи – 29 / 45,31 %;
- насильство – 37 / 57,81 %;
- зневажливе ставлення і проблемні стосунки в сім'ї – 27 / 42,18 %;
- проблеми психологічного характеру (депресивні стани, тривожність тощо) – 17 / 26,56 %;
- стихійне лихо – 12 / 18,75 %.

За таких ситуацій вимоги до людей перевищують їхній звичний адаптивний потенціал, криють у собі загрозу життєдіяльності людини. Кожна з названих вище проблем, по-перше, обмежує активність індивіда, по-друге, потребує додаткових моральних і матеріальних ресурсів, по-третє, потребує негайного вирішення.

Беручи до уваги те, що клієнти територіальних громад Волинської області мають різні проблеми, ми намагалися визначити, чи надає ТГ

соціальні послуги клієнтам? Відповіді респондентів представлені на діаграмі (рис. 3.4).

Більшість половини опитаних (57,81 %) відповіли, що в територіальній громаді надаються соціальні послуги. Третина опитаних наголосили, що ТГ може надавати лише незначний спектр соціальних послуг, пояснюючи це недостатнім фінансуванням, або відсутністю кваліфікованих фахівців для надання, наприклад, соціального або мотиваційного консультування. 14,06 % опитаних відповіли, що вони не надають соціальні послуги, тобто робота носить формальний характер і не надаються реальні практичні дії щодо захисту і допомоги клієнтам, які їх потребують.

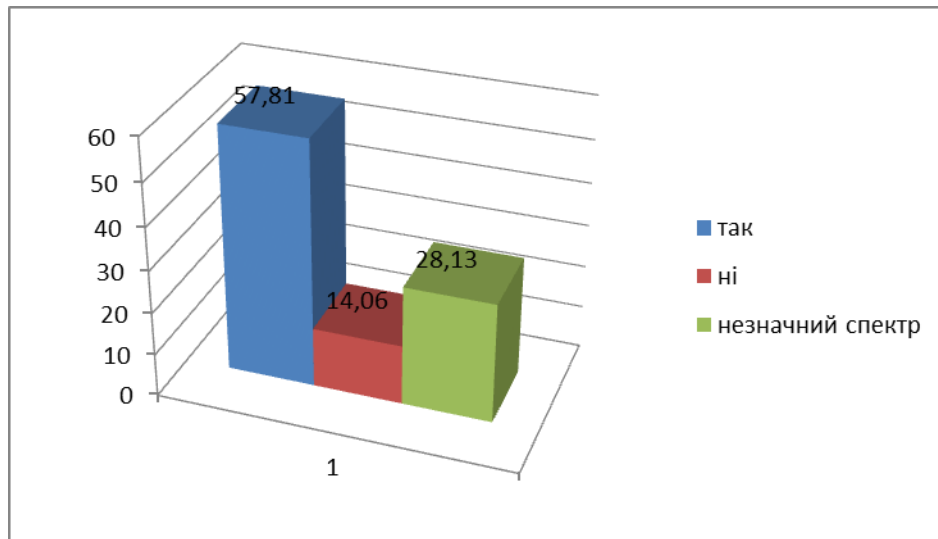

Рис. 3.4. Розподіл відповідей на запитання «Чи надає ТГ соціальні послуги клієнтам?»

Природно, нас зацікавило питання, які саме соціальні послуги надають у територіальній громаді? Кількісні дані, що відображують характер суджень респондентів, подано в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Соціальні послуги, які надаються у громадах Волинської області

(за судженнями опитаних респондентів)

Види соціальних послуг (за класифікатором СП)	Абс.	%
1) догляд вдома, денний догляд	46	71,87

2) підтримане проживання	12	18,75
3) соціальна адаптація	32	50
4) соціальна інтеграція та реінтеграція	8	12,5
5) надання притулку	4	6,25
6) екстрене (кризове) втручання	3	4,68
7) консультування	51	79,68
8) соціальний супровід	5	7,81
9) представництво інтересів	10	15,62
10) посередництво (медіація)	6	9,37
11) соціальна профілактика	33	51,56
12) натуральна допомога	25	39,06
13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору	9	14,06
14) переклад жестовою мовою	1	1,56
15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних	8	12,5
16) супровід під час інклюзивного навчання	4	6,25
17) інформування	28	43,75

У багатьох територіальних громадах (Велицькій, Голобській, Дубівській, Заболотівській, Зимнівській, Іваничівській, Колківській, Литовезькій, Любешівській, Любомльській, Павлівській, Поворській, Турійській) Волинської області функціонують територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Вони надають соціальні послуги особам, сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. У складі центрів функціонують відділення соціальної допомоги вдома, відділення соціальної роботи та інформаційний центр. Смолигівська, Княгининівська, Боратинська, Колодязненська, Заборольська, Люблинецька, Підгаєцька ТГ повноваження щодо надання соціальної послуги догляду вдома виконують самостійно,

оскільки в них утворені структурні підрозділи з питань надання соціальних послуг.

Відділення соціальної допомоги вдома забезпечує надання соціальних послуг за місцем проживання / перебування самотнім громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з частковою втратою рухової активності та потребують сторонньої допомоги, надання соціальних послуг в домашніх умовах згідно з медичним висновком (71,87 %). Респонденти наголошували, що послуги з догляду вдома та паліативного / хоспісного догляду здійснюються відповідно до державних стандартів соціальних послуг.

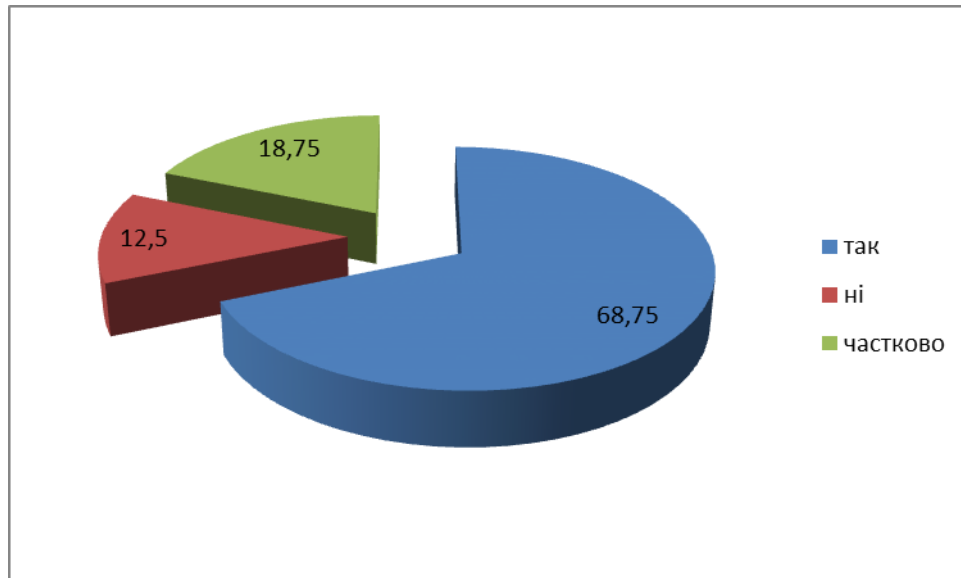
Фахівці із соціальної роботи забезпечують соціальний супровід сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (7,81 %). Значний відсоток опитаних (43,75 %) відмітили, що інформаційно-роз'яснювальна робота здійснюється серед населення щодо переліку та порядку надання соціальних послуг, пояснення процедури їх призначення.

В Зимнеській, Любешівській, Прилісненській, Турійській територіальних громадах Волинської області функціонують «соціальне таксі», обладнаного спец платформою, для осіб, які мають порушення опорно-рухового апарату. Відповідно, 14,06 % відмітили фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних.

Для розв'язання життєвих проблем окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, в місцевих Програмах соціального захисту населення передбачено кошти на надання натуральної допомоги (39,06 %), матеріальної допомоги на лікування, допомогу ветеранам війни, інвалідам, допомогу воїнам-інтернаціоналістам, сім'ям мобілізованих, учасникам АТО та їх сім'ям, особам, які признані на військову службу за контрактом або членам їх сімей.

Проведене опитування засвідчило, що у кожній територіальній громаді надають доволі широкий спектр соціальних послуг. Це можна підтвердити інформацією про потенційну кількість отримувачів соціальних послуг та обсяг витрат на 2020 рік, необхідних для їхнього надання у Волинській області (Додаток Б).

Беручи до уваги те, що фахівці із соціальної роботи у громаді надають різноманітні соціальні послуги, ми намагалися з'ясувати, чи вони розуміють специфіку роботи за умови надання соціальних послуг за місцем проживання клієнта на рівні ТГ? Відповіді респондентів представлені на діаграмі (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Розуміння специфіки роботи за умови надання соціальних послуг за місцем проживання клієнта на рівні ТГ

Більшість опитаних (68,75 %) відповіли стверджувально, пояснюючи це тим, що вони надавали соціальні послуги за місцем проживання клієнта. Не надавали послуги за місцем проживання – 12,5 % респондентів. Частково ознайомлені зі специфікою роботи на дому – 18,75 % опитаних.

Слід зазначити, що базові соціальні послуги мають бути розвинені в громаді відповідно до потреб населення та надаватися максимально наближено до місця проживання громадян, які їх потребують (Соціальні

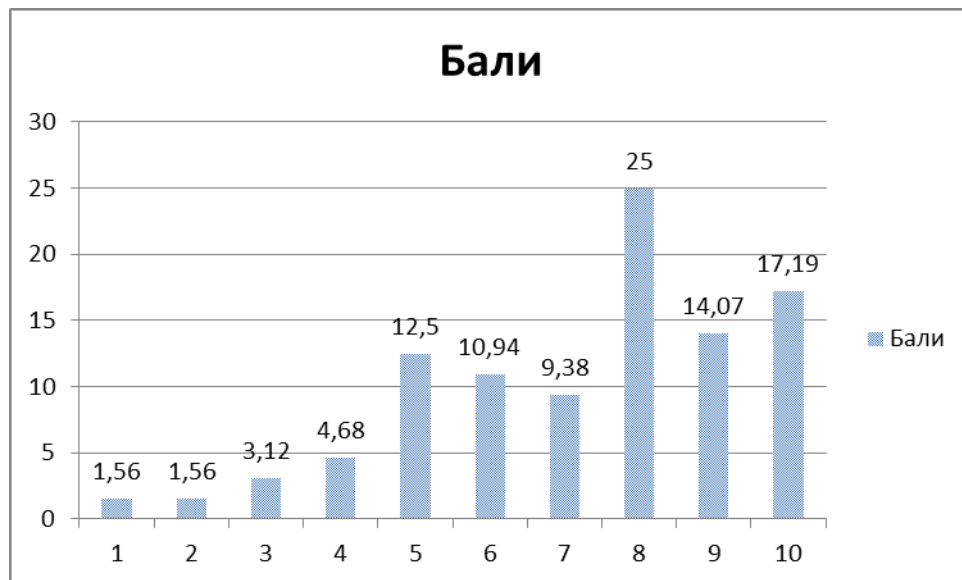
послуги, 2019). Загалом, респонденти обізнані щодо того, де саме можуть надаватися соціальні послуги:

- за місцем перебування або перебування отримувача соціальних послуг (вдома) отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці;
- за місцем проживання або перебування отримувача соціальних послуг (вдома);
- у приміщенні надавача соціальних послуг (стаціонарно – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання; напівстаціонарно – впродовж визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування).

Підтримуємо Г. Слозанську в тому, що нормативно-правові акти, які були прийняті з 2000 по теперішній час на рівні держави свідчать про певні зрушення в напрямку реформування системи надання соціальних послуг населенню (Слозанська, 2017). Відповідно, нас зацікавило, чи обізнані фахівці із соціальної роботи щодо реформ, які були прийняті у сфері надання соціальних послуг? На жаль, більшість опитаних (59,38 %) лише частково володіють інформацією щодо нормативно-правового забезпечення системи надання соціальних послуг. Не володіють вичерпною інформацією – 18,75 %, і обізнані – 21,87 % респондент. Отже, фахівці із соціальної роботи не володіють достатньою інформацією, яка стосується реформ у сфері надання соціальних послуг, тому вони не можуть адекватно оцінити результативність конкретної реформи, нормативно-законодавчого акту й визначити своє місце в системі соціального захисту.

Для визначення ефективності соціальних послуг для розв'язання проблем клієнтів у громаді ми запропонували фахівцям із соціальної роботи оцінити їх за 10-тибальною системою. Кількісні дані, що відображують характер суджень респондентів, подано в діаграмі (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Ефективність соціальних послуг для розв'язання проблем клієнтів у територіальній громаді

Приємно відзначити, що більшість опитаних (25 %) оцінили ефективність соціальних послуг у 8 балів; приблизно однакова кількість респондентів віддали по 9 балів (14,07 %) і по 10 балів (17,19 %). Незначна кількість фахівців із соціальної роботи надали ефективності надання соціальних послуг від 1 до 4 балів, що разом склало 10,92 %. Тобто у цілому переважна більшість опитаних респондентів, які працюють у територіальній громаді, визнають ефективність і результативність соціальних послуг для різних категорій клієнтів. Отже, як показують результати моніторингового дослідження, соціальні послуги, на думку фахівців-практиків, мають значний потенціал у роботі з людьми, які потребують допомоги.

Наступним питанням ми намагалися з'ясувати, якими вміннями має володіти фахівець із соціальної роботи для надання соціальних послуг у громаді? На жаль, більшість респондентів не змогли чітко дати відповідь на це запитання. Більшість з них наголошували на важливості вміння працювати з сім'єю; проводити діагностику потреб клієнтів, здійснювати профілактичну та корекційну роботу тощо. Загалом, відповіді респондентів були доволі хаотичними і безсистемними. І тому ми сформулювали список умінь фахівця із соціальної роботи, який надаватиме соціальні послуги у територіальній громаді. За основу ми взяли кваліфікаційну характеристику професії

«Фахівець із соціальної роботи» (України, Наказ МПСПУ, 2006). Відповіді фахівців-практиків розподілилися такими чином:

- вміти виявляти, вести облік та проводити роботу з особами / сім'ями, які потрапили у СЖО / постраждалими від насильства – 56 / 87,5 %;
- вміти оцінювати потреби осіб / сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах – 34 / 53,12 %;
- вміти здійснювати соціальний супровід осіб / сімей, які перебувають у СЖО, прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу – 28 / 43,75 %;
- вміти надавати соціальні послуги консультування та представництва інтересів клієнтів – 41 / 64,06 %;
- вміти надавати інформацію щодо призначення видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій, пільг, надання соціальних послуг тощо – 31 / 48,43 %;
- вміти залучати до надання соціальних послуг інші соціальні установи та інших суб'єктів, що їх можуть надавати – 19 / 29,68 %;
- вміти встановлювати причини асоціальних явищ і розробляти заходи щодо їх усунення – 23 / 29,68 %;
- вміти виявляти вразливі сім'ї з ознаками неналежного виконання батьками обов'язків щодо виховання та розвитку дитини – 18 / 28,12 %;
- вміти організовувати залучення наявних фінансових, матеріальних та інших можливостей громади для підтримки осіб / сімей, які перебувають у СЖО – 11 / 17,18 %;
- вміти проводити навчання соціальних працівників і соціальних робітників – 15 / 23,43 %;
- вміти підвищувати свій професійний і загальноосвітній рівень – 32 / 50 %;
- вміти використовувати в роботі комп'ютерну техніку для створення, зберігання та обробки інформації – 38 / 59,37 %.

Як бачимо, більшість респондентів (87,5 %) особливу увагу приділили вмінню виявляти, вести облік та проводити роботу з особами / сім'ями, які потрапили у СЖО / постраждалими від насильства. Більше половини опитаних (64,06 %) наголосили на вмінні надавати соціальні послуги консультування та представляти інтереси клієнтів у різних соціальних інститутах. Оцінка потреб клієнтів, які перебувають у складних життєвих обставинах є важливим і необхідним умінням, яким має володіти фахівець із соціальної роботи, що працює у територіальній громаді. Це відмітили 53,12 % опитаних.

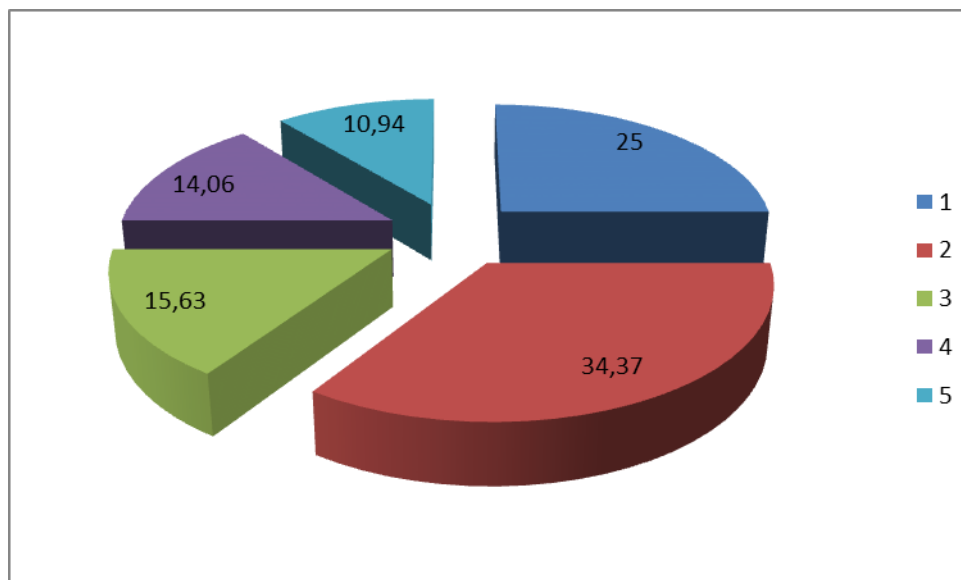
Інформаційний контекст надання соціальних послуг у громаді відзначили 48,43 % респондентів. Йдеться про вміння надавати інформацію щодо призначення видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій, пільг, надання соціальних послуг тощо. У той же час незрозумілим для нас є доволі великий відсоток (59,37 %) щодо вміння використовувати в роботі комп'ютерну техніку для створення, зберігання та обробки інформації. На нашу думку, комп'ютеризація та інформатизація нашого суспільства відбулася значно раніше, тому це вміння не є настільки вагомим для роботи з клієнтами.

Приємно відзначити, що половина фахівців із соціальної роботи (50 %) усвідомлюють важливість і необхідність підвищувати свій професійний і загальноосвітній рівень, що в подальшому позитивно впливатиме на їхню професійну діяльність і на вдосконалення умінь працювати у громаді і надавати базові соціальні послуги клієнтам.

Серед умінь, яким фахівці із соціальної роботи надали незначні відсотки, можна назвати вміння організовувати залучення фінансових, матеріальних та інших можливостей громади для підтримки осіб / сімей, які перебувають у СЖО (17,18 %). Респонденти пояснювали це тим, що виділення коштів означеним категоріям сімей не завжди є в пріоритеті або не завжди вистачає фінансових можливостей для потреб таких сімей. Ще одним важливими, на нашу думку, вмінням є проведення навчання соціальних

працівників і соціальних робітників. Лише 23,43 % опитаних відмітили необхідність цього вміння. Інші зазначили, що необхідні уміння і навички можна отримати у процесі неформальної освіти, тим більше що зараз доволі розповсюдженими є навчальні тренінги, вебінари, практичні workshop, які допомагають сформувати і розвинути необхідні вміння і навички для роботи з клієнтами у територіальній громаді.

Вагомий інтерес у контексті нашого дослідження мають відповіді фахівців із соціальної роботи щодо характеру самооцінювальних суджень відносно їхньої практичної готовності до надання соціальних послуг у територіальній громаді. Кількісні дані суджень респондентів подано на діаграмі (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Самооцінка стану практичної готовності фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді

Узагальнюючи набуті в цьому плані матеріали, зазначимо, що 25 % опитаних вважають себе «практично готовими» до цієї діяльності. Об'єктивно, на нашу думку, оцінюють свої можливості лише 14,06 2%, вони вважають себе не готовими до надання соціальних послуг у територіальній громаді, оскільки не проходили відповідну підготовку. «Більше готові, ніж не готові» відзначили 34,37 % респондентів. 15,63 % відповіли, що вони

«більше не готові, ніж готові». Водночас ми не настільки оптимістично налаштовані, бо йдеться про твердження на основі самооцінки респондентів.

Для прогнозування експериментальної роботи ми визначали, що саме доцільно впроваджувати у закладах вищої освіти для вдосконалення професійної підготовки фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді. Кількісні дані суджень респондентів подано в табл. 3.6.

Фахівці із соціальної роботи зі стажем до п'яти років наголошували, що отримати необхідні знання, уміння і навички можна у процесі неформальної освіти, наприклад, при проходженні тренінгів (57,89 %). Вони пояснювали це тим, що сьогодні тренінг є найбільш поширеною формою інтерактивного навчання, яка за відносно короткий термін дає змогу отримати комплекс практичних умінь і навичок, які можна у подальшому використовувати у професійній діяльності.

Таблиця 3.6

Шляхи вдосконалення підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді

Домінуючі заходи	Респонденти; кількісні показники			
	Від 1 до 5 років	Від 5 до 10 років	Більше 10 років	Разом
Запровадження дисциплін / спецкурсів	6 / 31,58	9 / 33,34	8 / 44,44	23 / 35,93
Тренінгові заняття / неформальна освіта	11 / 57,89	12 / 44,44	3 / 16,67	26 / 40,63
Організація зустрічей з практиками / обмін досвідом	2 / 10,53	6 / 22,22	7 / 38,89	15 / 23,44
<i>Разом</i>	<i>19 / 100</i>	<i>27 / 100</i>	<i>18 / 100</i>	<i>64 / 100</i>

У свою чергу, фахівці із досвідом (більше 10 років) надають перевагу класичним формам навчання – запровадженню практико-орієнтованих дисциплін або спецкурсів – 44,44 %. Частина опитаних (23,4 %) обрали обмін досвідом у вигляді зустрічей з практиками, які займаються наданням соціальних послуг на професійному рівні.

Отже, проведене анкетування дало змогу встановити, що існуюча система надання соціальних послуг, хоч і набула певних змін, пов'язаних з удосконаленням нормативно-правової бази, все ж таки залишається недосконалою і не завжди ефективною, оскільки доволі часто вона є віддаленою від реальних потреб конкретних клієнтів. Надмірна бюрократизація при виконанні завдань призводить до не завжди позитивного відношення клієнтів до самої соціальної інституції, яка надає ці послуги, так і до фахівців із соціальної роботи, які їх надають. Доволі часто фахівці опиняються перед проблемами нерозуміння головами ТГ доцільності та необхідності введення посад фахівців соціальної роботи, створення відповідних центрів надання соціальних послуг, недостатнього фінансування на виконання завдань соціальної допомоги клієнтам, які її потребують. Недостатність кваліфікованих кадрів (відсутність базової освіти у фахівців із соціальної роботи), спеціально підготовлених до надання соціальних послуг у територіальній громаді є серйозною проблемою, яка потребує свого негайного вирішення.

Висновки до третього розділу

Встановлено, у 2020 році було затверджено професійний стандарт «Фахівець із соціальної роботи», в якому серед загальних компетентностей виокремлено ті, що пов'язані з системою надання соціальних послуг: «Здатність виконувати професійну діяльність згідно з етичними вимогами соціальної роботи та особливостями фізичного й емоційного стану отримувачів соціальних послуг»; «Здатність забезпечувати конфіденційність особистої інформації про отримувачів соціальних послуг».

Представлено алгоритм роботи щодо надання інтегрованих соціальних послуг в ТГ: виконком ТГ (структурний підрозділ, відділ, сектор) управляє системою; вивчає потреби населення; складає плани; залучає різні організації для надання послуг; оцінює якість; проводить моніторинг; розглядає заяви;

збирає документи; готує проєкт рішення для керівництва ТГ; після прийняття рішення щодо надання соціальних послуг, його направляють до суб'єкту надання соціальних послуг, який визначає індивідуальні потреби; складає індивідуальний план; підписує договір; надає соціальні послуги; проводить внутрішній моніторинг.

Розроблено професіограму фахівця із соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг, що охоплює комплекс компетентностей, функціонально-рольовий спектр, цінності, обов'язки, комплекс знань, умінь і навичок, професійно значущі й особистісні характеристики, необхідні фахівцю з соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у ТГ.

Для вивчення стану сформованості умінь надання соціальних послуг фахівцями із соціальної роботи у громаді було проведено діагностичне дослідження, об'єктом якого були 64 представників територіальних громад Волинської області. Проведене анкетування дало змогу встановити, що існуюча система надання соціальних послуг набула певних змін, пов'язаних з удосконаленням нормативно-правової бази. Попри це вона ще залишається недосконалою і не завжди ефективною, оскільки доволі часто вона є віддаленою від реальних потреб конкретних клієнтів. Надмірна бюрократизація при виконанні завдань призводить до не завжди позитивного відношення клієнтів до самої соціальної інституції, яка надає ці послуги, так і до фахівців з соціальної роботи, які їх надають. Доволі часто фахівці опиняються перед проблемами недостатнього фінансування на виконання завдань соціальної допомоги клієнтам, які її потребують. Недостатність кваліфікованих кадрів, спеціально підготовлених до надання соціальних послуг у територіальній громаді, є серйозною проблемою, яка потребує свого негайного вирішення.

Основні наукові результати, викладені в розділі, опубліковані в: Cherneta, 2015; Cherneta, 2015; Cherneta, 2016; Czerneta, 2016; Czerneta, 2019; Cherneta & Bychuk, 2019; Batiuk & Cherneta, 2020; Чернета, 2021; Чернета, 2015; Чернета, 2015; Чернета, 2016; Чернета, 2018; Чернета, 2019; Чернета & Ситар, 2019; Чернета, 2020; Чернета, 2021.

РОЗДІЛ 4

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

4.1 Загальна характеристика системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у закладах вищої освіти

Швидкі зміни економічного, політичного, соціального характеру, що відбувалися в нашому суспільстві останнім часом, пред'являють нові вимоги до здатності людей ефективно й адекватно діяти в нестабільних, важких умовах, що викликають підвищену психічну напругу всього суспільства.

Однак, намічені урядом заходи стабілізаційного характеру щодо соціального захисту населення відрізняються від ситуації, що складається в соціальній сфері. На темпах становлення системи соціального захисту відбувається недостатнє фінансування соціальної сфери. Особливо впливовим фактором стає нестача професійних кадрів для проведення заходів соціального захисту населення, його підтримки в складних соціально-економічних умовах, надання високоякісних соціальних послуг у територіальних громадах населенню, яке цього потребує.

Відповіддю на вимогу часу став стрімкий розвиток вітчизняної соціальної освіти, яка за своєю сутністю і змістом, з одного боку направлена на забезпечення соціальної безпеки суспільства через виконання випереджаючої, превентивної функції підготовки кожного члена суспільства до життя в складну епоху криз, а з іншого – на навчання та виховання особистості, зорієнтованої на професійну діяльність у соціальній сфері.

Формування соціальної освіти, як самостійного освітнього напрямку, було обумовлено низкою причин: по-перше, суттєвим погіршенням соціальної ситуації в країні; по-друге, початком складного і суперечливого процесу становлення теорії і методики соціальної роботи, як провідного напрямку соціальної освіти; по-третє, розширенням мережі закладів соціального обслуговування населення, що вимагає професійної підготовки

кадрів; по-четверте, поглибленням процесу спеціалізації фахівців соціальної сфери, появою нових освітніх програм у закладах вищої освіти, які потребують особливих знань, умінь і навичок роботи з різними категоріями населення; по-п'яте, загальної соціальної детермінації системи освіти.

Своєрідність процесу становлення системи соціальної освіти в Україні полягає в тому, що на момент свого професійного становлення воно виявилось вже в досить зрілому стані, з багатим потенціалом, глибокими історичними корінням, традиціями милосердя, співпраці, соціального піклування, взаємодопомоги. Офіційне затвердження провідної професії в системі соціальної освіти – «соціальної роботи» скоріше вважають юридичним оформленням того, що було накопичено теорією, практикою, історією нашого народу за всі довгі роки існування держави.

Соціальна освіта, як особлива освітня галузь, має комплексний, інтегративний характер, що проявляється в реалізованих спеціальностях – соціальній роботі, соціальній педагогіці, соціальній антропології, соціальній екології, соціальній інформатиці, управлінні соціальною сферою тощо, в основі розвитку яких – соціально-гуманітарні науки, що є стрижнем сукупного наукового соціального знання.

Слід зазначити, що початок ХХІ століття в Україні ознаменувався трансформацією соціально-економічних і політичних систем, що спричинило за собою формування нової соціальної політики, становлення і розвиток нових видів професійної діяльності, які забезпечують реалізацію такої політики. Одним із таких нових видів професійної діяльності стала соціальна робота як сфера, пов'язана з наданням допомоги значній частині суспільства, що потребує його допомоги.

Організація підготовки професійних соціальних працівників у вищій школі була обумовлена об'єктивною потребою розвитку демократичних традицій в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ століття, бажанням дослідників, викладачів професійно зайнятися питаннями соціального

обслуговування різних категорій населення – сім'ї, дітей, молоді, жінок, літніх людей, інвалідів та ін.

Серед причин становлення професійної соціальної роботи в Україні можна назвати доступ до неформальної освіти та стрімке накопичення соціальних знань. Окрім цього, на становлення професійної соціальної роботи вагомий вплив мав досвід зарубіжних фахівців в галузі соціальної роботи, який став доступний у кінці 80-х років минулого століття широкому колу громадськості в результаті демократичних реформ.

Оскільки завдання кадрового забезпечення державної системи соціального захисту населення набула пріоритетного значення, заклади вищої освіти виступили з ініціативою почати з 1991–1992 навчального року експериментальну підготовку фахівців із соціальної роботи. Зростаюча потреба у кваліфікованих соціальних працівниках з вищою освітою визначила всезростаючий інтерес до їхньої підготовки не тільки багатопрофільних вузів університетського типу, а й багатьох ЗВО, підпорядкованих різним міністерствам і відомствам, зокрема Міністерства охорони здоров'я, культури тощо.

Гуманізація освіти проявляється в осмисленні світу, розумінні усвідомленні своїх можливостей, виконанні власної індивідуальної життєвої програми в соціальній сфері, сферах сучасної науки, техніки, політики, економіки, культури тощо. Вона являє собою своєрідну систему, що забезпечує єдність гуманітарного, природничо-наукового, технічного та інших знань, як елементів єдиної культури, оволодіння методологією інтегрованого пізнання. Даний фактор може бути представлений такими показниками, а саме:

- формування духовних запитів, розуміння сенсу існування; прищеплення інтересу до розв'язання соціальних проблем;
- розвиток самостійності мислення;
- розвиток професійно-творчих здібностей з урахуванням індивідуальних схильностей та інтересів;

- виховання поваги до людської особистості, її індивідуальності, культури і соціальної справедливості;
- орієнтація на загальнолюдські цінності, що визначають ставлення до культури, мистецтва, етики, моралі, національних і етнічних особливостей;
- комплекс соціальних цінностей, що дають змогу адекватно оцінювати структуру суспільства, правову, політичну та економічну культури;
- екологічні цінності, що формують гуманне ставлення до природного середовища.

Однією з центральних ідей соціальної освіти є утвердження єдності та гармонії природо- і культуровідповідності змісту соціального процесу, інтеграції соціальних і особистісних начал у ньому.

Аналіз сучасних напрямів у теорії і практиці соціальної освіти в Україні дає змогу представити різноманітні ціннісні варіації соціальної освіти, як виховання в полікультурному освітньому просторі. Неухильне зростання різноманітності, діапазону відмінностей між людьми, етносами, релігіями і культурами в історико-еволюційному процесі диктує необхідність розширення уявлення про зміст соціальної освіти. Важливе місце в освіті має займати виховання в дусі відкритості та розуміння інших народів, їх різноманітних культур, історії, транслявання основоположних принципів людяності; відмови від насильства і використання мирних засобів для вирішення розбіжностей і конфліктів; прищеплення почуття альтруїзму, терпимості, відкритості та поваги до інших, солідарності, самобутності і здатності до визнання множинності людського існування в різних соціально-культурних контекстах (Боднарук, 2013).

Під соціальною освітою розуміють професійну підготовку фахівців для роботи в соціальній сфері, що містить всі рівні професійної освіти: початкову, середню, вищу й фундаментальну наукову освіту, а також перепідготовку кадрів.

У 1995 році Організація Об'єднаних Націй прийняла «Декларацію принципів терпимості» – це основний міжнародний документ, в якому не тільки проголошуються принципи людського єднання в світі, а й вказано шляхи реалізації цих принципів. Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності. Вона передбачає активне ставлення до дійсності, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини.

Саме соціальна освіта ставить перед собою мету – сформувати активну творчу особистість з чіткою громадянською позицією, зорієнтовану на захист інтересів людини, праці, дотримання конституційних прав і громадянських свобод і здатну активно впливати на політичну стабільність і сталий соціальний розвиток суспільної системи, вести соціальний діалог.

Цінність соціальної освіти можна розглядати за різними показниками, зокрема, що представляє цінність для людини і суспільства. Відповідно, основними критеріями ми визначили такі:

- здатність здійснювати підготовку кадрів, які можуть ефективно вирішувати проблеми в суспільстві в цілому і в соціальній сфері, зокрема;
- можливість впливати на соціокультурне життя суспільства (освоєння молодим поколінням нової системи цінностей, розуміння сенсу життя тощо);
- розвиток і формування особистості, допомога в її соціальній самореалізації;
- допомога у вирішенні найскладніших соціальних проблем (на особистісному, національному та державному рівнях).

Професійна підготовка фахівців із соціальної роботи є складовою частиною соціальної освіти, має багатоаспектний та багаторівневий характер, і являє собою процес і результат формування готовності до професійної діяльності в галузі соціального навчання, виховання, захисту, підтримки,

корекції і реабілітації людей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, за допомогою освоєння системи спеціальних знань, умінь і навичок (Сидорук, 2021).

Соціальна дезадаптація, девальвація цінностей, міжособистісне відчуження, втрата ідентичності, життєвих сенсів, віри в авторитети – все це призводить до відтоку дипломованих фахівців в інші сфери. Відповідно, перед системою вищої професійної освіти постає завдання підготовки фахівців, не тільки стійкоорієнтованих на компетентне розв'язання професійних завдань соціальної роботи, але і здатних високоефективно надавати соціальні послуги у громаді.

Таку підготовку здійснює Волинський національний університет імені Лесі Українки, який до 2021 року сформувався як багатoproфільний навчальний комплекс, орієнтований на підготовку фахівців для соціальної сфери, установ праці, зайнятості, пенсійних та інших фондів.

У зв'язку з цим, особливої уваги потребує проблема практико орієнтовного навчання студентів в системі соціальної освіти. Досвід підготовки багатьох ЗВО соціальної спрямованості показує, що ця ланка в системі навчання є однією зі слабких. Як відомо, за кордоном встановлено річний термін проходження практики під керівництвом куратора, розроблені методичні засади проходження практики. Згідно державного стандарту вищої професійної освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 231 «Соціальна робота» (України, Наказ МОН, 2019) практична складова представлена лише комплексом компетентностей і програмними результатами навчання:

- інтегральною компетентністю – здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та *практичні* проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

- здатність застосовувати знання у *практичних* ситуаціях (загальні компетентності);

- здатність до співпраці у міжнародному середовищі та розпізнаванні міжкультурних проблем у *професійній практиці* (спеціальні компетентності);
- ідентифікувати, формулювати та розв'язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та *практичний* досвід; приймати *практичні* рішення для покращення соціального добробуту та підвищення соціальної безпеки (програмні результати навчання).

Як правило, в освітніх програмах спеціальності «Соціальна робота» на всі види практики передбачено 22 кредити. Фактично, при терміні освоєння основної освітньої програми підготовки фахівця при очній формі навчання в 240 кредитів, це становить близько 10%.

Завдання координації усіх складових педагогічного процесу у ЗВО, спрямованих на підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, можливо вирішити в межах системного підходу.

Системний підхід є одним із способів побудови педагогічної діяльності як цілісного процесу, що забезпечує ефективну взаємодію всіх його складових. Під системою Т. Ільїна розуміє «виділену на основі певних ознак впорядковану множину взаємопов'язаних між собою елементів, об'єднаних спільною метою функціонування і єдністю управління, що виступають у взаємодії з середовищем як цілісне явище» (Ільїна, 1972, с. 16).

На переконання Ю. Галагузової, «педагогічна система містить сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого й умисного педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями; сприяє досягненню поставлених цілей розвитку людини; забезпечує виконання ціннісно-змістових, нормативних, технологічних і процесуально-результативних функцій» (Галагузова, 2001, с. 73).

У розумінні В. Беспалько, педагогічна система є «сукупністю взаємопов'язаних процесів, методів і засобів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями» (Беспалько, 1989, с. 11). Таким чином,

професійна підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг полягає в розробці та апробації адекватної педагогічної системи, у визначенні цілей, змісту, форм і методів навчання соціальних працівників, а також в оцінюванні результатів даної професійної підготовки.

Педагогічну систему визначають, як впорядковану множину взаємопов'язаних компонентів, що утворюють цілісну єдність, підпорядковану навчально-виховним цілям. Систему складають структурні і функціональні компоненти. Структурні компоненти педагогічної системи є базовими елементами, характерними тільки для педагогічних систем (Супрун, 2018). Відповідно, «функціональні компоненти – це стійкі базові зв'язки структурних компонентів, що виникають в процесі діяльності суб'єктів і об'єктів освітнього процесу» (Кузьміна, 1980, с.15).

Розглянуті позиції дають можливість сформулювати завдання педагогічної системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, а саме:

1) розробити етапи експериментальної роботи, що відображатимуть динаміку підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг;

2) сформулювати навчальні цілі, що визначатимуть завдання експериментальної роботи на кожному етапі;

3) розробити змістове наповнення кожного етапу системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг;

4) розробити та апробувати авторський курс з подальшим його впровадженням у структуру професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи;

5) розробити систему контрольно-діагностувальних методик, що дадуть змогу з високим ступенем достовірності виміряти стан готовності студентів до надання соціальних послуг.

Розробляючи систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, ми звернулися до методу

моделювання, що являє собою «матеріальне або уявне імітування реально існуючої системи шляхом спеціального конструювання моделей (аналогів), у яких відтворюються принципи організації і функціонування цієї системи» (Фролов, 1961, с. 20). Завдяки моделюванню педагогічний процес стає більш структурованим. Як вважає П. Медоуз, створюючи модель, ми концептуально помічаємо кожен частину спостережуваного комплексу, що передбачає заміщення деяких частин комплексу деякими репрезентаціями або символами.

Головна перевага моделювання – це цілісність подання інформації. Воно ґрунтується на синтетичному підході, завдяки якому виокремлює цілісні системи і досліджує їх функціонування. Сьогодні можна виділити два основні підходи до моделювання педагогічних явищ. Перший підхід заснований на необхідності схематизації і спрощення самого явища, що дає змогу описувати окремі сторони його прояву на строго кількісному рівні і використанні методів багатовимірного статистичного аналізу. Другий підхід – шлях суворого, формального їх опису, заснованого на застосуванні алгоритмічних моделей. У нашому дослідженні ми використовуємо перший підхід (Ковальчук, 2020).

Одним із результатів процесу моделювання є модель. Під моделлю розуміють «таку систему, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт» (Фролов, 1961, с. 22). У трактуванні О. Сороки, «модель є графічно представленою системою підготовки фахівця, яку можна коригувати і вдосконалювати залежно від змін умов і вимог суспільства» (Сорока, 2016, с. 229). У моделі втілюється передова практика, одночасно модель слугує засобом вивчення і вдосконалення цієї практики. Модель перевіряється на досвіді, в результаті цієї перевірки вона уточнюється, і створюються передумови для побудови моделі більш високого порядку (Амосов, 1968). Таким чином, спільною властивістю всіх моделей є їхня здатність відображати дійсність. При цьому модель повинна мати схожість з

оригіналом, бути здатною заміщати його в певних відносинах і відкривати нові властивості оригіналу, нові можливості його вдосконалення.

У педагогіці практично неможливо створити точну статичну модель, оскільки педагогічна діяльність є творчою і передбачає взаємодію між людьми, кожна з яких – індивідуальність, що вимагає особливих підходів і методів впливу (Башкір, 2016). Слід враховувати той факт, що модель ґрунтується на теоретичному аналізі проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в процесі вивчення освітніх компонентів (дисциплін) і виявленні основних принципів і засобів, використання яких відіб'ється на самому процесі реалізації моделі професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності.

Практична цінність моделі залежить від того, наскільки адекватно і повно вона буде відображати основні вимоги, що пред'являються до фахівця з вищою освітою на даному етапі розвитку суспільства.

Розробка структурно-функціональної моделі повинна ґрунтуватися на певних теоретичних положеннях, згідно з якими модель повинна:

- 1) виступати як засіб наукового пізнання і виконувати не тільки функцію констатації, а й функцію прогнозування, взаємопов'язані й взаємозалежні між собою;
- 2) задовольняти вимогам повноти, адекватності й еволюційності, забезпечувати можливість включення досить широкого діапазону змін і доповнень;
- 3) бути достатньо абстрактною, щоб допускати варіювання великим числом змінних, але не настільки абстрактною, щоб виникали сумніви в надійності і практичній користі отриманих результатів;
- 4) відповідати умовам, які обмежують час вирішення завдання;
- 5) орієнтуватися на реалізацію за допомогою існуючих можливостей, тобто бути реалізованою у процесі професійної підготовки;

6) забезпечувати отримання нової корисної інформації про досліджуваний об'єкт (явище, процес) у плані поставленого завдання дослідження;

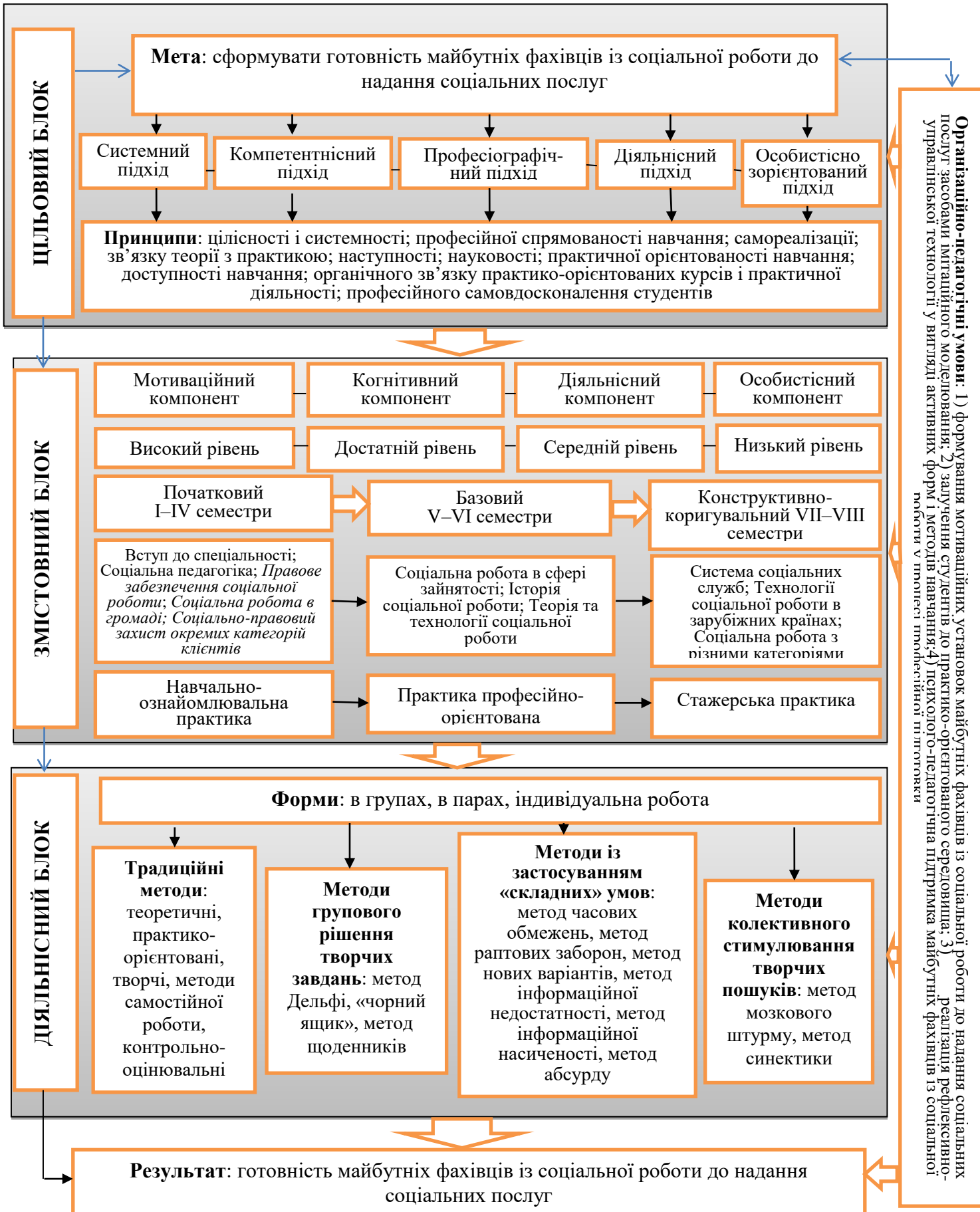
7) будуватися з використанням сталої термінології;

8) передбачати можливість перевірки її істинності, повноти відповідності її досліджуваному педагогічному об'єкту, явищу, процесу (Каропа, 1994).

Розробляючи нашу структурно-функціональну систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, ми виходили з того, що така підготовка буде ефективною в тому випадку, якщо її основні риси будуть максимально відповідати виявленим рисам самого процесу надання соціальних послуг в ТГ.

Особливістю нашої моделі є те, що при її проектуванні ми намагалися врахувати вимоги суспільства і вищої освіти задля формування сучасного фахівця із соціальної роботи, передбачено посилення інтегративності і фундаменталізації, поглиблення диференціації та гуманізації вищої освіти в розвитку професійної компетентності фахівця.

На основі специфіки професійної підготовки фахівців соціальної сфери у ЗВО ми розробили структурно-функціональну модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, що представлена трьома взаємопов'язаними блоками: цільовим, що характеризує цілі і завдання професійної підготовки; змістовим, який розкриває її зміст; діяльнісним, який розглядає форми, методи і технології навчання фахівців із соціальної роботи (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Структурно-функціональна модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Оскільки основною метою нашої роботи є підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, найбільш доцільним нам видається розробка змістовної структурно-функціональної моделі. Об'єкт моделі – організація процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді.

При розробці змісту структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності, ми враховували необхідність реалізації вимог професійної освіти:

- забезпечувати наступність і безперервність у підготовці фахівців із соціальної роботи, коли «досягнення попереднього етапу необхідне для початкового формування нових видів практичної і пізнавальної діяльності, в контексті яких тільки й може сформуватися наступний ступінь» (Венгер, 1970, с. 184–185);
- орієнтувати студентів на динамічний стереотип особистості фахівця із соціальної роботи, підтвержений постійним вдосконаленням його особистісно-функціональних характеристик;
- організувати навчальний процес з використанням традиційних і інноваційних технологій освіти;
- активно залучати студентів на всіх етапах навчання до практичної діяльності.

Розроблена модель виконує освітню і розвивальну функції. Освітня функція підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг полягає в оволодінні системою знань про сутність соціальних послуг, застосування отриманих знань і умінь на практиці. Розвивальна функція визначається тим, що оволодіння знаннями органічно пов'язано з певним рівнем особистісного і професійного розвитку майбутнього фахівця із соціальної роботи, який сприяє формуванню його відносини, мотивів,

цінностей, прагнення до цілеспрямованої професійної діяльності та надання соціальних послуг у громаді.

При розробці моделі ми спиралися на основні загальнонаукові принципи моделювання: принцип системності, комплексності, динамізації, критеріальності, цілеспрямованості, підвищення ступеня ідеальності, повноти частин системи, відтворюваності та ефективності. Так, *принцип системності* є методологічною основою оптимізації, системність, як наявність всіх ознак системи: логіки, процесу, взаємозв'язку всіх його частин, цілісності, вимагає розглядати всі компоненти педагогічної системи та компоненти професійної діяльності фахівця із соціальної роботи в єдності закономірних зв'язків, спиратися на загальну теорію управління динамічними системами.

Принцип комплексності є загальною вимогою запобігання однобічності в моделюванні, плануванні спільної практичної діяльності фахівця із соціальної роботи з об'єктами надання соціальних послуг, у визначенні загальних цілей, завдань, змісту, методів і форм впливу та взаємодії, оцінці результатів, обліку всіх зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на процес надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Принцип динамізації акцентує увагу на тому, що жорсткі системи для підвищення їх ефективності повинні ставати динамічними, тобто переходити до більш гнучкої, швидко мінливої структури і режиму роботи, підлаштовуватися під зміни зовнішнього середовища (Саєнко, 2019). Відповідно до цього принципу нам необхідно розробити таку модель, яка би найбільшою мірою відповідала динаміці суспільного розвитку та сприяла би формуванню готовності фахівців із соціальної роботи надавати соціальні послуги.

Принцип критеріальності зосереджує увагу на необхідності чіткого уявлення, який параметр повинен досягти оптимального значення у відповідності з метою професійної діяльності фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг. Оптимізація починається з вибору

критерію, на підставі якого проводиться оцінка можливих варіантів розвитку процесу і вибір найкращого з них. Попри вимоги логіки, що наполягає, щоб критерій містив лише один показник, у соціальній сфері він завжди виходить комплексним, оскільки не вдається розвести причини та наслідки процесів, що протікають у системі (Бельчева & Ізбаш & Бельчев, 2014).

Принцип цілеспрямованості як конкретизація цілей та завдань професійної діяльності фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді з урахуванням її функціонування. У своїй практичній діяльності фахівець із соціальної роботи трансформує загальні цілі територіальної громади у певні типи завдань відповідно до запитів людей, які потрапили до складних життєвих ситуацій та запитів самої територіальної громади, стану її складових: її матеріальних та трудових ресурсів, внутрішніх нормативів, задоволення потреб клієнтів.

Згідно *принципу підвищення ступеня ідеальності* будь-яка система, розвиваючись, прагне стати більш ефективною та надійною, максимально наблизитися до ідеального стану. Чим повніше використовувати наявні в системі ресурси, тим вона «краще». Досягнення такого стану моделі можливо лише при створенні такої її структури, елементи якої знаходилися б у взаємозв'язку і максимально сприяли досягненню поставленої мети, зокрема, у формуванні готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Принцип повноти частин системи зосереджує увагу на тому, що кожен елемент системи є накопичувачем певної інформації про неї. Чим повніше і якісніше ця інформація, тим більш висока організація даної моделі (Саєнко, 2019). У нашій моделі даний принцип знаходить своє відображення, з одного боку, в її деталізації, диференціації, а, з іншого – в інтегруванні і збільшенні її багатофункціональності.

Принцип відтворюваності передбачає можливість застосування повторення технології в інших однотипних умовах, іншими суб'єктами. Технологічність професійної діяльності прийнято розглядати, як внутрішню

якість системи, яка визначає її можливості та підпорядкована суворій логіці. При проектуванні структурно-функціональної моделі системи підготовки майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг також враховувалася та обставина, що технологія не передбачає непланової варіативності. Легка перебудова, взаємозамінність прийомів, принципів роботи є ознакою відсутності та технологічності, що розуміється як опітмальність способу, алгоритму досягнення конкретної мети; системності як органічного зв'язку технології з конкретною реальною ситуацією – соціальним замовленням, матеріально-технічною базою (Зайченко, 2016).

Принцип ефективності свідчить про наявність позитивних результатів фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді у процесі надання соціальних послуг. Найбільш значущим є поняття «професійної ефективності» фахівця із соціальної роботи, яка досягається: у структурному плані – системністю його професійної діяльності – узгодженістю теоретичних та методичних засад професійної діяльності; узгодженістю з професіограмою; у функціональному плані – моделюванням ситуації безпосереднього надання соціальних послуг; в результативному плані – послідовною динамікою показників за найбільш широким спектром критеріїв, які максимально відображають результат професійної діяльності фахівця із соціальної роботи, де повнота збігу мети з результатом слугує надійним критерієм ефективності його роботи.

Окрім цього, при розробці структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми враховували специфіку соціальної освіти, яка закріплена в принципах професійної підготовки фахівців із соціальної роботи, а саме:

— *принцип особистісно-орієнтованого підходу* (побудови всієї системи освіти, виходячи з поєднання інтересів формування самої особистості фахівця із соціальної роботи; надання можливостей для самоосвіти і саморозвитку в ЗВО);

- *принцип природовідповідності* (опора на об'єктивні закономірності формування особистості; правило орієнтації на соціально-психологічні закономірності та індивідуальні можливості і позитивне в особистості);
- *принцип цілісного підходу до формування особистості фахівця із соціальної роботи* (цілеспрямоване формування готовності до надання соціальних послуг; поєднання формування окремих умінь з цілісним формуванням особистості);
- *принцип зв'язку розвитку з практикою професійної діяльності*.

Таким чином, побудова моделі системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг має здійснюватися на основі використання загальнонаукових принципів моделювання та принципів професійної підготовки фахівців із соціальної роботи.

У процесі розробки моделі системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми спирались на положення, що «система формування професійної підготовки майбутніх фахівців із вищою освітою має будуватися на моделі, яка створюється, виходячи з виробничих цілей і узагальнених завдань діяльності, які повинен виконувати фахівець, умінь і навичок, якими він повинен володіти» (Триус, 2005).

Зупинимось на характеристиці блоків моделі системи. Так, перший блок моделі системи підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг складає цільовий блок, що передбачає проєктування мети, обґрунтування методологічних підходів і принципів.

Мета педагогічної системи – сформувати готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Визначена мета конкретизується такими завданнями:

- 1) сформувати у студентів систему знань про соціальні послуги, їхні види, потенційні можливості;
- 2) сформувати уміння і навички надання соціальних послуг.

Визначальними елементами цільового блоку системи, взаємодія яких впливає на підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання

соціальних послуг, є методологічні підходи – системний, компетентнісний, професіографічний, гуманістичний, діяльнісний і принципи (цілісності і системності; професійної спрямованості навчання; самореалізації; зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання; органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності; професійного самовдосконалення студентів; гуманізації) (п. 4.2).

Розглянемо другий, змістовний блок, представлений компонентами і рівнями сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, етапами підготовки і навчальними дисциплінами. Важливість цього блоку обумовлена тим, що його розробка є суттєвою частиною формульованого етапу експерименту, здійснюваного в ході дослідницької діяльності. Показником ефективності представленої моделі є формування належного рівня професійної готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності.

Відповідно, компоненти (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) та рівні готовності (низький, середній, достатній і високий) складають основу змістовного блоку авторської моделі системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Детальніше вони представлені у п. 5.1.

Визначені нами етапи (початковий, базовий, конструктивно-коригувальний) збігалися з часовими межами навчання студентів (семестрами, навчальними дисциплінами, роками). Виокремлені етапи навчання у ЗВО стали одночасно і логічними ступенями реалізації системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Мета *початкового етапу* системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності – сформулювати інтерес до професії, сформулювати комплекс так званих «базових» знань та умінь, розкрити їхні потенційні можливості ефективного використання у майбутній

професійній діяльності (I–IV семестри). Основними дисциплінами, у процесі вивчення яких формувалися знання та уміння, були «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Основи соціальної роботи», «Соціальна політика», «Правове забезпечення соціальної роботи», «Соціальна робота в громаді», «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів».

Другий етап – базовий, охоплював V–VI семестри навчання. Під час навчання студенти мали змогу практично «опрацювати» комплекс знань і сформувати на їх основі практичні вміння. Основними дисциплінами на цьому етапі були «Соціальна робота в сфері зайнятості», «Історія соціальної роботи», «Теорія та технології соціальної роботи».

Третій етап – конструктивно-коригувальний, охоплює VII–VIII семестри навчання. Він акцентує увагу студентів на активній співпраці громади і закладу вищої освіти у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді. Мета етапу спрямована на систематизацію знань, умінь і навичок, усвідомлення важливості надання соціальних послуг клієнтам у територіальній громаді, які потребують допомоги. Основними дисциплінами є «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах» і «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів». Конструктивно-коригувальний етап є надзвичайно важливим, оскільки він вимагає осмислення студентами особистої відповідальності за надані під час проходження практики послуги та їхні можливі наслідки.

Слід зазначити, що всі етапи системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Результативність одного етапу автоматично підсилює ефективність наступного.

Третім блоком моделі системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності є діяльнісний блок, до якого ми відносимо форми (в групах, в парах, індивідуальна робота), методи – традиційні (теоретичні, практико-орієнтовані, творчі, методи самостійної

роботи, контрольнo-оцінювальні) та активні (дискусійні, ігрові, проблемні, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі), прийоми і засоби (аудіовізуальні, технічні) навчання. Необхідність його виокремлення пояснюється тим, що підбір форм і методів професійної підготовки скеровує освітній процес, мотивує студентів на реалізацію поставлених цілей. При підборі комплексу форм, методів, технологій, прийомів навчання ми стикнулися з їх величезною кількістю і виникла необхідність підібрати їх такими чином, щоб досягнути максимальної ефективності при роботі з клієнтами під час надання різноманітних соціальних послуг.

Формами навчальної взаємодії на заняттях були *робота в групах* (сприяє в рамках різних дисциплін об'єднувати знання і творчий потенціал студентів при розв'язанні ситуацій, пов'язаних із професійною діяльністю); *робота в парах* (в рамках дисциплін пропонується практична робота над вирішенням проблемних завдань); *індивідуальна робота* (робота над матеріалом, аналіз наукових статей, аналіз переглянутого матеріалу фільмів у рамках дисциплін).

На основі аналізу досліджень українських учених (Дичківська, 2004; Дяченко-Богун, 2014; Харченко, 2019), ми виділили три основні групи методів, які ми відносимо до активних: по-перше, *методи із застосуванням «складних» умов*, до яких відносять метод часових обмежень, метод раптових заборон, метод нових варіантів, метод інформаційної недостатності, метод інформаційної насиченості, метод абсурду тощо; по-друге, *методи групового рішення творчих завдань*, основними з яких є метод Делфі, «чорний ящик», метод щоденників тощо; по-третє, *методи колективного стимулювання творчих пошуків*, серед яких ми виділили метод мозкового штурму, метод синектики тощо.

Засоби навчання, як складова частина організації професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеної діяльності, розуміють «як інструмент, за допомогою якого досягається мета» (Ільїн,

2013, с. 95). У діяльнісному блоці розробленої нами моделі засобами навчання є аудіовізуальні та технічні засоби.

Слід зазначити, що у представленій нами моделі аудіовізуальні засоби займають домінуюче місце, оскільки людина за допомогою зору і слуху сприймає близько 80 % всієї інформації, що надходить. У системі професійної освіти ці засоби відіграють важливу роль. Студенти схильні спиратися на образне сприйняття матеріалу, яке виступає як засіб, що сприяє кращому розумінню і запам'ятовуванню інформації, додаючи зорові образи до мовних. Технічні засоби, такі як засоби введення, зберігання та переробки інформації необхідні, як для самостійної роботи студентів, так і для забезпечення ефективності навчального процесу.

Результатом представленої моделі є підвищення рівня професійної готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Таким чином, модель професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг є динамічною педагогічною системою, що сприяє формуванню готовності фахівця із соціальної роботи і складається з основних блоків: цільового, змістовного та діяльнісного, передбачає етапи і рівні сформованості професійної готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг: низький, середній, достатній і високий. Досягнення мети можливо при реалізації комплексу організаційно-педагогічних умов, які будуть представлені в п. 4.3.

4.2. Методологічні підходи й принципи проєктування системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Світовий досвід показує, що на перше місце виходить розуміння професійної освіти як соціального інституту, що створює умови і сприяє розвитку особистості відповідно до індивідуальних потреб, схильностей, прагнень, у тому числі в аспекті професійної діяльності. Це відповідає

тенденціям розвитку ринку як соціального орієнтованого, що стає інструментом вирішення завдань соціального розвитку. При цьому зростає роль людського фактору.

Рішення проблем розвитку професійної освіти спирається на такі тенденції розвитку вітчизняної системи освіти, які склалися в процесі її модернізації і реформування:

- формування ідеології розвитку в єдності суспільства, освіти і особистості;
- перехід до особистісно орієнтованої освіти;
- перехід до різноманіття освітніх програм, що створюють передумови для реального вибору індивідуальних освітніх траєкторій відповідно до запитів і можливостей особистості;
- підвищення автономності освітніх установ, розвиток академічних свобод педагогів і студентів;
- розвиток орієнтації на більш повне використання освітніх можливостей середовища.

Розвиток ринкових відносин у всіх сферах життя суспільства зумовлює необхідність нового підходу до розуміння ролі, змісту та організації освіти в цілому і однієї з найважливіших її ланок – професійної освіти зокрема. Слід зазначити, що проблема підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг вирішується на основі різних методологічних підходів.

Методологія (від грец. *methodos* – шлях дослідження або пізнання, теорія, вчення і *logos* – слово поняття) – «вчення про метод», «теорія методу». Поняття «методологія» має кілька тлумачень. У широкому сенсі воно трактується, як філософська вихідна позиція наукового пізнання, спільна для всіх наукових дисциплін (Шинкарук, 2002). У вузькому сенсі методологія розглядається, як теорія наукового пізнання в конкретній науковій дисципліні (Шапар, 2007). Отже, методологія в загальному

розумінні являє собою вчення про принципи побудови, про основні закономірності розвитку, про форми і методи наукового пізнання.

При цьому важливим є те, що саме вибір методології дослідження обумовлює об'єктивність і достовірність отриманого знання. Крім того, методологія науки характеризує компоненти наукового дослідження, його об'єкта, предмета аналізу, завдань дослідження, сукупності дослідницьких засобів, необхідних для їх вирішення, а також формує уявлення про послідовність дій вченого в процесі вирішення дослідницьких завдань (Кустовська, 2005).

Учені по-різному визначають комплекс підходів у підготовці фахівців із соціальної роботи. Так, досліджуючи професійну підготовку майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти О. Карпенко пропонує здійснювати за допомогою культурно-цивілізаційного, соціокультурного, професіограмного, культурологічного, соціально-педагогічного та технологічного підходів (Карпенко, 2008). Л. Полторак виокремлює особистісно-орієнтований, діяльнісний та системний підходи у процесі професійної підготовки соціальних працівників до використання методів арт-терапії (Полторак, 2014). С. Калаур наголошує на важливості системного, проблемного, праксеологічного, антропологічного, комунікативного, компетентнісного, акмеологічного, середовищного, культурологічного та особистісно орієнтованого підходів у професійній підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності (Калаур, 2018). Досліджуючи особливості неперервної професійної підготовки соціальних працівників до супервізійної діяльності в Канаді, С. Ставкова виділяє аксіологічний, акмеологічний, особистісно-зорієнтований, інтегративний, рефлексивний, культурологічний, компетентнісний підходи (Ставкова, 2018).

Для здійснення підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг найефективнішими, на нашу думку, є такі методологічні підходи, а саме:

- системний підхід, який вказує на необхідність розглядати процес професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг як цілісну систему;
- компетентнісний підхід, що дав змогу розглядати оцінку результатів професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в єдності кількох видів компетентності у відповідному виді діяльності;
- професіографічний підхід, який є інструментом пошуку професіограми фахівця із соціальної роботи, що забезпечує інтеграцію знань, умінь і навичок, здібностей, рольовий спектр, риси та якості, необхідні для ефективного надання соціальних послуг;
- діяльнісний підхід до аналізу, планування та реалізації процесу професійної підготовки майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг;
- гуманістичний підхід, що вимагає враховувати унікальність та самоцінність кожного суб'єкта професійної підготовки.

Розглянемо особливості використання цих підходів у нашому дослідженні. Так, *системний підхід* до професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи, на переконання В. Сластьоніна (Сластенин, 1993), заснований на принципах цілісності, соціальної значущості, самостійності та інформативності. Означений підхід забезпечує міждисциплінарні зв'язки між досліджуваними дисциплінами, що сприяє формуванню основних структурних компонентів особистості майбутнього фахівця із соціальної роботи, впливає на формування мотивації до професійної діяльності, в нашому випадку, до надання соціальних послуг.

Специфіка системного підходу, що сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і виробленні ефективної стратегії їх вивчення, визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину. Відповідно до системного підходу, система не тільки не детермінується

сукупністю його елементів і не зводиться до них, але й навпаки, останні детермінуються цілим і лише в його рамках отримують своє функціональне пояснення і виправдання.

Ключовим поняттям теорії систем і визначальною характеристикою будь-якої системи є її структура. При цьому, поняття «система» і «структура» є нетотожні. Якщо під структурою розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, якісна природа яких не враховується, і головна увага спрямована на їх зв'язки, то під системою – об'єкт в цілому з усіма властивими йому внутрішніми і зовнішніми зв'язками і якостями. Категорії частини і цілого є перехідними поняттями від однієї системи до іншої, їх сполучною ланкою (Качан, 2010).

Найпростішою частиною системи є елемент. Однак система може бути розділена на елементи не відразу, а послідовним розбиттям на підсистеми. Підсистемою називають сукупність взаємопов'язаних елементів системи. Загалом, елемент не може бути описаний поза його функціональними характеристиками: з точки зору системи важливо не те, який склад елемента, а те, що робиться, чому слугує елемент у структурі цілого. У системі, що є органічно цілою, елемент і визначається за його функціями, як мінімальна одиниця, здатна до відносно самостійного здійснення певних функцій. Оскільки подільність будь-якої системи в принципі нескінченна, то елемент – це межа «дроблення» системи з точки зору вирішення конкретного завдання і поставленої мети. Всі елементи системи взаємопов'язані між собою. Виявлення зв'язків дає змогу пізнавати предмети не безпосередньо, а опосередковано, через інші предмети, що знаходяться з ними у зв'язку.

Практична підготовка на основі системного підходу передбачає вивчення майбутніми фахівцями із соціальної роботи нормативно-правової бази, структури, способів функціонування системи державних установ і громадських організацій. Відбір змісту практики проводиться відповідно до мети і завдань практики для конкретного навчального курсу. Всі види

практики забезпечують поступове освоєння майбутніми фахівцями специфіки соціальної роботи (Панов & Руденко, 2019).

Використання системного підходу під час аналізу та моделювання процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг дало змогу виявити суттєві характеристики, ієрархічну структуру, основні компоненти моделі системи та способи зв'язку між ними, здійснити науково обґрунтований прогноз її розвитку. Основні положення, на яких будувалася модель, такі:

- досліджуваний процес може бути представлений сукупністю елементів. У своїй взаємодії вони утворюють єдине ціле, яке може бути розчленовано у певний спосіб, від чого залежатиме межа окремої частини системи;
- модель повинна мати інтегративні властивості. Зміна однієї з частин викликає зміни в інших, а іноді й у всій системі в цілому (так, вдосконалення підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг спричинить зміни у результатах та рівнях готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності);
- модель має внутрішню організацію – структуру, що визначає характер і порядок зв'язків між частинами. Структура забезпечує цілісність моделі, характер та тип її інтегративних зв'язків. У цьому контексті компоненти процесу (мета, зміст, методологічні підходи, принципи, форми та методи) взаємопов'язані та націлені на отримання наміченого результату;
- модель перебуває у постійному розвитку, русі, зміні відносин між частинами, що потребує розгляду динаміки процесу підготовки фахівців із соціальної роботи та формування готовності до надання соціальних послуг та визначення результативності.

Досліджуючи системний підхід, Л. Морська (Морська, 2008, с. 112) акцентувала увагу на таких його положеннях:

- по-перше, необхідність чіткого формулювання мети досліджуваного об'єкту як системи (Кустовська, 2005);
- по-друге, графічне представлення моделі системи за допомогою моделювання та декомпозиції (Кузьміна, 1980);
- дослідження різноманітних умов функціонування системи (Бондар, 2005).

Зазначені вище положення системного підходу були використані нами в дослідженні проблеми підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Це допомогло нам сформулювати мету, визначити етапи та розробити модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у громаді (п. 4.1). У п. 4.2 дисертації на основі третього положення нами виявлені організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності.

Компетентнісний підхід у підготовці фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг передбачає не просту трансляцію знань, умінь і навичок від викладача до студента, а формування у майбутніх випускників професійної компетентності. Підтримуємо дослідників (Плахотнік, 2015; Сідун, 2011) у тому, що компетентнісний підхід є способом досягнення нової якості освіти. Він визначає напрям зміни освітнього процесу, пріоритети, це змістовний ресурс розвитку.

Вважаємо, що компетентний фахівець на відміну від кваліфікованого, не тільки володіє певним рівнем знань, умінь і навичок, але й здатний реалізувати і реалізує їх у професійній діяльності. При цьому, компетентність передбачає наявність у індивіда внутрішньої мотивації до якісного здійснення своєї професійної діяльності, наявність професійних цінностей і ціннісне відношення до своєї професії. Компетентний фахівець здатний виходити за рамки своєї професії, він володіє творчим потенціалом саморозвитку.

В основі компетентнісного підходу – культура самовизначення, що передбачає здатність і готовність до самореалізації та саморозвитку. Розвиваючись у професійному плані, такий фахівець створює щось нове, він несе відповідальність за прийняте рішення, визначає цілі, спираючись на власні ціннісні орієнтації та задані зовні. Він є індивідуальністю, що володіє здатністю усвідомлювати і рефлексувати власні цінності, зіставляти, оцінювати себе, свої дії, проєктувати майбутнє.

Суть освітнього процесу в умовах компетентнісного підходу – створення ситуацій і підтримка дій, які можуть призвести до формування тієї чи іншої компетенції. При цьому ситуація повинна бути життєво важливою для індивіда, бути невизначеною, мати можливість вибору, бути резонансною для соціального досвіду студента.

Спираючись на напрацювання І. Зимньої (Зимняя, 2003), ми виділили три групи компетентностей фахівця із соціальної роботи, а саме компетентності, що відносяться:

1) до самого себе як особистості, суб'єкта життєдіяльності (комунікативна компетентність, психологічна компетентність, здоров'язберезувальна компетентність,);

2) до взаємодії людини з іншими людьми (управлінська компетентність, соціально-правова компетентність);

3) до діяльності людини в усіх її типах і формах (діагностувальна компетентність, прогностична компетентність, соціальна компетентність).

Мета професійної освіти полягає не тільки в тому, щоб навчити людину щось робити, отримати професійну кваліфікацію, але й у тому, щоб дати їй можливість справлятися з різними життєвими і професійними ситуаціями. Вітчизняна система освіти, на відміну від західної, орієнтованої на академічні норми оцінки, завжди була компетентнісною, тобто орієнтованою на сферу професійної діяльності. Завданням української системи освіти була підготовка фахівців для «масового» виробництва у стабільних умовах.

Сьогодні ситуація кардинально змінилася і це пов'язано з появою нових форм, методів, інноваційних технологій навчання. Суспільство вимагає нового фахівця, здатного виявляти активність в постійно мінливих умовах. Саме тому компетентнісний підхід сьогодні є надзвичайно актуальним у підготовці фахівців, оскільки він охоплює поряд з конкретними знаннями, уміннями і навичками такі категорії, як здібності, готовність до пізнання, соціальні навички тощо.

Компетентнісний підхід характеризується особистісним і діяльнісним аспектами, тобто він володіє практичною, прагматичною і гуманістичною спрямованістю. Про практичну складову компетентнісного підходу згадувалося на Симпозіумі Ради Європи, де наголошували, що для результатів освіти важливо знати не тільки що, але і як робити (Зимня, 2003). Разом з тим звертає на себе увагу основна спрямованість компетентного підходу в освіті, яка посилює особистісний аспект, що проявляється у забезпеченні розвитку особистісних складових.

Аналізуючи можливості компетентнісного підходу в професійній підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи, акцентуємо увагу на тому, що він дає змогу:

- максимально «наблизити» процес професійної підготовки до потреб сучасного суспільства та вимог професії;
- інтегрувати традиційне розуміння «оволодіння професією», як комплексом знань, умінь і навичок, що фіксуються стандартом вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, і підходом, який передбачає формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у громаді;
- визначити базову для даного рівня професійної освіти мету, яка акцентована на формування певного рівня готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг;

- озброїти випускника інструментами інтелектуальної роботи, що стимулюють його подальшу професійну освіту (самоосвіту);
- забезпечити діяльнісну основу освітнього процесу.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає широке застосування в навчальному процесі активних та інтерактивних форм проведення занять (ділові і рольові ігри, аналіз конкретних ситуацій, тренінги) в поєднанні з позааудиторною роботою для формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Наближення досліджуваного матеріалу до конкретної практичної чи професійної діяльності значно посилює мотивацію до навчання та підвищує частку особистої участі студента в навчанні. В нашому дослідженні ми використовуємо активні методи навчання: проблемні лекції, проблемні семінари, тематичні дискусії, мозкову атаку тощо. Використання таких методів розвиває важливі інтелектуальні якості людини, що забезпечують її активність у подальшому постійному оволодінні новими професійними знаннями та вміннями.

Слід зазначити, що компетентнісний підхід дає змогу: по-перше, покласти в основу стратегію підвищення гнучкості на користь розширення можливості працевлаштування; по-друге, перейти у професійній освіті від «відтворення знань» до їх застосування на практиці; по-третє, пред'являти міждисциплінарно-інтегровані вимоги до результату освітнього процесу; по-четверте, пов'язувати цілі з практичними ситуаціями; по-п'яте, орієнтувати діяльність на нескінченну різноманітність професійних і життєвих ситуацій (Глушко, 2021).

Л. Морська наголошує, що педагогічна система передбачає формування та розвиток не лише комплексу знань і умінь, а й необхідного рівня ключових компетенцій для забезпечення вільної, ефективної участі індивіда у розвитку власної особистості. Окрім цього, вчена підкреслює, що компетентність передбачає наявність в індивіда внутрішньої мотивації до якісного здійснення своєї професійної діяльності та ставлення до своєї

професії як до цінності. Відповідно, компетентний фахівець може виходити за межі предмету своєї професії, оскільки він володіє творчим потенціалом саморозвитку (Морська, 2008, с. 115–116).

Ми враховували зазначені вище положення при розробці професіограми фахівця із соціальної роботи, підготовленого до надання соціальних послуг (п. 3.2). Серед компонентів професіограми ми визначили комплекс компетентностей (діагностувальна, прогностична, комунікативна, психологічна, управлінська, здоров'язбережувальна, соціально-правова, соціальна), необхідних фахівцю із соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Організація процесу формування готовності до професійної діяльності передбачає вивчення діяльності підготовлених фахівців, прогнозування розвитку даної професії в умовах сучасного середовища, розробку моделі фахівця (загальної, для конкретного професійного напрямку, спеціальності), проектування на її основі оптимального процесу професійної підготовки.

Професійна модель – це система знань, переконань, умінь, навичок, професійно-значущих якостей, що забезпечують можливість успішної роботи фахівця. Зміст цієї системи визначається вимогами суспільства і професії. Окрім цього, модель фахівця не стільки відображає емпірично вимірювані якості і характеристики, скільки є еталоном, до якого необхідно прагнути в результаті професійної підготовки.

Для побудови моделі фахівця широко використовують саме *професіографічний підхід*. На думку А. Беляєвої, професіографія є системою вивчення комплексного характеру системного об'єкту. Дослідниця визначає професіограму, як документ, в якому досить повно описано широке коло особливостей спеціальності або професії (соціально-економічних, виробничо-технічних, психологічних, медико-гігієнічних тощо) і сформульовані її вимоги до людини (Беляєва, 1996). В цілому, методологія професіографічного підходу розглядається, як основа побудови професійно-кваліфікаційної моделі діяльності фахівця. Підтримуємо О. Сороку в тому,

що «професіографічний підхід означає підготовку майбутнього фахівця до професії через її детальне дослідження, ознайомлення з професіограмою» (Сорока, 2016, с. 206).

Професіограму трактують, по-перше, як складові компоненти ієрархічної моделі випускника багаторівневого комплексу, по-друге, як систему, що містить підсистеми: інваріантну, де відображаються зміст і структура професійної діяльності в професійній галузі, вимоги до професійних і особистісних якостей людини, і варіативну, що містить професійно-кваліфікаційну характеристику діяльності випускника конкретної професії, спеціальності відповідно до рівня професійної освіти (Вайнтрауб & Романова & Мося & Білоконь та ін., 2015). Окрім цього, професіограму розглядають, як узагальнену інваріантну модель успішного фахівця в певній галузі, при цьому враховують варіанти виконання професійної діяльності на «середньому» рівні, тому професіограма є такою собі гнучкою матрицею розвитку фахівця, в тому числі за модулем задоволеності працею (Дубасенюк, 2019).

Складовими професіограми є психограма і трудограма. Професіограма – це науково обґрунтовані норми і вимоги професії до видів професійної діяльності і якостей особистості фахівця, які дають змогу йому ефективно виконувати вимоги професії, отримувати необхідний для суспільства продукт і в той же час створюють умови для розвитку особистості самого працівника» (Бажан & Білодід & Гуржій & Жмудський & Кавецький та ін., 1967).

Задоволеність працею передбачає комплексний розгляд професії. По-перше, професія є спільнотою людей, які займаються близькими проблемами і ведуть приблизно однаковий спосіб життя. По-друге, професія як галузь докладання зусиль пов'язана з виділенням і уточненням самого об'єкта і предмета професійної діяльності. По-третє, професія, як діяльність і сфера прояву особистості, оскільки професійна діяльність не просто дає змогу створити продукт, або надати послугу, окрім цього вона дає змогу людині реалізувати свій творчий потенціал і створює умови для розвитку цього

потенціалу. По-четверте, професія – це система, що розвивається в історичному контексті (Щербакова, 2014).

Природно, сама професія змінюється в залежності від зміни культурно-історичного контексту і, на жаль, можливі ситуації, коли початковий сенс професії може суттєво перекинутися. По-п'яте, професія як реальність, творчо формована самим суб'єктом праці. Це означає, що навіть культурно-історична епоха не є тотально домінуючою; багато чого залежить від конкретних людей. Саме вони повинні самі визначати місце життя без професії в суспільній системі, а не просто виконувати роботу за інструкцією.

Задоволеність працею у людини взаємопов'язана, скоріше за все, з третьою і п'ятою сторонами трудової діяльності, так як людина, сама формує свій творчий потенціал у процесі професійної діяльності і може його розвивати.

При розробці концепції професійної діяльності та професіоналізму, психологи виявляють психологічні критерії, рівні, етапи, ступені розвитку суб'єкта праці і його прагнення до професіоналізму, описують види професійної компетентності, виявляють задачно-особистісний підхід до створення професіограми і формують індивідуальну професійну психологічну діагностичну карту (Кокун, 2012).

Психограма характеризує психологічні якості, бажані для ефективного виконання професійної діяльності, спілкування, для професійного зростання, подолання екстремальних ситуацій у праці. Задоволеність працею при цьому визначається ціннісними орієнтаціями і потребою сферою професійної діяльності в конкретній організації (Дубасенюк, 2019).

В цілому модель фахівця може включати такі компоненти:

- професіограму як опис психологічних норм і вимог до діяльності та особистості фахівця;
- професійно-посадові вимоги – опис конкретного змісту діяльності фахівця, що визначає, що і як він повинен робити при вирішенні професійних завдань в умовах конкретної посади.

Слід враховувати той факт, що професійно-посадові вимоги містить перерахування мінімуму професійних умінь, якими повинен володіти фахівець для забезпечення необхідного рівня професійної діяльності. Кваліфікаційний профіль передбачає поєднання необхідних видів професійної діяльності і ступеня їх кваліфікації, кваліфікаційні розряди для оплати. Описана структура моделі фахівця є однією з можливих, різні дослідники будують різні її варіанти (Кокун, 2012).

У сучасній професіографії існує поняття «системна професіограма», у якому уточнено і структуровано комплекс вимог до майбутнього фахівця, представлених за певною схемою. У рамках цього підходу ми розробили професіограму фахівця з соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг у громаді, що дає змогу проілюструвати комплекс компетентностей, функціонально-рольовий спектр, цінності, обов'язки, комплекс знань, умінь і навичок, професійно значущі й особистісні характеристики, необхідні фахівцю з соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у ТГ (п. 3.2).

Професіографування необхідно здійснювати на основі принципу цілеспрямованого вивчення професійної діяльності, як основного принципу вирішення різноманітних практичних завдань (профконсультування, профвідбор, профнавчання, профадаптація тощо). Суть цього принципу полягає в тому, що психологічне забезпечення розв'язання будь-якої практичної задачі вимагає специфічної організації професіографічного дослідження, тобто використання різних програм, схем і методів в кожному конкретному випадку; глибини, детальності і широти вивчення різних характеристик як робочого місця, так і суб'єкта праці.

Відповідно, наступним важливим для нашого дослідження є *діяльнісний підхід*. Динамізм професіоналізму визначається сформованістю ставлення до діяльності, самою діяльністю. Поза діяльністю не можна говорити про професіоналізм майбутнього фахівця. Студентам необхідно оволодіти різноманітними видами діяльності, і чим більше напрямів вона

містить, тим вільніше вони визначаються в різних професійних ситуаціях. Особливе значення для формування у майбутніх фахівців із соціальної роботи готовності до надання соціальних послуг відіграє творчий характер його діяльності.

Рівень протікання технологічного процесу професійної підготовки визначається не окремими ізольованими діями, а системою діяльності. В міру оволодіння системою діяльності, в процесі теоретичного і практичного навчання, студенти засвоюють провідні закономірності здійснення надання соціальних послуг. Спираючись на теорію діяльності О. Леонтьєва (Леонтьєв, 2004), ми розглядаємо діяльність, як процес активної взаємодії людини з середовищем, у якому вона прагне досягти свідомо поставленої мети, задовольнити певні потреби.

Діяльнісний підхід передбачає необхідність організовувати навчальний процес із опорою на всебічне врахування майбутньої професійної діяльності випускника. Цей процес відбувається в формі співдружності, спільної діяльності викладача і студента. Окрім цього, діяльнісний підхід дає змогу виділити адекватну одиницю. Дія, як одиниця аналізу, зберігає специфіку більш складного утворення – діяльності.

Сьогодні діяльнісний підхід в умовах гуманізації освітньої сфери, є по суті одним із провідних методологічних підстав в науково-педагогічних дослідженнях. Виступаючи як форма буття і спосіб існування людини, діяльність забезпечує створення матеріальних умов життя людини, стає чинником розвитку її духовного світу, формою і умовою реалізації її культурних потреб, є сферою реалізації особистісного потенціалу, досягнення життєвих цілей, успіхів, створює умови для самореалізації людини в системі суспільних відносин, є джерелом і критерієм наукового пізнання, самопізнання і саморозвитку, забезпечує пізнання і перетворення навколишнього світу.

Педагогічне значення діяльнісного підходу аргументовано показав у своїх роботах О. Леонтьєв. Вчений наголошував, що для оволодіння

досягненнями людської культури кожне нове покоління повинно здійснити діяльність, аналогічну (хоча і не тотожну) тієї, яка стоїть за цими досягненнями» (Леонтьев, 2004).

Діяльнісний підхід став методологічною основою багатьох технологій навчання, розроблених у 1980–1990-х рр., таких, як проблемне навчання, розвивальне навчання, диференційоване навчання, концентроване навчання, модульне навчання, дидактична гра, активне (контекстне) навчання тощо. Спільним для всіх названих технологій є те, що вони роблять акцент не стільки на освоєнні студентами абстрактних знань, скільки на оволодінні при цьому орієнтовними основами діяльності, в першу чергу навчальної, через яку освоюються і всі інші види діяльності (Васянович, 2013). Однак орієнтація освіти на розвиток особистості учня з усією очевидністю виявляє обмеженість такого застосування діяльнісного підходу.

Положення системного підходу були використані нами для опису змістовної характеристики професійної діяльності фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг (п. 3.1). Реалізуючи діяльнісний підхід, ми орієнтовані на усвідомленість самовизначення студентів в умовах вивчення навчальних дисциплін і вибору занять для професійного зростання з відчуттям почуття успіху і впевненості в собі і власній діяльності.

Особистісно зорієнтований підхід ґрунтується на гуманістичному розумінні поведінки і сутності людини, запропонованому американськими психологами-гуманістами К. Роджерсом і А. Маслоу. Його сутність у психолого-педагогічній науці розкривається через поняття «особистість». З позиції гуманістичної психології, саме прийняття і розуміння особистості такою, яка вона є, прийняття її свободи, потреби самореалізовуватися, самостійно діяти становить основу гуманістичної психології (Михайлюк, 2007). Особистісно орієнтований підхід у педагогіці висуває ідею особистісного зростання як пріоритетну мету. Постійний особистісний ріст є умовою успішної професійної самореалізації молодого фахівця.

Результатом особистісно орієнтованої спрямованості професійної діяльності фахівця із соціальної роботи можна вважати становлення людини, здатної до співпереживання, готової до вільного гуманістично орієнтованого вибору і індивідуального інтелектуального зусилля, яка поважає себе й інших, незалежна в судженнях і готова зрозуміти іншу думку.

Соціальна робота є професійною діяльністю, в якій людину в усіх проявах свого буття розглядають, як найвищу цінність, а місія соціальної роботи є надзвичайно гуманістичною, людяною, оскільки вона покликана захищати, обслуговувати, забезпечувати, підтримувати людину. Окрім цього, соціальна робота в суспільстві є особливим видом соціальної діяльності, спрямованої на формування та реалізацію гуманістичних цінностей та ідеалів, у результаті якої відбувається перетворення соціальної дійсності і створення можливостей досягнення гуманістичного ідеалу і благополуччя особистості та суспільства.

Місією соціальної роботи в загально-цивілізаційному значенні є гармонізація особистісних і суспільних відносин через надання допомоги окремим індивідам, групам, які перебувають у важкій ситуації життєдіяльності. Соціальний працівник допомагає людям і суспільству звільнитися від негативних явищ – недосконалості суспільних відносин, поведінкових стереотипів, негативних установок, агресії, соціальної напруженості, страхів тощо. Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, фахівець із соціальної роботи піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійний і особистісний потенціал, щоб впливати на зростання самосвідомості конкретної особистості, спільноти, нації, суспільства і людства (Савицький, 2007; Сидорук, 2021).

Гуманізувати професійну діяльність майбутніх фахівців із соціальної роботи означає, по-перше, акцентувати увагу в підготовці на науки про людину і суспільство, по-друге, включати завдання формування не тільки

професійних умінь, а й духовного світу майбутнього професіонала, визначення моральних якостей.

Гуманізація освіти розуміється як процес створення умов для персоніфікованого присвоєння студентом елементів культури; це визнання цінності конкретної людини, створення умов, спрямованих на розкриття та розвиток здібностей кожного студента, його самореалізацію; це реалізація в процесі освіти моральних цінностей, поваги до особистості студента на рівні прийняття його особистісних цілей, інтересів, потреб; це соціальний процес, що передбачає вирішення широкого спектру моральних проблем студентів.

Професійна діяльність фахівця із соціальної роботи базується на гуманістичних цілях і принципах. Йдеться про врахування особливостей людини і її потенційних можливостей, усвідомлення цінності життя, людського роду, унікальності земної цивілізації, розвиток вільної, відповідальної особистості з високим рівнем духовності. Провідним для нього повинен стати особистісно орієнтований підхід до організації цілісної взаємодії з клієнтом, ефективність якого визначають такі якості соціального працівника, як здатність вести діалог з усіма суб'єктами соціальної діяльності, розуміння всіх представників мікросоціуму, опора на механізми внутрішньої детермінації поведінки і діяльності клієнта.

Особистісно орієнтована спрямованість соціальної роботи висуває високі вимоги до професійних якостей фахівців, які є визначальним фактором успішності та ефективності їхньої професійної діяльності. Совість, милосердя, чесність, уважність, спостережливість, тактовність, доброта, витримка, любов до людей, терпимість, комунікабельність, оптимізм – всі ці якості визначають моральне обличчя фахівця із соціальної роботи (Сабат, 2019).

При цьому варто враховувати той факт, що роль особистісно-моральних якостей фахівця із соціальної роботи надзвичайно велика у його професійній діяльності. Духовні цінності суспільства та професії впливають на формування і розвиток моральних якостей фахівця. У той же час

практичний прояв високої моральності фахівців із соціальної роботи позитивно впливає на моральний клімат суспільства, сприяє підвищенню рівня суспільної моралі. Моральний потенціал його особистості набуває суспільної значущості, стає умовою розвитку як виробничих, так і соціальних відносин.

Зазначені положення були використані нами при розробці професіограми фахівця із соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг. Одним із складових компонентів професіограми є професійно-етичні цінності (п. 3.2).

Основна мета розробленої нами системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг реалізується через методологічні підходи та принципи навчання. Особливе значення для нашого дослідження становить розгляд принципів, що лежать в основі освітньої діяльності, як фактору професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи і вимог до організації навчально-пізнавальної діяльності.

Важливим для нашого дослідження є висновки Н. Астаф'євої, яка переконує, що принципи фокусують у собі зв'язок закону (закономірності) і мети, як на рівні теорії, так і практики. Ґрунтуючись на цьому положенні, принципи можна розглядати як способи взаємодії цілей і засобів їх досягнення (Астаф'єва, 1997). Таким чином, реалізація принципів навчання та організації навчального процесу формує системність багатьох дидактичних явищ, забезпечуючи необхідний взаємозв'язок усіх компонентів змісту навчання, їх єдність і цілісність.

Поділяючи позицію О. Башкір, ми розуміємо принципи, як основні ідеї, дотримання яких допомагає найкращим чином досягнути поставлених цілей (Башкір, 2016). Для досягнення спільної мети нами реалізуються такі загальні принципи: принцип цілісності і системності; принцип професійної спрямованості навчання зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання. Розглянемо їх детальніше.

Принцип цілісності і системності передбачає формування в студентів системно-цілісного бачення сутності розв'язуваних навчально-професійних завдань, що реалізується через вироблення загальних підходів до організації процесу професійної підготовки, формування єдиної педагогічної системи багаторівневої професійної підготовки.

Принцип професійної спрямованості навчання передбачає адаптацію студентів до професійного середовища і формування готовності до надання соціальних послуг за допомогою організації практико-орієнтованого середовища.

Принцип самореалізації передбачає створення умов для вибору і формування індивідуальних освітніх траєкторій у процесі професійної підготовки, формування мотивації професійного самовдосконалення, що реалізовується на основі принципу самостійності і свідомості.

Принцип зв'язку теорії з практикою вимагає гармонійного поєднання наукових знань з практикою повсякденного життя. Реалізується він шляхом створення умов для переходу в процесі навчання від конкретно-практичного мислення до абстрактно-теоретичного і навпаки, застосування отриманих знань на практиці. Загальновідомо, що практика сприяє виробленню практичних умінь і навичок, отримання досвіду професійної діяльності. Проблема освоєння професійних умінь, набуття практичного досвіду надання соціальних послуг може бути вирішена за рахунок різних видів практик.

Принцип наступності, що є складним і багатогранним процесом, який проявляється по-різному в різних умовах і має свою специфіку. Найбільш часто наступність трактують як опору на пройдене або зв'язок між окремими освітніми етапами. Наступність є одним із принципів будь-якої системи. Йдеться про таку послідовність освітньо-виховної роботи, де в кожному наступному етапі триває закріплення, розширення, ускладнення і поглиблення тих знань, умінь і навичок, які склали зміст навчальної діяльності на попередньому етапі (Ризванюк, 2014).

Окрім цього, варто враховувати той факт, що реалізація принципу наступності дає змогу надати навчально-виховному процесу динамічного, перспективного характеру, взаємно активізувати діяльність викладача і студента, що, у свою чергу, виключає дублювання, паралелізм і забезпечує взаємозв'язок у змісті, формах, методах, прийомах вивчення матеріалу всіх етапів, ступенів навчання (Корнят, 2018).

У контексті нашого дослідження цілком обґрунтовано визначаємо наступність на рівні розробленої системи, як цілого, на рівні підсистеми, як ланки цієї системи і на рівні елементів підсистеми. Як правило, виділяють два основних напрями реалізації наступності – через зміст навчального матеріалу і методи його вивчення.

Розглядаючи наступність як дидактичний принцип, в основі якого – закономірності про загальний зв'язок і безперервний розвиток особистості, розумітимемо цю категорію, як основне вихідне положення, характерними ознаками якого є: поступовість і узгодженість навчання на різних етапах навчального процесу, що дає можливість зберегти досягнутий рівень навченості особистості, як результат попереднього етапу, і забезпечити можливість його розвитку. Таким чином, реалізація принципу наступності багато в чому визначає повноту професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Реалізація *принципу науковості* розглядається нами не тільки як вимога організації освітнього процесу у ЗВО на науковій основі. Цей принцип визначає необхідність побудови процесу професійної підготовки фахівців із соціальної роботи в тісному зв'язку з науково-дослідницькою діяльністю. Цей досвід підготовки соціальних працівників позитивно зарекомендував себе в перші роки ХХ століття. Студент в обов'язковому порядку засвоює знання, які, на жаль, до моменту закінчення ЗВО часто втрачають свою актуальність, при цьому нові дослідження залишаються за рамками освітніх програм.

Принцип практичної орієнтованості навчання забезпечує включення випускника в сферу професійної діяльності на основі відповідного досвіду, отриманого у ЗВО. На жаль, сучасний підхід до практичної підготовки студентів не дає реалізувати це положення. Справа тут не тільки в обмеженому обсязі практичної діяльності (10 % від усього навчального часу за фахом «Фахівець із соціальної роботи»). Практична робота студентів повинна вестися за обраною спеціальністю на протязі всіх років навчання. Реалізація цього положення може бути здійснена за рахунок збільшення кредитів на практичну підготовку, починаючи з першого курсу.

Принцип доступності навчання визначається необхідністю організації навчання в різних формах з використанням різноманітних методів, технологій і засобів навчання. Цей принцип реалізується через роботу ЗВО в режимі відкритого університету, через широке впровадження різних форм дистанційного навчання, неформальної освіти.

Принцип органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності передбачає активне використання на практиці знань, отриманих у ході вивчення практико-орієнтованих дисциплін. Одночасно з цим передбачається осмислення майбутніми фахівцями із соціальної роботи їх значущості для успішної професійної діяльності, формування ціннісного ставлення до системи професійних знань. У процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників можливо як випереджальне вивчення спеціальних дисциплін, а потім апробування їх на практиці, так «із запізненням», коли відбувається підкріплення емпіричного досвіду. Реалізація цього принципу вимагає інтегрованого підходу до розробки змісту завдань практики, які повинні бути такими, щоб їх виконання вимагало підкріплення та поглиблення знань студентів з практико-орієнтованих дисциплін.

Принцип професійного самовдосконалення студентів реалізується в послідовній роботі майбутнього фахівця із соціальної роботи над собою, над своєю готовністю до надання соціальних послуг у громаді.

Значущі для нашого дослідження принципи використовують для побудови навчального процесу, відбору його змісту, форм, методів, технологій і зв'язку між ними.

4.3. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Підготовка фахівця до виконання будь-яких соціальних і професійних функцій неможлива без орієнтації на його власні цінності, життєві цілі, інтереси і мотиви. Відповідно для розвитку професійних мотивів і цінностей, професійно-важливих якостей необхідно в навчальному процесі створити оптимальні організаційно-педагогічні умови для задоволення професійних інтересів і потреб, здібностей, що допомагатимуть фахівцям із соціальної роботи надавати соціальні послуги.

Саме поняття «умова» трактується в різних джерелах по-різному. Так, «умова» – це все те, від чого залежить щось інше (Дубасенюк, 2014). У більш концептуальному сенсі умова є середовищем, обстановкою, в якій відбувається щось і без якої, не можуть існувати предмети і явища (Єжова, 2014). Умову розуміють, як обстановку (середовище, обставина), в якій відбувається що-небудь, або, як фактори, що впливають на методи, вони варіативні, взаємодіючи з методом, впливають на його відносну ефективність, ними не можна маніпулювати (Пономаренко, 2020).

Під організаційними умовами розуміють сукупність взаємопов'язаних передумов, що забезпечують цілеспрямоване управління освітнім процесом професійної підготовки. Система організаційних умов спрямована на планування, організацію, координацію, регулювання і контроль за освітнім процесом.

Специфічною рисою «педагогічних умов» є те, що вони містять елементи всіх складових процесу навчання: мету, зміст, форми, методи, засоби. Педагогічні умови – це обставини процесу навчання, які є

результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання для досягнення певних дидактичних цілей (Хриков, 2011).

Педагоги переконують, що дидактичні умови в комплексі визначають формування продуктів дидактичного процесу (Волкова, 2007). До них відносять чотири генеральних умови (фактори): навчальний матеріал; організаційно-педагогічний вплив; здатність до навчання студентів; час. Грунтуючись на цій класифікації, вважаємо, що для об'єктивного аналізу успішності процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг необхідно враховувати вплив всіх причин (умов) професійної підготовки фахівців із соціальної роботи.

У результаті аналізу наукової літератури щодо методологічних підходів (Зимняя, 2003; Кустовська, 2005), змісту професіограми (Калаур, 2018; Синявський, 2013; Сорока, 2016) виокремлено організаційно-педагогічні умови, реалізація яких може позитивно вплинути на процес підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, а саме:

- 1) *формування мотиваційних установок майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг засобами імітаційного моделювання;*
- 2) *залучення студентів до практико-орієнтованого середовища;*
- 3) *реалізація рефлексивно-управлінської технології у вигляді активних форм і методів навчання;*
- 4) *психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі професійної підготовки.*

Розглянемо їх детальніше. Так, першою організаційно-педагогічною умовою ми визначили «*формування мотиваційних установок майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг засобами імітаційного моделювання*». Виокремлення цієї умови пов'язано з тим, що саме установки та механізми їхнього впливу на свідомість людини мають

вирішальне значення для процесу мотивації суб'єкта до різного роду діяльності, зокрема мотивації майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Цікавим у контексті нашого дослідження є визначення складових смислових систем, а саме: 1) змістоутворювальні мотиви, які спонукають людину до діяльності (мотиви трудової діяльності, мотиви вибору професії і мотиви вибору місця роботи); 2) установки, що виражають особистісний сенс; 3) діяльність, що регулюється смисловими установками. Сенс професійної діяльності відображає відношення особистості до професії, заради освоєння якої розгортається її активність, і вміщує професійні знання, уміння, навички, соціально-професійні норми, цінності та ідеали (Субашкевич, 2016).

Вчені по-різному розуміють термін «установка», а саме:

- основна, первинна реакція на дію ситуації, в якій людині доводиться ставити та вирішувати завдання; неусвідомлюваний особистістю стан готовності до діяльності або поведінки (Максименко & Максименко & Папуча, 2007; Узнадзе, 2001);
- модифікація цілісного індивіда, що визначається об'єктивними (зовнішніми – конкретна ситуація) і суб'єктивними (внутрішніми – актуальна потреба, минулий досвід, особливості цього індивіда) чинниками, відображає теперішнє, минуле, майбутнє (Скворчевська, 2011);
- соціальна установка є продуктом попереднього досвіду, що виконує регулятивні функції в поведінці суб'єкта (Бабаян, 2017);
- фундаментальний системоутворювальний початок людської психіки, що забезпечує можливість її функціонування в усьому різноманітті та унікальності (Ставицька & Отич, 2018).

На думку Д. Узнадзе, для виникнення установки у людини потрібно наявність актуальної потреби у суб'єкта і ситуації її задоволення. Ці умови сприятимуть виникненню у людини установки до активності. Виділяють три

рівні регуляції діяльності людини: 1) смислові установки, коли їх предметом стає мотивація діяльності; 2) цільові установки – усвідомлення продукту, який має бути створений внаслідок діяльності; 3) операційні установки – здатність здійснювати регуляцію діяльності відповідно до умов її виконання (Узнадзе, 2001).

Підтримуємо Є. Скворчевську в тому, що саме в процесі мотивації, який пронизує усю поведінку особистості, відбувається виникнення та подальша трансформація установки, дія якої забезпечує доцільність поведінки (Скворчевська, 2011).

Моделювання передбачає процес побудови, вивчення і застосування моделей. Головна особливість моделювання полягає в тому, що це метод опосередкованого пізнання за допомогою спеціально створюваних об'єктів-заступників. Моделювання акцентовано на перенесенні дослідницької діяльності з об'єкта дослідження на інший об'єкт, який виступає в ролі заступника досліджуваного об'єкта (Акопов, 2018).

Імітаційне моделювання розглядають, як процес конструювання моделі реальної системи і постановки експериментів на цій моделі, щоб зрозуміти поведінку системи, або оцінити різні стратегії, що забезпечують її функціонування (Томашевський, 2005). У своєму дослідженні ми розуміємо імітаційне моделювання як освітню технологію, що є цілісною дидактичною системою, яка дає змогу найбільш ефективно з гарантованою якістю вирішувати педагогічні завдання, передбачати результати, забезпечувати сприятливі умови для розвитку особистості.

У процесі професійної підготовки технологія імітаційного моделювання спрямована на освоєння студентами професійно орієнтованої діяльності на різних моделях з подальшою можливістю відтворення цієї діяльності в реальних умовах. Одна з головних переваг технології імітаційного моделювання криється в поєднанні імітаційної моделі (моделювання найважливіших ознак реальності) з рисами ігрової діяльності (правила, гравці, ролі, емоції). Студент виконує дії, які можуть мати місце в

його професійній діяльності, але в ігровій ситуації пропонують модель дійсності, а не реальну дійсність, хоча в ході вирішення конкретних завдань моделюються міжособистісні відносини і відбувається обмін цінностями (Гутиряк & Павлішак, 2018).

Технологію імітаційного моделювання розуміють, як використання готової моделі аналізованої системи або її проєктування, рольову взаємодію в умовах рішення професійно орієнтованих (навчальних і практичних) задач, спрямованих на розвиток студентів у процесі навчання з подальшою можливістю відтворення цієї діяльності в реальних умовах (Заїка, 2019).

Вважаємо, що імітаційні ситуації мають відрізнятися яскраво вираженою професійною спрямованістю. В якості конкретних методів імітаційного моделювання в системі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми визначили імітаційні ситуації, імітаційні вправи, ділові ігри, професійно орієнтований проєкт. Імітаційні ситуації, як різновид практичних завдань, допомагають відтворити реальні професійні фрагменти професійної діяльності. У процесі навчання студентів ми пропонували їм для аналізу імітаційні ситуації, змістом яких є професійно орієнтовані завдання, наближені до реальної професійної ситуації, взаємопов'язані з психологічними, соціальними та іншими проблемами клієнтів (додаток В). При аналізі імітаційної ситуації у студентів розвивається аналітичне мислення, що пов'язано з виділенням варіантів правильних і помилкових рішень, умінням встановлювати ділові і професійні контакти, усувати конфлікти, здійснювати системний підхід до вирішення проблем. Імітаційні ситуації створювалися з урахуванням мотивації студентів в процесі вивчення проблем, що мають професійну спрямованість.

Імітаційна вправа передбачає дії з конкретними інструкціями, що дають змогу досягати мети (виробити практичні вміння з надання соціальних послуг, закріпити отримані знання на практиці). Прикладом імітаційної вправи може слугувати складання плану підготовки до конкретного виду професійної діяльності. Метод аналізу конкретних ситуацій допомагає

розвивати аналітичне мислення студентів, системно підходити до вирішення проблем, виділяти правильні і неправильні варіанти рішень, обирати критерії знаходження оптимального рішення, вчитися встановлювати ділові і професійні контакти, приймати колективні рішення, усувати конфлікти. При цьому найчастіше використовують аналіз-оцінку і вироблення алгоритму вирішення професійних завдань. При аналізі-оцінці дається опис конкретної ситуації і вжитих заходів. Необхідно оцінити джерела, механізми, наслідки ситуації та вжитих заходів, дати оцінку правильності або неправильності дій, запропонувати свій варіант. При виробленні алгоритму рішення пропонуються невирішені ситуації. Необхідно сформулювати проблему, запропонувати кілька варіантів її розв'язання, колективно їх обговорити і висунути оптимальне рішення проблемної ситуації. Таким чином, використання імітаційного моделювання на навчальних заняттях забезпечує усвідомлення, переосмислення, апробацію ціннісного відношення до обраної професії, до систематичного вдосконалення знань про соціальні послуги через реалізацію їх у реальній діяльності на навчальних заняттях.

Сутність навчальної ділової гри в системі підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг визначається взаємозв'язком імітаційного моделювання і рольової поведінки учасників гри в процесі розв'язання ними типових професійних і навчальних завдань високого рівня проблемності. Моделювання навчальної ділової гри ми здійснювали з урахуванням принципів проблемності, діалогічного спілкування і взаємодії. У процесі рольових ігор студенти вирішували навчальні змодельовані практичні завдання, вдосконалюючи знання та вміння надавати соціальні послуги. Розігрування дій вимагало від студентів мобілізації професійних, інтелектуальних і психофізичних здібностей, оскільки роль у діловій грі набувала особистісного сенсу, актуалізуючи здатність прояву професійно значущих і особистісних якостей.

Ще одним продуктивним методом імітаційного моделювання ми обрали професійно орієнтований проєкт, який студенти виконували у процесі

вивчення курсу «Соціальне проєктування». Захист розроблених проєктів сприяв розвитку мотивації, зацікавленості студентів у самому процесі і результатах проєктної діяльності. Активна пізнавальна діяльність студентів в імітаційних ситуаціях, у рольових іграх підвищує якість навчальних результатів, стимулює вибір індивідуальних способів пізнавальної діяльності, самостійність і наполегливість у досягненні поставлених цілей. Проєктування своєї діяльності та її організація у процесі виконання професійно орієнтованих проєктів носять усвідомлений характер: цілі та цінності формуються самою особистістю, вони набувають внутрішню значущість для особистості.

Другою організаційно-педагогічною умовою ми визначили *«залучення студентів до практико-орієнтованого середовища»*. Описуючи практико-орієнтоване середовище, важливо відмітити, що практика – це особливого роду соціальний зв'язок, що забезпечує не тільки накопичення людського досвіду, але й його трансляцію від покоління до покоління, від епохи до епохи (Андрущенко, 1997). Процес підготовки компетентного фахівця у ЗВО на сучасному етапі будується на основі поєднання теоретичного і практичного навчання, синтезу теорії і практики. Традиційно практична підготовка майбутнього фахівця із соціальної роботи здійснюється в ході практикумів і різних видів практик. Саме під цими формами професійної підготовки зазвичай і розуміють практико-орієнтоване освітнє середовище.

Ми переконані, що саме практико-орієнтоване середовища дає змогу здійснити підготовку компетентного, конкурентоспроможного фахівця, що володіє практико орієнтованими компетентностями, які дадуть йому змогу вирішувати певне коло професійних завдань, досягати успіху і забезпечуватимуть кар'єрний ріст. Практико-орієнтоване середовище передбачає взаємодію та взаємовплив всіх суб'єктів і об'єктів професійної підготовки як у ЗВО, так і у практичній площині, на виробництві.

Цілком очевидним є те, що практико-орієнтоване освітнє середовище виступає як простір, який постійно змінюється і характеризується спрямованістю на самовдосконалення і саморозвиток всіх його учасників.

Розкриваючи зміст практико-орієнтованого освітнього середовища, дослідники (Білоус & Самойленко, 2021; Осадченко, 2017) виокремлюють його основні характерні особливості, а саме:

- по-перше, це спеціально організований освітній простір, представлений єдністю цільового, змістовного, процесуального, оціночно-коригувального компонентів, що реалізують соціально-комунікативну, інформаційно-трансляуючу, виробничо-діяльнісну й професійно-орієнтовану функції, які забезпечують внутрішній і зовнішній механізми розвитку професійної компетентності фахівця;
- по-друге, практико-орієнтоване освітнє середовище спирається на діяльнісний, перетворювальний і творчий характер людських практик, детермінований мінливими акме-подіями і ситуаціями, в результаті яких відбувається самореалізація і саморозвиток людини в професійному житті;
- по-третє, означене середовище відрізняється акмеологічною сутністю, яка проявляється в дуалістичному характері саморуху самого практико-орієнтованого освітнього середовища, її суб'єктів і об'єктів, що детермінує саморозвиток фахівця і його просування до особистісного і професійного самовдосконалення за рахунок інтеграції отриманих у процесі навчання професійних компетентностей з умовами і особливостями майбутньої професійної діяльності.

Отже, у нашому розумінні, *практико-орієнтоване освітнє середовище* – це спеціально організований освітній простір, спрямований на розвиток практичних умінь і навичок студентів за допомогою спеціально-створених практичних ситуацій під час проходження різних видів практики.

Спробуємо порівняти традиційну і практико-орієнтовану моделі освітнього середовища через структурні компоненти освітнього процесу у ЗВО (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Порівняльний аналіз традиційної та практико-орієнтованої моделей освітнього середовища

Компоненти	Традиційне освітнє середовище	Практико орієнтоване середовище
Мета	Підготовка студентів до виконання професійних ролей у наявних соціально-економічних умовах на основі залучення до задалегідь запрограмованих знань, умінь і навичок	Підготовка компетентного фахівця, що володіє базовими, функціональними та спеціальними компетентностями, які дають йому змогу вирішувати певне коло завдань і домагатися успіху і зростанні у професії
Зміст	Енциклопедичний характер знань, перевантаженість інформаційними і фактичними матеріалами, які не завжди підтримують і враховують зміни і тенденції сучасного суспільства. Освітні програми підготовки фахівців наповнені певними знаннями, вміннями й навичками, спрямованими на міцне засвоєння і використання їх у майбутній професійній діяльності	Будується згідно з необхідними компетентностями на основі єдності когнітивного, предметно-практичного і особистісно-професійного досвіду. Професійні знання, вміння й навички відображають досвід їх отримання та практичного застосування і активізують шляхи і способи самостійного добування, пошуку і відкриття, самоосвіти і саморозвитку
Процес	Традиційна лекційно-семінарська система навчання, переважання колективних, групових та індивідуальних форм навчання. У зв'язку з домінуванням репродуктивних методів навчання, орієнтованих на відтворення зразків минулого досвіду, навички самостійної роботи і пошуку інформації у студентів розвинені недостатньо	Практико-орієнтовані освітні технології; індивідуальна траєкторія розвитку; навчально-методичний комплекс для всіх освітніх рівнів; технології особистісно-професійного розвитку (переважання інноваційних форм, методів, соціальний діалог, професійно-орієнтовані ситуації)

Переконаємося, що залучення студентів до практико-орієнтованого середовища дає їм можливість безпосередньо брати участь у виробничо-

технологічних процесах соціальної роботи в період навчання, забезпечує переклад теоретико-методологічних знань у практичну площину, формуючи необхідні практичні уміння і навички. Співпраця і взаємодія студентів, майбутніх фахівців зі соціальної роботи з фахівцями-практиками, які працюють в ТГ, дає змогу розвивати і збагачувати професійну компетентність, особистісні новоутворення, якості та властивості, сприяє розвитку індивідуального стилю професійної діяльності, що робить сам процес професійного становлення фахівця більш ефективним.

Відомо, що фахівець із соціальної роботи, маючи оптимальну теоретичну базу, повинен володіти технологією і методикою процесу соціальної допомоги, надання соціальних послуг. Це завдання висуває необхідність навчання майбутніх фахівців у площині «практичної зони». Крім того, включення в практику студентів на базі територіальної громади викликає відповідальність працюючих кадрів, що виконують функцію керівника практики, що в цілому сприяє активній взаємовигідній співпраці фахівців-практиків, студентів і викладачів ЗВО. Співпраця студентів з фахівцями-практиками дає змогу формувати і розвивати готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у громаді, сприяє розвитку творчої індивідуальності, що робить сам процес професійної підготовки більш ефективним.

Слід зазначити, що підготовка фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг може бути ефективною, тільки якщо процес її організації і здійснення буде проходити на позитивному емоційному тлі. Це означає, що викладачі повинні викликати у студентів емоційну реакцію на різні навчальні ситуації. Емоційний відгук у певних умовах переходить у відносно стійкий стан – емоційний настрій. Очевидно, що студенти при цьому не повинні відчувати тиску з боку викладачів, розуміючи і усвідомлюючи необхідність і важливість співпраці. У такому контексті студент не є об'єктом педагогічного впливу, а є суб'єктом власного розвитку.

При цьому, слід підкреслити, що інтерес і увага обумовлюються емоційністю студентів та емоційною забарвленістю професійної діяльності викладача, а підвищення емоційної складової сприйняття навчального матеріалу студентами залежить від кількості і якості одержуваної на заняттях інформації, рівня професійної майстерності викладача .

Цінність практико-орієнтованого середовища полягає в тому, що створюються необхідні умови для ефективної підготовки студентів у процесі активного включення в реальні взаємини з клієнтами. Під час практики відбувається психологічна перебудова особистості. Якщо на початку свого навчання у ЗВО студент усвідомлює себе тільки в якості об'єкта навчального процесу, то систематичне професійне навчання з клієнтами і виконання певних професійних функцій призводять до трансформації його ставлення до самого себе. Майбутній фахівець із соціальної роботи поступово починає усвідомлювати себе фахівцем-професіоналом, ставитися до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Займаючись професійною діяльністю під час проходження різних видів практики, фахівець із соціальної роботи отримує відомості про клієнта / групу, з якою працює та якій має надавати соціальні послуги. Під час спостереження він співвідносить свої відомості і враження з теоретичними знаннями, знайомиться з усіма сторонами професійної діяльності, з методами і формами її організації. Здійснюючи безпосередній практичний вплив на клієнта, майбутній фахівець із соціальної роботи має можливість відзначати зміни в особистості клієнта, тим самим він може бачити результат своєї діяльності та перевіряти ефективність наданих соціальних послуг. Занурення у практико-орієнтоване середовище дає змогу планувати свою роботу, застосовуючи ефективні засоби і відмовляючись від малоефективних.

Залучення студентів до поетапної практичної діяльності дало змогу розкрити та усвідомити цінності професійної діяльності. Йдеться про суспільну значущість професії, бажання допомогти, можливість

професійного росту і самовдосконалення, реалізацію та вдосконалення знань на практиці.

Спробуємо описати етапи практичної діяльності майбутнього фахівця із соціальної роботи. Так, перший етап є підготовчим, оскільки на ньому відбувається «входження в проблему». Головне завдання фахівця із соціальної роботи – знайомство з клієнтами, їхнім соціумом, середовищем, встановлення контактів, соціальна діагностика та визначення, надання яких саме послуг потребує клієнт. Студент-практикант вивчає можливості мікросоціуму, встановлює зв'язки з установами територіальної громади, виявляє рівень соціальної активності різних груп населення, стан соціальної роботи з ними. Надалі він створює діагностичну карту територіальної громади, узагальнює пропозиції жителів, їхні потреби і можливості.

Другий етап, організаційний, передбачає збір та аналіз інформації, виявлення можливостей, диференціацію проблем, потреб, «вживання» в середовище клієнта. На цьому етапі фахівець із соціальної роботи намагається визначити пріоритети у створенні системи соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг. Він визначає комплекс ефективних форм, методів, технологій соціальної роботи для надання соціальних послуг конкретному клієнту, складає перспективний план роботи, систематизує результати діагностичних досліджень, фіксує наявність проблем і окреслює шляхи їх вирішення, веде робочий щоденник. На третьому етапі фахівець із соціальної роботи безпосередньо надає соціальні послуги, працюючи диференційовано з різними групами клієнтів.

Занурення студентів до практико-орієнтованого середовища дає змогу розвинути їхні творчі здібності за допомогою включення майбутніх фахівців із соціальної роботи в ситуації, що вимагають нових, нетрадиційних підходів вирішення. У механізмах творчості особливу роль відіграє взаємодія логічних і інтуїтивних елементів діяльності. Завдання ЗВО полягає не тільки в тому, щоб розвивати логіку, а й стимулювати прояв інтуїції у творчості. І спеціально створені ситуації на практиці допомагають розвинути творчість,

вміння швидко приймати рішення, стимулюють образність мислення, фантазію, емоційну чуйність, вияв самотності, оригінальності у студентів.

Практико-орієнтоване середовище створює можливості особистісного «вживання» в професію фахівця із соціальної роботи, адаптації, самореалізації, самоврядування особистості в діяльності, а також надає цьому процесу цілісності, динамізму, варіативності, послідовності, системності, гнучкості та обумовлює альтернативність вибору методів і форм організації та змісту навчального та виробничого процесів.

Третьою організаційно-педагогічною умовою ми визначили *реалізацію рефлексивно-управлінської технології у вигляді активних форм і методів навчання* у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Застосування активних методів навчання направлено на створення дидактичних і психологічних умов осмисленості навчання, на особистісну й соціальну активність. Наближення досліджуваного матеріалу до конкретної практичної чи професійної діяльності значно посилює мотивацію до навчання, підвищує частку особистої участі студента в навчанні. У експериментальному дослідженні ми використовували активні методи навчання: проблемні лекції, проблемні семінари, тематичні дискусії, мозкову атаку тощо. Це допомогло розвивати важливі інтелектуальні якості студентів, що забезпечили їхню активність у подальшому постійному оволодінні новими професійними знаннями та вміннями.

У своїй роботі ми використовували принципи проблемного викладу навчального матеріалу, головним з яких є такий – повідомляти знання в їх русі і розвитку. Проблемне навчання є типом розвиваючого навчання, в якому поєднуються систематична самостійна пошукова діяльність студентів із засвоєнням ними готових висновків науки, а система методів побудована з урахуванням визначення мети й принципу проблемності; процес взаємодії викладання і навчання орієнтований на формування пізнавальної самостійності студентів, стійких мотивів навчання і розумових здібностей у

ході засвоєння ними наукових понять і способів діяльності, детермінованого системою проблемних ситуацій (Павленко, 2014).

Сучасне наукове пізнання характеризується поєднанням диференціації наук з синтезом наукових знань. Основна мета – формування багатовимірної творчої особистості, яка цілісно сприймає навколишню дійсність та здатна активно реалізовувати себе в професійній і соціальній сферах.

Раціональне формування узагальнених умінь студентів при вивченні предметів практико-орієнтованих дисциплін визначається етапами: мотив – дія – аналіз сутності вміння – засвоєння вміння в продуктивної діяльності – узагальнення умінь – міжпредметні та внутрішньо предметна інтеграція узагальнених умінь і їх творчий перенос (Арістова, 2015).

Слід зазначити, що рефлексивно-управлінська технологія створює реальні передумови для реалізації компетентнісного та професіографічного підходів у становленні та професійно-особистісному розвитку фахівця із соціальної роботи. Специфіка цієї технології полягає в тому, що метою спільної діяльності викладача і студента стає розвиток у останнього потреби, здібності до саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю, самокорекції в навчально-професійній діяльності.

Одним із завдань рефлексивно-управлінської технології є зміна напрямку в педагогічному процесі від системи знань до особистості, суб'єкту. Носієм основних управлінських функцій може бути будь-який з учасників цього процесу, оскільки кожен виступає як суб'єкт управління. Якщо аналізувати педагогічний процес в контексті «суб'єктно-суб'єктної парадигми», то результативність впливу педагога на студентів значно підвищується завдяки рефлексивним процесам (Філоненко, 2008).

З позиції філософії, рефлексія є принципом людського мислення, що скеровує його на осмислення і усвідомлення власних передумов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини. У розумінні психологів, рефлексія, по-перше,

призводить до цілісного уявлення, знання про зміст, способи і засоби своєї життєдіяльності, по-друге, дає змогу критично відноситися до себе і своєї діяльності в минулому, сьогодні і майбутньому, по-третє, робить людину суб'єктом своєї активності (Столяренко, 2012).

Рефлексивне управління розглядають як невід'ємну характеристику міжособистісної взаємодії. Зокрема, акцентується увага на виникненні в процесі навчання педагогічного феномену, який полягає в тому, що викладач, керуючи навчальною діяльністю студента, по суті керує процесами його самоврядування. При цьому, сутнісна характеристика рефлексивного управління полягає в тому, що метою спільної діяльності викладача і студента є розвиток у останнього здатності до самоврядування в навчально-професійній діяльності.

Досліджуючи рефлексивно-управлінську технологію, вчені відзначають, що вона сприяє не тільки підвищенню рівня навченості студентів, але і в максимальному ступені розвиває їхню суб'єктність, яка виражається в самореалізації та самоорганізації. Слід зазначити, що рефлексивно-управлінська технологія робить професійну освіту одночасно і процесом самонавчання, саморозвитку, самовиховання майбутнього фахівця із соціальної роботи.

Отже, рефлексивно-управлінська технологія забезпечує самореалізацію особистості майбутнього фахівця із соціальної роботи вже на перших курсах навчання у ЗВО. Позитивна спрямованість самореалізації визначається не стільки зовнішнім впливом, скільки внутрішньою потребою особистості. Потреба в самовираженні є джерелом особистісно-сміслової активності людини, спрямованої на перетворення себе та інших.

Самореалізація пов'язана з самоактуалізацією, самовдосконаленням, самооцінюванням, самокорекцією тощо. Вона може бути представлена, як прагнення людини до більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Як механізм розвитку особистості, самоактуалізація означає процес переходу потенційних особливостей особистості в актуальні.

На думку А. Маслоу, самоактуалізація є переживаннями, пов'язаними з підвищеними свідомістю, увагою і цікавістю; це вибір з безлічі альтернатив того шляху, що призводить до особистісного зростання, незалежно від його складності і непередбачуваності. Актуалізуватися – означає стати реальною, а не потенційною особистістю, бути відповідальною за свої дії, «довіряти» собі. У свою чергу, самоактуалізуватися означає вміти виявити і «зняти» свої «психологічні заборони», розвинути свої здібності (Maslow, 2013). У процесі професійного навчання студент починає виробляти, визначати індивідуальні критерії особистої успішної роботи. У цей період відбувається формування особистої «планки». Це складний процес, оскільки він означає становлення і розвиток нових сторін, граней особистісного «Я» в професії.

Самовдосконалення – це прагнення особистості до розвитку, збагачення своїх сутнісних сил з тим, щоб згодом мати можливість самореалізовуватися на більш високому рівні. У професійному становленні особистості фахівця із соціальної роботи визначальною підставою виступає «Я-образ», «Я-концепція». Реалізація індивідуально-творчого підходу передбачає формування і розвиток у студентів, майбутніх фахівців із соціальної роботи ідеального особистісно-професійного «Я»: яким «Я» має стати, щоб бути фахівцем високого рівня, професіоналом-майстром, фахівцем-творцем. Це, в свою чергу, пов'язано з перебудовою мотиваційної сфери майбутнього фахівця із соціальної роботи. Результатом такої перебудови є формулювання усвідомленої мети «всередині себе», усвідомлення студентами особистісного сенсу професійних знань, умінь, навичок, якостей, розвиток професійної рефлексії (Корнешук & Колодійчук & Боделан, 2018).

Професійна рефлексія, пов'язана з професійними свідомістю і самосвідомістю, допомагає фахівцеві вийти зі стану своєрідного «поглинання» самою професією і подивитися на неї з позиції «стороннього» спостерігача, зайняти позицію «над нею» для усвідомлення її сутності. Таким чином, професійна рефлексія визначає ставлення фахівця до самого себе як

до суб'єкта діяльності, передбачення себе в конкретній професійній ситуації. Здатність порівнювати, зіставляти власне бачення себе з оцінками інших учасників взаємодії допомагає фахівцю із соціальної роботи зрозуміти, як він насправді сприймається і оцінюється іншими людьми.

Рефлексія є особистісною якістю, що впливає на внутрішні стимули розвитку потреби фахівця із соціальної роботи в самоосвіті, самореалізації, самовдосконаленні та тісно пов'язана з творчістю в професійній сфері, з усвідомленням себе в цій позиції і оцінкою ефективності своєї діяльності, з осмисленням її не тільки «для себе», а й «для інших». Це твердження знаходило відображення в дослідно-експериментальній роботі, коли респонденти помічали, знаходили, визначали в собі, своїй поведінці, діяльності ті або інші якості особистості в тому чи іншому прикладі, факті життя, в роботі. Поступово «спрацьовував механізм» появи таких потреб, мотивацій: «Я сам хочу стати краще; я керую собою, я виховую ті риси, властивості, які мені необхідні в житті, роботі, спілкуванні, відносинах з людьми».

У цьому процесі суттєву роль взаємодопомоги, взаємопідтримки виконує викладач. Рефлексивно-управлінські технології передбачають встановлення педагогічно доцільних взаємин викладачів і студентів, відбір і застосування стимулюючих самодіяльність студентів активних форм і методів навчання, регулювання процесу взаємодії засобами пізнання і самопізнання, організації і самоорганізації, контролю і самоконтролю. Такого роду взаємини складаються на основі самостійності студентів і добровільного визнання ними стимулюючої ролі викладача, що проявляється в прагненні вчитися у нього, спілкуватися з ним, наслідувати його.

При рефлексивно-управлінській технології викладач повинен ставити перед собою такі педагогічні цілі, які можуть і повинні бути прийняті студентами. Він не тільки розробляє шляхи, форми і методи досягнення цих цілей, а й створює умови, ситуації для їх реалізації. Оцінюючи результати навчальної, професійної діяльності студентів, викладач розвиває у них

здатність до творчої активності, прагнення до самоаналізу, самоорганізації, самокорекції. При цьому важливу роль відіграє вибір викладачем методів, що розвивають професійно-особистісну мотивацію, орієнтацію, інтерес, готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності, зокрема до надання соціальних послуг, до розвитку професіоналізму і майстерності.

Особливості рефлексивно-управлінської технології полягають в тому, що викладач не стільки вчить, виховує в традиційному сенсі, скільки актуалізує, стимулює прагнення, мотивацію студентів до професійного розвитку, подальшого зростання. Як показує наше дослідження, використання активних форм і методів навчання у підготовці фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг спонукає їх до активно-творчої, індивідуально-особистісної участі в роботі з самоосвіти, саморозвитку, самокорекції особистості, професійної діяльності.

В основу рефлексивно-управлінської технології в нашому дослідженні були покладені дискусії, ділові, рольові та імітаційні ігри, тренінги тощо. Значну роль у формуванні готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг відводилося соціально-психологічному тренінгу (СПТ), як одній із основних форм, що дають змогу задавати не тільки предметні, а й соціально-психологічні контексти засвоєваної професійної діяльності. Під соціально-психологічним тренінгом розуміють практику психологічного впливу, засновану на методах групової роботи. Тренінг трактують, як один із активних методів навчання; групу методів розвитку здібностей до навчання і оволодіння будь-яким складним видом діяльності (Яценко, 2004); багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи й організації для гармонізації професійного та особистісного буття людини (Мілютіна, 2004).

Основна перевага СПТ полягає в тому, що він дає змогу, за порівняно недовгий час, вирішити задачу інтенсивного формування і розвитку низки властивостей особистості, що забезпечують ефективність адаптації студента

до майбутньої професійної діяльності. В ході СПТ відбувається оволодіння комплексом професійних і соціально-психологічних знань, формуються уміння і навички міжособистісної взаємодії, розвиваються рефлексивні здібності, наприклад, здатність аналізувати ситуацію і власну поведінку, вміння гнучко реагувати на ситуацію і швидко перебудовуватися в різних соціальних умовах.

В якості четвертої організаційно-педагогічної умови нами була виділена *психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі професійної підготовки*. Про це говорив О. Газман, розуміючи її, як допомогу студенту у вирішенні його проблем. Педагогічна підтримка – це процес спільного зі студентом визначення його власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів розв’язання проблем, що заважають йому зберегти свою людську гідність і самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя.

Психолого-педагогічна підтримка є педагогічною діяльністю, спрямованою на забезпечення індивідуалізації освітнього процесу, засновану на визнанні того, що у кожної людини в наявності є певні особистісні характеристики, які розвинені не в повній мірі і потребують свого суттєвого вдосконалення.

Психолого-педагогічна підтримка в освітньому процесі ЗВО передбачає таку організацію навчального процесу, який акцентує увагу на особливому способі взаємодії викладача та студента, що сприяє актуалізації особистісного потенціалу людини, включаючи допомогу суб’єктам освітнього процесу в подоланні соціальних, навчальних і особистісних труднощів і націленого на їх особистісний ріст. Це «поле» розв’язання проблем студента, де власні інтереси особистості підтримуються, створюються ситуації успіху і вітається доброзичливе спілкування в студентській групі, позитивний настрій оточуючих утримує від помилок у виборі позиції і дій, стимулює мотивацію на успіх у професійній діяльності.

Психолого-педагогічна підтримка є таким собі комплексним методом створення умов для прийняття майбутніми фахівцями із соціальної роботи оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору, для формування у студентів усвідомленого оптимізму, вміння справлятися з труднощами, самостійно визначати свою життєву, освітню та професійну траєкторії.

Головною метою психолого-педагогічної підтримки є максимальне сприяння професійній підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи, які забезпечують їх рівень готовності до надання соціальних послуг. Завдання психолого-педагогічної підтримки майбутніх фахівців із соціальної роботи на різних курсах різні. Так, на 1–2 курсах особлива увага акцентована на посиленні професійних початків у змісті навчально-виховного процесу, залученні майбутніх фахівців із соціальної роботи до науково-дослідницької роботи відповідно до їхніх інтересів, активізації суспільно корисної діяльності, наданні допомоги в проектуванні особистісно-професійного вектору розвитку, сприянні особистісному зростанню студентів, формуванню їхньої активної соціальної позиції.

На 3 курсі мета психолого-педагогічної підтримки спрямована на розвиток соціальної активності майбутніх фахівців із соціальної роботи в аспекті їхньої професійної підготовки, зокрема формування їхньої готовності до надання соціальних послуг, підвищення рівня самоорганізації та самовиховання; навчання навичкам подолання стресу; профілактику емоційного вигорання.

Метою психолого-педагогічної підтримки студентів на 5 курсі є аналіз їхнього ступеня адаптації і соціалізації до практичного змісту і реальних умов професійної діяльності; активізація формування індивідуального стилю професійної діяльності і подальшої самоосвіти та саморозвитку, відпрацювання умінь і навичок надавати соціальні послуги в територіальній громаді.

Загалом психолого-педагогічна підтримка студентів спеціальності «соціальна робота» акцентує спрямованість на майбутню професію, формує

позицію до неї, допомагає здійснити зв'язок з практикою, виховує професійні мотиви і якості, необхідні студентам для надання соціальних послуг. Особливо важлива роль викладачів у цьому процесі, оскільки вони надають психолого-педагогічну підтримку майбутнім фахівцям із соціальної роботи через спеціально організовану діяльність, спрямовану на визнання обраної професії в якості ведучої цінності. Успішність психолого-педагогічної підтримки майбутніх фахівців із соціальної роботи залежить від цілеспрямованої роботи викладачів з розвитку позитивного ставлення до обраної професії.

Психолого-педагогічна підтримка допомагає адаптуватися студентам у мінливому соціальному середовищі, усвідомити необхідність змін у відносинах із цим середовищем. З її допомогою студент поступово вчиться самостійно формувати нові способи поведінки, спрямовані на гармонізацію відносин з оточуючими і виробляє власні стратегії, необхідні для активного включення в соціум. Реалізація четвертої організаційно-педагогічної умови сприяє більш усвідомленому ціннісному ставленню до професії, що проявляється у трансформації структурних складових професіоналізму як соціально-значущих якостей і характеристик студентів.

Організація психолого-педагогічної підтримки у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи передбачає різні напрями роботи. Розглянемо їх детальніше. Створення умов для самопізнання майбутніх фахівців із соціальної роботи. Вважаємо, що це необхідно для того, щоб студенти зрозуміли, що без повноцінної інформації про самого себе, без достовірного уявлення про свої здібності, особливості поведінки, уміння, недоліки неможливо співвіднести себе з професією «соціальний працівник». Слід враховувати той факт, що чітке уявлення про свої соціально-психологічні та особистісні характеристики викликає відчуття незадоволеності собою і стає потужним стимулом для подальшої роботи з саморозвитку й самовиховання.

Використання діагностичних засобів сприяє усвідомленню професійної діяльності майбутніх фахівців із соціальної роботи, формуванню у них мотивації до занять, почуття відповідальності перед самим собою. До системи досліджуваних якостей особистості належать методики, що дають змогу виявити схильність студентів до певного напрямку професійної діяльності, зрозуміти, з якою категорією клієнтів вони хочуть працювати у подальшій професійній діяльності.

Можна виділити групи методів відповідно до основних завдань професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи: інформаційно-довідкові, діагностичні (спрямовані на самопізнання), методи морально-емоційної підтримки і методи прийняття рішень у складних ситуаціях. Знання і володіння цими методами багато в чому забезпечують ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Просвітницький напрям передбачає різноманітні заходи, спрямовані на отримання майбутніми фахівцями із соціальної роботи знань, умінь і навичок. Серед форми просвітницької діяльності найбільшою популярністю серед студентів користувалися складання професіограми; відвідування ТГ та інших установ соціальної сфери; зустрічі з фахівцями-практиками та потенційними роботодавцями; перегляд і обговорення відеофільмів. На заняттях ми використовували рольові ігри, мозковий штурм, моделювання, дискусії, діалог тощо.

Слід зазначити, що ми практикували групові форми роботи зі студентами, яка передбачала такі варіанти:

- індивідуальну роботу над завданнями, вправами, тестами, що давало можливість студентам розібратися в собі, своїх почуттях та емоціях, відносинах з оточуючими;
- роботу в парах, яка допомагала здобути уміння та навички, пов'язані з веденням діалогу; навчитися прийомам зближення з партнером по спілкуванню;

- роботу в групах по 5-6 чоловік, мета якої – формування навичок ефективної взаємодії, розпізнавання статусів (емоційного, мотиваційного, інтелектуального, соціального) за характерними вербальними й невербальними проявам;
- роботу всієї групи, коли учасники освоюють способи взаємодії і прийоми з більшою кількістю людей, що вимагає концентрації уваги, допомагає розвивати інтуїцію, емпатію, толерантність у відносинах.

Ще однією важливою формою групової роботи, що допомагає фахівцям із соціальної роботи розкритися, представити та презентувати себе, є тренінг. Це інтенсивні короткострокові навчальні заняття, спрямовані на створення, розвиток і систематизацію певних умінь і навичок, необхідних для виконання конкретних професійних завдань у поєднанні з посиленням мотивації до професійної діяльності. Ефективність тренінгу вбачаємо у вдалому поєднанні різних форм навчання – інформаційних повідомлень, аналізу ситуацій, ділових і рольових ігор, вправ на відпрацювання необхідних умінь і навичок, розв'язання конкретних проблем майбутньої професійної діяльності. Поєднання різних форм навчання сприяє більш результативному засвоєнню навчального матеріалу.

Ефективність проведення тренінгів у процесі психолого-педагогічної підтримки майбутніх фахівців із соціальної роботи обґрунтована тим, що, по-перше, груповий досвід протидіє відчуженню, яке може бути формою психологічного захисту при зіткненні з проблемою; по-друге, спілкування в процесі тренінгових занять допомагає отримати позитивний досвід і підтримку від людей з подібними проблемами; по-третє, учасники можуть ідентифікувати себе з іншими, програвати «ролі» інших людей для кращого розуміння себе, своїх можливостей; по-четверте, взаємодія в групі створює напругу, яка допомагає прояснити соціально-психологічні проблеми кожного; по-п'яте, група полегшує процеси саморозкриття та самопізнання.

Таким чином, психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців із соціальної роботи проявляється в міжособистісній взаємодії між студентами і

викладачами, спрямована на допомогу майбутнім фахівцям із соціальної роботи у формуванні та розвитку отриманих знань, умінь і навичок, необхідних для успішного професійного та особистісного зростання, а також почуття впевненості в собі, у своїх можливостях.

4.4. Змістово-технологічне та навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

У нашому дослідженні підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи за освітнім ступенем «бакалавр» здійснювалася під час вивчення нормативних та вибіркових навчальних дисциплін.

Як показав аналіз нормативного забезпечення процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, названі освітні компоненти лише частково відображають складову «соціальних послуг». Тому ми пропонуємо внести зміни у викладання деяких дисциплін, які, насамперед, були акцентовані на впровадженні інноваційних форм і методів навчання. До таких дисциплін ми віднесли:

- 1 семестр : Вступ до спеціальності;
- 2 семестр : Правове забезпечення соціальної роботи;
- 3–4 семестри : Соціальна педагогіка;
- 4 семестр : Соціальна робота в громаді;
- 5 семестр : Соціальна робота в сфері зайнятості;
- 8 семестр : Система соціальних служб.

Слід зазначити, що значне місце у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг займають дисципліни «Теорія та технології соціальної роботи», «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів». Розглядаючи різні проблеми сучасного суспільства, особливості роботи з різними категоріями клієнтів, студенти залучаються до аналітичної

роботи, приймають професійно грамотні, у багатьох випадках нестандартні рішення поставлених завдань. Вивчаючи технології, що застосовують при розв'язанні проблем у соціальній сфері, студенти прагнуть не просто навчитися їх застосовувати, а знаходити найбільш ефективні їх комбінації при вирішенні тієї чи іншої проблеми, виконанні поставлених завдань.

Викладачам дисциплін професійної та практичної підготовки пропонувалося наповнити зміст лекційних і семінарських занять інформацією, що містила додаткові відомості про послуги, їхні види, технології роботи з різними групами клієнтів у процесі надання соціальних послуг. Виконання таких завдань сприяло формуванню необхідних знань, умінь і навичок у студентів.

Вибір форм і методів також є важливим аспектом формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у рамках професійної підготовки. Під педагогічною формою розуміють «стійку завершену організацію педагогічного процесу в єдності всіх його компонентів» (Волкова, 2007). Основним критерієм відбору форм навчання студентів ми обрали їх відповідність меті професійної підготовки. Основними формами були лекційні, практичні і самостійна робота студентів. Серед лекційних ми обирали проблемні лекція, лекції вдвох, лекції-прес-конференції, лекції-діалог, лекції-дискусії тощо.

На відміну від інформаційної лекції, на якій розглядають і пояснюють готову інформацію, що необхідно запам'ятати, на проблемній лекції «нова інформація» вводиться як невідома, яку необхідно «відкрити». При цьому завданням лектора є створення проблемної ситуації і спонукання студентів до пошуків розв'язання проблеми. Для цього новий теоретичний матеріал ми представляли в формі проблемного завдання, в умові якого є протиріччя, які необхідно виявити і вирішити. За допомогою проблемних лекцій у процесі вивчення курсу «Вступ до спеціальності» ми формували інтерес до пропонованого навчального матеріалу, професійну мотивацію, забезпечували

розвиток теоретичного мислення, пізнавального інтересу до змісту предмета і професійної діяльності фахівця із соціальної роботи.

Продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу в діалозі викладача і запрошеного фахівця-практика є лекція вдвох, що дозволяє моделювати реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома фахівцями, з позиції теоретичного і практичного розуміння матеріалу. Такий вид лекцій ми використовували у процесі вивчення курсу «Соціальна педагогіка». Ця форма навчання дала нам змогу актуалізувати наявні у студентів знання, необхідні для розуміння діалогу та участі в ньому. Окрім цього, студенти були залучені до обговорення, вони активно задавали запитання, висловлювали свою точку зору, демонструючи свою позицію.

Ще однією формою лекційного заняття була лекція-діалог, що є своєрідним діалогічним спілкуванням, у процесі якого обговорювалися й вирішувалися теоретичні та практичні проблеми курсу спільно зі всіма членами групи. На обговорення ми виносили найбільш актуальні проблемні питання дисципліни. Наприклад, при вивченні модулю «Соціальний працівник: особистість і професія» у структурі курсу «Вступ до спеціальності» ми проводили зі студентами дискусію «Особистісно-професійні характеристики соціального працівника». При цьому ми акцентували увагу на тому, що кожен з учасників дискусії повинен навчитися точно виражати свої думки з приводу «проблемного» питання, активно відстоювати свою точку зору, аргументовано заперечувати, спростовувати хибну позицію.

Особливою популярністю у студентів користувалися лекції-прес-конференції, які ми проводили на початку вивчення курсу «Соціальна робота в сфері зайнятості» для виявлення потреб, інтересів, мотивів і можливостей студентів. Проведення лекцій у такому форматі дозволяло нам залучати практично всіх студентів групи до обговорення ключових моментів курсу, визначити перспективи його тематики і змісту відповідно до рівня навчальної групи. Цікавою для студентів була лекція, що розкривала суть поняття

«соціальні послуги», структуру системи соціальних послуг у сфері зайнятості населення.

Практичні форми навчання відіграють важливу роль у виробленні у студентів навичок застосування отриманих знань для вирішення практичних завдань спільно з викладачем (Городиська & Пантюк & Міляєва, 2014). Окрім цього, практичні заняття дають змогу поглибити, розширити та деталізувати знання, отримані на лекції в узагальненій формі, сприяють виробленню практичних умінь у професійній діяльності майбутніх фахівців із соціальної роботи. У процесі професійної підготовки студентів до означеного виду діяльності ми використовували різноманітні практичні форми навчання: лекційні, семінарські та тренінгові заняття.

Семінарські заняття призначені для поглибленого вивчення дисципліни і є засобом розвитку у студентів культури наукового мислення. Головна мета семінарських занять – забезпечити студентам можливість оволодіти вміннями і навичками застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності. Завданнями семінарських занять з курсу «Правові основи соціальної роботи» є розвиток професійного мислення майбутніх фахівців із соціальної роботи, а також формування мотивації до надання соціальних послуг при проходженні практики і в майбутній професійній діяльності.

Ефективним способом формування у студентів умінь надавати соціальні послуги у громаді є особлива форма практичних занять – ділова гра, яку ми активно використовували в навчальному процесі. Ділову гру трактують, як активну форму навчання, в якій відбувається послідовне моделювання майбутньої професійної діяльності, відтворюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної праці (Гутиряк & Павлішак, 2018). До переваг ділових ігор відносять участь всіх студентів групи в розборі складних ситуацій, невимушеність атмосфери, достовірність і максимальна наближеність соціальної проблеми до умов реальної виробничої діяльності фахівців із соціальної роботи.

Можливість використання ділових, рольових, імітаційних та інших ігор у якості одного з елементів особистісно-розвивальних технологій дає змогу виділити такі педагогічні аспекти:

- конструювання і проведення гри є творчим процесом взаємодії організатора і учасників гри;
- можливість змодельовати професійну діяльність, наближену до реальних умов;
- пріоритет діалогу у процесі проведення гри, що дає змогу детально обговорити ситуацію і вирішити проблему;
- цільова і проблемно-тематична спрямованість гри;
- виконання учасниками гри різних рольових функцій: «лідера», «ідеолога», «організатора», «консультанта», «цензора» тощо;
- переживання успіху, який свідчить про результативність гри.

У нашому дослідженні ми розглядаємо рольову гру як один із активних методів навчальної діяльності, найбільш прийнятний для підготовки студентів до надання соціальних послуг у територіальній громаді. Окрім цього, рольова гра дає змогу розвивати творче професійне мислення, в ході якої студенти набувають здатності аналізувати специфічні ситуації і вирішувати нові професійні завдання.

В процесі «ігрового спілкування» студенти розуміють механізм, що діє у грі «гра – спілкування – діяльність» і спираються на нього в ході професійної діяльності. Мета ігрової діяльності спрямована на отримання знань, формування умінь і навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності; оцінку самого себе при виконанні певної ролі, та організацію змагання між групами студентів.

Під час проведення рольових ігор ми розглядали різні ситуації, що можуть відбуватися в професійній діяльності фахівця із соціальної роботи. Для вирішення професійних ситуацій ми застосовували групову роботу, пропонували студентам різні варіанти рішень, потім ситуація програвалася, і

після цього відбувалася рефлексія. При проведенні ігор ми дотримувалися таких правил:

- 1) ознайомити учасників групи з цілями, завданнями, змістом і правилами гри;
- 2) оцінювати значущість і необхідність гри в плані формування умінь надавати соціальні послуги та особистісного розвитку кожного студента;
- 3) продумати систему відносин у процесі постановки ігрових завдань і в ході самої гри;
- 4) враховувати індивідуальні особливості кожного учасника і запропонувати широкий спектр ролей;
- 5) після закінчення гри провести групову рефлексію, визначивши рівень розв'язання поставлених цілей і завдань.

Прикладом використання рольової гри може бути практичне заняття з курсу «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», спрямоване на формування таких комунікативних умінь, як уміння організувати і управляти процесом спілкування, вміння обмінюватися інформацією в процесі комунікації, вміння володіти невербальною комунікацією і підтримувати зворотний зв'язок. Мета заняття полягала в тому, щоб відпрацювати комунікативні прийоми постановки запитань, ефективного слухання, уточнення і перефразування у процесі надання соціальних послуг. В кінці гри було організовано обговорення, яке проходило у вільній формі. В ході обговорення студенти аналізували поведінку учасників під час виконання різних ролей. Учасники гри розповідали про свої враження, відчуття, реакції, труднощі, інсайти тощо.

Слід зазначити, що на практичних заняттях ми створювали умови для того, щоби студенти змогли зрозуміти не тільки сутність заданої ситуації, а й усвідомити власні соціальні установки, почуття і думки, пов'язані з обраною роллю. Окрім цього, рольова гра допомагала розвинути вміння «входити в положення інших людей», краще розуміти їхні почуття і позиції, що

безпосередньо пов'язано з соціально-психологічними явищами ідентифікації та емпатії.

Ділові ігри, які ми використовували при вивченні курсів «Соціальна робота в сфері зайнятості», «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», імітують соціальні, психологічні та інші процеси в соціальній сфері, мають на меті пошук і обґрунтування оптимальних рішень складних соціальних проблем у штучно створених умовах. Вони є прообразом майбутньої професійної діяльності фахівців із соціальної роботи і допомагають оцінити креативний потенціал учасників гри в нестандартних ситуаціях. У діловій грі, як і в реальній практичній соціальній роботі, головний підсумок полягає в прийнятті найкращого оперативного вирішення, у пошуках якого учасники використовують різні методи, прийоми і техніки. Учасники ділової гри отримують навички прийняття рішень в умовах складної сучасної соціально-економічної ситуації, різнохарактерного контингенту клієнтів, що потребують соціальних послуг. Властивий грі дух змагальності, прагнення отримати визнання серед своїх одногрупників і схвалення з боку викладача заохочує студентів до більш повного використання накопичених знань і досвіду.

Тренінгові заняття є особливою формою інтерактивного навчання, що використовують для формування міжособистісної складової професійної діяльності шляхом розвитку психодинамічних властивостей індивіда і формування соціальних навичок (Перепелюк & Ільченко, 2014). У розумінні О. Сороки, «тренінг є нетрадиційною формою організації навчання, способом організації активності його учасників для здобуття спеціальних знань, вироблення на цій основі умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності» (Сорока, 2016, с. 261). Тренінгові заняття допомагають студентам «зіштовхнутися» з ситуаціями, які можуть виникнути в процесі їх реальної професійної діяльності. Ці ситуації, що відрізняються наявністю новизни, несподіванки для студентів, в деяких випадках містять момент конфліктності, протистояння різних інтересів і моральних позицій,

вимагають від учасників нестандартного підходу до їх розв'язання, переосмислення наявних в їх арсеналі і формування нових практичних умінь і навичок.

Вважаємо, що викладання таких дисциплін, як «Вступ до спеціальності», «Правове забезпечення соціальної роботи», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота в сфері зайнятості», «Система соціальних служб» містять можливості для проведення занять у формі тренінгів.

До прикладу, для кращого усвідомлення суті професійної діяльності при вивченні модуля «Соціальний працівник: особистість і професія» у структурі дисципліни «Вступ до спеціальності» семінарське заняття на тему «Особистісно-професійні характеристики соціального працівника» проходило у формі тренінгу, спрямованого на ознайомлення студентів з розробленою нами професіограмою фахівця із соціальної роботи у контексті підготовки до надання соціальних послуг (п. 3.2). Студенти мали змогу дослідити комплекс компетентностей, детально проаналізувати функціонально-рольовий спектр фахівця із соціальної роботи, вивчити його цінності, обов'язки. Особливу увагу ми зосереджували на комплексі знань, умінь і навичок і професійно значущих і особистісних характеристиках, що необхідні фахівцю із соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у ТГ.

Характеризуючи педагогічні методи формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, відзначимо, що в педагогічній літературі немає єдиної думки щодо ролі та визначення поняття «метод навчання». Методом навчання називають спосіб впорядкованої взаємозв'язаної діяльності викладача і студентів, спрямованої на вирішення завдань освіти (Ортинський, 2009). Ми підбирали такі педагогічні методи, які, на нашу думку, зможуть ефективніше розкрити творчий потенціал студентів, змотивують їх на розв'язання практичних ситуацій з позиції фахівця, який хоче допомогти клієнту, що, по суті і є покликанням професії «фахівець із соціальної роботи».

У процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді ми використовували такі методи: теоретичні (індивідуальний виклад матеріалу, дискусія, бесіда, робота в групах); практико-орієнтовані методи (розв'язання професійних завдань); педагогічний експеримент; творчі методи («мозкова атака», розробка проблемних, ігрових ситуацій, підготовка проєктів); методи самостійної роботи студентів (читання, конспектування, робота з інтернет-, аудіо-, відео ресурсами для підготовки різних завдань, проєктів, розв'язання проблемних завдань); контрольні методи (опитування, тестування, контрольні роботи, презентація).

Ефективній професійній підготовці студентів до надання соціальних послуг сприяють дидактичні методи, що спираються на навчальну взаємодію викладача і студента, діалог між суб'єктами навчального процесу. Дидактичні методи – це способи спільної теоретичної і практичної діяльності викладача і студентів для досягнення дидактичних цілей і завдань. Дидактичні методи навчання поділяються на традиційні та активні. Для нашого дослідження особливий інтерес представляють активні методи навчання, тому що вони спрямовані на формування професійної готовності, як результату успішної професійної підготовки, оскільки за їх допомогою формується не просто рівень певних знань, а й відбувається пропускання інформації через свідомість студентів, досвід практичної взаємодії – все це сприяє формуванню і розвитку умінь і навичок майбутньої професійної діяльності. Активні методи навчання припускають самостійну творчу роботу студентів, підвищення ступеня їхньої мотивації та емоційності, а також постійну взаємодію студентів і викладачів за допомогою прямих і зворотних зв'язків (Єр'оміна, 2017).

Розглянемо детальніше активні методи навчання. Так, *метод часових обмежень* ґрунтується на врахуванні суттєвого впливу часового фактора на навчальну діяльність. При цьому ми спостерігали, що у одних студентів часові обмеження викликали підвищення активності і досягнення навіть

більш високих результатів, ніж у «звичайній, спокійній» обстановці. Інші, їх було більшість, по-різному поводити себе, наприклад, вони знижували свої результати і не завжди досягали кінцевого рішення. Була ще одна група студентів, на яких часові обмеження мали гальмівний, шоківий вплив. Вони панікували, деякі були розгубленими і навіть відмовлялися від виконання завдання.

Метод раптових заборон полягає в тому, що на певному етапі практичного заняття ми забороняли використовувати певні висловлювання. Перед тим ми запропонували студентам уявити ситуацію, коли клієнту необхідно було надавати послуги консультаційного характеру. Загалом, цей метод сприяв руйнуванню штампів у професійній діяльності, студенти отримали можливість використовувати добре відомі прийоми консультування, не порушуючи етичних стандартів фахівця із соціальної роботи.

Метод нових варіантів полягає у вимозі виконати завдання по-іншому, знайти нові варіанти його виконання, коли вже є кілька варіантів вирішення. Студенти намагалися знайти найбільш «цікаве» рішення.

Метод інформаційної недостатності ми використовували тоді, коли на перших практичних заняттях необхідно було активізувати студентів. Для цього вихідну умову завдання ми представляли з очевидним браком даних.

Метод абсурду полягає в тому, що студентам необхідно було розв'язати свідомо нездійсненну професійну задачу, наприклад, «Як задовольнити соціальні потреби всіх, хто цього потребує?». Названі методи відносять до групи методів із застосуванням «складних» умов.

Оскільки на практичних заняттях ми розподіляли студентів на групи, нам необхідно було застосовувати групові методи, серед яких особливою популярністю користувалися метод Дельфі, «чорна скринька» та метод «щоденників». Так, *метод Дельфі* допомагає вибрати із запропонованої серії альтернатив кращу: від членів групи потрібно було дати оцінку кожній альтернативі в певній послідовності.

Метод «чорної скриньки» допомагав розв'язувати проблеми за допомогою аналізу конкретних ситуацій, які ми підбирали таким чином, що при їх аналізі учасники дискусії мимоволі «зачіпали» питання виникнення тієї чи іншої соціальної кризової ситуації. До цього ми спонукали студентів, ставлячи цілеспрямовані запитання. Суть методу «чорного ящика» полягає в тому, що студенти визначали причини криз як би непрямим шляхом.

Метод щоденників чимось нагадує метод «мозкового штурму», коли кожен член групи записує всі виникаючі з обговорюваної проблеми ідеї протягом якогось часу. Після цього студенти обговорювали підготовлений матеріал у групах. Перевагами даного методу вважаємо те, що, по-перше, окрема ідея або конкретна раціональна пропозиція набувають колективного групового забарвлення, а по-друге, всі неузгодженості і різні точки зору озвучувалися перед так званим «засіданням» групи. Тим самим категоричні точки зору згладжувалися. В кінцевому варіанті на «фінішному засіданні» представляли «усереднену», погоджену зі всіма членами групи думку.

Метод мозкового штурму полягає в тому, що для вирішення проблеми група студентів під керівництвом викладача мали змогу вільно обговорювати проблему, висловлювати припущення про шляхи її розв'язання. Ми заохочували студентів, які висловлювали якомога більше ідей в невимушеній, неформальній обстановці. При цьому вони мали бути толерантними по відношенню до своїх членів групи, оскільки їхні думки не завжди співпадали.

Ще одним цікавим методом, який ми використовували у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, був *метод синектики*, завдяки якому студенти вчилися формулювати проблему, її складові, визначати головну мету пошуку, шукати аналогії розв'язання завдань найрізноманітнішого характеру (прямого, особистого, символічного, фантастичного). При цьому у студентів формувалися вміння абстрагуватися, слухати інших, терпимо відноситися до ідей, висловлених представниками інших груп, подумки «відходити» від предмета обговорення,

проявляти схильність до роздумів, фантазування, вчасно «переключатися» у конфліктних ситуаціях, відходити від стандартних ідей, знаходити в звичайному незвичайне і навпаки, користуватися аналогіями тощо.

На початку вивчення курсу «Система соціальних служб» для того, щоб визначити цілі, завдання курсу, виявити очікування студентів від предмета, дізнатися їхні уявлення про такі поняття, як «послуги», «базові соціальні послуги», асоціації, пов'язані з цими поняттями, сформуванню позитивну установку на вивчення даної дисципліни, ми проводили першу лекцію у формі прес-конференції. Заняття було присвячено визначенню цілей і завдань курсу «Система соціальних служб». Ми дали можливість студентам сформулювати правила поведінки на заняттях з предмету, серед яких студенти назвали: 1) «тут і тепер» (говорити тільки про те, що відбувається в аудиторії в цей час); 2) правило позитивного зворотного зв'язку (не критикувати, а спочатку сказати, що сподобалось, а потім відзначити те, що можна було б поліпшити); 3) правило піднятої руки (якщо хочеш висловитися, підними руку, дослухай того, хто говорить, а потім вислови свою думку); 4) правило «психологічної безпеки» (не виносити особисту інформацію про учасників за межі групи) тощо.

Крім того, на першому практичному занятті студенти висловлювали свої очікування від курсу. Спочатку вони називали очікування, які залежатимуть від них самих, потім – від групи і в кінці – від викладача. Такий прийом допомагає, на нашу думку, мотивувати студентів до вивчення курсу «Соціальна робота в сфері зайнятості». В кінці заняття ми задали студентам дискусійне запитання «Чи може фахівець із соціальної роботи зробити помилку у процесі надання соціальних послуг? Як можна цього уникнути?».

Одним із важливих аспектів діяльності соціального працівника є не тільки особистісний розвиток, а й уміння розкрити творчий потенціал клієнтів, допомагаючи вирішити їхні проблеми під час надання соціальних послуг. Цікавою формою роботи зі студентами ми обрали проведення

науково-методичного семінару підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних і соціальних працівників «Сучасні стратегії та інноваційні моделі надання соціальних послуг», який було ініційовано кафедрою соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки. Студенти були активними учасниками семінару і мали можливість не тільки прослухати доповіді викладачів і фахівців-практиків, але й самі взяти участь у роботі семінару (Додаток Г).

Ще одним цікавим методом, який ми використовували у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, був *метод альтернатив*. Альтернативність у виборі навчальних форм, видів, завдань, форм контролю розвиває у студентів рефлексію, самостійність, ініціативу, відповідальність. Як приклад, ми пропонували студентам вибрати один із видів контролю. Це міг бути захист авторського проєкту для ТГ, де вони проходили практику, або розробка алгоритму надання соціальних послуг (клієнти і вид послуги за вибором студентів). Варіанти подібних тем і завдань студенти виконували у процесі вивчення курсу «Технології соціальної роботи».

Отже, активні форми і методи професійної підготовки не тільки є надійним засобом перетворення теоретичних знань у практичні вміння шляхом активізації рефлексії, а й одночасно актуалізують процеси самопізнання, самоаналізу, самокорекції особистості студента. Новизна, несподіванка, різні точки зору і позиції дають змогу опрацьовувати і оцінювати можливі варіанти своєї поведінки в різних ситуаціях.

Практична реалізація педагогічної системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг в ТГ, окрім змістово-процесуального забезпечення, передбачає також ґрунтовний практичний аспект, що охоплює наповнення змістом комплекс практик студентів у процесі навчання. Практика є, з одного боку, широким полем перевірки теоретичного багажу, накопиченого студентами за час навчання, з іншого, на практиці відбувається більш глибоке змістове осмислення та

усвідомлення проблем клієнтів і з'являється бажання допомогти у вирішенні цих проблем.

Погоджуємося з тим, що в розвитку будь-якої професійної сфери час від часу виникає дисбаланс між теорією і практикою: практика є двигуном теорії, оскільки накопичує факти і реагує на зміну потреб суспільства і умов навколишнього середовища, але в той же час відсутність розвиненої теорії залишає професійну практику на рівні ремесла або конгломерату окремих прийомів (Купенко, 2020).

Практика є такою собі сполучною ланкою між теоретичним навчанням і майбутньою самостійною роботою. А одним із основних завдань, що стоять перед практичною діяльністю студента є формування ставлення до майбутньої діяльності як до особистісно значущого професійного майбутнього. В ході проходження практики у студентів виробляються вміння працювати самостійно, спираючись на індивідуальні плани і завдання. Умовою переходу особистості до саморозвитку і самонавчання є досягнення нею певною мірою самостійності. У свою чергу самостійність розглядається, як базова риса особистості для таких якостей, як творча активність, ініціативність, необхідні фахівцеві із соціальної роботи. Практика позитивно впливає на процес професійного становлення студентів, виховує професійно значущі якості – емпатію, тактовність, толерантність тощо. Таким чином, практична підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи є важливою складовою навчального процесу і може розглядатися як одна із самостійних освітніх технологій (Чорноус, 2021).

Під час розробки системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми проаналізували мету, завдання і зміст різних видів практики. У ході організації експериментального дослідження ми не змінювали логіку проведення різних видів практики. Щоб оптимізувати роботу щодо підготовки фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності, ми додали до їх змісту спеціально розроблені практичні завдання (додаток Д). Згідно з освітньо-професійною програмою

«Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 232 Соціальна робота Волинського національного університету імені Лесі Українки, передбачено такі види практики студентів (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Структура практичного компоненту в системі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи

Назва практики	Семестри	Кредити / години
Навчально-ознайомлювальна практика (пропедевтична)	3	3/ 90
Практика організатора соціально-педагогічної, соціально-виховної роботи	4	3/ 90
Практика професійно-орієнтована	5	4/ 120
Стажерська практика	8	4/ 120

Зауважимо, ця система передбачає поступове щорічне ускладнення діяльності студентів з огляду на навчальні цілі й завдання кожного етапу практичної підготовки. Розглянемо кожний вид практики детальніше. Так, *навчально-ознайомлювальна практика* передбачає знайомство студентів зі специфікою майбутньої спеціальності і закріплення отриманих в процесі навчання теоретичних знань. Завданнями практики є ознайомлення студентів з різними типами соціальних установ, напрямками та нормативно-правовими основами їх діяльності, особливостями їх становлення і розвитку; ознайомлення з посадовими обов'язками фахівців соціальних установ, зі специфікою їхньої діяльності; ознайомлення з нормами ділового етикету та професійної етики фахівця із соціальної роботи; сприяння формуванню професійно-комунікативних умінь у спілкуванні з клієнтами і співробітниками соціальних установ; отримання уявлень про особливості роботи фахівців соціальних установ з документацією та інформацією, про методики і форми практичної соціальної роботи; формування сталого морально-гуманістичного погляду на професію.

Такий вид практики проводиться на початкових курсах в установах і організаціях соціальної роботи первинної і / або організаційно-управлінської ланки. За період практики студенти повинні ознайомитися і сформулювати загальне уявлення про провідні соціальні установи міста, їх місцезнаходження, групи клієнтів, що знаходяться в полі зору даних установ, про особливості і форми взаємодії зазначених установ один з одним, про специфіку управління та організаційної взаємодії в системі соціальної роботи.

Саме на практиці студенти знайомляться з системою установ соціального захисту, обслуговування та реабілітації, структурою різних типів соціальних установ; усвідомлюють цінності соціальної роботи; навчаються розвивати професійні відносини з клієнтами в процесі надання їм допомоги, відповідально ставитися до клієнтів і фахівців соціальних установ; вирішують на практиці етичні дилеми; застосовують на практиці теоретичні знання про людину, державу і суспільство; вивчають основні нормативні документи з соціального законодавства тощо.

Під час проходження практики студенти мали змогу знайомитися з різними категоріями клієнтів, які потребували допомоги і підтримки, їхніми проблемами, а також з типологією установ, покликаних вирішувати дані проблеми. Дана форма проходження практики сприяла розвитку у студентів інтересу та формуванню мотивації до надання соціальних послуг у громаді; формуванню системи спеціальних знань, умінь і навичок практичної діяльності, установки на реалізацію комплексу професійних функцій у діяльності з клієнтами, які потребують допомоги. Слід зазначити, що зміна мотивів студентів до надання соціальних послуг клієнтам в громаді відбувалася саме після практичної роботи студентів в ТГ.

Професійно-орієнтована практика в соціальних службах спрямована на підвищення професійного рівня і ділових якостей фахівця із соціальної роботи, формування у студентів умінь і навичок самостійної роботи щодо оволодіння професійними функціями, сприяє набуттю практичного досвіду

професійної діяльності у закладах соціальної сфери. Головними завданнями цієї практики є ознайомлення із напрямками діяльності фахівців із соціальної роботи, фахівців із соціальної роботи з суб'єктами пробації, викладачів ЗВО; поглиблення й удосконалення теоретичних знань спеціальних і педагогічних дисциплін і встановлення їхнього зв'язку з практичною діяльністю відповідно до закладів спеціалізації; вироблення умінь аналізувати досвід і практику роботи фахівців соціальної сфери, власну професійну діяльність, розвиток навичок професійної рефлексії; формування комплексу професійних умінь і навичок (комунікативних, організаторських, діагностичних, проєктувальних, дидактичних, аналітичних); оволодіння практичними технологіями соціальної роботи з різними категоріями населення тощо.

У ході даного виду практики студенти самостійно виконують обов'язки фахівців баз практики з розв'язання конкретних соціальних проблем клієнтів. Основна увага акцентується на формуванні творчого ставлення до справи, виробленні власного індивідуального стилю професійної діяльності. Для виконання цілей і завдань практики студенти систематизували теоретичні та методичні знання в застосуванні до практики. Вони брали участь в наданні соціально-педагогічної, психолого-педагогічної та соціально-правової допомоги клієнтам, що потрапили у важку життєву ситуацію, в рішенні задач соціальної підтримки особистості в кризовій ситуації, брали участь в розробці профілактичних, реабілітаційних заходів і в їх практичному застосуванні.

Стажерська практика має на меті вдосконалити й систематизувати отримані професійно-педагогічні знання практикантів та оволодіти методикою соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками різних категорій, оволодіти видами професійної діяльності на рівні, що відповідає освітньому ступеню «бакалавр». Саме «включення» студента в різні види діяльності, що мають чітко сформульовані завдання і його активна позиція, сприяють успішному становленню майбутнього фахівця. Основними

завданнями практики є: актуалізація опорних знань студентів з соціально-педагогічних дисциплін; поглиблення і систематизація теоретичних знань, одержаних студентами у процесі теоретичної підготовки, формувати вміння застосовувати їх на практиці; формування умінь спостерігати й аналізувати соціально-педагогічну роботу та інші види робіт, що проводяться на базах практики; виявлення можливостей соціальних інститутів у формуванні соціальної активності дітей та молоді; визначення інтересів і потреб населення в різних видах соціально-педагогічної діяльності з урахуванням специфіки віку, статі, освіти; формування адекватної самооцінки професійних досягнень студентів; надання допомоги студентам в оволодінні мистецтвом виховання, їх підготовка до самостійного розв'язання практичних питань виховання школярів; розвиток у майбутніх фахівців із соціальної роботи прагнення до самовдосконалення і професійного самотворення.

Особливістю стажерської практики є те, що студент виконує весь комплекс функцій фахівця із соціальної роботи, а не окремі види соціально-педагогічної діяльності, тому він повинен постаратися освоїти ті професійні ролі, з якими досі не стикався. Студенти проводили повсякденну соціальну роботу з клієнтами, використовуючи при цьому інноваційну технологію – міждисциплінарне ведення випадку, взаємодіяли з різними службами, органами, брали участь у вирішенні соціально-педагогічних проблем клієнта (оформлення пенсій, пільг, працевлаштування, вирішували житлові питання тощо).

Результати дослідно-експериментальної роботи показали, що за час проходження практики у більшості студентів були вже доволі розвинені мотиви до надання соціальних послуг клієнтам, з'явилася потреба у формуванні практичних умінь і навичок в роботі з різними клієнтами в територіальній громаді.

Водночас, фахівці із соціальної роботи, які отримали традиційний обсяг соціально-психологічних знань у процесі підготовки у ЗВО, під час

проходження практики не завжди здатні надати соціальні послуги клієнтам, які мають різного роду проблеми. У зв'язку з цим постає питання щодо оптимізації якості підготовки фахівців із соціальної роботи за рахунок введення в освітньо-професійну програму «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти нових дисциплін, що формують знання, уміння і навички про соціальні послуги. Окреслені обставини викликали потребу розширення спеціальної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. Поряд з традиційними спеціальними дисциплінами, які входили до навчальних планів, були введені дисципліни, що підсилювали цикл професійної підготовки, а саме «Правове регулювання надання соціальних послуг» (5 кр.), «Професійні стандарти соціальної роботи» (4 кр.), «Менеджмент і маркетинг соціальних послуг» (4 кр.), «Технології соціальних послуг» (5 кр.). Інакше кажучи, виникла необхідність формування складової, що дозволяє фахівцю із соціальної роботи ефективно надавати соціальні послуги у громаді.

Широкий спектр розв'язуваних проблем, різні категорії клієнтів, з якими доводиться працювати, різноманіття сфер застосування своїх можливостей, а також обмеженість ресурсів, необхідних для виконання своїх обов'язків, зумовлюють потребу в оволодінні фахівцями із соціальної роботи певного набору інноваційних технологій, які дадуть змогу найбільш ефективно виконувати свої обов'язки, а також необхідність розвитку творчого потенціалу особистості соціального працівника для того, щоб на основі отриманих знань він зміг модифікувати відомі технології виходячи зі своїх професійних потреб, а також знайти нові рішення проблем. Це дасть змогу оптимізувати роботу фахівця із соціальної роботи та зробити її більш ефективною.

Як правило, сутність поняття «технологія» пов'язують з поняттями «процедури» і «операції». При цьому під «процедурою» розуміють сукупність дій, за допомогою яких здійснюється процес, або його окремих етап, що виражає суть конкретної технології. А під операцією розуміють

безпосереднє практичне розв'язання завдання в рамках даної процедури. Уявлення про педагогічну технологію, як про систематичне і послідовне втілення на практиці, заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу, передбачає, по-перше, можливість розробки різних педагогічних технологій фахівцями з глибокою теоретичною підготовкою і багатим практичним досвідом; по-друге, вільний вибір технологій відповідно до цілей, можливостей та умов взаємопов'язаної діяльності викладача і студента.

Ми розуміємо педагогічну технологію, як впорядковану сукупність дій, операцій і процедур, що інструментально забезпечує отримання прогнозованого результату в мінливому освітньому процесі. Вважаємо, що оптимізувати роботу фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг можна за допомогою інноваційних технологій, серед яких особливе місце належить ігровим технологіям. Вони обрані з точки зору їх ефективності в реабілітації, адаптації, профілактиці, розвитку і дозвіллі, оскільки ці та інші функції здійснює фахівець із соціальної роботи у своїй професійній діяльності. Використання ігрових технологій в різних варіаціях можливо з клієнтами будь-якого віку і сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, спонукає фахівця до розвитку мотивації надавати соціальні послуги.

Моделюючи або імітуючи умови і динаміку професійної ситуації, дії і відносини фахівців, гра служить засобом актуалізації, застосування і закріплення знань і засобом розвитку творчого мислення. Цей ефект досягається через взаємодію учасників гри в заданій конкретній ситуації або системі робочих ситуацій, а також необхідністю знайти рішення проблеми в певних умовах. Студенти у процесі гри поєднують навчальну і професійну діяльність, засвоюють практико-орієнтовані знання і вміння в ігровому процесі. Відповідно, професійна діяльність реалізується в ігровій, азартній атмосфері, що дає змогу студентам інтелектуально і емоційно «розслабитися», розкривши свої творчі можливості (Сургова, 2018).

Оволодіння ігровими технологіями у величезній мірі сприяє їх безпосереднє застосування, тому важливим компонентом діяльнісного блоку є реалізація отриманих теоретичних знань про ігрові технології на практиці. Так, студенти мали змогу проводити заняття з використанням ігрових технологій на одному із соціальних майданчиків з клієнтами територіальної громади (діти, люди літнього віку, малозабезпечені та інші) (Додаток Е). Даний процес передбачав кілька етапів, а саме:

- 1) попередня розробка програми проведення заходів. На цьому етапі розробляються основні етапи заняття, на основі запропонованих методистом практики вправ розробляється власний захід з урахуванням специфіки групи: вік, соціальний стан, розумові здібності тощо. Студенти розподіляють обов'язки, черговість проведення вправ, розглядають можливість непередбачених ситуацій. План заходу розглядається на занятті, відбувається доопрацювання та можлива корекція окремих моментів;
- 2) проведення заняття на базі соціального майданчика (ТГ). На даному етапі студенти самі проводили заняття з групою. Основними завданнями занять були не просто навчання дітей (дорослих) якимось новим прийомом, цікаве проведення часу присутніх, але й розвиток відчуття в них впевненості в своїх творчих здібностях, бажання самим навчитися чомусь новому. Студентам необхідно було заручитися підтримкою групи, налагодити контакт з аудиторією, створити доброзичливу атмосферу. Крім того, важливо було показати свою зацікавленість у справі, розкритися, як творча особистість, підбадьорюючи своїм прикладом групу. Враховуючи специфіку та особливості групи, студенти повинні були правильно вибудувати свою лінію поведінки, адекватно реагуючи на незаплановані ситуації, які інколи ставалися на занятті;
- 3) оцінка отриманих результатів з групою. Після закінчення заняття студенти проводять обговорення заходу разом з групою. Ми з'ясовували

думку про заняття, про ведучих, про те, що сподобалося, а що не дуже, студенти озвучували побажання. Крім того, свої спостереження висловлювали представники соціального майданчика, які були присутніми на занятті;

- 4) оцінка отриманих результатів за підсумками проведення заняття. Після завершення заходу на занятті ми разом зі студентами обговорювали проведену роботу. Студенти ділилися своїми враженнями, визначали недоліки і переваги своєї роботи, оцінювали отриманий досвід, висловлюючи думку про групу та атмосферу в ній під час заняття. Все це було враховано для того, щоб уникнути помилок при проведенні наступного заходу.

Розглянуті ігрові технології знаходять широке застосування в професійній діяльності фахівця із соціальної роботи, а їх використання фахівцями в своїй професійній діяльності сприятиме підвищенню ефективності виконуваної роботи.

При вивченні дисципліні «Теорія та технології соціальної роботи» майбутні фахівці із соціальної роботи, досліджуючи специфіку спілкування, комунікації в професійній діяльності, вчилися взаємодіяти з різними категоріями клієнтів. Доволі складними були випадки, коли від них вимагалось нестандартне розв'язання складних ситуацій, конфліктів тощо. Особливою популярністю серед студентів користувалася ділова гра «Складний клієнт». «Складний» клієнт – це конфліктний клієнт у конфліктній ситуації. Ми запропонували студентам обговорення роботи зі «складним клієнтом» після того, як вони ознайомляться з книгою Ігоря Зоріна «Як важкого клієнта зробити щасливим. Правила, прийоми і техніки». Автор пропонує технологію самбо – це самооборона. Людина не має переходити у наступ, а має уточнити, уточнити і знову уточнити: «Перепрошую, я правильно розумію, що...», «Ви маєте на увазі, що...». І так до тих пір, «поки «складна» поведінка клієнта не стане абсолютно зрозумілою. Це допоможе розібратися у ситуації.

Ще П. Друкер вважав, що завдяки клієнтам існує бізнес. Не унікальний продукт чи послуга, не кількість вкладених грошей чи найновіше технічне оснащення зробить вашу компанію успішною, а люди. Клієнто-орієнтований підхід є актуальними і при роботі з клієнтами ТГ. Сьогодні клієнто-орієнтований сервіс набуває все більшої популярності, але багато фахівців не знають як почати впроваджувати його і як любити потенційних клієнтів, навіть складних. Ми радили студентам ознайомитися з книгою Дж. Барлоу, К. Мьоллер «Скарга – це подарунок. Як зберегти лояльність клієнтів». Вибір книги ми пояснювали тим, що, надаючи різноманітні соціальні послуги, фахівець із соціальної роботи працює з різними клієнтами і всі вони вимагають не простого вирішення їхніх проблем, а першокласного сервісу. А зробити це можна, якщо правильно працювати зі скаргами і навчитися їх любити, адже «скарга – це подарунок».

Окремо хотілося б зупинитися на одній з інноваційних технологій – *ведення випадку*, оскільки ця форма роботи є на сьогоднішній день апробована в міжнародній практиці і визнана економічно виправданою в роботі з різними клієнтами.

Пріоритетними відмітними рисами міждисциплінарного ведення випадку є: 1) пріоритет інтересів і потреб клієнта над інтересами фахівця; 2) активне мотивування клієнта на зміну поведінки і формування запиту на отримання допомоги; 3) комплексний підхід до випадку, коли всі проблеми і потреби клієнта розглядаються, виходячи з його поточного стану і особливостей соціального оточення; 4) координація роботи та співпраця різних органів, установ, організацій та фахівців, тобто жінквідомчий підхід до ведення випадку.

Ведення випадку в соціальній роботі передбачає не якусь конкретну ситуацію, пов'язану з несприятливим збігом обставин, а конкретного клієнта, на якого спрямовані зусилля фахівців із соціальної роботи. В процесі організації соціально-педагогічної роботи, клієнт розміщується в центрі уваги представників територіальної громади та інших служб, які потенційно

можуть допомогти вирішити його проблему. Завдання громади полягає в тому, щоб забезпечити клієнтів тими видами допомоги, які не надаються іншими організаціями і установами, і забезпечити доступ клієнтів до допомоги з інших джерел, не дублюючи її. При цьому для розвитку власного потенціалу клієнта важливо не робити за нього всю роботу, а навчити його користуватися існуючою системою. За клієнтом закріплюється постійний фахівець із соціальної роботи – «відповідальний за випадок», який виконує функцію провідника послуг і координатора роботи відомства, служби, установ, що беруть участь у вирішенні долі конкретної дитини або сім'ї. Обов'язковим є дотримання послідовності етапів роботи – від первинної оцінки до закриття випадку, а також координація роботи всіх служб і наявність єдиних для всіх цілей, завдань і плану заходів.

В рамках цього підходу ми навчали фахівців із соціальної роботи складати план заходів з надання соціально-педагогічної допомоги, використовуючи технології консультивання, оформляти документацію, наприклад, індивідуальний план реабілітації клієнта тощо.

Основна мета ведення випадку спрямована на оптимізацію життєдіяльності клієнта шляхом надання йому соціально-педагогічної допомоги найбільш ефективним і адекватним способом. Застосування технології ведення випадку направлено на подолання роз'єднаності в міжвідомчій системі державних структур, соціальних інститутів і громадських організацій та підвищення якості допомоги, що надається клієнтові.

Отже, ми вибирали такі форми і методи, які надавали навчальному процесу діалогічність, творчу спрямованість, емоційну забарвленість, що стимулювало становлення суб'єктності студентів, розвиток їхньої пізнавальної самостійності та толерантності. Введення цих форм, методів і технологій в систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг формувало у студентів інтерес до своєї професійної діяльності, закріплювало теоретичні знання і навички шляхом

перенесення їх у практичну сферу, що сприяло не тільки формуванню у майбутніх фахівців професійних знань, умінь і навичок, а й викликало потребу до їх розширення і вдосконалення.

Висновки до четвертого розділу

Враховуючи специфіку професійної підготовки фахівців соціальної сфери у ЗВО, розроблено структурно-функціональну модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, що представлена чотирма взаємопов'язаними блоками: цільовим, що характеризує цілі і завдання професійної підготовки; змістовим, який розкриває її зміст; діяльнісним, який розглядає форми, методи і технології навчання майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Для реалізації процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг найефективнішими є такі методологічні підходи: системний, який вказує на необхідність розглядати процес професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг як цілісну систему; компетентнісний, що допомагає оцінити результати професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в єдності кількох видів компетентностей; професіографічний є інструментом розробки професіограми фахівця із соціальної роботи, що забезпечує інтеграцію знань, умінь і навичок, здібностей, рольовий спектр, риси та якості, необхідні для ефективного надання соціальних послуг; діяльнісний підхід акцентований на аналізі, плануванні та реалізації процесу професійної підготовки майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг; особистісно орієнтований вимагає врахування унікальності та самоцінності кожного суб'єкта професійної підготовки.

У розробленій моделі системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг досягнення мети можливо за умови реалізації комплексу принципів: принцип цілісності і системності;

принцип професійної спрямованості навчання зв'язку теорії з практикою; наступності; науковості; практичної орієнтованості навчання; доступності навчання, самореалізації; органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності; професійного самовдосконалення студентів; гуманізації.

Аналіз методологічних підходів, змісту професіограми дав змогу виокремити організаційно-педагогічні умови, реалізація яких може позитивно вплинути на процес підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг: 1) формування мотиваційних установок майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг засобами імітаційного моделювання; 2) залучення студентів до практико-орієнтованого середовища; 3) реалізація рефлексивно-управлінської технології у вигляді активних форм і методів навчання; 4) психолого-педагогічна підтримка майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі професійної підготовки.

Виокремлено дисципліни, найбільше акцентовані на процес підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг : «Вступ до спеціальності»; «Соціальна педагогіка»; «Соціальна робота в сфері зайнятості»; «Система соціальних служб». Особлива увага приділена розробленим авторським курсам «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів», «Правове забезпечення соціальної роботи», «Соціальна робота в громаді». Лекційні та семінарські заняття означених дисциплін були поповнені інформацією, що містила додаткові відомості про послуги, види соціальних послуг, технології роботи з різними групами клієнтів у процесі надання соціальних послуг і сприяла формуванню необхідних знань, умінь і навичок. Основними формами навчання були обрані лекційні (проблемні лекція, лекції вдвох, лекції-прес-конференції, лекції-діалог, лекції-дискусії), практичні з використанням ділових, рольових, імітаційних ігор, тренінгів.

Основні наукові результати, викладені в розділі, опубліковані в:
Чернета, 2004; Чернета & Дурманенко, 2012; Чернета & Мартинюк, 2016;
Чернета, 2018; Чернета, 2019; Чернета, 2021; Чернета & Белкіна-
Ковальчук, 2021; Чернета, 2021; Чернета, 2021; Корпач & Чернета, 2022;
Чернета & Шостак, 2022; Belkina-Kovalchuk, Durmanenko, Martyniuk, Petruk
& Cherneta, 2021; Durmanenko, Cherneta, Bychuk, Voloshenko & Tbinskiy, 2021;
Cherneta, 2010; Cherneta, 2013; Czerneta, 2014; Cherneta, 2014; Гусак,
Останійовський & Чернета, 2018; Чернета, 2017; Чернета, 2018; Чернета
& Мороз, 2021; Чернета, 2021.

РОЗДІЛ 5

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

5.1. Компоненти, показники та рівні сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

У психолого-педагогічних дослідженнях проблемі теоретичних і методичних аспектів формування готовності фахівців соціальної сфери приділяється значна увага. Так, О. Повідайчик досліджувала готовність майбутніх фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності (Повідайчик, 2019); Ю. Рябова аналізувала готовність соціальних працівників до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі (Рябова, 2016); С. Сургова вивчала формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі (Сургова, 2012); Г. Рідкодубська займалась вивченням готовності майбутніх працівників соціальної сфери до професійної мобільності у процесі професійної підготовки (Рідкодубська, 2019); О. Філь досліджувала готовність майбутніх соціальних педагогів до використання казкотерапії у професійній діяльності (Філь, 2010).

Для глибшого аналізу проблеми підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг необхідно проаналізувати сутність поняття «готовність». Сьогодні немає єдиної точки зору вчених щодо визначення поняття «готовність». Загалом, термін «готовність» розглядається, як первинна, фундаментальна вихідна умова успішного виконання діяльності будь-якої складності. По суті, «готовність» представляє ступінь мобілізації внутрішніх ресурсів людини для найефективнішого вирішення певних завдань.

Основними підходами, на які спираються у своїх дослідженнях психологи, педагоги та акмеологи при аналізі сутності терміну «готовність до

діяльності», є функціональний, особистісний, особистісно-діяльнісний та акмеологічний (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Основні підходи трактування сутності «готовність до діяльності»

Підхід	Сутність поняття «готовність до діяльності»
Акмеологічний (О. Михайлов)	Інтегральний стан, що відображає ступінь відповідності характеристик людини як індивіда, особистості та суб'єкта вимогам тієї чи іншої діяльності та оптимальним моделям функціонування людини у тій чи іншій сфері її життєдіяльності та забезпечує цілеспрямовану активність суб'єкта у подоланні внутрішніх та зовнішніх протиріч, творчої реалізації планів і програм діяльності.
Функціональний (Є. Ільїн, Н. Левітов)	Короткочасний або довготривалий стан, в якому активізуються психічні функції, як уміння мобілізувати фізичні та психічні ресурси, необхідні для ефективного здійснення діяльності.
Особистісний (Л. Божович, Л. Виготський, С. Рубінштейн)	Прояв індивідуально-особистісних якостей, що обумовлено характером діяльності. Комплекс різноманітних властивостей та відносин особистості; інтегральне, цілісне утворення.
Особистісно-діяльнісний (А. Деркач, М. Дьяченко, Л. Кандибович)	Прояв індивідних, особистісних та суб'єктних особливостей властивостей та якостей людини у їх цілісності, що забезпечує можливість ефективного виконання своїх функцій.

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися визначення готовності, представлене М. Дьяченко та Л. Кандибович, які об'єднали точки зору на сутність поняття «готовність» і розглядають її, як психічний стан особистості і як стійку характеристику (якість) особистості. У такому розумінні готовність – це активнодіючий стан особистості, установка на певну поведінку, мобілізованість сил до виконання завдання (Дьяченко & Кандибович, 1976).

Наступним етапом визначення змісту та структури «готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг» став аналіз поняття «готовність до професійної діяльності», який дав змогу зробити висновок про те, що готовність до надання соціальних послуг, як вид

професійної діяльності, визначатимуть позитивне відношення до майбутньої діяльності та стійкі мотиви до її виконання, певна сукупність професійних знань та вмінь, що дають змогу застосувати їх на практиці. Підтримуємо трактування терміну «готовність до професійної діяльності», запропоноване Н. Шмельовою, яка розглядає його, як знання та вміння у поєднанні з відповідними особистісними якостями, властивостями та здатністю до творчості та самореалізації (Шмелева, 2004).

Дослідники (Вовк, Сотська, Філіпчук, Грищенко, Соломаха, Султанова & Гомеля, 2019; Дубасенюк, 2001) виділяють кілька видів готовності до професійної діяльності, а саме:

- 1) психологічну, що виражається у сформованій спрямованості особи на професійну діяльність;
- 2) теоретичну готовність, що містить необхідний обсяг спеціальних професійних знань;
- 3) практичну готовність, що характеризується сформованістю на необхідному рівні професійних умінь і навичок.

Поєднуючи уявлення психологів Л. Божович (Божович, 2001), Дяченко, Кандибович (Дяченко & Кандибович, 1976) про психологічну готовність, ми представляємо «готовність до професійної діяльності» у вигляді формули: «готовність = бажання + знання + вміння», або «готовий = хочу + знаю + вмію». Ця формула відображає три компоненти готовності: мотиваційний, когнітивний та діяльнісний.

Отже, на основі здійсненого аналізу встановлено, що професійна діяльність має свою структуру, що передбачає конкретний компонентний склад. Для того, щоб виокремити компоненти готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми проаналізували структурні складові готовності майбутнього соціального працівника / соціального педагога до різних видів діяльності і подаємо це в табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Структурні компоненти «готовності» до діяльності

Автори	Назва готовності	Структурні компоненти «готовності»
О. Лапа	Готовність до практичної роботи з молоддю в сільському соціумі	Мотиваційний, змістовий, емотивно-рефлексивний
Н. Мілютіна	Готовність до організації проєктної діяльності з молоддю	Мотиваційний, когнітивний, діяльнісний
О. Міхеєва	Готовність до роботи з прийомними сім'ями	Науково-теоретичний, технологічний, особистісно-мотиваційний
Г. Першко	Готовність до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу	Емоційно-мотиваційний, когнітивний, діялісно-практичний
О. Повідайчик	Готовність до науково-дослідницької діяльності	Мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діялісний, емоційно-вольовий
Г. Рідкодубська	Готовність до професійної мобільності	Особистісний, когнітивний, процесуально-поведінковий та аналітико-результативний
Ю. Рябова	Готовність до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі	Комунікативний, змістово-процесуальний, мотиваційний, особистісно-адаптивний
Г. Слозанська	Готовність до роботи у територіальній громаді	Мотиваційний, компетентнісний, особистісно-рефлексивний
І. Солодовнікова	Готовність до діяльності з інтеграції в соціум дітей з обмеженими можливостями в закладах середньої професійної освіти	Когнітивний, операційно-діялісний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий
О. Філь	Готовність до використання казкотерапії	Когнітивний, операційно-технологічний, індивідуально-креативний, функціонально-рольовий

Науковці по-різному підходять до визначення «критерію», наголошуючи, що це мірило, ознака для оцінки, класифікації; судження, ознака, що дозволяє з безлічі можливих рішень вибрати одне (Семез, 2012); засіб, за допомогою якого вимірюються рівні, ступені прояву того чи іншого явища; ознака, на основі якої відбувається оцінювання або визначається міра сформованості певних якостей (Ярмаченко, Зязюн, Мадзігон, Ничкало, Савченко & Сухомлинська та ін., 2000); матеріалізована ознака, за допомогою якої оцінюється ступінь досягнення певної мети (Приходько, Малий, Галацька & Мироненко, 2005).

Підтримуючи Ю. Колодійчук, вважаємо, що критерій має бути адекватний тому явищу, вимірювачем якого він слугує. Він має бути виражений однозначно та припускати найпростіші способи вимірювання. Окрім цього, можна використовувати декілька критеріїв, що описують одну мету з різних сторін і і доповнюють один одного (Колодійчук, 2017).

Спираючись на підходи вітчизняних дослідників (Кайдалова, Щокіна & Вахрушева, 2009; Немченко, Голік & Лебідь, 2014) та враховуючи специфіку професійної діяльності фахівця із соціальної роботи, сформулюємо основні вимоги до критеріїв готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. По-перше, вони мають розкриватися через комплекс якісних показників, у міру прояву яких можна стверджувати про ступінь вираженості цього критерію. По-друге, вони повинні бути зрозумілими для суб'єктів педагогічної діяльності, які беруть участь у реалізації системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. По-третє, вони мають відображати динаміку готовності до надання соціальних послуг у процесі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Основними партнерами фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг є різні категорії людей, які перебувають у скрутній життєвій ситуації у громаді, представники суб'єктів соціуму, причетних до вирішення проблем цих клієнтів, а також колеги з установи чи організації,

громади, де він працює. Звідси впливає змістовне наповнення чотирьох основних критеріїв готовності фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Розглянемо критерії та показники готовності фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності через призму її структурних компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та особистісного.

Так, *мотиваційний компонент* передбачає наявність у студентів мотивації до надання соціальних послуг. Вибір мотиваційного компоненту пов'язаний з тим, що цінності є важливою умовою формування готовності особистості до будь-якої діяльності. Значущість мотиваційного компоненту обумовлена тим, що сучасне суспільство пред'являє фахівцю із соціальної роботи особливі вимоги, серед яких важливе місце займають високий професіоналізм, активність і творчість. Сучасний освітній процес удосконалення підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи є досить складним і залежить від багатьох умов.

Складність та багатоаспектність проблеми мотивації обумовлює безліч різних трактувань її сутності. Ми дотримуємося погляду українських психологів, які розуміють мотивацію, як систему різноманітних факторів, що детермінують поведінку та діяльність людини (Максименко & Соловієнко, 2000). З суспільною природою мотивації людської діяльності пов'язаний вплив, який має на неї оцінка, обумовлена громадськими нормами, самооцінкою та оцінкою з боку оточуючих. Мотив виступає тим складним механізмом співвідношення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, що визначає виникнення та напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності (Мохонько, 2009).

Враховуючи той факт, що ми досліджуємо мотивацію майбутніх фахівців із соціальної роботи, необхідно зупинитися на розгляді мотивації навчальної діяльності, яка пов'язана з професійною діяльністю у майбутньому, оскільки остання починає формуватися під час навчання у ЗВО.

Мотивація навчальної діяльності є складною динамічною системою, що містить ієрархію внутрішніх та зовнішніх мотивів, навчальні цілі та наміри, способи реагування на труднощі та невдачі, що виникають у процесі навчання, а також очікування та уявлення, що стосуються оцінки власного потенціалу та власних досягнень, успіхів та невдач (Захарко, 2008).

Навчальні мотиви, як важлива складова мотивації, передбачають усвідомлювані та неусвідомлювані суб'єктом причини, що спонукають його до здійснення навчальної діяльності. Виділяють два типи навчальних мотивів – внутрішні та зовнішні, які в силу їх комплексної природи називають внутрішньою та зовнішньою мотивацією (Ryan & Deci, 2000).

При внутрішній мотивації причини, що породжують цю діяльність, знаходяться всередині індивіда, він сам є джерелом мотивації, і активна пізнавальна діяльність сама по собі приносить йому задоволення і становить інтерес і цінність. Вона проявляється в пошуковій активності та ініціативі дитини, у прагненні вибирати для вирішення нові та важкі завдання, ставити перед собою цілі, проявляти наполегливість у процесі їх досягнення.

При зовнішній мотивації виконувана діяльність є засобом досягнення зовнішніх стосовно її змісту цілей, поставлених самостійно або іншими людьми. Тому поняття «зовнішня мотивація» використовують для опису різного типу прагнень, що стимулюють виконання діяльності не заради неї самої, а заради винагород, які дає досягнення високого результату в ній: щоб підвищити самооцінку, мати підстави для самоповаги, заслужити похвалу та визнання значущих людей, уникнути їх критики, а також отримати винагороду, гроші тощо. На думку Е. Десі та Р. Райан, зовнішня мотивація є неоднорідним утворенням, її складові можуть бути по-різному пов'язані з ефективністю виконуваної діяльності та психологічним благополуччям суб'єкта діяльності (Тадеева, 2012).

Джерелом внутрішньої мотивації виступають базові людські потреби у пізнанні та розумінні, досягненні, творенні та компетентності, властиві всім людським істотам, вони відрізняються можливістю по-різному

задовольнятися. Окрім цього, вони первинні стосовно навчального результату. Прагнення їх задоволення спонукає дитину вчитися, тобто прикладати зусилля, доводити розпочате до кінця, прагнути розуміння досліджуваного матеріалу, ставити собі все складніші навчальні цілі, отримуючи задоволення від досягнення і процесу власних змін, зростання компетентності. Зовнішня мотивація будується на експлуатації вторинних стосовно навчального процесу потреб (у повазі та визнанні, прийнятті), на фрустрації потреби в автономії (Ryan & Deci, 2000).

Мотивація професійної діяльності є оцінкою студентами різних аспектів процесу професійної діяльності, його змісту, форм, способів організації з точки зору їх особистих індивідуальних потреб та цілей, які можуть збігатися або не співпадати з цілями навчання.

Психологи (Замфир, 1983; Леонтьев, 2004; Herzberg, Mausner & Snyderman, 1993) вважають, що мотивація трудової діяльності детермінується як зовнішніми, і внутрішніми чинниками і змінюється протягом професійного шляху людини. Для визначення поєднання мотивів, що детермінують будь-яку діяльність, К. Замфір використовує поняття «мотиваційний комплекс», який може бути схильний до змін з урахуванням тих ситуацій, у яких опиняється людина. У рамках такої моделі всі мотиви розподіляються на зовнішні та внутрішні, причому останні породжуються самою трудовою діяльністю (Замфир, 1983, с. 67–68). При внутрішній мотивації є певні переваги для працівника, оскільки вона виникає з потреб самої людини, і, як наслідок, керуючись нею, людина працює із задоволенням, без будь-якого зовнішнього стимулювання. На відміну від цього, зовнішня мотивація знаходиться поза межами власне трудової діяльності і навіть поза особою самого працівника.

Особливістю зовнішньої мотивації, на переконання К. Замфір, є наявність її позитивної та негативної складових. При цьому до позитивної мотивації можуть бути віднесені матеріальне стимулювання, кар'єрне просування, схвалення колег і колективу, престиж тощо. Спільним для них є

те, що такі мотиви породжуються стимулами, заради яких людина сама вважає за необхідне докласти своїх зусиль. Очевидним є те, що до негативної зовнішньої мотивації відносять систему покарань, штрафів, критику, осуд (Замфир, 1983, с. 69).

Мотивація або потреба досягнення, є одним із різновидів трудової мотивації, що пов'язана з потребою особистості досягати успіху й уникати невдач. Відповідно, потреба досягнення тісно пов'язана із соціалізацією особистості і може виявлятися, як прагнення підвищувати рівень власних можливостей (Патик, 2016). Особи з високим рівнем мотивації досягнення відрізняються такими рисами, як наполегливість у досягненні поставленої мети, незадоволеність досягнутим, постійне прагнення зробити справу кращою, ніж раніше, потреба винаходити нові прийоми роботи при виконанні професійної діяльності, незадоволеність легким успіхом тощо.

Мотиваційний компонент характеризується усвідомленням цінностей професійної діяльності; осмисленням значущості спілкування у розвитку особистості клієнта та особистості; прийняттям творчого характеру праці; активністю у професійній діяльності, осмисленням цінності професійного самовдосконалення.

Знання не тільки формує новий погляд на певні речі, явища, дії, але й змінює відношення до цього. Звідси впливає і виховне значення будь-якого знання. Будучи складовою світогляду людини, знання більшою мірою визначають її відношення до дійсності, моральні погляди і переконання, риси особистості і є одним із джерел схильностей та інтересів людини, необхідною умовою розвитку її здібностей. Саме тому наступним компонентом ми обрали *когнітивний*, що передбачає сукупність знань, необхідних майбутньому фахівцю із соціальної роботи для надання соціальних послуг. У своєму дослідженні ми конкретизували знання у розробленій професіограмі фахівця із соціальної роботи як суб'єкта надання соціальних послуг (п. 3.2) і у структурі курсу «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів». Важливо наголосити, що студенти повинні розуміти й усвідомлювати

значущість знань, їх можливості в роботі з різними клієнтами в громаді, оскільки вони є підґрунтям для подальшого застосування при вирішенні конкретних завдань і проблемних ситуацій у професійній діяльності.

Знання стають значущими у випадку, якщо вони носять особистісний сенс (Поліщук, 2006). Освоюючи нові знання, студент, майбутній фахівець із соціальної роботи, перетворює їх характеристики на свої суб'єктивні здібності, професійну компетентність, творчу силу мислення. Особистісне знання – це завжди живе, «затребуване» знання. О. Леонт'єв зазначає: «... недостатньо, щоб студент засвоїв значення певної дисципліни, але потрібно, щоб він відповідно відносився до того, що він вивчає, потрібно виховувати у нього необхідне відношення. Тільки за цієї умови нові знання будуть для нього живими знаннями, що визначають його відношення до світу (Леонт'єв, 2004).

Комплекс знань, необхідних фахівцю із соціальної роботи для надання соціальних послуг, представлені в розробленій професіограмі у п. 3.2. (знання з довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників та кваліфікаційні вимоги до посади «соціальний працівник»).

Когнітивний компонент готовності складає сукупність професійних знань і понять, а також тих, які необхідні майбутньому фахівцю із соціальної роботи для надання соціальних послуг у громаді. Вони передбачають знання психолого-педагогічних і соціальних особливостей молоді, знання змісту різних видів соціальних послуг, знання про технологію надання послуг.

Разом зі знаннями важливо усвідомити механізм їх перетворення на інструмент практичних дій. Йдеться про наступний компонент готовності – *діяльнісний*, що базується на комплексі умінь і навичок, що дадуть змогу фахівцю із соціальної роботи оптимізувати процес надання соціальних послуг у громаді.

Знання майбутнього фахівця із соціальної роботи органічно взаємопов'язані з його вміннями, що реалізуються у його практичній діяльності з клієнтами у процесі надання соціальних послуг. Саме на основі

знань формуються вміння та навички, розумові та практичні дії, що реалізуються у професійній діяльності (Волкова & Тарнопольський, 2013). При цьому оволодіння вміннями та навичками відбувається з урахуванням засвоєння дієвих знань, які визначають відповідні вміння і навички, тобто вказують, як слід реалізовувати у практичному плані те чи інше вміння.

Уміння передбачають оволодіння способами дій, заснованих на знаннях теорії та технології соціальної роботи (Поліщук, 2006). У процесі навчання у майбутніх фахівців із соціальної роботи формуються комплекс умінь, необхідних для здійснення професійної діяльності (представлені у професіограмі фахівця із соціальної роботи, що надає соціальні послуги (п. 3.2)).

Окрім цього, фахівець із соціальної роботи повинен вміти обирати адекватні способи взаємодії з клієнтом, колегами по роботі, іншими партнерами у процесі вирішення проблем клієнта, усвідомлювати та контролювати соціальну та психологічну поведінку клієнтів у складних ситуаціях, володіти методами впливу на клієнта та соціальне середовище, знаходити компроміс між індивідуальними цілями клієнта та соціальною прийнятністю, досягати цілі у специфічних соціально-психологічних умовах, володіти механізмами саморегуляції, необхідної для успішного виконання цієї діяльності; проявляти гнучкість у спілкуванні з клієнтом.

Осмислення значущості спілкування у розвитку особистості фахівця із соціальної роботи й особистості клієнта допомагає встановити контакт з клієнтом, сформувати оптимально доцільні відносини, побудовані на взаємній довірі та повазі. Виняткове значення спілкування, як умови і засобу розвитку особистості клієнта, засобу власного духовного зростання, дає змогу фахівцю із соціальної роботи реалізувати свою гуманістичну цінність. Це, у свою чергу, стимулює оволодіння фахівцем із соціальної роботи професійною компетентністю як комплексом якостей: єдністю внутрішньої моральної сутності та зовнішньої поведінкової виразності.

Важлива роль належить перцептивному компоненту спілкування, оскільки у спільній роботі з клієнтом соціальний працівник виступає у ролі активного суб'єкта та ініціатора спілкування. Важливе значення організації спілкування відіграє такт. Повага до клієнтів, турбота та увага до них, які проявляє фахівець із соціальної роботи, роблять їх учасниками у процесі надання і відповідно отримання соціальних послуг. При цьому такт повинен проявлятися у всіх сферах взаємодії: в індивідуальному та колективному спілкуванні, у сім'ї, громаді. Він характеризується вдумливим та уважним ставленням до людей, умінням бути чуйним, справедливим, вимогливим. Спілкуючись з клієнтами, треба дотримуватися почуття міри щодо них, враховувати вікові та індивідуальні особливості, душевний стан, конкретні умови та ситуації. Необхідно вміти правильно говорити та слухати людей.

У процесі надання соціальної послуги фахівець із соціальної роботи має «орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації» (Левицька & Москаленко, 2011, с. 253); знати норми і правила спілкування, уміти встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (Годлевська, 2007).

Спілкування в соціальній роботі набуває характеру високої гуманістичної цінності, оскільки без нього неможливий гармонійний розвиток особистості, а фахівець із соціальної роботи у спілкуванні отримує необмежені можливості для актуалізації своєї гуманістичної сутності, прояву високих моральних цінностей: добра, любові, співчуття, милосердя. Чим вищий рівень культури спілкування, тим більш гуманна за характером і його професійна діяльність.

Оскільки діяльнісний компонент ми пов'язуємо зі спілкуванням, виділимо комплекс комунікативних умінь, що є важливими для фахівця із соціальної роботи у процесі надання соціальних послуг: уміння співпрацювати з клієнтами, виступати як діловий партнер з організаціями; формувати почуття співпереживання та причетності до спільної діяльності;

бути тактовним та коректним у взаєминах клієнтами; поєднувати вимогливість з повагою до особи; спиратися на позитивне в клієнтові, спілкуватися вербально, невербально, письмово; вести переговори.

Діяльність фахівця із соціальної роботи пов'язана з постійним творчим пошуком раціонального впливу на клієнта та взаємодії з ним. Рівень творчості у професійній діяльності відображає рівень використання ним власних можливостей для досягнення цілей і є однією з основних характеристик його особистості.

У спілкуванні та взаємодії з клієнтом творчість фахівця із соціальної роботи проявляється у щирій та відкритій поведінці, незалежності суджень, самостійності продукованих оцінок, ініціативності та здатності вести інших за собою, своєрідності та неупередженості.

Про наявність креативності фахівця із соціальної роботи у спілкуванні з клієнтом свідчать такі прояви: 1) здатність концентрувати зусилля та легко включатися у професійну проблему, відрізняючи при цьому головне від другорядного, свої проблеми від проблем іншої людини та «себе–професіонала» від «себе–особи»; 2) високі можливості прояву рефлексії, особливо комунікативної та особистісної; 3) готовність долати стереотипи свого сприйняття та кардинально змінювати власні комунікативні установки; 4) індивідуальні способи прояву емпатії як співпереживання, співчуття, сприяння; 5) готовність до імпровізації та дій за рамками; 6) здатність робити відповідальний вибір і йти на виправданий ризик (Петришин, 2014; Пришляк, 2014).

Важливим і необхідним компонентом у структурі майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг є *особистісний*, що передбачає здатність впливати на інших людей, навіювання, залучення до складних міжособистісних взаємин, емпатію, толерантність, здатність приймати рішення в складних «робочих» ситуаціях, розвинена рефлексія, емоційна саморегуляція, аналітичні здібності, позитивна Я-концепція, самоповагу.

Значущість професійно-особистісних якостей фахівця підтверджується тим, що їхній перелік зафіксований в основних документах, що визнані професійною спільнотою соціальних працівників усіх країн: Міжнародній декларації етичних принципів соціальної роботи (IASSW, 1994), Міжнародних етичних стандартах соціальної роботи, етичному Кодексі Національної Асоціації соціальних працівників США (NASW) (NASW, 2018), вітчизняному етичному Кодексі працівника (України, Наказ МУСМС, 2005).

Сьогодні представлені різні наукові погляди щодо вимог до професійних та особистісних якостей фахівця із соціальної роботи. Зокрема, вчені наголошують на таких: компетентність щодо широкого кола значущих проблем; високий рівень загальної освіти та культури; доброта, любов до людей, душевність, емпатія; товариськість; вміння правильно зрозуміти людину; здатність підтримати іншого та стимулювати його на розвиток власних сил; гнучкість у прийнятті рішень та їх подальшому виконанні; організаційні можливості (Гомонюк, 2012; Стрельбицька, 2015).

Досліджуючи особистісні якості, необхідні фахівцю із соціальної роботи, ми наголошуємо на важливості гуманістичної спрямованості особистості; особистій та соціальній відповідальності; почутті власної гідності та поваги особистості іншого; емпатійності; готовності зрозуміти іншого та надати йому психологічну підтримку, емоційно-позитивній спрямованості; емоційній стійкості; установці на психічне здоров'я; адекватній самооцінці рівню домагань та соціальній адаптованості.

Стиль поведінки фахівця із соціальної роботи, зумовлений сукупністю особистісних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, суттєво впливає на систему відносин, яку він формує. Деякі соціальні працівники почуваються комфортно у конфліктних ситуаціях, інші – у ситуаціях співробітництва та взаємодопомоги. Одні вміло спілкуються із занадто балакучими клієнтами, інші успішно знаходять спільну мову із замкненими та мовчазними, одні витримують агресивне, вороже ставлення себе, інші – навпаки.

Саме тому роль особистісних якостей фахівця із соціальної роботи, безсумнівно, вагома, а професійна освіта має бути орієнтована, насамперед, на особистість фахівця. Доцільність даного підходу у тому, що слід розглядати не окремі риси та характеристики психіки, а якості особистості як цілісні утворення, як її системно-базові властивості. Випускники закладів вищої освіти мають різний запас знань. Нерідко при однаковому рівні освіченості вони відрізняються сформованістю професійно значущих якостей, що визначає сутність їхньої роботи після закінчення ЗВО, темпи професійного зростання.

Особистість є більш значущою, коли вона відбиває у власних якостях і діяльності тенденції суспільного розвитку, що яскравіше і специфічніше виражені у ній соціальні якості, якою мірою її діяльність носить своєрідний характер. У цьому сенсі характеристика поняття «особистість» має бути доповнена поняттям «індивідуальність». У фахівця із соціальної роботи повинні проявлятися індивідуальність, творчість, новаторство у застосуванні різних технологій соціальної допомоги, підтримки, реабілітації різних категорій населення (Карпенко, 2007). Ми можемо говорити про наявність у фахівця із соціальної роботи так званого особливого індивідуального «почерку», стилю діяльності, що є доволі значущим.

Сьогодні ми гостро відчуваємо потребу у підготовці спеціальної категорії кадрів – фахівців із соціальної роботи, які займаються вирішенням життєво важливих проблем дітей, сімей, молоді, усвідомлюють самоцінність людської особистості як носія високих гуманістичних початків, її неповторної індивідуальності та творчої спрямованості. Він поєднує демократичність і гуманізм. Саме духовність дозволяє фахівцю із соціальної роботи повністю реалізувати покладені на нього функції служіння Людині, надання їй допомоги у важких життєвих ситуаціях.

Фахівець із соціальної роботи має бути орієнтований на людину як найвищу цінність. У конкретній діяльності дана орієнтація може реалізуватися у розгортанні різних особистісних смислів, що пов'язані з

ідеєю служіння іншій людині, самореалізацією людини, як особистості, у взаємодії з іншими людьми. Погоджуємося з О. Леонт'євим у тому, що особистість неспроможна розвиватися у межах споживання, її розвиток передбачає зміщення потреб на творення, яке не знає кордонів (Леонт'єв, 2004).

Активність особистості у професійній діяльності виявляється у прагненні постійно вдосконалювати свою професійну підготовку. Соціальна робота пред'являє до фахівця високі вимоги, серед яких – високий рівень інтелектуального розвитку, здатність до саморегуляції, самодисципліна, здатність проявляти терпіння, наполегливість, співпереживання, чуйність, готовність допомогти. Прагнення постійно працювати над собою, скорочуючи розрив між досягнутим та необхідним, між реальністю та ідеалом – є необхідним проявом професійно-гуманістичної спрямованості особистості фахівця із соціальної роботи.

Однією з найважливіших цілей сучасної вищої школи є дати особистості не тільки загальну та професійну підготовку, а й необхідну базу для самоосвіти, професійного самовдосконалення, особистісного саморозвитку, активного використання знань та умінь для вирішення реальних практичних проблем. Особистість, у даному випадку, розглядається з погляду системи, яка самостійно розвивається. Здатність суб'єкта до професійного саморозвитку виступає як показник, що характеризує людину, по-перше, з боку ступеня оволодіння загальнонауковими та спеціальними знаннями та вміннями теоретико-практичного плану, по-друге, надання пріоритету у постійному професійному самовдосконаленні (Мирончук, 2013).

У структурі особистості фахівця із соціальної роботи особливе місце, на нашу думку, займають культура, вихованість, порядність, чесність, людяність, схильність до духовної свободи, вірність слову, нетерпимість до будь-яких порушень правових та етичних норм, принциповість тощо.

Широта інтересів, захопленість своєю справою, розуміння важливості завдань, що стоять перед ним – необхідні якості для фахівця із соціальної роботи, який працює над удосконаленням своєї особистості. Джерелом самовдосконалення особистості виступає власна потреба у подальшому розвитку, власні здібності до саморозвитку, самостійна робота над собою.

Без урахування ролі емоцій та почуттів неможливо пояснити гнучкість та пластичність у поведінці фахівця із соціальної роботи. Для нього має бути властива емоційна відкритість та теплота; емоційна стабільність, що є основою психічної саморегуляції та запорукою стійкості до стресових факторів; сценічний характер емоційних переживань, переважання позитивних емоцій, відчуття психологічного комфорту, зокрема й у ситуаціях комунікативної, міжособистісної та соціальної взаємодії; емпатійність – здатність і готовність до емоційного проникнення у світ іншого, до співпереживання, надання емоційної допомоги та підтримки.

Суттєвою характеристикою особистісного компоненту професійно-гуманістичного спрямування особистості фахівця із соціальної роботи є задоволеність результатами своєї роботи.

Особистісний компонент містить низку соціально-психологічних параметрів/якостей фахівця із соціальної роботи: соціально-перцептивні здібності (здатність навіювати у роботі з різними категоріями клієнтів; здатність впливати на систему уявлень, клієнта, його емоційно-вольову, мотиваційну сферу, перебудовувати його ціннісні орієнтації), рефлексивні здібності (здатність до самоаналізу, самооцінки), характерологічні особливості (емпатій толерантність, висока самоповага), особливості емоційно-вольової сфери (емоційна стійкість, здатність до вольових дій у критичних ситуаціях, розвинена емоційна саморегуляція).

У виокремленні комплексу особистісно-професійних якостей фахівця із соціальної роботи, що впливатимуть на результат надання соціальних послуг, ми спирались на дисертаційне дослідження Г. Слосанської (Слосанська, 2019, с. 221), яка виокремила шість груп якостей, якими мають оволодіти фахівці,

підготовлені до роботи у територіальній громаді. Йдеться про почуття власної гідності та поваги до інших людей (спостережливість, терпимість, ввічливість); гуманістичну спрямованість (чесність, гуманізм, емпатію); особисту та соціальну відповідальності (відповідальність, об'єктивність, самокритичність); готовності зрозуміти інших і прийти на допомогу (ініціативність, комунікабельність, справедливість); особисту адекватність та соціальну адаптивність (самооцінку, прагнення до самовдосконалення, креативність, творче мислення); стресостійкість (самовладання, оптимізм, життєрадісність).

Отже, визначені нами компоненти готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) тісно взаємопов'язані, цілісний характер яких забезпечить ефективний перебіг її формування у процесі підготовки у закладі вищої освіти.

Застосування критеріальної системи є більш ефективним, якщо зміст кожного компоненту конкретизується відповідними показниками. Показник тісно пов'язаний з критерієм, оскільки останній виражає загальну ознаку, а показник показує ступінь прояву обраного критерію. Кожен компонент розкривається через систему показників, які його характеризують (табл. 5.3). Вони є достатньо деталізованими, щоб відтворити всі визначені компоненти готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

На підставі визначених компонентів і показників ми окреслили рівні готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг. При цьому ми брали до уваги той факт, що в наукових дослідженнях найчастіше використовують три-, чотири-, п'ятирівневі системи оцінок, залежно від передбаченої точності виміру й можливості порівняння отриманих результатів. Представимо характеристику виділених рівнів готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Таблиця 5.3

Компоненти та показники готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Компоненти	Показники
Мотиваційний	— наявність інтересу до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; — наявність мотивації до надання соціальних послуг у громаді; — орієнтація на результат у процесі надання соціальних послуг
Когнітивний	— системність, повнота і ґрунтовність знань у площині «соціальні послуги»; — необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг
Діяльнісний	— наявність умінь надавати соціальні послуги; — наявність умінь і навичок встановлювати ефективні комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг; — прояв творчості у процесі надання соціальних послуг
Особистісний	— прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; — сформованість особистісно-професійних якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг

Високий рівень готовності характеризується високим рівнем прояву усіх показників: у майбутніх фахівців із соціальної роботи проявляється стійкий інтерес до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; високо розвинена мотивація до надання соціальних послуг у громаді; орієнтація на високий результат у процесі надання соціальних послуг; наявність систематизованих, повних і ґрунтовних знань у площині «соціальні послуги»; проявляється сильно виражена необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг; наявні уміння і навички надавати соціальні послуги, уміння і навички легко встановлювати ефективні комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг; у майбутніх фахівців із соціальної роботи спостерігається високий прояв творчості у процесі надання соціальних послуг; вони прагнуть до саморозвитку та самовдосконалення; у них наявні

сформовані особистісні та професійно значущі якості, які впливають на результат надання соціальних послуг.

Достатній рівень готовності характеризується достатнім рівнем прояву усіх показників: у майбутніх фахівців із соціальної роботи проявляється значний інтерес до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; достатньо розвинена мотивація до надання соціальних послуг у громаді; вони орієнтуються на позитивний результат у процесі надання соціальних послуг; у них наявні достатні знання у площині «соціальні послуги»; проявляється стійка необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг; наявні уміння і навички надавати соціальні послуги, уміння і навички встановлювати комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг; у майбутніх фахівців із соціальної роботи спостерігається достатній прояв творчості у процесі надання соціальних послуг; достатнє прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; наявність достатньо сформованих особистісних та професійно значущих якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг.

Середній рівень готовності характеризується середнім рівнем прояву усіх показників: у майбутніх фахівців із соціальної роботи проявляється ситуативний інтерес до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; ситуативна мотивація до надання соціальних послуг у громаді; вони орієнтуються на посередній результат у процесі надання соціальних послуг; у них наявні неповні, несистематизовані знання у площині «соціальні послуги»; частково виражена необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг; наявні окремі уміння і навички надавати соціальні послуги, уміння і навички встановлювати комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг; у майбутніх фахівців із соціальної роботи спостерігається середній прояв творчості у процесі надання соціальних послуг; незначне прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; наявність частково сформованих

особистісних та професійно значущих якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг.

Низький рівень готовності характеризується низьким рівнем прояву усіх показників: у майбутніх фахівців із соціальної роботи проявляється слабкий або відсутній інтерес до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; низька або відсутня мотивація надавати соціальні послуги у громаді; вони не орієнтуються на досягнення результату у процесі надання соціальних послуг; у них поверхневі, епізодичні або відсутні знання у площині «соціальні послуги»; практично відсутня необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг; наявні елементарні уміння і навички надавати соціальні послуги, уміння і навички встановлювати комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг; у майбутніх фахівців із соціальної роботи спостерігається низький прояв творчості у процесі надання соціальних послуг; незначне прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; наявність окремих особистісних та професійно значущих якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг.

Готовність майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг розглядається нами як структурне утворення особистості, що складається з мотиваційного, когнітивного, діяльнісного й особистісного компонентів та характеризується наявністю мотивації до надання соціальних послуг, комплексом знань, умінь і навичок, особистісних та професійно значущих якостей, для оптимізації означеного процесу.

Виокремлені компоненти і показники готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг потребують комплексної діагностики, яка дасть змогу з достатнім ступенем надійності й валідності визначити рівні сформованості готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг, що буде представлено в п. 5.2 дисертаційного дослідження.

5.2. Діагностика рівня готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Визначення ефективності розробленої нами системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг передбачало застосування діагностичного інструментарію, який дав змогу виявити ступінь сформованості її компонентів та інтегрального показника готовності в цілому.

Метод діагностики, що походить від грецьк. «diagnostikos» – здатний розпізнавати. Педагогічна діагностика – це процес розпізнавання різних педагогічних явищ та визначення їх стану у певний момент на основі використання необхідних для цього параметрів (Пащенко & Ваніна, 2020). Методики для діагностики ми підбирали з урахуванням того, що, по-перше, кожна методика повинна мати опис, що забезпечує її адекватне використання в точній відповідності зі стандартами (предмет діагностики, сфера застосування, контингент досліджуваних, процедура застосування), по-друге, кожна методика повинна мати детальні відомості про процедуру її розробки, отримані при цьому дані, надійність та валідність, по-третє, процедура підрахунку балів та інтерпретації повинна бути описана з однозначною ясністю, що дає змогу отримати ідентичні результати при обробці однакових протоколів різними суб'єктами діагностики (Сисоєва & Кристопчук, 2013).

Для діагностики стану готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг нами були підбрані як уже відомі психодіагностичні методики, так і авторські, методи зовнішньої і внутрішньої діагностики (табл. 5.4). У сукупності вони дали змогу визначити рівні готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Розроблений нами діагностичний інструментарій був використаний як під час проведення I зрізу формувального етапу експерименту, так і під час II зрізу (додатки Ж–Т). Саме за допомогою вимірювання визначається кількісна та якісна оцінка готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Інструментарій вимірювання охоплює:

- 1) визначені у змістовому плані компоненти, показники та рівні готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг;
- 2) засоби вимірювання (анкети, тести, опрісники, експертна оцінка тощо).

Таблиця 5.4

**Діагностичні методики для визначення стану сформованості показників
готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання
соціальних послуг**

Компо ненти	Показники	Методи діагностики
Мотиваційний	1) наявність інтересу до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; 2) наявність мотивації до надання соціальних послуг у громаді; 3) орієнтація на результат у процесі надання соціальних послуг	1) авторська анкета; 2) опитувальник «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А. Реана; 3) методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребностній сфері О. Потьомкіної, адаптована до дослідження
Когнітивний	1) системність, повнота і ґрунтовність знань у площині «соціальні послуги»; 2) необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг	1) тестові завдання; 2) аналіз самостійної роботи студентів (підготовка додаткового матеріалу, представлення матеріалу у схематичному вигляді)
Діяльнісний	1) наявність умінь надавати соціальні послуги; 2) наявність умінь і навичок встановлювати ефективні комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг; 3) прояв творчості у процесі надання соціальних послуг	1) експертна оцінка; 2) методика на діагностики мотиваційних орієнтації у міжособистісних комунікаціях І. Ладанова, В. Уразаєвої, адаптована до дослідження 3) тест на діагностику творчого потенціалу та креативності (К. Ахмедова)

Особистісний	1) прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; 2) сформованість особистісних та професійно значущих якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг	1) методика оцінки здатності до самовдосконалення (за М. Лукашевичем); 2) ранжування особистісних та професійно значущих якостей
--------------	--	---

При підборі, розробці та застосуванні інструментарію ми спиралися на вимоги об'єктивності, валідності і надійності. Зупинимось на висвітленні другого завдання, що передбачало визначення стану готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у КГ і ЕГ (І зріз формувального етапу експерименту).

На початку проведення експерименту нами було ухвалено рішення про організацію двох груп: контрольної – КГ та експериментальної – ЕГ. В ЕГ ми перевіряли ефективність розробленої нами системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг з обґрунтованими організаційно-педагогічними умовами та апробацією розроблених курсів «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» (додаток У), «Правове забезпечення соціальної роботи» (додаток Ф).

Контингент студентів ЕГ склали 76 студентів – 22 майбутніх фахівців із соціальної роботи Волинського національного університету імені Лесі Українки; 16 студентів Рівненського державного гуманітарного університету, 23 студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та 15 студентів національного університету «Одеська політехніка». Контингент КГ склали 78 студентів (27 студентів Хмельницького національного університету, 14 студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 9 студентів Чорноморського національного університету імені Петра Могили, 28 студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Слід зазначити, що контингент здобувачів вищої освіти ЕГ склав лише студентів, які навчаються за освітньо-професійними програмами зі спеціальності 231 Соціальна робота терміном навчання – 3 роки 10 місяців. Контингент

здобувачів вищої освіти КГ склав студентів, які навчаються за освітньо-професійними програмами «Соціальна педагогіка» спеціальності 231 Соціальна робота.

Обираючи число респондентів, ми спиралися на дослідження А. Киверялга (Кыверялг, 1980), який наголошував, що для достовірності результатів кількість об'єктів дослідження повинна бути більшою від 120. Відповідно, 154 учасників експерименту дасть нам можливість отримати достатньо повне уявлення про стан готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Зупинимось на висвітленні результатів I зрізу.

Мотиваційний критерій був представлений трьома показниками. Так, наявність інтересу до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань ми перевіряли за допомогою авторської анкети (додаток Ж). Конкретизуємо отримані діагностичні матеріали. Насамперед, нас зацікавило питання «Як студенти оцінюють рівень своєї поінформованості про соціальні послуги?». Відповіді студентів контрольних і експериментальних груп розподілилися таким чином (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Рівень поінформованості майбутніх фахівців із соціальної роботи про соціальні послуги

Рівень поінформованості про соціальні послуги	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий, є досвід практичної роботи в даній галузі	4	5,3	3	3,8
Доволі високий, але без власного практичного досвіду	14	18,4	11	14,1
Невисокий, отриманий лише з літературних джерел	24	31,6	27	34,6
Низький, що ґрунтується на випадкових відомостях	34	44,7	37	47,5
Загалом	76	100	78	100

Отримані відповіді засвідчили, що значний відсоток і в ЕГ (44,7 %), і КГ (47,5 %) був відмічений низький рівень поінформованості про соціальні послуги. Вони десь відділено чули, що є таке поняття «соціальна послуга», її можна отримати в різних соціальних службах і надають їх саме фахівці із соціальної роботи. Приблизно третина опитаних в ЕГ (31,6 %) і 34,6 % в КГ відповіли, що їхні знання про соціальні послуги є поверхневими, однак, вони пов'язують їх із дисципліною «Вступ до спеціальності» і ознайомлюючою практикою. Доволі високий рівень поінформованості про соціальні послуги відзначили 18,4 % респондентів ЕГ і 14,1 % студентів КГ. Вони знають про нормативно-правове забезпечення соціальних послуг, їхню типологію. Хоча при опитуванні їхні знання все ще не можна вважати системними. Високий рівень обізнаності визначили четверо студентів ЕГ (5,3 %) і троє студентів КГ (3,8 %). Вони зацікавлені проблематикою, пов'язаною з соціальними послугами, проявляють бажання допомогти людям, які потребують допомоги і в майбутньому вони мають твердий намір займатися наданням соціальних послуг.

Друге питання допомогло нам з'ясувати, чи намагаються студенти поповнювати знання / інформацію про соціальні послуги? Відповіді респондентів розподілилися такими чином. Постійно читають книги, розпитують викладачів та моніторять будь-яку інформацію, пов'язану з темою «соціальні послуги» – 7/ 9,2 % ЕГ; 6 / 7,7 %. Мотивація цих студентів є високою, вони чітко усвідомлюють потенціал та ефективність надання соціальних послуг. Таку високу обізнаність студенти пояснювали тим, що їхнім сім'ям, знайомим, друзям надавали соціальні послуги, зокрема, інформаційні. 12/ 15,8 % ЕГ; 11 / 14,1 % КГ цілеспрямовано не поповнюють свої знання, хоча беруть до уваги інформацію, отриману на різних дисциплінах, які пов'язані з означеною проблематикою. Це та категорія студентів, яку, на нашу думку, необхідно більше зацікавлювати і пояснювати ефективність і результативність від процесу надання соціальних послуг. Не цікавить інформація, пов'язана з соціальними послугами – 36/ 47,4 % ЕГ; 34 /

43,6 % КГ. Хоча, ці студенти проявляють себе при вивченні інших дисциплін. Ми пов'язуємо це з тим, що вони ще не стигли обрати категорію клієнтів, з ким би Вони хотіли в майбутньому працювати. На жаль, значний відсоток опитаних студентів (21/ 27,6 % ЕГ; 27 / 34,6 % КГ) взагалі не цікавляться соціальними послугами, оскільки вони не уявляють себе у ролі суб'єктів надання соціальних послуг.

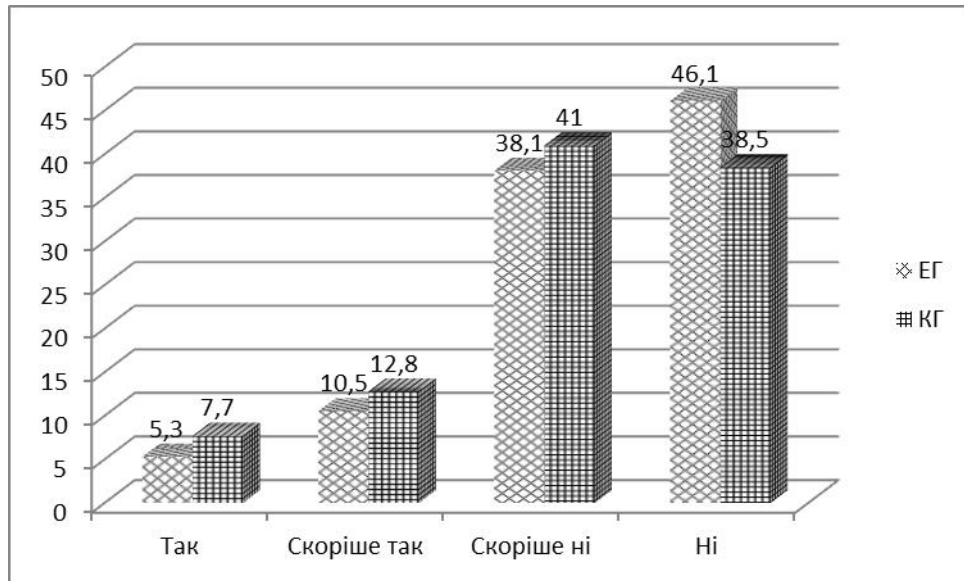
На рівні діагностики наступним завданням було запропонувати студентам оцінити, «чи достатньо у них знань, щоб надавати соціальні послуги в разі необхідності?». Отримані результати представлені на діаграмі (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Оцінювання достатності / недостатності знань для надання соціальних послуг

На жаль, у студентів, як ЕГ (60,5 %), так і КГ (71,8 %) не вистачає комплексу знань (спеціальних і психолого-педагогічних) для того, щоб надавати соціальні послуги в територіальній громаді. Деякі студенти (34,2 % ЕГ і 21,8 % КГ) взагалі зазначили, що у них відсутні знання для того, щоб надавати соціальні послуги.

Наступним питанням ми намагалися визначити, чи будуть студенти підвищувати рівень знань і вмінь у сфері «соціальні послуги» для того, щоб у майбутньому мати змогу якісно надавати соціальні послуги у територіальній громаді? Отримані результати представлено на діаграмі (рис. 5.2).

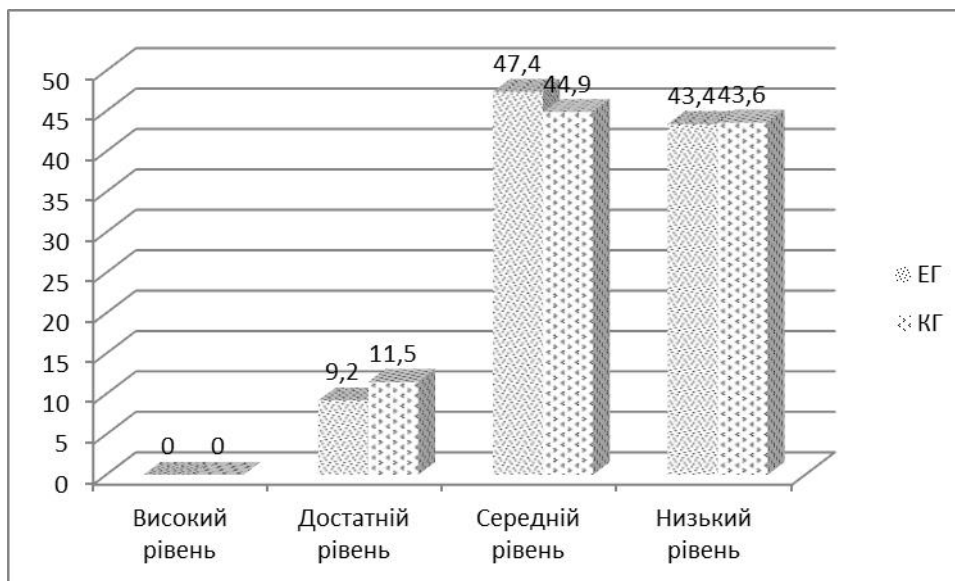
Рис. 5.2. Оцінювання достатності / недостатності знань для надання соціальних послуг

Констатуємо, що більшість студентів (38,2 % ЕГ, 41 % КГ) не планують поповнювати знання і вміння, необхідні для надання соціальних послуг. Ми пояснюємо це тим, що у них не відбувся процес адаптації до навчання у ЗВО, вони не зрозуміли і не усвідомили важливість умінь надавати соціальні послуги, працюючи у територіальній громаді. Лише незначний відсоток студентів (5,3 % ЕГ і 7,7 % КГ) розуміють, що працюючи у територіальній громаді, необхідно поповнювати і розширювати ці знання.

Ще одне запитання, яке зацікавило нас, «Чи уявляють студенти, з якими проблемами можуть звертатися клієнти для отримання соціальних послуг?» Відповіді студентів зображено на діаграмі (рис. 5.3).

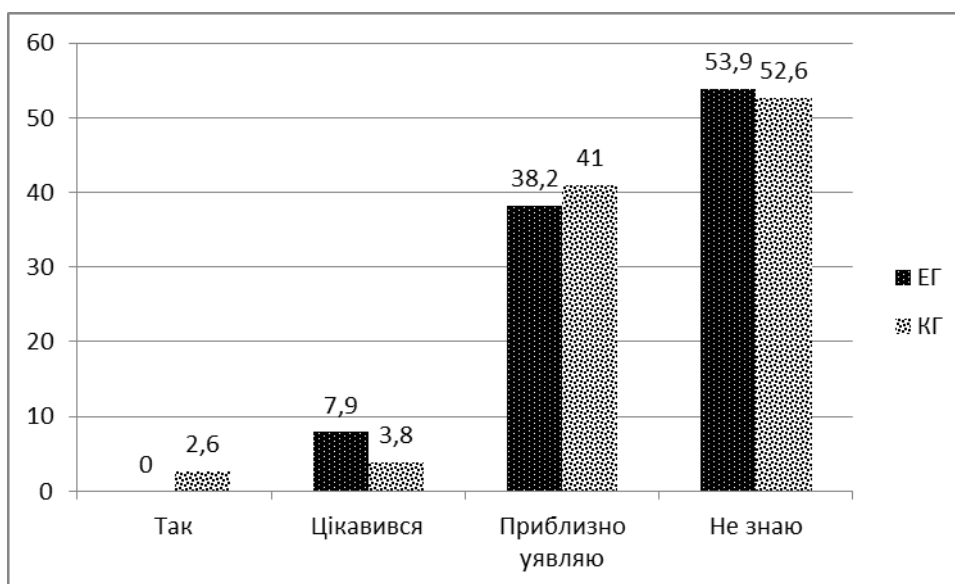
Так, було з'ясовано, що студенти мають приблизні уявлення про проблеми клієнтів. Вони називали проблеми, пов'язані з працевлаштуванням, насильством у сім'ях, малозабезпеченістю і необхідністю матеріальної допомоги. Але у відповідях студентів простежується необізнаність і поверхневність. Відчувається, що вони називали проблеми, пов'язані з деякими темами при вивченні дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальне забезпечення населення», «Система соціальних служб». Зовсім не уявляють можливі проблеми клієнтів – 40,8 % ЕГ і 39,7 % КГ.

Рис. 5.3. Обізнаність студентів щодо проблем, з якими звертаються клієнти для отримання соціальних послуг

Природно, що нас зацікавило запитання, чи знають студенти, які саме соціальні послуги надає їхня ТГ? Відповіді респондентів представлено на діаграмі (рис. 5.4).

Рис. 5.4. Обізнаність студентів щодо проблем, з якими звертаються клієнти для отримання соціальних послуг

Студенти EG не знають, які саме соціальні послуги надають у їхній територіальній громаді. Тільки двоє студентів (2,6 %) KG обізнані щодо

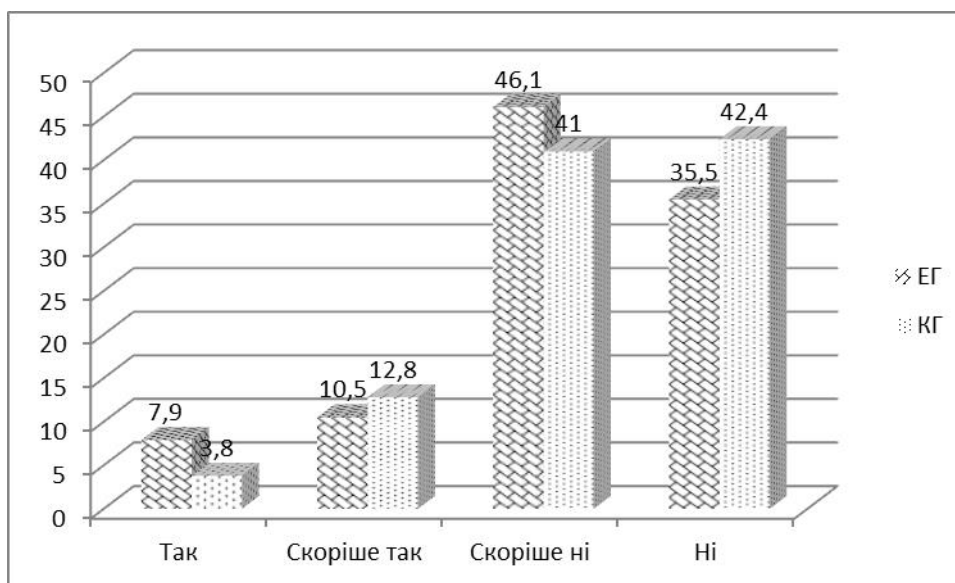
соціальних послуг в ТГ, оскільки їхні сім'ї отримували ці соціальні послуги. Спеціально цікавилися цим питанням лише 7,9 % ЕГ і 3,8 % КГ. Мають приблизні уявлення 38,2 % ЕГ і 41,0 % КГ, взагалі не знають і не обізнані в цьому питанні – 53,9 % ЕГ і 52,6 % КГ.

На основі аналізу відповіді на наступне запитання, ми намагалися з'ясувати, чи розуміють майбутні фахівці із соціальної роботи специфіку роботи за умови надання соціальних послуг за місцем проживання клієнта на рівні ТГ? Відповіді респондентів розподілилися таким чином. Повністю розуміють специфіку надання соціальних послуг лише двоє студентів (2,6 % КГ). Причому вони це пояснювали тим, що самі отримували соціальні послуги у територіальній громаді, де вони проживають. Приблизно уявляють, «з розповідей знайомих», «чула з якогось інтерв'ю», «розповідали на парі» 5,3 % ЕГ і 6,4 % КГ. Скоріше ні, ніж так відповіли 40,8 % опитаних ЕГ і 41,0 % опитаних КГ. Зовсім не мають уявлення про специфіку надання соціальних послуг більшість студентів ЕГ (53,9 %) і половина опитаних КГ (50 %).

Нас зацікавило запитання «Чи цікавились студенти реформами, які були прийняті у сфері надання соціальних послуг?». На жаль, жодний опитаний не цікавився і не може назвати, які саме зміни на законодавчому рівні відбулися у галузі надання соціальних послуг. Спеціально цікавились цим питанням 9,2 % опитаних ЕГ, пояснюючи це тим, що вони мали підготувати практичне завдання з дисципліни «Правові основи соціальної роботи». Більшість третини студентів (34,2 % ЕГ) і практично половина опитаних КГ (47,4 %) взнали про це зовсім випадково. Більше половини опитаних (56,6 % ЕГ і 52,6 % КГ) зовсім не цікавились змінами, які були внесені до реєстру надавачів соціальних послуг, розширенням видів соціальних послуг, введенням нормативно-правових актів, що регулюють надання соціальних послуг.

Цікавими у контексті нашого дослідження виявився характер суджень студентів щодо необхідності здійснювати спеціальну підготовку фахівців із

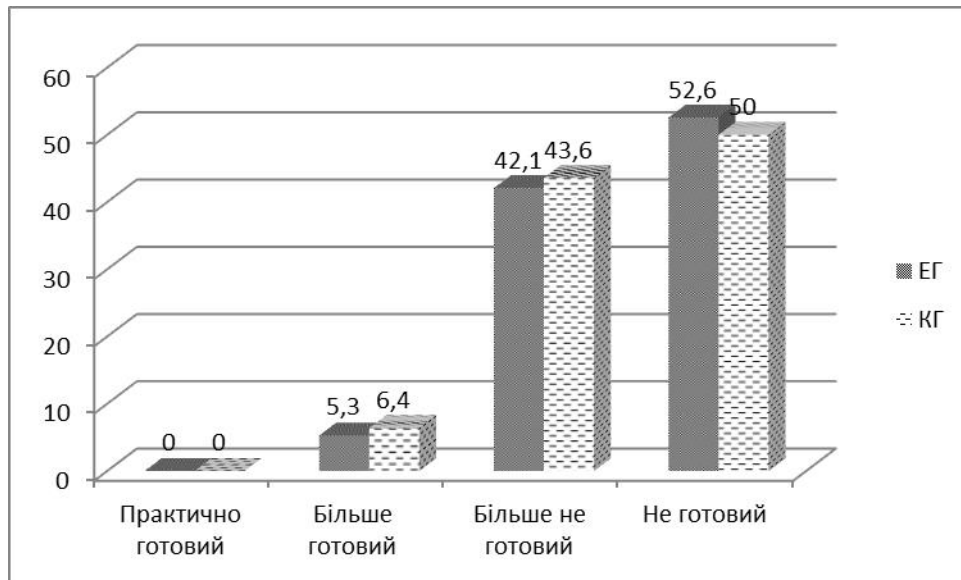
соціальної роботи до надання соціальних послуг. Кількісні дані суджень респондентів подано на діаграмі (рис. 5.5).

Рис. 5.5. Необхідність здійснювати спеціальну підготовку фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Узагальнюючи набуті в цьому плані матеріали, зазначимо, що погоджуються з необхідністю спеціальної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг 10,5 % опитаних EG і 12,8 % KG. Не сприймають цю ідею оптимістично – 46,1 % студентів EG і 41,0 % опитаних KG. Відмовляються від підготовки саме до надання соціальних послуг – 35,5 % EG і 42,4 % KG, пояснюючи це тим, що фахівець із соціальної роботи має бути підготовленим до роботи із різними категоріями клієнтів у різних соціальних установах, зокрема і територіальній громаді.

Природний інтерес становить характер самооцінних суджень студентів щодо їхньої практичної готовності до надання соціальних послуг у територіальній громаді. Кількісні дані суджень респондентів подано на діаграмі (рис. 5.6).

Рис. 5.6. До характеристики готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг (за самооцінними судженнями респондентів)

У процесі дослідження було встановлено, що більше половини студентів EG (52,6 %) та половина студентів KG (50 %) вважають себе не готовими до цієї діяльності. Ці відповіді підтверджують необхідність здійснювати підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Наявність мотивації до надання соціальних послуг у громаді ми перевіряли за допомогою опитувальника мотивації трудової діяльності К. Замфір у модифікації А. Реана (додаток II), що використовують для діагностики мотивації професійної діяльності (Замфір, 1983; Реан, 2013). Безперечною перевагою методики є її часова характеристика: середня тривалість заповнення опитувальника становить 5–10 хв. В основу методики покладено теоретичний конструкт про виділення внутрішньої та зовнішньої мотивації.

Стимульний матеріал методики представлений сімома твердженнями, міру згоди з якими респондентам необхідно було оцінити за п'ятибальною шкалою. Обробка отриманих результатів дала змогу визначити переважаючі мотиви професійної діяльності та в цілому структуру мотиваційного комплексу особистості, який є співвідношенням трьох видів мотивації:

внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ) мотивації.

Вважається, що в оптимальному варіанті мотиваційного комплексу внутрішня мотивація має найбільше значення в порівнянні з іншими компонентами, при тому, що зовнішня позитивна мотивація представлена також на високому рівні, але її показники нижчі, ніж у внутрішньої негативної мотивації (ВМ>ЗПМ>ЗНМ). Таке розуміння співвідношення складових мотиваційного комплексу ґрунтується на уявленнях О. Леонтєва про ієрархію мотивів: «...смыслотворні мотиви завжди займають більш високе ієрархічне місце, навіть якщо вони не мають прямої афектогенності» (Леонтєв, 2004, с. 154). Результати опитувальника мотивації трудової діяльності подано в додатку І.

За результатами опитувальника було встановлено, що лише 10,5 % студентів ЕГ і 14,1 % КГ мають позитивний мотиваційний комплекс. Такі студенти мотивовані самим змістом своєї діяльності, прагненням досягти у ній максимально позитивних результатів. У них емоційна нестабільність нижче, оскільки вони більш задоволені своєю майбутньою професією. Саме в ній вони бачать можливість самореалізації. Окрім цього, вони здатні впливати на взаємини в студентському колективі, прагнуть досягти успіху та реалізації якомога більшої кількості своїх можливостей. Їх не лякають можливі труднощі в навчанні.

Більшість студентів ЕГ (89,5 %) і 85,9 % КГ характеризуються негативним мотиваційним комплексом. Навчальна активність цих студентів обумовлена мотивами уникнення, бажанням уникнути зауважень, поганих оцінок, негативного ставлення з боку викладачів і студентів. Такі мотиви пов'язані з потребою самозахисту і починають домінувати над мотивами, які пов'язані з цінністю самої навчальної і в майбутньому професійної діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією. Студенти із негативним мотиваційним комплексом мають, як правило, емоційну нестабільність, інколи проявляють тривожність, нервозність, вони прагнуть

уникати частих контактів з викладачами, не завжди швидко звикають до нововведень, відрізняються нестабільною працездатністю, гостро реагують на найменші зауваження.

Орієнтацію на результат у процесі надання соціальних послуг ми перевіряли за допомогою методики діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіної, адаптованої до нашого дослідження (додаток К). Обрана методика діагностики складається з 80 питань, що дають відповіді на питання «Що важливо в житті?». Перша частина – 40 питань, показує, що важливіше для людини: альтруїзм або егоїзм, процес чи результат. Ми обрали перший блок запитань, оскільки такі характеристики, як «процес», «результат», «альтруїзм» можуть яскраво проявитися у професійній діяльності фахівця із соціальної роботи. Результати методики представлені в табл. 5.6.

Таблиця 5.6

**Наявність орієнтації на результат у студентів (за результатами I зрізу
формульовального етапу експерименту)**

Наявність орієнтації на	ЕГ				КГ			
	Вис.	Дост.	Серед.	Низьк.	Вис.	Дост.	Серед.	Низьк.
	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./%	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %
Процес	-	6/7,9	33/43,4	37/48,7	-	9/11,5	31/39,7	38/48,8
Результат	-	5/6,6	36/47,4	35/46,0	-	11/14,1	34/43,6	33/42,3
Альтруїзм	-	-	35/46,1	41/53,9	-	4/5,1	35/44,9	39/50
Егоїзм	1/ 1,3	8/10,5	33/43,4	34/44,8	-	6/7,6	36/46,2	36/46,2

Результати методики засвідчили, що практично однаково студенти ЕГ орієнтовані на «процес» і «результат». Найменші показники вони проявляють за спрямованістю на «егоїзм». Низький рівень (53,9 %) проявляється за спрямованістю на «альтруїзм». Вважається, що люди, які орієнтовані на результат, одні з найнадійніших, вони прагнуть досягати результату у своїй діяльності різними способами, незважаючи на перешкоди і проблеми.

Орієнтація на результат у студентів виявлена на достатньому рівні (5/ 6,6 % ЕГ і 11/ 14,1 % КГ), середньому (36/ 47,4 % ЕГ і 34/ 43,6 % КГ), низькому (35/ 46 % ЕГ і 33/42,3 % КГ) рівнях.

Узагальнені результати стану сформованості показників мотиваційного критерію представлені в табл. 5.7.

Таблиця 5.7

Результати сформованості мотиваційного компоненту готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Групи	Методики діагностики	Рівні готовності							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
ЕГ (76)	Анкета	3	3,9	8	10,5	31	40,8	34	44,8
	Опитувальник К. Замфір	–	–	8	10,5	36	47,4	32	42,1
	Методика О. Потьомкіної	–	–	5	6,6	36	47,4	35	46,0
	Загальні результати	1	1,2	7	9,2	34	44,8	34	44,8
КГ (78)	Анкета	2	2,6	9	11,5	33	42,3	34	43,6
	Опитувальник К. Замфір	–	–	11	14,1	34	43,6	33	42,3
	Методика О. Потьомкіної	–	–	11	14,1	34	43,6	33	42,3
	Загальні результати	–	–	10	12,8	35	44,9	33	42,3

У ході діагностики мотиваційного компоненту готовності виявлено, що студенти I курсу мають низький (ЕГ – 44,8 %, КГ – 42,3 %), середній (ЕГ – 44,8 %, КГ – 44,9 %), достатній (ЕГ – 9,2 %, КГ – 12,8 %) рівні готовності до надання соціальних послуг. Такі результати свідчать про наявність у студентів початкового інтересу до соціальних послуг та низької мотивації до означеного виду діяльності, а тому потребують суттєвого вдосконалення.

Когнітивний компонент був представлений двома показниками. Охарактеризуємо їх детальніше. Системність, повноту і ґрунтовність знань у площині «соціальні послуги» ми досліджували за допомогою тестів.

Вибір тестування був обґрунтований тим, що, по-перше, тестове оцінювання виконує функцію відстеження системи знань студентів, по-друге, тести мають більшу об'єктивність порівняно з іншими формами контролю; по-третє, тести мають більшу точність оцінювання; по-четверте, за допомогою тестів можна повніше охопити навчальний матеріал. Окрім цього, тестування займає порівняно малі витрати часу на контроль. Тест містив 12 запитань, що розкривали загальні відомості про соціальні послуги (додаток Л). На кожне питання ми пропонували студентам по декілька варіантів відповідей, з яких лише один був правильним. Усі відповіді було передбачено оцінювати за чотирибальною шкалою. За 10–12 правильних відповідей студенти отримували 4 бали, за 7–9 – 3 бали, за 4–6 – 2 бали, за 1–3 – 1 бал.

Показник «необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг» ми перевіряли за допомогою підготовки додаткового матеріалу на кожне семінарське заняття дисципліни «Соціальна робота в громаді» (додаток М). При цьому звертали увагу на пошук цікавого матеріалу, який би не дублював інформацію, отриману на лекціях. Серед діагностичного інструментарію студенти мали представити у схематичному вигляді матеріал, визначений для самостійного опрацювання. Результати щодо стану сформованості когнітивного критерію подано в табл. 5.8.

У ході діагностики стану сформованості показників когнітивного компоненту готовності виявлено, що студенти I курсу мають низький (ЕГ – 36,9 %, КГ – 41,0 %), середній (ЕГ – 48,7 %, КГ – 44,9 %), достатній (ЕГ – 11,8 %, КГ – 12,8 %) рівні знань про соціальні послуги. Високий рівень знань був виявлений у трьох студентів (ЕГ – 2,6 %, КГ – 1,3 %). Такі результати свідчать про відсутність стійких системних знань.

Таблиця 5.8

**Результати сформованості когнітивного компоненту готовності
майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг**

Групи	Методики діагностик и	Рівні готовності							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
ЕГ (76)	Тестові завдання	3	3,9	7	9,2	35	46,1	31	40,8
	Додатковий матеріал, матеріал у схематичному вигляді	2	2,6	11	14,5	38	50	25	32,9
	Загальні результати	2	2,6	9	11,8	37	48,7	28	36,9
КГ (78)	Тестові завдання	-		10	12,8	34	43,6	34	43,6
	Додатковий матеріал, матеріал у схематичному вигляді	2	2,6	11	14,1	35	44,9	30	38,4
	Загальні результати	1	1,3	10	12,8	35	44,9	32	41,0

Діяльнісний компонент готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг представлений трьома показниками. Так, наявність комплексу умінь, необхідних для надання соціальних послуг (додаток Н), ми визначали за допомогою методу експертної оцінки (табл. 5.9). Експертами виступали викладачі і методисти у тих соціальних установах/ територіальних громадах, де студенти проходили практику.

Таблиця 5.9

**Експертне оцінювання умінь студентів
(за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)**

Уміння	Середній бал	
	ЕГ	КГ
1. Вміти виявляти осіб/сімей, які потребують соціальної підтримки	1,65	1,89

2. Вміти оцінювати потреби особи/ сім'ї у СЖО, обстежувати матеріально-побутові умови, здійснювати планування та реалізацію інтервенції згідно з укладеною угодою	1,30	1,37
3. Вміти координувати й вирішувати проблемні питання осіб/ сімей, які перебувають у СЖО та потребують сторонньої допомоги з числа осіб літнього віку, інвалідів, соціально вразливих груп та надання їм послуг із інформування, консультування та представництва інтересів в організаціях соціального захисту	1,12	1,31
4. Вміти здійснювати соціальний супровід, надавати соціальні послуги особам із числа тих, хто зазнав насильства, жорстокого поводження, постраждав від торгівлі людьми	1,14	1,16
5. Вміти забезпечувати соціальну підтримку ВІЛ-інфікованим особам і членам їхніх сімей	1	1,07
6. Уміти реалізовувати соціальний патронаж особам із числа тих, хто вийшов із місць позбавлення волі, з установ із виконання покарань	1,62	1,79
7. Уміти здійснювати соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з метою підготовки до самостійного життя	1,44	1,79
8. Вміти інформувати жителів територіальної громади про можливість отримання різного роду соціальні послуги	1,57	1,89
9. Вміти проводити інформаційно-просвітницькі заходи для профілактики негативних явищ у соціумі, пропагування сімейних форм виховання і соціального захисту жителів територіальної громади	1,30	1,45
10. Вміти перенаправляти осіб, членів сімей, які перебувають у СЖО до різних вузькопрофільних соціальних агенцій для отримання соціальних послуг	1,36	1,88

Експертне оцінювання засвідчило, що уміння, необхідні студентам для надання соціальних послуг у майбутньому, розвинені на низькому та середньому рівнях. Найменші в рейтингу – вміння забезпечувати соціальну підтримку ВІЛ-інфікованим особам і членам їхніх сімей (ЕГ – 1, КГ – 1,07), найвищими є вміння виявляти осіб/ сімей, які потребують соціальної підтримки (ЕГ – 1,65, КГ – 1,89). Ми можемо пояснити невисокі середні бали тим, що на першому-другому курсах навчання відбувається отримання знань та на їхній основі формуються відповідні практичні уміння і навички.

Враховуючи той факт, що серед більшості дисциплін 1–2 курсів більшість з них були спрямовані на ознайомлення із історією, правовими основами та специфікою соціальної роботи, діяльністю різноманітних соціальних установ, відповідно у студентів не були сформовані спеціальні вміння, необхідні для надання соціальних послуг у територіальній громаді.

Наявність умінь і навичок встановлювати ефективні комунікативні відносини з отримувачами соціальних послуг ми перевіряли за допомогою методики І. Ладанов, В. Уразаєва «Діагностика мотиваційної орієнтації в міжособистісних комунікаціях», адаптована до нашого дослідження (додаток П). Методика призначена для виявлення основних комунікативних орієнтацій та їх гармонійності у процесі спілкування. В основі опитувальника – визнання того, що міжособистісна комунікація залежить від мотиваційної структури партнерів, яка задає певні орієнтації та їх гармонійність у комунікативному процесі. Опитувальник складається з 20 тверджень, що групуються за трьома шкалами: 1) орієнтація на прийняття партнера; 2) орієнтація на адекватність сприйняття та розуміння партнера; 3) орієнтація для досягнення компромісу. Діапазон кожної зі шкал коливається від 7 до 28 балів. Про ступінь виразності кожної зі шкал можна будувати висновки на підставі таких показників: 21 і більше – висока; 8–20 – середня; 7 і менше – низька. Загальний сумарний показник, що характеризує абсолютну гармонійність комунікативних орієнтацій, дорівнює 84 балам. Результати методики представлені в табл. 5.10.

Таблиця 5.10

Мотиваційні орієнтації в міжособистісних комунікаціях студентів (за результатами I зрізу формульовального етапу експерименту)

Орієнтація на	ЕГ				КГ			
	Вис.	Дост.	Серед.	Низьк.	Вис.	Дост.	Серед.	Низьк.
	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %	Абс./ %
Прийняття партнера	-	3/3,9	41/53,9	32/42,2	1/1,3	5/6,4	37/47,4	35/44,9
Адекват-	4/5,3	6/7,9	36/47,4	30/39,4	5/6,4	9/11,5	34/43,6	30/38,

ність сприйняв- ття та розумінн я партнера								5
Досягнен- ня ком- промісу	1/1,3	8/10,5	36/47,4	31/40,8	-	11/14,1	33/42,3	34/43, 6

Результати методики засвідчили, що орієнтація на «прийняття партнера» розвинена на середньому рівні у 53,9 % студентів ЕГ і 47,4 % студентів КГ, на низькому рівні – 42,2 % ЕГ і 44,9 % КГ. Достатній рівень був визначений лише у 3,9 % опитаних ЕГ і 6,4 % КГ. Позитивними вважаємо результати орієнтації майбутніх фахівців із соціальної роботи на «адекватність сприйняття та розуміння партнера», що є дуже важливим при встановленні емоційного зв'язку у процесі надання соціальних послуг різним клієнтам у територіальній громаді. За означеним показником високий рівень був відмічений у 5,3 % студентів ЕГ, 6,4 % КГ, достатній рівень – 7,9 % ЕГ, 11,5 % КГ. Найбільші показники ми відмічали у 47,4 % студентів ЕГ і 43,6 % КГ із середнім рівнем орієнтації на «адекватність сприйняття та розуміння партнера». Низький рівень був відмічений у 39,4 % опитаних ЕГ і 38,5 % КГ. Орієнтація на «досягнення компромісу» – важлива складова професійної комунікації фахівців із соціальної роботи, оскільки її можна охарактеризувати такими показниками, як-от, вміння зосереджуватися на головному у процесі комунікативної взаємодії, виявляти самоконтроль і витримку у можливих конфліктних ситуаціях, стежити за характером власних вербальних висловлювань тощо. Про це засвідчило 10,5 % студентів ЕГ і 14,1 % студентів КГ, у них був визначений достатній рівень. Середній рівень ми спостерігали практично у половини опитаних студентів ЕГ (47,4 %) і 42,3 % студентів КГ. У чверті респондентів був визначений низький рівень орієнтації на досягнення компромісу (40,8 % – ЕГ, 43,6 % – КГ).

За допомогою опитувальника креативності Д. Джонсона (Шабанова), адаптованого до нашого дослідження (додаток Р), ми перевіряли прояв творчості у процесі надання соціальних послуг. Результати тесту представлені в табл. 5.11.

Таблиця 5.11

Прояв творчості у студентів (за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)

Прояв рівня творчості	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий рівень	–	–	–	–
Достатній рівень	9	11,8	10	12,8
Середній рівень	36	47,4	34	43,6
Низький рівень	31	40,8	34	43,6
Разом	76	100	78	100

Згідно з результатами проведеної методики, у студентів ЕГ (11,8 %) і КГ (12,8 %) достатній прояв творчості, вони із захопленням реагують на різні нестандартні завдання, виконують із задоволенням завдання практичного характеру. Це може свідчити про те, що вони задоволені обраною професією і в майбутньому зможуть ефективно надавати комплекс різноманітних соціальних послуг. Середній прояв творчості був визначений у 47,4 % студентів ЕГ і 43,6 % студентів КГ. Ці студенти можуть проявляти творчість у тих завданнях, які їм імпонують і які вони розуміють і усвідомлюють їхню важливість для клієнтів. Низький прояв творчості проявляється у студентів, які без особливого ентузіазму і захоплення виконують практичні завдання. Цей рівень ми визначили у 40,8 % студентів ЕГ і 43,6 % студентів КГ.

Узагальнені результати стану сформованості діяльнісного компоненту представлені в табл. 5.12.

Таблиця 5.12

**Результати сформованості діяльнісного компоненту готовності
майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг**

Групи	Методики діагностики	Рівні готовності							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
ЕГ (76)	Експертна оцінка	-	-	-	-	34	44,7	42	55,3
	Методика І. Ладанова В. Уразаєвої	2	2,6	5	6,6	38	50	31	40,8
	Опитувальник Д. Джонсона	-	-	9	11,8	36	47,4	31	40,8
	Загальні результати	-	-	5	6,6	36	47,4	35	46,0
КГ (78)	Експертна оцінка	-	-	-	-	37	47,4	41	52,6
	Методика І. Ладанова В. Уразаєвої	2	2,6	8	10,3	35	44,8	33	42,3
	Опитувальник Д. Джонсона	-	-	10	12,8	34	43,6	34	43,6
	Загальні результати	-	-	6	7,6	36	46,2	36	46,2

У процесі діагностики стану сформованості діяльнісного компоненту готовності виявлено, що студенти II курсу мають низький (ЕГ – 46,0 %, КГ – 46,2 %), середній (ЕГ – 47,4 %, КГ – 46,2 %), достатній (ЕГ – 66,6 %, КГ – 7,6 %) рівні умінь. Такий показник свідчить про відсутність сформованих умінь надавати соціальні послуги у територіальній громаді.

Особистісний компонент був представлений двома показниками. Так, за допомогою методики оцінки здатності до самовдосконалення (за

М. Лукашевичем), адаптованого до нашого дослідження (додаток С), ми перевіряли прагнення до саморозвитку та самовдосконалення майбутніх фахівців із соціальної роботи. Результати тесту відображені в табл. 5.13.

Таблиця 5.13

Рівень розвитку студентів (за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)

Рівень розвитку	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий рівень	-	-	-	-
Достатній рівень	8	10,5	11	14,1
Середній рівень	36	47,4	34	43,6
Низький рівень	32	42,1	33	42,3
Разом	76	100	78	100

Отримані результати методики засвідчили переважання середнього рівня розвитку студентів (ЕГ – 47,4 %, КГ – 43,6 %). Таких студентів відрізняє те, що вони впевнено досягають позитивних результатів при роботі з практичними завданнями, вони здатні аналізувати результати своїх дій. Однак, вони потребують контролю з боку викладачів, оскільки під їхнім керівництвом впевнено виконують завдання. Попри це, вони ще не чітко бачать себе у майбутньому у якості фахівців із соціальної роботи, що надають соціальні послуги. Низький рівень був визначений у 42,1 % студентів ЕГ та 42,3 % студентів КГ. Ці студенти займають пасивну позицію на заняттях, вони не активні при вирішенні практичних завдань, не проявляють бажання для досягнення високих результатів у навчальному процесі. Достатній рівень розвитку був відмічений у 10,5 % студентів ЕГ і 14,1 % студентів КГ. Ці студенти відрізняються активною особистісною і професійною позицією, чітко розуміють поставлені перед ними завдання, постійно намагаються підвищувати свій рівень, відрізняються організованістю й самостійністю, вони наполегливі, цілеспрямовані та самокритичні.

Сформованість особистісно-професійних якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг, ми визначали методом ранжування

(додаток Т). Результати ранжування проілюстровані в табл. 5.14. Слід зазначити, що у табл. 5.14 ми представили ранги в еталонному профілі, що був отриманий методом експертних оцінок. У ролі компетентних експертів виступали викладачі закладів вищої освіти і методисти баз практик.

Таблиця 5.14

**Перелік особистісно-професійних якостей фахівця із соціальної роботи
(за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)**

№	Особистісно-професійні якості фахівця із соціальної роботи	Ранг		
		Експерти	ЕГ	КГ
1.	Гідність та повага до інших людей (спостережливість, терпимість, ввічливість)	1	6	3
2.	Гуманістична спрямованість (чесність, гуманізм, емпатія)	2	4	4
3.	Особиста та соціальна відповідальності (відповідальність, об'єктивність, самокритичність)	4	3	6
4.	Готовність зрозуміти інших і прийти на допомогу (ініціативність, комунікабельність, справедливість)	3	1	2
5.	Особиста адекватність та соціальна адаптивність (самооцінка, прагнення до самовдосконалення, креативність, творче мислення)	6	5	5
6.	Стресостійкість (самовладання, оптимізм, життєрадісність)	5	2	1

Ми отримали протилежні точки зору, думки експертів і студентів суттєво різнилися. Так, на перше місце експерти поставили гідність і повагу до інших людей, а студенти ЕГ переконані, що важливим є готовність зрозуміти інших і прийти на допомогу. Саме в цьому вони вбачають основне призначення своєї професії. Студенти КГ на перше місце поставили стресостійкість, пояснюючи це тим, що фахівець із соціальної роботи перебуває у стані стресу і може відчувати синдром емоційного вигорання.

Такі особистісно-професійні риси, як чесність, гуманізм, емпатія, мають бути серед першочергових у кожного фахівця із соціальної роботи, оскільки ці характеристики допомагатимуть ефективніше здійснюватися професійну діяльність, відчуваючи кожного клієнта. Студенти ЕГ віддали

перевагу таким якостям, як самовладання, оптимізм і життєрадісність, а студенти КГ – ініціативності, комунікабельності, справедливості.

У професійній діяльності фахівці із соціальної роботи стикаються і вирішують складні ситуації, саме тому вони мають мати готовність зрозуміти інших і прийти на допомогу будь-яким клієнтам, хто потребує допомоги. Студенти ЕГ на третє місце поставили особисту та соціальну відповідальності, наголошуючи, що рішення, які приймають фахівці із соціальної роботи, є важливими і від них залежить життя інших людей. Студенти КГ переконані, що фахівці із соціальної роботи у будь-якій ситуації мають проявляти гідність та поважати інших людей. Необхідність гуманістичної спрямованості відзначили студенти, як ЕГ, так і КГ, поставивши її на четверте місце. Зауважимо, що найбільш низький рейтинг у експертів мають особиста адекватність та соціальна адаптивність. Подібної думки притримуються і студенти ЕГ і КГ. Результати ранжування засвідчили, що немає подібності у визначенні рангових місць викладачів, методистів баз практик і студентів. Це може свідчити про індивідуальну траєкторію власної професійної позиції.

Узагальнені результати особистісного компоненту представлені в табл. 5.15.

Таблиця 5.15

Результати сформованості особистісного компоненту готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Групи	Методики діагностики	Рівні готовності							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
ЕГ (76)	Методика М. Лукашевича	-	-	8	10,5	36	47,4	32	42,1
	Ранжування якостей	-	-	4	5,2	36	47,4	36	47,4
	Загальні результати	-	-	6	7,9	36	47,4	34	44,7
КГ	Методика	-	-	11	14,1	34	43,6	33	42,3

(78)	М. Лукаше- вича								
	Ранжуван- ня якостей	-	-	6	7,7	34	43,6	38	48,7
	Загальні результати	-	-	8	10,3	34	43,6	36	46,1

Результати діагностики особистісного компоненту готовності засвідчили, що студенти I курсу мають низький (ЕГ – 44,7 %, КГ – 46,1 %), середній (ЕГ – 47,4 %, КГ – 43,6 %), достатній (ЕГ – 7,9 %, КГ – 10,3 %) рівні готовності до надання соціальних послуг. На жаль, високий рівень не був визначений у жодного респондента.

Для кращого сприйняття та з метою узагальнення інформації представимо отримані результати I зрізу формувального етапу експерименту за всіма компонентами у табл. 5.16.

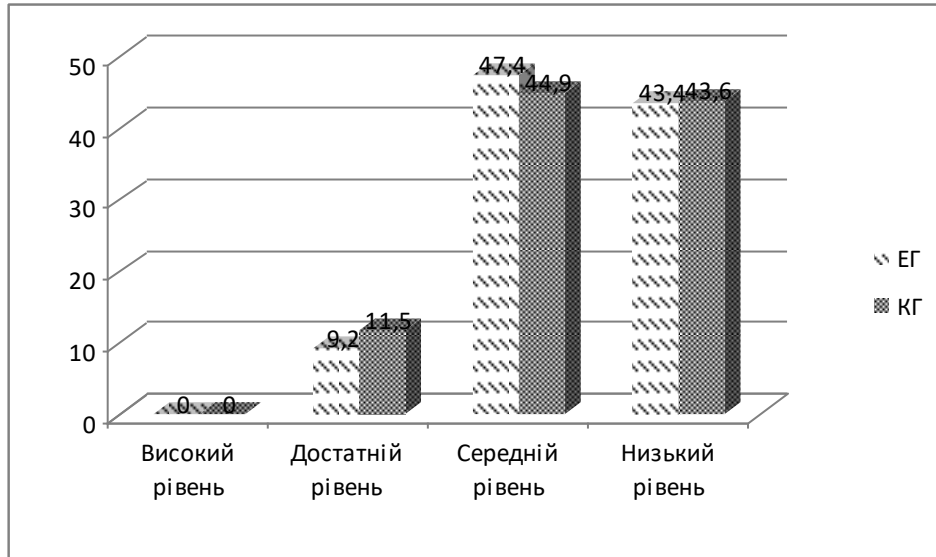
Таблиця 5.16

Розподіл студентів КГ і ЕГ за рівнями готовності до надання соціальних послуг (за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)

Групи	Компоненти	Рівні готовності							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
ЕГ (76)	Мотиваційний	1	1,2	7	9,2	34	44,8	34	44,8
	Когнітивний	2	2,6	9	11,8	37	48,7	28	36,9
	Діяльнісний	-	-	5	6,6	36	47,4	35	46,0
	Особистісний	-	-	6	7,9	36	47,4	34	44,7
Загальні результати		-	0,0	7	9,2	36	47,4	33	43,4
КГ (78)	Мотиваційний	-	-	10	12,8	35	44,9	33	42,3
	Когнітивний	1	1,3	10	12,8	35	44,9	32	41,0
	Діяльнісний	-	-	6	7,6	36	46,2	36	46,2
	Особистісний	-	-	8	10,3	34	43,6	36	46,1
Загальні результати		-	0,0	9	11,5	35	44,9	34	43,6

Слід зазначити, що студент може знаходитись на різних рівнях готовності до надання соціальних послуг за різними компонентами. Наприклад, за мотиваційним компонентом у нього може бути достатній рівень, а за діяльнісним або особистісним – середній або низький. Тому нами зроблено акцент на тому, що виділені критерії рівнозначні під час оцінки

рівнів готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. У такому випадку узагальнений рівень готовності є середньостатистичною величиною від суми балів, якою був оцінений кожний з компонентів (рис. 5.7).

Рис. 5.7. Сформованість рівнів готовності студентів EG і KG до надання соціальних послуг (за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)

Із рис. 5.7, видно, що суттєвої різниці в рівневій характеристиці готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності, які віднесено до EG і KG, не спостерігається. Представлені дослідно-експериментальні матеріали свідчать, що готовність до надання соціальних послуг проявилась на достатньому рівні у 9,2 % студентів EG і 11,5 % студентів KG, на середньому – 47,4 % у EG і 44,9 % у KG), на низькому – 43,4 % у EG і 43,6 % у KG. Високий рівень не був виявлений у жодного студента. Отже, помітна перевага низького та середнього рівнів готовності до надання соціальних послуг.

5.3. Експериментальна перевірка ефективності системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Для вирішення завдання щодо перевірки системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми організували та провели експериментальне дослідження, яке передбачало, з одного боку, використання наявних традиційних форм, методів професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи у ЗВО, а з іншого – їх модернізацію відповідно до специфічних завдань дослідження, які пов'язані із розробкою і впровадженням авторської системи. Дослідно-експериментальну роботу було побудовано за такими *етапами*, а саме:

— на першому етапі – теоретичному (2016–2017 н. р.) проведено теоретичний аналіз проблеми, уточнено сутність поняттєво-термінологічного апарату дослідження; вивчено зарубіжний і вітчизняний досвід підготовки фахівців із соціальної роботи; проаналізовано освітні програми, що містять вимоги до підготовки бакалаврів спеціальності «соціальна робота»; розроблено вихідні положення, накопичено теоретичні дані, з'ясовано суперечності та проблеми практичного характеру, які стосувалися питань підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи, розроблено методiku проведення дослідно-експериментальної роботи (результати цієї роботи представлено в розділах 1–2);

— на другому етапі – констатувальному (2017–2018 н. р.) проведено констатувальний етап експерименту, що передбачав моніторингове дослідження стану оцінювання якості та ефективності соціальних послуг у територіальній громаді; зібрано та проаналізовано належну емпіричну інформацію про результативність традиційної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді та підтверджено актуальність і доцільність оновлення навчання студентів для підготовки до означеного виду діяльності; розроблено систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг; виокремлено організаційно-педагогічні умови, а також здійснено її попередню апробацію для подальшого коригування й уточнення всіх її компонентів і методики організації та проведення експериментальної роботи;

здійснено репрезентативну вибірку груп студентів, які згодом брали участь в експериментальному педагогічному дослідженні в контрольних та експериментальних групах (результати представлено в розділі 3);

— упродовж третього етапу дослідження – формувального (2018–2021 н. р.) в експериментальних групах цілеспрямовано і методично реалізовано систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, згідно з розробленим методичним забезпеченням, організаційно-педагогічними умовами, що забезпечують її дієвість, а також комплексними формами, методами і технологіями (кейс-методи, методи групового рішення творчих завдань, методи із застосуванням «складних» умов, методи колективного стимулювання творчих пошуків, практичні завдання, тренінги). Було організовано дослідно-експериментальну діяльність (формувальний експеримент, що передбачав I (вступний) та II (підсумковий) зрізи); уточнено сутність, структуру, критеріально-показникових ознак та чотирьох рівнів (високого, достатнього, середнього і низького) сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг; доведено достовірність і вірогідність отриманих результатів за допомогою методів математичної статистики; сформульовано загальні висновки дослідження (результати цієї роботи представлено в 4–5 розділах).

Метою педагогічного експерименту було суттєво підвищити рівень готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. При цьому ми реалізували такі завдання:

1) розробити комплексну діагностику, що допомагає визначити рівень готовності майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг за всіма виокремленими компонентами та показниками;

2) встановити рівноцінність поділу студентів у КГ та ЕГ визначити готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у КГ і ЕГ (I зріз формувального етапу експерименту);

3) запровадити в ЕГ організаційно-педагогічні умови та розроблену авторську систему підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг;

4) перевірити ефективність виявлених організаційно-педагогічних умов та системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг (II зріз формувального етапу експерименту);

5) на основі використання методів математичної статистики дослідити кількісні та якісні результати дослідження, визначити їх валідність, об'єктивність та значущість.

Констатувальний етап експерименту проводився на базі територіальних громад Волинської області (Боратинської, Велицької, Вишнівської, Володимир-Волинської, Голобської, Городищенської, Дубівської, Забродівської, Іваничівської, Камінь-Каширської, Ковельської, Луківської, Люблинецької, Нововолинської, Павлівської, Рівненської, Самарівської, Торчинської, Устилузької). Об'єктом моніторингового дослідження були працівники територіальних громад Волинської області у загальній кількості 64 людини. Дослідження передбачало вивчення у фахівців-практиків з соціальної роботи питань щодо проблем, з якими найчастіше звертаються клієнти для отримання соціальних послуг; їхньої обізнаності щодо нормативно-законодавчої бази у сфері надання соціальних послуг; діагностики суджень респондентів щодо практичної готовності до надання соціальних послуг у територіальній громаді; наявності у них практичних умінь надання послуг; спектру заходів, що посилюють професійну підготовку фахівця із соціальної роботи до надання означених послуг у територіальній громаді тощо.

Формувальний етап експерименту проводився на базі восьми закладів вищої освіти, де здобувають освіту майбутні фахівці соціальної сфери. На різних етапах у дослідженні взяли участь 64 представники територіальних громад Волинської області, 72 викладачів ЗВО, які безпосередньо беруть участь у підготовці фахівців із соціальної роботи, і 154 здобувачів закладів вищої освіти України (Волинського національного університету імені Лесі Українки, Рівненського державного гуманітарного університету, Тернопільського національного педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка, національного університету «Одеська політехніка», Хмельницького національного університету, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). Безпосередньо у формувальному етапі експерименту були задіяні студенти і викладачі Волинського національного університету імені Лесі Українки, Рівненського державного гуманітарного університету, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, національного університету «Одеська політехніка». У цих ЗВО було сформовано експериментальні групи, загальна чисельність студентів у яких становила 76 осіб.

На I зрізі формувального етапу педагогічного експерименту ми перевіряли готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Дослідження проводилося з використанням діагностичного інструментарію, який застосовувався викладачами і на I, і на II зрізі формувального етапу експерименту для студентів контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) груп. Такий підхід передбачав достовірність вимірювання рівнів сформованості мотиваційного, когнітивного, діяльнісного й особистісного компонентів готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг за визначеними критеріями. Результати I зрізу формувального етапу експерименту засвідчили недостатній рівень готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг (п. 5.1).

Для вирішення окресленої проблеми була розроблена модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, яка містить такі компоненти: цільовий, змістовний, діяльнісний, результативний блоки (п. 4.1). Також було визначено організаційно-педагогічні умови, які забезпечують ефективність її реалізації (п. 4.3).

Для встановлення рівня сформованості мотиваційного компонента готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних

послуг ми використовували методики: авторську анкету; опитувальник «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А. Реана; методику діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребностній сфері О. Потьомкіної, адаптовану до дослідження. При обробці результатів дослідження нами здійснювався їхній якісний і кількісний аналіз. Для визначення рівня сформованості когнітивного компонента готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг ми використовували розроблені тестові завдання та аналіз самостійної роботи студентів. Вони мали підготувати додатковий матеріал, представлений у схематичному вигляді. З метою визначення рівня сформованості діяльнісного компонента готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг нами були використані: експертна оцінка; методика на діагностику мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях І. Ладанова, В. Уразаєвої, адаптована до дослідження; тест на діагностику творчого потенціалу та креативності (К. Ахмедова). Дослідження сформованості особистісного компонента готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг здійснювалося через застосування методики оцінки здатності до самовдосконалення (за М. Лукашевичем); за допомогою ранжування особистісних та професійно значущих якостей майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Запропонований діагностичний інструментарій ми апробували під час двох зрізів формувального етапу експерименту. Стійкість вимірювання виявлялася в однозначності інформації, яка отримана в результаті вимірювання рівня готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Погоджуємося із О. Повідайчик у тому, що «найбільш поширеним прийомом контролю стійкості є повторне вимірювання, коли один і той же показник вимірюється за допомогою визначеної процедури декілька разів з певним часовим інтервалом» (Повідайчик, 2019, с. 354). У нашому дослідженні такі вимірювання

здійснювалися на початку формувального етапу експерименту (I зріз) (п. 5.2), а також після його завершення (II зріз) (було проведено два зрізи) (п. 5.4).

Дослідницька робота на етапі формувального експерименту здійснювалася впродовж 4 років (2018–2021 рр.). Загальну мету і завдання підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи реалізовано через додаткове змістове наповнення дисциплін циклу загальної і професійної підготовки, практику, позааудиторну діяльність студентів.

Реалізація завдань формувального етапу експерименту відбувалася за такими напрямками:

- організація викладачів та фахівців баз практик, які здійснюють професійну підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи для роботи з упровадження розробленої авторської системи;

- залучення студентів до процесу надання соціальних послуг під час аудиторного навчання і в позааудиторний час;

- розробка й удосконалення змістово-технологічного та навчально-методичного забезпечення для реалізації системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Для виконання цих аспектів формувального експерименту нами було здійснено низку конкретних заходів. Так, для викладачів і фахівців-практиків соціальних установ, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи, було проведено науково-методичний семінар підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних і соціальних працівників «Сучасні стратегії та інноваційні моделі надання соціальних послуг» (Додаток Г), на якому розглядалися питання практичної реалізації сучасних стратегій та інноваційних моделей надання соціальних послуг; сучасних механізмів соціального захисту населення; особливостей надання соціальних послуг територіальними центрами; співпраці органів місцевого самоврядування та громадських організацій у діагностуванні потреб та наданні послуг соціальної допомоги; особливостей управління системою надання соціальних послуг на рівні територіальної громади.

Характерною особливістю проведено науково-методичного семінару було те, що інформація була представлена у вигляді лекційних занять, на яких обговорювалися питання, що розкривають теоретичні основи сучасних стратегій та інноваційних моделей надання соціальних послуг; історія створення та модернізації системи соціальних послуг (від соціального обслуговування до соціальних послуг); функціонування системи соціальних послуг в Україні; класифікація та стандартизація соціальних послуг та особливості їх надання Територіальними центрами соціального обслуговування населення; нормативно-правове забезпечення соціальних послуг у територіальній громаді; принципи роботи, ресурси, шляхи впровадження моделі інтегрованих соціальних послуг. На семінарських заняттях піднімалися питання, пов'язані із метою і завданнями соціальної допомоги; моніторингом якості надання послуг соціальної допомоги; результатами діагностики соціальної ситуації у громаді; розробкою плану вирішення соціальних проблем тощо.

Науково-методичний семінар був проведений за участі викладачів кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, фахівців Департаменту соціальної політики Луцької міської ради, викладачів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, ЗВО «Український католицький університет», Національного університету охорони здоров'я України, Рівненського державного гуманітарного університету, Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, Національного педагогічного університету імені П. М. Драгоманова, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, Національного університету «Одеська політехніка».

Окрім цього ми проводили науково-методичний семінар «Підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери: зв'язок освіти та ринку» за участю

викладачів та випускників, які працюють на посадах соціальних педагогів та соціальних працівників у різних соціальних установах та організаціях Волинської та інших областей України.

З викладачами обговорювалися питання шляхів формування мотивації студентів до надання соціальних послуг у громаді, їхнього залучення до цього виду діяльності при проходженні різних видів практики, можливості забезпечення спрямованості окремих дисциплін на підготовку студентів до означеного виду діяльності. Самостійна робота передбачала розробку структури стратегії вирішення конкретної соціальної проблеми; аналіз планування стратегії вирішення соціальних проблем і розробку інструментарію діагностики соціальної ситуації у громаді.

Для активізації інтересу студентів до надання соціальних послуг у процесі фахової підготовки нами було розроблено авторські програми курсів «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів», «Правове забезпечення соціальної роботи», «Соціальна робота в громаді». Також внесено певні корективи у зміст навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота в сфері зайнятості», «Система соціальних служб», «Соціальна робота в громаді», розроблені практичні завдання до різних видів практик (навчально-ознайомлювальної, професійно-орієнтованої, стажерської). Слід зазначити, що успішному вирішенню завдань формувального експерименту сприяли спеціально організовані заходи. Так, з 2019 року ми організували проведення практичних занять навчальної дисципліни «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» на базі Департаменту соціальної політики Луцької міської ради (договір № 34У/901 від 1 листопада 2019 р.).

Щодо практичної підготовки студентів, ми впроваджували елементи дуальної освіти студентів на базі Головного управління Національної соціальної сервісної служби у Волинській області та КУ «Центр соціальних служб» Рожищенської міської ради. Студенти мали змогу проходити професійно-орієнтовану практику в соціальних службах на базі Управління

сім'ї, дітей та молоді Луцької міської ради (в т. ч. Центрі медіації та корекції сімейних правовідносин), територіальних громадах Волинської та Рівненської областей.

Також для реалізації формувального етапу експерименту було засновано Волинський центр медіації. Серед методів імітаційного моделювання особливою популярністю у студентів користувався професійно орієнтований проєкт. Приємно відзначити, що студенти виграли конкурс соціальних проєктів «Рух порозуміння – медіація в громаді», що був оголошений Управлінням сім'ї, дітей та молоді Луцької міської ради. У Волинському національному університеті імені Лесі Українки було створено навчально-наукову лабораторію медіації та відновного правосуддя, на базі якої проводяться практичні заняття з вибіркової дисципліни «Соціально-правовий захист сім'ї, дітей та молоді». Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи ВНУ ім. Лесі Українки є координатором напряму роботи з сімейної медіації за участю дітей.

В 2019 році студенти – майбутні фахівці із соціальної роботи спільно з національною поліцією були активними учасниками проєкту «Захисти себе Fest», метою якого було формування знань та умінь з профілактики та виявлення фізичної, психологічної, юридичної, соціальної небезпеки, шляхів захисту від цих небезпек. Ще одним яскравим заходом, що був використаний під час проведення формувального етапу експерименту, був конкурс соціальної реклами «Зупинись і поміркуй», спрямований на соціальну профілактику тютюнопаління, наркотиків, торгівлі людьми, Інтернет-залежності, насильства та інших видів залежностей.

Студенти брали активну участь у презентації соціального проєкту «Вирішуєш ти!». Мультидисциплінарна команда фахівців (психологи, фахівці із соціальної роботи, юристи) розкривали стратегії протидії домашньому насильству та механізми міжвідомчої, міждисциплінарної та міжсекторальної взаємодії, формуючи таким чином у студентів уміння і навички щодо попередження, виявлення та надання допомоги жертвам

домашнього насильства. Відповідно студенти мали змогу на практиці зрозуміти особливості надання соціальних послуг консультування, екстреного втручання, інформування, соціальної профілактики, представництва інтересів.

Слід зазначити, що робота над проектами продовжується під час участі у другому модулі «Стандарти та практики надання соціальних послуг в громаді сертифікаційної програми «Соціальна робота: шлях до професійності. Фаховий рівень» (26-28 січня 2022 року). Даний проєкт реалізується за підтримки Української соціальної академії та Факультету наук про здоров'я Українського католицького університету.

Інтерактивною формою навчання студентів вважаємо соціально-психологічний тренінг, елементи якого ми використовували при проведенні практичних занять з таких навчальних дисциплін, як-от «Вступ до спеціальності», «Правове забезпечення соціальної роботи», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота в сфері зайнятості». Майбутні фахівці із соціальної роботи мали змогу працювати у Молодіжному Центрі Волині, де вони спільно з фахівцями Центру проводили тренінги.

Формувальний етап експериментальної роботи передбачав збір, опрацювання і аналіз отриманих результатів роботи, їхню математико-статистичну обробку (обчислення критерію Колмогорова-Смірнова та F-критерію), що дало змогу встановити статистичну значущість отриманих результатів, підтвердити гіпотезу і сформулювати висновки дослідження.

5.4. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

У дослідженні ми вважали за доцільне на основі використання методів математичної статистики (друге завдання експериментального дослідження) здійснити підтвердження рівноцінного розподілу майбутніх фахівців із соціальної роботи у КГ та ЕГ до надання соціальних послуг. З методичної точки зору при вибірці середніх розмірів ($n \geq 50$) ($n_{КГ} = 78$, $n_{ЕГ} = 76$)

найбільш доцільно проводити обрахунок на основі використання критерію Колмогорова-Смірнова (Рекомендации по стандартизации, 2002; Кобзарь, 2006). Загальні статистичні дані представлена у табл. 5.17.

Таблиця 5.17

Обчислення $d_{\max}$ загальних даних щодо сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг (початок експерименту I зріз)

Рівні готовності до надання соціальних послуг	Емпірична частота КГ	Емпірична частота ЕГ	Емпірична частість КГ f_1	Емпірична частість ЕГ f_2	Накоп. част. за модулем (d_j)
Низький	34	33	0,4359	0,4342	0,0017
Середній	35	36	0,4487	0,4737	0,0250
Достатній	9	7	0,1154	0,0921	0,0233
Високий	0	0	0,0000	0,0000	0,0000
Сума	$n_1=78$	$n_2=76$	1	1	–

Таким чином, у нашому випадку $d_{\max} = 0,0250$. Для подальших розрахунків значення емпіричного критерію ($\lambda_{емп}$) використано формулу:

$$\lambda_{емп} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (5.1)$$

де n_1 та n_2 – кількість майбутніх фахівців із соціальної роби в КГ та ЕГ; причому $n_1 = 78$, $n_2 = 76$. Тобто, у нашому випадку числове значення буде таким:

$$\lambda_{емп} = 0,15511$$

Для отримання висновку про схожість чи відмінність між ЕГ і КГ проведено порівняння отриманого значення критерію $\lambda_{емп}$ з критичним значенням $\lambda_{кр}$ що внесено у стандартизовану таблицю (додаток X) при рівні значущості $p \leq 0,05$. Наголосимо, що нульовою була гіпотеза, яка засвідчувала, що КГ та ЕК між собою не відрізняються. Нульова гіпотеза буде вірною лише тоді, коли значення критерію $\lambda_{емп}$ не перевищує його

критичного значення ($\lambda_{кр}$). У свою чергу альтернативна гіпотеза навпаки доводить, що між КГ та ЕГ групами є суттєві відмінності, що мають статистичну достовірність.

Зокрема, у нашому випадку табличне значення $\lambda_{кр}=1,48$ (при $p \leq 0,05$).

$$\lambda_{кр} > \lambda_{емп} \text{ а саме: } (1,48 > 0,15511)$$

Отже, на підставі отриманих результатів (обрахунок критерію Колмогорова-Смірнова) можемо стверджувати, що вірною є нульова гіпотеза, яка доводить, що відмінності у стані сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг з ЕК та КГ не мають статистичної значущості, тому їх вважаємо не суттєвими і таким, що не впливають на подальшу експериментальну роботу. Таким чином, на основі математичної статистики доведено, що на початку формувального етапу експерименту між студентами, що увійшли в ЕГ та КГ відсутні статистично достовірні відмінності, які мають вплив на подальше дослідження. Саме тому можемо стверджувати що обидві групи (ЕГ і КГ) знаходяться з математичної точки зору в однакових початкових умовах. У підсумку відзначимо, що узагальнені результати I-го зрізу формувального етапу експериментального дослідження засвідчили, що результати сформованості усіх критеріїв у КГ і ЕГ на початку експерименту фактично тотожні та потребують суттєвого вдосконалення.

Внаслідок проведеного експериментального дослідження, що описане у п. 5.2, нами були отримані підсумкові результати формувального етапу експерименту у КГ і ЕГ (табл. 5.18; рис. 5.8).

Таблиця 5.18

Загальні результати сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Групи	Етапи	Рівні готовності								СП
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		5 балів		4 бали		3 бали		2 бали		
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	
ЕГ (76)	I	0	0	7	9,2	36	47,4	33	43,4	2,66
	II	15	19,7	39	51,3	20	26,3	2	2,7	3,89

КГ (78)	I	0	0	9	11,5	35	44,9	34	43,6	2,68
	II	2	2,6	22	28,2	40	51,3	14	17,9	3,15

СП – середній показник готовності

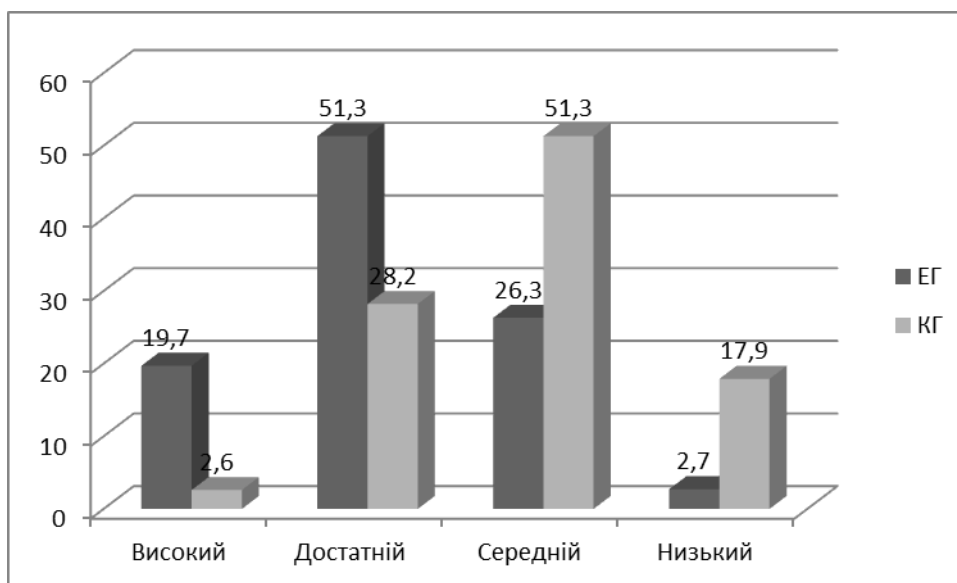

Рис. 5.8. Сформованість рівнів готовності студентів EG і КГ до надання соціальних послуг (за результатами II зрізу формульного етапу експерименту)

Наголосимо на тому, що логіка організації II (підсумкового) зрізу на формульному етапі експериментального дослідження передбачала проведення перевірки на статистичні достовірність і валідність отриманих результатів щодо сформованості у студентів EG та КГ готовності до надання соціальних послуг шляхом застосування методів математичної статистики. З цією метою було застосовано двовибірковий тест Колмогорова-Смірнова (проведено розрахунок критерію Колмогорова-Смірнова) (Рекомендации по стандартизации, 2002; Кобзарь, 2006). Отримані результати відображено у табл. 5.19.

Таблиця 5.19

Обчислення $d_{\max}$ загальних даних щодо сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг (кінець експерименту II зріз)

Рівні готовності до надання соціальних послуг	Емпірична частота КГ	Емпірична частота ЕГ	Емпірична частість КГ f_1	Емпірична частість ЕГ f_2	Накоп. част. за модулем (d_j)
Низький	14	2	0,1795	0,0263	0,1532
Середній	40	20	0,5128	0,2632	0,2496
Достатній	22	39	0,2821	0,5132	0,2311
Високий	2	15	0,0256	0,1973	0,1717
Сума	$n_1=78$	$n_2=76$	1	1	–

Отже, у кінці II зрізу формульованого етапу експерименту $d_{\max} = 0,2496$.

Подальші обчислення емпіричного значення критерію (λ_{emn}) використовували формулу:

$$\lambda_{emn} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (5.1)$$

де n_1 та n_2 – кількість майбутніх фахівців із соціальної роботи в ЕГ та КГ.

$$\lambda_{emn} = 1,5475$$

Для того, щоб отримати висновок про статистичну достовірну відмінність між отриманими результатами щодо стану сформованості готовності майбутніх фахівців з соціальної роботи в ЕГ та КГ до надання соціальних послуг у кінці II зрізу, ми провели порівняння отриманого значення критерію λ_{emn} з його критичним значенням $\lambda_{кр}$ (додаток X). Зокрема, у якості нульової гіпотези було взято положення про те, що отримані результати в ЕК та КГ не відрізняються між собою, тоді альтернативна гіпотеза базувалася на тому, що результати стану готовності студентів ЕГ до надання соціальних послуг суттєво відрізняються від результатів у КГ. Таким чином, нульова гіпотеза буде достовірною у тому випадку, коли значення λ_{emn} не перевищує $\lambda_{кр}$ (табличного). У цьому випадку ми зможемо

констатувати, що отримано неістотну відмінність у стані сформованості готовності студентів з ЕГ та КГ. Якщо ж нами буде доведено, що результати значення λ_{eml} перевищує $\lambda_{кр}$, то зможемо довести що авторське бачення є валідним, а отримані результати статистично достовірні.

Табличне значення $\lambda_{кр} = 1,02$ (при $d_{max} = 0,2496$ та $p \leq 0,05$), а $\lambda_{eml} = 1,5475$.

$$\lambda_{кр} < \lambda_{eml} \text{ а саме: } (1,02 < 1,5475)$$

Отже, можемо відповідально стверджувати, що вірною є альтернативна гіпотеза, яка доводить той факт, що відмінності у стані сформованості усіх критеріїв готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи з ЕГ та КГ є статистично значущими та суттєвими. методи математичної статистики переконливо засвідчують, що організоване нами дослідження є ефективним у площині формування готовності до надання соціальних послуг.

Для більш ґрунтовного доведення статистичної достовірності отриманих результатів ми додатково провели обрахунки F-критерію за А. Киверялгом (Киверялг, 1980):

1) Середня зважена величина:

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n (F_i \cdot x_i)}{N} \quad (5.2)$$

де, M – середня зважена величина в ЕГ та КГ;

F_i – кількість студентів на кожному i -му рівні сформованості у студентів готовності до надання соціальних послуг;

n – кількість рівнів сформованості готовності (високий, достатній, середній, низький);

x_i – рівень сформованості (низький – «2»; середній – «3»; достатній – «4»; високий – «5»);

N – загальна кількість студентів у КГ та ЕГ.

2) Дисперсія:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (|M - x_i|^2 \cdot F_i)}{N} \quad (5.3)$$

3) Середнє квадратичне відхилення:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (|M - x_i|^2 \cdot F_i)}{N}} \quad (5.4)$$

4) *F*-критерій:

$$F_{emp} = \frac{\sigma_1^2}{\sigma_2^2} \quad (5.5),$$

де σ_1^2 – більша дисперсія, σ_2^2 – менша дисперсія, що обчислювалися на основі результатів I і II зрізів формувального етапу експерименту.

Під час перевірки сформульовано дві гіпотези. Перша (нульова) – декларувала відсутність переваг щодо сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи з ЕГ та КГ до надання соціальних послуг. Нульова гіпотеза доводить неефективність авторського підходу. Друга гіпотеза (альтернативна) – декларувала наявність переваг авторського підходу. Отже, на основі порівняння кількісних результатів *F*-критерію (F_{emp} -КГ), де не здійснювали спеціального впливу з F_{emp} -ЕГ, де було впроваджено авторські підходи до формування готовності до надання соціальних послуг було визначено статистичну достовірність і валідність отриманих результатів шляхом порівнювали результати із табличним значенням *F*-критерію (при $p=5\%$) (F_{krit}) (Кыверялг, 1980, табл. 52, с. 278).

Насамперед було враховано, що кількісне значення ступенів свободи знаменника (кількість студентів в групі мінус 1), перебуває в межах від 24 до ∞ та від 40 до 120 (у КГ це $78 - 1 = 77$, а у ЕГ – це $76 - 1 = 75$). Для прийняття альтернативної гіпотези та доведення статистичної достовірності й ефективності авторської діяльності з формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг показник F_{krit} має знаходитися в числових межах від **1,3** до **1,7**, а тому разі, коли отримаємо числові значення, які не увійдуть у зазначений проміжок вважатимемо, що

підтвердилася нульова гіпотеза про відсутність переваг ЕГ над КГ, що засвідчить низьку результативність авторської діяльності у зазначеній площині.

У табл. 5.20 представлено загальні результати статистичних обрахунків.

Таблиця 5.20

Результативність діяльності з формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

(загальні результати формувального експерименту; рівень значущості p 5%)

Групи	Етапи	Загальні результати обчислення F-критерію						F_{emp}
		F_i				M	δ^2	
		високий «5»	достатній «4»	середній «3»	низький «2»			
КГ (78)	I зріз	0	9	35	34	2,68	0,4485	1,2049
	II зріз	2	22	40	14	3,15	05404	
ЕГ (76)	I зріз	0	7	36	33	2,66	0,4093	1,3479
	II зріз	15	39	20	2	3,89	0,5517	

Як свідчать результати табл. 5.20 достовірною є альтернативна гіпотеза, яка доводить ефективність впровадження у професійну підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи авторської системи, яка спрямована на формування усіх показників готовності до надання соціальних послуг. До прикладу, встановлено, що числове значення F-критерію у КГ не входить у визначені рамки, що підтверджують статистичну достовірність і становить 1,2049, натомість F-критерію у ЕГ = 1,3479. Таким чином констатуємо, що отримані результати у КГ підтверджують той факт, що на основі традиційних методик студенти самостійно не можуть досягнути статистично достовірного вдосконалення готовності до надання соціальних послуг. Натомість цілеспрямована діяльність в ЕГ, що здійснювалася на основі впровадження авторської системи дала позитивні результати, які визнано на основі використання методів математичної статистики (обчислення критерію

Колмогорова-Смірнова та F-критерію) статистично достовірними та валідними.

Висновки до п'ятого розділу

Розроблена система підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг вимагала експериментальної перевірки ефективності її реалізації в освітньому процесі закладів вищої освіти України. З цією метою нами було проведено формувальний експеримент. Основною базою експериментальної роботи були: Волинський національний університет імені Лесі Українки, Рівненський державний гуманітарний університет, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, національний університет «Одеська політехніка», Хмельницький національний університет, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. До експериментальної діяльності було залучено 154 студенти.

Результати I зрізу засвідчили, що переважна більшість студентів мають середній та низький рівні сформованості показників мотиваційного (низький рівень: 42,3 % – КГ, 44,8 % – ЕГ; середній рівень: 44,9 % – КГ, 44,8 % – ЕГ; достатній рівень: 12,8 % – КГ, 9,2 % – ЕГ; високий рівень: 1,2 % – ЕГ), когнітивного (низький рівень: 41,0 % – КГ, 36,9 % – ЕГ; середній рівень: 44,9 % – КГ, 48,7 % – ЕГ; достатній рівень: 12,8 % – КГ, 11,8 % – ЕГ; високий рівень: 1,3 % – КГ, 2,6 % – ЕГ), діяльнісного (низький рівень: 46,2 % – КГ, 46,0 % – ЕГ; середній рівень: 46,2 % – КГ, 47,4 % – ЕГ; достатній рівень: 7,6 % – КГ, 6,6 % – ЕГ), особистісного (низький рівень: 46,1 % – КГ, 44,7 % – ЕГ; середній рівень: 43,6 % – КГ, 47,4 % – ЕГ; достатній рівень: 10,3 % – КГ, 7,9 % – ЕГ) компонентів готовності до надання соціальних послуг та потребують суттєвого вдосконалення. Отримані результати засвідчили незадовільний стан підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до

надання соціальних послуг та підтвердили наше припущення про те, що підвищувати рівень їхньої підготовки до надання соціальних послуг у ТГ потрібно шляхом моделювання та реалізації створеної нами системи.

Основна робота щодо формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг в ЕГ проводилася під час вивчення дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Основи соціальної роботи», «Соціальна політика», «Соціальна робота в сфері зайнятості», «Історія соціальної роботи», «Теорія та технології соціальної роботи», «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах» і «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», авторських курсів «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів», «Правове забезпечення соціальної роботи», «Соціальна робота в громаді», різних видів практик. Заняття зі студентами ЕГ проходили в групах, в парах, індивідуально з використанням традиційних та інноваційних методів (методи групового рішення творчих завдань; методи із застосуванням «складних» умов; методи колективного стимулювання творчих пошуків).

Отримані результати II зрізу формувального етапу експерименту показали, що рівень підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг в ЕГ є вищим, ніж у студентів КГ, що дало підставу стверджувати про ефективність розробленої нами системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. За допомогою методів математичної статистики доведено вірогідність і достовірність отриманих результатів на основі порівняння дисперсій F-критерію. Порівняльний аналіз емпіричного показника F-критерію в контрольних групах виходить за межі, тоді як в експериментальних перебуває в межах від 1,2 до 1,3, а тому підтверджує достовірність отриманих результатів. Таким чином, експериментальне дослідження повністю підтвердило доцільність впровадження в освітній процес розробленої системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Основні наукові результати, викладені в розділі, опубліковані в: Чернета, 2016; Чернета & Незбрицька, 2018; Povidachuk, Khomenko, Volkova, Korniat, Cherneta & Martirosian, 2021; Cherneta & Sushyk, 2019; Гусак, Корпач & Чернета, 2018; Чернета, 2017; Чернета, 2020; Чернета & Мороз, 2021.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методологічний аналіз, узагальнення та запропоновано нове вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг, що дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Розкрито професійну підготовку фахівців із соціальної роботи як наукову проблему. З'ясовано, що підготовка майбутніх соціальних працівників сьогодні переживає складний період свого розвитку й потребує суттєвого вдосконалення й корегування з урахуванням складних вимог сучасності. В Україні створена освітня модель підготовки соціальних працівників, яка враховує як світові тенденції розвитку освіти, пов'язані з глобалізацією та інтеграцією у єдиний освітній простір, так і стрімкий розвиток інноваційних освітніх технологій у соціальній роботі. Підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи здійснюють близько 70 закладів вищої освіти України, які представлені освітньо-професійними програмами, розробленими з урахуванням стандартів вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти. Встановлено, що в освітньо-професійних програмах зустрічаються лише окремі випадки змістовного й детального вивчення сутності «соціальних послуг», їхніх видів і технологій їхнього надання у територіальних громадах.

2. Охарактеризовано особливості становлення та розвитку ринку соціальних послуг в Україні та за кордоном. Сьогодні в нашій державі відбувається активне реформування системи надання соціальних послуг. Розроблені і прийняті стандарти соціальних послуг дають змогу підвищити їхню якість, створити умови для ефективної організації й роботи фахівців із соціальної роботи, що надають соціальні послуги; поліпшити якість життя тих громадян, які їх потребують і досягнути ефективності та економічної доцільності в їхньому наданні. У цілому стандарт якості соціальної послуги повинен відповідати певним критеріям: бути взаємопов'язаним з конкретною

соціальною послугою. мати чіткі показники результативності, обов'язкові умови, необхідні для надання послуги, та якісні характеристики надання/ненадання послуги, описувати цільові значення виконання соціальної послуги на певний період. В умовах децентралізації пріоритетними є комплексність, адресність, доступність та результативність соціальних послуг, посилення уваги до кожного клієнта. За останні роки до процесу надання соціальних послуг активно залучають організації громадянського суспільства.

Установлено, що сфера соціальних послуг в Україні, як і в більшості зарубіжних країн, є об'єктом державного втручання і державних гарантій. Проаналізований зарубіжний досвід надання соціальних послуг засвідчив, що за кордоном створено високоефективну комплексну систему соціального захисту, що передбачає соціальну допомогу, державні виплати, обов'язкове соціальне страхування, накопичувальне пенсійне забезпечення. Звертаючись до закордонного досвіду, виокремлено різні економічні моделі задоволення соціальних потреб – англосаксонська або неоамериканська (Держави Північної Америки, Велика Британія) та рейнська (Німеччина, Австрія, Бельгія, Швейцарія, Швеція та інші країни). Для обох моделей соціальні нормативи рівня та якості життя людини та суспільства в цілому виступають орієнтирами соціально-економічного розвитку. Ринковість економіки з її перевагами є ефективним шляхом до задоволення соціальних потреб людини.

3. Визначено зміст професійної діяльності фахівця із соціальної роботи в контексті його підготовки до надання соціальних послуг. Розкриваючи зміст професійної діяльності фахівців із соціальної роботи у територіальній громаді, слід обирати модель надання соціальних послуг. Вертикальну модель відрізняють наявність державних програм, жорстка регламентація і протоколи, рамковий підхід до цільових груп, детальний опис параметрів бенефіціарів; чітке дотримання стандартів, максимальна алгоритмізація й типологізація соціальних послуг, обов'язкова внутрішня підзвітність. Горизонтальна модель переважно акцентована на врахування специфіки

проблем клієнтів і бенефіціарів, місцевих програмах, гнучкості у визначенні пріоритетів і методів впливу на клієнтів; оперативності, зовнішній і внутрішній підзвітності.

Описуючи професійну діяльність фахівця з соціальної роботи у контексті надання ним соціальних послуг у громаді, розкрито її функціональний і компетентнісний спектри (діагностична, прогностична, проєктувальна, комунікативна, організаторська, психотерапевтична, соціальна компетентність, компетентність попереджати і розв'язувати конфліктні ситуації), які пов'язані між собою.

4. Системний підхід до аналізу соціально-педагогічних досліджень дав змогу представити професіограму фахівця із соціальної роботи в контексті підготовки до надання соціальних послуг, що являє собою таку, яка охоплює комплекс компетентностей, функціональний і рольовий спектр, цінності, обов'язки, комплекс знань, умінь і навичок, професійно значущі й особистісні характеристики/ якості, необхідні фахівцю із соціальної роботи для ефективного надання соціальних послуг у територіальній громаді.

5. Науково обґрунтовано та розроблено модель системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах, яку визначено як цілісну, упорядковану, взаємозумовлену сукупність блоків (*цільового, змістового й діяльнісного*), спрямовану на формування готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Цільовий блок* розкриває мету (сформувані готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг), комплекс методологічних підходів (системний, компетентнісний, професіографічний, діяльнісний, особистісно зорієнтований), принципів (цілісності й системності, професійної спрямованості навчання, самореалізації, зв'язку теорії з практикою, наступності, науковості, практичної орієнтованості навчання, доступності навчання, органічного зв'язку практико-орієнтованих курсів і практичної діяльності, професійного самовдосконалення студентів). *Змістовний блок*

охоплює компоненти (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) і рівні (високий, достатній, середній, низький) сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг; етапи (початковий, базовий, конструктивно-коригувальний) та зміст їхньої професійної підготовки до означеного виду діяльності через використання потенціалу освітніх компонентів. *Діяльнісний блок* передбачає дидактичне забезпечення освітнього процесу через реалізацію форм (у групах, у парах, індивідуальна робота) і методів (традиційні, методи групового рішення творчих завдань, методи із застосуванням «складних» умов, методи колективного стимулювання творчих пошуків) навчання.

б. Визначено компоненти, показники та рівні сформованості готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. Комплексний аналіз наукових праць та власні емпіричні й практичні дослідження дали нам підстави розглядати готовність майбутнього фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг, як структурне утворення особистості, що складається з мотиваційного, когнітивного, діяльнісного й особистісного компонентів та характеризується наявністю мотивації до надання соціальних послуг, комплексом знань, умінь і навичок, особистісних та професійно значущих якостей, для оптимізації означеного процесу.

Конкретизовано показники готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг: *мотиваційний* – передбачає наявність у студентів мотивації до надання соціальних послуг (показниками компоненту є наявність інтересу до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань, наявність мотивації до надання соціальних послуг у громаді, орієнтація на результат у процесі їх надання); *когнітивний* – передбачає сукупність знань, необхідних майбутньому фахівцю із соціальної роботи для надання соціальних послуг (показниками компоненту є системність, повнота і ґрунтовність знань у площині «соціальні послуги», необхідність самостійно набувати та поповнювати знання, що забезпечують ефективність надання соціальних послуг); *діяльнісний* – базується на

комплексі умінь і навичок, що дадуть змогу фахівцю із соціальної роботи оптимізувати процес надання соціальних послуг у громаді (показниками компоненту є наявність умінь їх надавати, умінь і навичок встановлювати ефективні комунікативні відносини з отримувачами соціальні послуги, прояв творчості у процесі надання послуг); *особистісний* – передбачає здатність впливати на інших людей, навіювання, залучення до складних міжособистісних взаємин, емпатію, толерантність, здатність приймати рішення в складних «робочих» ситуаціях, розвинену рефлексію, емоційну саморегуляцію, аналітичні здібності, позитивну Я-концепцію, самоповагу (показниками компоненту є прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, сформованість особистісно-професійних якостей, які впливають на результат надання соціальних послуг). Виокремлено чотири рівні (низький, середній, достатній, творчий) готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

7. Упроваджено та експериментально перевірено ефективність системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальних громадах. Експериментальна перевірка здійснювалася у три етапи. На *першому етапі* проведено анкетування фахівців із соціальної роботи територіальних громад Волинської області з метою дослідження стану оцінювання якості та ефективності соціальних послуг у територіальній громаді. Результати анкетування засвідчили, що існуюча система надання соціальних послуг поки що залишається недосконалою і не завжди ефективною. Це пов'язано з недостатнім фінансуванням й відсутністю кваліфікованих кадрів, спеціально підготовлених до такої діяльності. *Другий етап* передбачав організацію формульовального етапу експерименту (І зріз), результати якого дали підстави для констатації, що існуюча система підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи недостатньо орієнтована на підготовку до надання соціальних послуг у територіальній громаді. На *третьому етапі* впроваджено авторську педагогічну систему підготовки майбутніх фахівців

із соціальної роботи до надання соціальних послуг. II зріз формувального етапу експерименту показав, що рівень підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до означеного виду діяльності ЕГ був суттєво вищим, ніж у студентів КГ. Високий рівень виявлено у 19,7 % студентів ЕГ (2,6 % – КГ), достатній – у 51,3 % студентів ЕГ (28,2 % – КГ), середній – у 26,3 % студентів ЕГ (51,3 % – КГ), низький – у 2,7 % студентів ЕГ (17,9 % – КГ). За допомогою методів математичної статистики доведено вірогідність і достовірність отриманих результатів на основі порівняння дисперсій для визначення F-критерію. Це дало підстави стверджувати про ефективність запропонованої системи підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, пов'язаних з проблемою підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг. Ураховуючи сучасні вимоги до організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, реформування соціальної сфери, провідні положення андрагогіки та акмеології, принцип неперервності навчання подальшого вдосконалення потребують освітні програми підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи з урахуванням прийнятих останнім часом державних стандартів надання соціальних послуг, упровадження елементів дуального навчання, неформальної освіти тощо. Тому перспективу подальших досліджень вбачаємо в забезпеченні наступності у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг на другому (магістерському) рівні, в удосконаленні змісту й технологій професійної підготовки, підвищення кваліфікації, що забезпечить особистісне і професійне самовдосконалення за рахунок інтеграції отриманих у процесі навчання професійних компетентностей з умовами й особливостями майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акмеологический словарь: А–Я (2004). / Рос. акад. гос. службы ; под общ. ред. А. А. Деркача. М. : Изд-во РАГС, 160.
2. Акопов, А. С. (2018). Імітаційне моделювання. URL : https://stud.com.ua/145095/informatika/imitatsiyne_modelyuvannya
3. Амосов, Н. М. (1968). Моделирование сложных систем. Киев: Наукова думка, 88.
4. Арістова, Н. О. (2015). Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів: монографія. К.: ТОВ «ГЛІФМЕДІЯ», 240.
5. Астафьева, Н. Е. (1997). Теоретические основы дидактической системы информатизации педагогической деятельности преподавателей профессиональных учебных заведений: Автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. пед. наук: 13.00.08. СПб., 35.
6. Атаманюк, Р. Ф. & Атаманюк, Е. А. (2020). Соціальна економіка: навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 203.
7. Ашиток, Н. (2015). Професії соціальний педагог і соціальний працівник: спільне і відмінне. *Людинознавчі студії*. Серія «педагогіка», (31), 4–13.
8. Бабаян, Ю. О. (2017). Соціальна психологія. Хрестоматія: навчальний посібник. Миколаїв: Іліон, 286.
9. Балахтар, В. (2013). Соціальний працівник як суб'єкт здійснення державної молодіжної політики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (7), 314–318.
10. Безпалько, О. В. (2003). Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. К.: Логос, 134.
11. Безпалько, О. В. (2007). Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 45.

12. Безпалько, О. В. (2015). Компетентнісний спектр майбутнього соціального педагога як основа професіоналізму. *Проблеми освіти*, (84), 60–64.
13. Беляєва, А. П. (1996). Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования. СПб., 238.
14. Березін, О. В., Безпарточний, М. Г. & Нікілева, Л. О. (2013). Механізми формування та методологія розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування : монографія. Полтава : ІнтерГрафіка, 210.
15. Беспалько, В. П. (1989). Слагаемые педагогической технологи. М. : Педагогика, 192.
16. Белєвцова, Я. С. (2011). Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., 20.
17. Беляєв, Ю. І. & Стеценко, Н. М. (2010). Науково-дослідна діяльність студентів у структурі роботи університету. Ірпінь: ВТФ «Перун», 46.
18. Бичков, С. (2006). Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливості адаптації набутого досвіду до умов України. *Вісник НАДУ*, 189–195.
19. Білик, І. О. (2022). Право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7149
20. Білоус, О. & Самойленко, П. (2021). Освітньо-професійне середовище педагогічної практики як умова набуття професіоналізму майбутніми вчителями природничих дисциплін. *Український педагогічний журнал*, (2), 61–71.
21. Боднарук, І. І. (2013). Зарубіжний і вітчизняний досвід підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка, соціальна робота, (29), 29–33.

22. Божович, Л. И. (2001). Проблема развития мотивационной сферы ребенка. М.

23. Бойчик, І. М. (2016). Економіка підприємства: підручник. К. : Кондор-Видавництво, 378.

24. Болотіна, Н. (2000). Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*, (4), 36.

25. Бондар, В. (2005). Дидактика : підручник для студентів вищих пед. навч. закл. К. : Либідь, 264.

26. Боно, Э. (1976). Рождение новой идеи: о нешаблонном мышлении / пер. с англ., под ред. О. К. Тихомирова. М.: Прогресс, 235.

27. Борисенко, М. І. (2015). Деякі аспекти професійного відбору та підготовки кадрів для соціальних служб. *Молодий вчений*, (5 (20), частина 4, 100–102.

28. Борисова, Ю. В. (2015). Посібник до вивчення дисципліни «Теорія соціальної роботи». Д.: РВВ ДНУ, 24.

29. Булашенко, А. В. (2012). Науково-дослідницька діяльність студентів. Суми : СумДУ, 78–79.

30. Бунас, А. А. (2014). Прогностична компетентність як соціально значуща властивість особистості при прояві схильності до ризикованої поведінки. *Вісник Одеського національного університету*. Психологія, Т. 19, (2 (32). URL : <http://psysocwork.onu.edu.ua/index.php/2304-1609/article/view/135082>

31. Бурлака, О. (2020). Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*, (1), 59–64.

32. Буюк, Б. (2007). Молодь як особлива соціально-демографічна група в умовах становлення соціально-правової держави та громадянського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних*

досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, (36), 198–209. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_36_22

33. Вакуленко, О. В. (2001). Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 26.

34. Васянович, Г. (2013). Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку. Педагогіка і психологія професійної освіти, (3), 9–30. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_3_3

35. Велика українська енциклопедія. (2022). https://vue.gov.ua/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (2001) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь, Перун, 1440.

37. Венгер, Л. А. (1970). Формирование психических действий и умственное развитие ребёнка. Обучение и развитие младших школьников : материалы межреспубликанского симпозиума / под ред. Г. С. Костюка. Киев : Типолитография КВИРТУ, 182–186.

38. Водяна, О. В. (2016). Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до соціального супроводу сімей, в яких перебувають діти під опікою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 358.

39. Вознюк, В. В. (2013). Історичні особливості інтеграції соціальних та освітніх послуг у розширених школах Великобританії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет імені А. С. Макаренка ; редкол.: А. А. Сбруєва, Дж. Бішоп, О. В. Єременко та ін. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, (6 (32), 11–20.

40. Волкова, Н. П. & Тарнопольський, О. Б. (2013). Моделювання професійної діяльності у викладанні навчальних дисциплін у вишах: монографія. Дніпропетровськ, 228.

41. Волкова, Н. П. (2007). Педагогіка : Навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене, доповнене. К. : Академвидав, 618.
42. Воскресенский, Н. А. (1945). Законодательные акты Петра 1. Т.1. М., Л.
43. Вульф, Б. З. (1994). Семь парадоксов воспитания. М. : Новая школа, 77.
44. Галагузова, Ю. Н. (2001). Теория и практика системной профессиональной подготовки социальных педагогов : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. М., 373.
45. Галустян, Ю. М., Каравай, А. В., Кочарян, А. Б. & Мельник, Т. Д. (2011). Вчимся самостійності: навч.-метод. посіб. / За загал. ред. Т. П. Спіріної. К.: Видавництво ФОП Москаленко О. М., 212.
46. Геєць, В. М. (2009). Суспільство, держава економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. К. : НАН України, Інститут економіки та прогнозування, НАН України, 864.
47. Глазунов, С. В. (2015). Нариси з історії соціальної роботи: навч. вид. Д. : РВВ ДНУ, 116.
48. Глушко, О. (2021). Компетентнісний підхід в освіті: європейський досвід. Науково-педагогічні студії, (5), 8–21. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-8-21>
49. Говоруха, В. В., Бульба, В. Г. & Горбунова-Рубан, С. О. (2006). Соціальна політика регіону: Монографія Харків, 272.
50. Годлевська, Д. М. (2007). Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: Автореф. дис...на здобуття наукового ступен канд. пед. наук: 13.00.05; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. К., 24.
51. Головатий, М. Ф. (2006). Соціологія молоді : Курс лекцій. К. : МАУП, 2-ге вид. перероб. і допов. 304.

52. Гомонюк, О. М. (2012). Професійно значущі якості майбутнього соціального педагога – важлива складова його професійно-педагогічної культури. URL:

<http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1245/1/12gomppk1.pdf>

53. Гордєєва, Т. С. (2017). Сучасний стан і тенденції професійної підготовка майбутніх фахівців у сфері соціального забезпечення в Україні. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: педагогічні науки, (8), 19–25.

54. Горемикіна, Ю. В. (2009). Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг. *Демографія та соціальна економіка*, (1), 161–168.

55. Горішна, Н. М. (2009). Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Педагогіка, соціальна робота, (16–17).

56. Городиська, В., Пантюк, М. & Міляєва, В. (2014). Педагогіка та психологія вищої школи : тексти лекцій. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 307.

57. Гребя, Р. (2017). Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні : державно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Механізми державного управління, (1 (32)). URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_01\(32\)/11.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_01(32)/11.pdf)

58. Гринів, О. М. (2014). Особливості реалізації життєвого шляху сучасних чоловіків і жінок у ранній дорослості. *Вісник Прикарпатського університету*. Філософські і психологічні науки, Т. 18, (1), 136–141.

59. Гутиряк, О. & Павлішак, О. (2018). Ділова гра як метод активного навчання майбутніх фахівців. *Молодь і ринок*, (11 (166)), 47–51.

60. Данилюк, Т. І. (2014). Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. Електронний журнал «Ефективна економіка», (8). URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>

61. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (2006). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12#Text>
62. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992) від 15.12.1992 № 2859-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 16, ст. 166. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>.
63. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй (2000). URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
64. Денисенко, І. Д. & Свистун, І. Ю. (2019). Роль громадських організацій у розробці та реалізації соціальної політики в Україні за нових умов розвитку суспільства. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, Випуск 2 (19). URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/3120>
65. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація (1997) : монографія / кол. авт. ; відпов. ред. Н. Р. Нижник. К. : Вид-во УАДУ при Президентові України, 16.
66. Диха, М. В. (2020). Соціальна сфера України в контексті забезпечення соціальної безпеки. *Сучасні питання економіки і права*. Серія: економічні науки : зб. наук. пр. Київ : КиМУ, (1 (11), 119–128.
67. Дичківська, І. М. (2004). Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. К. : Академвидав, 320.
68. Дмитренко, О. (2004). Громадська думка: історія і сучасність. *Політичний менеджмент*, (2), 101–108.
69. Дорошенко, Д. (1991). Нарис історії України : в 2-х т. К.: Глобус. Т.2. 349.
70. Дубасенюк, О. А. (2014). Інновації в сучасній освіті. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики*: збірник науково-методичних праць / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 12–28.
71. Дубич, К. (2015). Сучасна система надання соціальних послуг України. Електронне наукове фахове видання «Державне управління:

удосконалення та розвиток», (3). URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821>

72. Дубич, К. В. (2015). Механізми державного управління системою надання соціальних послуг : Дисс. д-ра наук з державного управління : 25.00.02.; Національна академія державного управління при президентіві України. К., 437.

73. Дудко, І. Д., Бондаренко, В. Д. & Зайцева, З. І. (2011). Історія українського суспільства : навч. посіб. К.: КНЕУ, 597.

74. Думка, цінності та пріоритети підлітків у сфері тестування на ВІЛ та консультування (2014). Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка. URL : <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/THE%20STATE%20OF%20YOUTH%20IN%20UKRAINE%202019%20%D1%83%D0%BA%D1%80%20%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf>

75. Дьяченко, М. И. & Кандыбович, Л. А. (1976). Психологические проблемы готовности к деятельности. Мн. : Изд-во БГУ, 176.

76. Дяченко-Богун, М. (2014). Активні методи навчання у вищому навчальному закладі. *Витоки педагогічної майстерності*, (14), 74–79.

77. Енциклопедичний словник з державного управління (2010) / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 820.

78. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери (2013) / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. 2-ге вид. Київ, Сімферополь : Універсум, 536.

79. Енциклопедія освіти (2021) / За заг. ред. В. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 1144.

80. Єжова, О. О. (2014). Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, (3), 39–43.

81. Ємельяненко, Л. М. & Федулова, Л. І. (2021). Децентралізація в сфері соціальної політики в регіонах України. *Економіка та держава*, (4). URL : http://www.economy.in.ua/pdf/4_2021/3.pdf

82. Єременко, В. Г. (2003). Соціальна економіка: навч. посіб. Видання друге, адаптоване й доповнене. К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 351.

83. Єрємін, Л. Є. (2017). Практикум з соціальної роботи. Част. І : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів; за заг.ред. О. В. Федорової. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 140.

84. Заїка, Л. А. (2019). Формування професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління із застосуванням технології імітаційного моделювання: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.04; Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ, 22.

85. Зайченко, І. В. (2016). Педагогіка : Підручник. 3-тє видання, перероблене та доповнене. К. : Видавництво Ліра-К, 608.

86. Закон України. (2001). Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю від 21.06.2001. Редакція від 15.12.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

87. Закон України. (1993). Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Верховна Рада України від 05.02.1993 р. № 2998-12. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

88. Закон України. (2012). Про громадські об'єднання від 22.06.2012 № 5026-VI : URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

89. Закон України. (2018). Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії від 10.06.2018 № 2017-III. Редакція від 01.01.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14/ed20220101#Text>

90. Закон України. (2019). Про соціальні послуги: Відомості Верховної Ради, (18), ст. 73. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671\\$19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671$19#Text)

91. Закон України. (2020). Про засади державної регуляторної політики від 01.07.2020, підстава – 79-IX. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

92. Закон України. (2021). Про основні засади молодіжної політики від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

93. Захарко, О. (2008). Внутрішня мотивація як психологічний феномен. Соціогуманітарні проблеми людини, (3), 143–149.

94. Здоровенко, Н., & Коляденко, Н. (2021). Авторська корекційно-розвиткова програма «умови та технології формування соціальної компетентності підлітків». *Психологічне здоров'я*, 1(4), 76–99. URL : <http://journals.maup.com.ua/index.php/psych-health/article/view/63>

95. Зимівець, Н. В. (2008). Соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівської молоді: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 23.

96. Зимняя, И. А. (1992). Социальная работа как профессиональная деятельность. *Социальная работа*. М., (2), 8–16.

97. Зимняя, И. А. (2003). Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*, (5), 34–42.

98. Ильина, Т. А. (1972). Структурно-системный подход к организации обучения. М. : Знание, 72.

99. Іванова, Л. О., Семак, Б. Б. & Вовчанська, О. М. (2018). Маркетинг послуг : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 508.

100. Ільїн, Є. (2013). Мотивація і мотиви. Навчальна книга – Богдан, 512.

101. Ільчук, Л. І. (2015). Світовий досвід моделей соціальної політики та їх можливість використання в Україні. URL : <http://ipzn.org.ua/svitovyj-dosvid-modelej-sotsialnoyi-polityky-ta-yih-mozhlyvist-vykorystannya-v-ukrayini/>

102. Ільчук, Л. І. (2018). Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад).. URL : <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/24760/Ichuk.pdf?sequence=1>

103. Інновації педагогічної освіти в умовах викликів сьогодення (2019) : монографія / за ред. С. Я. Харченка ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 345.

104. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації (2009): Навч.-метод. комплекс / Автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. / За заг. ред.: І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко. К.: Фенікс, 528.

105. Інформація про визначення потреби населення Волинської області у соціальних послугах (2020). URL : <https://voladm.gov.ua/article/informaciya-pro-viznachennya-potrebi-naselennya-volinskoyi-oblasti-u-socialnih-poslugah/>

106. Ісаєвич, С. І. (2019). Професійна підготовка майбутніх психологів до профілактичної роботи з дітьми. *Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів: Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції..* URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27631/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%95%D0%A1%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%90%20%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%93%D0%9E%D0%A2%D0%9E%D0%92%D0%9A%D0%90%20%D0%9C%D0%90%D0%99%D0%91%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%86%D0%A5%20%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%92%20%D0%94%D0%9E%20%D0%9F>

[%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%86%D0%9B%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%87.pdf](#)

107. Існуючі механізми (2016) співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. К. : Ваіте, 280. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/e/d/303331.pdf>

108. Кайдалова, Л. Г., Щокіна, Н. Б. & Вахрушева, Т. Ю. (2009). Педагогічна майстерність викладача: Навчальний посібник. Х.: Вид-во НФаУ, 140.

109. Калаур, С. М. (2018). Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності. Дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 676.

110. Калінін, В. О. (2005). Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 20.

111. Кальницька, М. А. (2017). Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. Економіка і суспільство, (10). URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/91.pdf

112. Капська, А. Й., Волинська, Л. В., Карпенко, О. Г. & Филипчук, В. С. (2003). Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / За ред. А. Й. Капської. К.: ДЦСМ, 87.

113. Караман, О. Л., Юрків, Я. І. (2019). Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи в громаді. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки, 6(1), 5–15.

114. Каретна, О. О. (2009). Сучасні підходи до визначення поняття «молодь». *Актуальні проблеми політики*, (37). URL : [http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/294/app-37_Karetna_O_O_\(287-291\).pdf?sequence=1](http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/294/app-37_Karetna_O_O_(287-291).pdf?sequence=1)

115. Карнаух, А. (2005). Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні. *Політичний менеджмент*, (4), 63–69.
116. Каропа, Г. Н. (1994). Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (на материале сельских школ). Минск, 211.
117. Карпенко, О. (2007). Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, (20), 27–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_20_6
118. Карпенко, О. Г. (2007). Формування професійної компетентності соціального працівника як однієї із умов успішної практичної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління, (6), 32–39.
119. Карпенко, О. Г. (2008). Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 44.
120. Качан, Н. С. (2010). Взаємозв'язок системи і структури: філософсько-економічний аспект. *Наукові праці КНТУ*. Економічні науки, (17). URL : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/12.pdf
121. Кизименко, Л. Д. & Бедна, Л. М. (2013). Словник-довідник соціального працівника. URL : <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html>.
122. Клос, Л. Є. (2013). Практична складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*, (8), 222–232.
123. Кобзарь, А. И. (2006). Прикладная математическая статистика. Для инженеров и научных работников. М. : ФИЗМАТЛИТ, 816.
124. Ковальчук, Л. (2020). Моделювання науково-педагогічних досліджень: Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 520.
125. Ковчина, І. М. (2001). Сучасні технології соціальної роботи за рубежом. Навчально-методичний посібник. К.: Логос, 96.

126. Козак, В. Є. (2000). Трансформація економічних відносин в соціальній сфері. *Соціальна сфера в перехідній економіці* : зб. наук. праць / ред. кол.: В. М. Новиков (відп. ред.) та ін. К., 132.
127. Козак, Т. М. (2011). Організаційно-теоретичні засади моніторингу діяльності вищих навчальних закладів. *Проблеми освіти*, (67), 30–34.
128. Козирев, М. П. (2016). Соціологія: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 656.
129. Козубовська, І. В. (1996). Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічні аспекти). Ужгород: УДУ, 256.
130. Козубовський, В. В. (2004). Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз). Ужгород : УжНУ, 129.
131. Кокун, О. М. (2012). Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 200.
132. Колодійчук, Ю. В. (2017). Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я: дис....канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 265.
133. Колосок, А М. & Чернета, С. Ю. (2020). Аналіз інвестиційної спроможності реалізації соціальних проектів в об'єднаних територіальних громадах. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, (4 (24)), 74–82.
134. Конституція України від 28 червня 1996 року. (1996). Ст. 46. URL : https://urist-ua.net/закони/конституція_україни/стаття_46/
135. Корженко, В. В., Мельтюхова, Н. М., Одінцева, Г. С. & Дзюндзюк, В. Б. (2006). Тенденції та перспективи європейської інтеграції України: державно-управлінські виміри. Харків, 320.
136. Корнешук, В. В., Колодійчук, Ю. В. & Боделан, М. В. (2018). Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників : монографія / гол. ред. В. В. Корнешук. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 296.

137. Корнієнко, Л. В. (2011). Якість і доступність послуг – за європейськими стандартами. *Соціальний захист*, (10), 17.
138. Корнят, В. (2018). Неперервність у системі професійної підготовки соціальних педагогів. *Освітологічний дискурс*, (3-4), 22–23.
139. Корпач, Н. & Чернета, С. (2022). Документування як складова професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності «Соціальне забезпечення». *Ввічливість. Humanitas*, (1), 151–158.
140. Кравченко, М. (2014). Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*, (14). URL : file:///C:/Users/Admin/Downloads/DeVr_2014_14_8.pdf
141. Кравченко О.О., Кучер Г.М. (2019). До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (з досвіду міста Умань). *East European Scientific Journal (Warsaw, Poland)*. 5, 40–45. URL: <https://eujournal.org/index.php/esj/issue/archive/6>
142. Кравченко. О. (2016). Соціальні послуги у системі соціальної допомоги. URL : <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5648/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%BE.%D0%9E.pdf>
143. Кравченко, О. (2018). Соціальне обслуговування і соціальне забезпечення як основі форми надання соціальних послуг. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*, (1 (11)), 67–72.
144. Кривобок, Ю. (2012). Соціальні послуги у системі соціального захисту: проблеми та перспективи удосконалення в Україні. *Політичний менеджмент*, (1–2), 97–102.
145. Кубіцький, С. О. (2015). Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: Навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К.: Міленіум, 300.
146. Кузьміна, Н. В. (1980). Методы системного педагогического исследования. Л. : Изд-во ЛГУ, 172.

147. Кулачок, Л. В. (2006). Надання соціальних послуг в Україні: реалії та перспективи. *Право і Безпека*, Т. 5, (3), 125–128. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_3_35
148. Кульчій, І. О. & Пісня, О. В. (2013). Аналіз системи соціального обслуговування населення України та перспективи її удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*, (12), 128–130.
149. Купенко, О. В. (2020). Соціальна робота: від теорії до практики : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 192.
150. Кустовська, О. В. (2005). Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 124.
151. Куценко, В. І. (2008). Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): Монографія. / За наук. ред. д. е. н., проф., академіка НАН України Б. М. Данилишина / РВПС України НАН України. Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 818.
152. Кучер, Г. М. (2019). Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади : Дисс. канд. пед. наук : 13.00.05; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 301.
153. Кыверялг, А. А. (1980). Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : ВАЛГУС, 334.
154. Ларіонова, Н. Б. (2013). Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів у процесі навчальних практик: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ : Видавництво Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 305.
155. Левицька, Н. С. & Москаленко, В. В. (2011). Особливості соціально-перцептивної компетентності працівників соціальної сфери. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ*, Том XIII, ч. 1, 251–257. URL : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Pzpp/2011_13_1/251-257.pdf

156. Лекции по технологии социальной работы (1998) / под ред. Е. И. Холостовой. М. : Социально-технологический институт, Ч. 3, 190.
157. Леонтьев, А. Н. (2004). Деятельность. Сознание. Личность. М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 352.
158. Лещук, Г. В. (2009). Система професійної підготовки фахівців соціальної сфери у Франції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 20.
159. Лисюк, І. І. (2011). Деякі питання виникнення соціальних норм. Часопис Київського університету права, (3). URL : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/65.pdf
160. Ліжевський, А. Л. (2021). Публічне адміністрування у сфері соціального захисту: теорія та практика. Дис. канд. юридичних наук: 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 200.
161. Лотар, В. (2006). Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. К.: Заповіт, 44.
162. Лук'янова, Н. (2009). Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*, (5), 150–156. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2009_5_18
163. Лукашевич, М. П. & Мигович, І. І. (2003). Теорія і методи соціальної роботи. К.: МАУП, 168.
164. Лукашевич, М. П. & Семигіна, Т. В. (2009). Соціальна робота (теорія і практика): Підручник. К. : Каравела, 368.
165. Любецька, М. М. (2018). Аналіз зарубіжного досвіду надання соціальних послуг, здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Інвестиції: практика та досвід*, (19). URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2018/24.pdf
166. Максименко, С. Д. & Соловієнко, В. О. (2000). Загальна психологія : Навч. посібник. К. : МАУП, 256.

167. Максименко, С. Д., Максименко, К. С. & Папуча, М. В. (2007). Психологія особистості: Підручник. К.: ТОВ КММ, 296.
168. Мальований, М. І. (2016). Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочінський, 496.
169. Матвієнко, А. С. (2010). Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 23.
170. Мачуліна, І. І. (2013). Конспект лекцій з дисципліни «соціологія молоді» для студентів спеціальності 6.030101 «Соціологія». Дніпродзержинськ, 92.
171. Мельничук, І. М. (2011). Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах: дис... д-ра наук: 13.00.04; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 585.
172. Мешко, Г. М. (2010). Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник. Альма-матер, 200.
173. Мещан, І. В. (2014). Територіальна громада як суб'єкт соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право, (2 (22)), 106–110.
174. Микитенко, Н. О. (2006). Професійна підготовка соціальних працівників в університетах Канади : Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.04; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. Тернопіль, 20.
175. Мирончук, Н. М. (2013). Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього педагога: сутнісні характеристики та шляхи формування. *Нові технології навчання*: наук.-метод. зб. Київ, (76), 209–214.

176. Михайлюк, Л. М. (2007). Розвиток особистості в гуманістичній психології А. Маслоу та К. Роджерса. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць, (2(20), Ч. 1, 89–92.

177. Мілютіна, К. Л. (2004). Теорія та практика психологічного тренінгу : Навч. посіб. К. : МАУП, 192.

178. Міхеєва, О. Ю. (2012). Соціально-педагогічні умови підготовки соціальних педагогів до роботи із прийомними сім'ями : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 20.

179. Модернізація змісту професійної освіти і навчання: теорія і практика (2015) : монографія / авт. кол. М. А. Вайнтрауб, А. М. Романова, І. А. Мося, Я. Ю. Білоконь та ін., за наук. ред. М. А. Вайнтрауб. К. : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 328.

180. Молодіжна політика в умовах децентралізації (2019). Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І. В. Пешої. 2-е вид. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 40 с.

181. Молодь України в алгоритмі суспільного життя. (2022). URL : / <http://www.ipo.org.ua>

182. Моніторинг та оцінювання якості освіти (2021) : навчально-методичний посібник до курсу / авт.-упоряд. І. В. Єгорова. Івано-Франківськ, 141.

183. Мораль і моральність як регулятор поведінки людини. (2020). URL : http://www.fssu.gov.ua/fse/control/pol/uk/publish/printable_article/103590;jsessionid=BAF96A58D1CABADB7196AF6A7927D2CF

184. Морська, Л. І. (2008). Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів іноземних мов до використання інформаційних технологій у професійній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 ; 13.00.02. Тернопіль, 522.

185. Мотречко, В. В. (2014). Молодь як суб'єкт державотворчих процесів: теоретичні засади. *Актуальні проблеми державного управління*, (2 (46)). URL : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/NADU/APDU/APDU-46-2014.pdf#page=309
186. Мохонько, А. В. (2009). Соціальні норми : сутнісні характеристики. *Держава і право*, (46), 35–40.
187. Мурашкевич, О. А. (2013). Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах. навч.-метод. посіб.; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 202.
188. Мушкевич, М. & Чагарна, С. (2017). Основи психотерапії: навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 420.
189. Навчально-методичне забезпечення курсу «Соціально-правовий захист сім'ї та дітей в Україні». (2012). *Соціальна педагогіка : навч.-метод. матеріали для підготовки бакалаврів соціальної педагогіки*. За заг. ред. П. Гусака, Л. Грицюк. Луцьк : Вежа-Друк, 668.
190. Наказ, М.Е.Т.С.Г. (2020). Професійний стандарт «Фахівець із соціальної роботи» від 20.06.2020 р. № 1179. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME200566.html
191. Наказ, М.Е.Т.С.Г. (2021). Професійний стандарт «Соціальний менеджер» від 10.02.2021 р. URL : <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=ukUA&fileId=c38a2475-bc05-4d49-8f90-8db2856e313>
192. Наказ, М.Е.Т.С.Г. (2020). Професійний стандарт «Фахівець із соціальної допомоги вдома» від 20 червня 2020 року № 1180. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ME200567>
193. Наказ, М.М.С. (2005). Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України від 09.09.2005. № 1965. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text>
194. Наказ, М.О.Н. (2019). Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Магістр, галузь

знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота від 24.04.2019 р. № 556. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf>

195. Наказ, М.О.Н. (2019). Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Бакалавр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота від 24.04.2019 р. № 557. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf>.

196. Наказ, М.П.С.П. (2006). Про затвердження нової редакції кваліфікаційної характеристики посади «соціальний працівник» від 24.07.2006. № 274. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274203-06#Text>

197. Наказ, М.С.П.У. (2016). Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи» від 24.03.2016. № 285. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0285739-16#Text>

198. Наказ, М.С.П. (2012). Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати від 03.09.2012. № 537. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12#Text>

199. Наказ, М.С.П. (2016). Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення від 19.01.2016. № 26. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FN017508>

200. Наказ, М.С.П. (2017). Про затвердження Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників від 29.03.2017 № 518. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FN034167>

201. Наказ, М.С.П. (2020). Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей: URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/5908.html>

202. Наказ, М.С.П. (2021). Про затвердження примірної форми договору про надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг від 24.03.2021 № 146. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/5975.html>

203. Наказ, М.С.П.У. (2012). Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного соціального офісу від 14.03.2012 р. № 137. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FIN73306>

204. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/nacionalna-strategiya-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roki>

205. Немченко, С. Г., Голік, О. Б. & Лебідь, О. В. (2014). Педагогіка вищої школи : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 534.

206. Нечосіна, О. (2019). Функціонування системи соціальних послуг в Україні: короткий опис. Київ, 16.

207. Овчарук, О. (2003). Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. К.: «К.І.С.», 13–42.

208. Овчарук, С. С. (2013). Щодо правового регулювання інституту адміністративних процедур у Франції. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 484–487. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6247/Ovcharuk%20Shodo.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

209. Оксамитна, С., Виноградов, О., Малиш, Л. & Марценюк, Т. (2010). Молодь України: від освіти до праці : монографія. Київ, 204.
210. Ортинський, В. Л. (2009). Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр учбової літератури, 472.
211. Осадченко, Т. (2017). Конструювання практико-орієнтованого здоров'язбережувального середовища вищого навчального закладу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (6), 299–305.
212. Осадчук, С. В. (2008). Бюджетна децентралізація : стан і перспективи. *Теорія та практика державного управління*, Вип. 3 (22), 274–281. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2008_3_43
213. Осетрова, О. О. (2011/2012). Історичний досвід соціальної роботи в українських братствах-громадах (XVI – XVII ст.). *Materiály VIII Mezinárodní vědecko–praktická conference «Věda a vznik – 2011/2012»*. Díl 23. *Filosofie*. Praha: Publishig House «Education and Science» s.r.o., 34–39.
214. Основи психотерапії (2017) : навч. посіб / М. І. Мушкевич, С. Є. Чагарна ; за ред. М. І. Мушкевич. Вид. 3-тє. Луцьк : Вежа-Друк, 420.
215. Павелків, Р. (2011). Вікова психологія. К.: Кондор, 468.
216. Павленко, В. В. (2014). Методи проблемного навчання. *Нові технології навчання: наук.-пед. зб.* Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ, (81), (спецвипуск) (84), 75–79.
217. Павлюк, Т. І. (2018). Ринок праці: теорія, методологія, практика: монографія. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 212.
218. Павлюк, Т. І. (2020). Стан та проблеми працевлаштування молоді в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/99.pdf
219. Панченко, М. (2009). Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в аспекті державного управління соціальною сферою. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць. Одеса: ОРІДУ

- НАДУ, (1(37), 181. URL: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_1/R_5/Panchenko.pdf
220. Пасічник, Н. (2013). Моніторинг якості освіти як комплексне оцінювання освітнього процесу. URL : https://www.cuspu.edu.ua/download/conf2013/section1/article_pasechnick.pdf
221. Патик, Ю. В. (2016). Мотиваційні тенденції майбутніх соціальних працівників. *Наука і освіта*, (1), 47–50.
222. Патинок, О. П. (2008). Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : Дис... канд. наук: 19.00.07. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
223. Пащенко, Т. & Ваніна, Н. (2020). Оцінка якості вищої освіти в Україні. *PEDAGOGICAL SCIENCES / «Colloquium-journal»*, (6(58)). URL : <https://lib.iitta.gov.ua/721809/1/%D0%9F%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE,%20%D0%92%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B0.PDF>
224. Педагогіка вищої школи (2018) : навчально-методичне забезпечення магістерської програми : навч.-метод. посіб. За заг. ред. П. Гусака, І. Остапйовського. Луцьк : Вежа-Друк, 336.
225. Педагогіка. (2014). Практичний курс: підручник за кредитно-модульною технологією навчання для бакалаврів / Т. Ф. Бельчева, С. С. Ізбаш, П. В. Бельчев. Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 304.
226. Педагогічний словник (2000) / Редкол. : М. Д. Ярмаченко, І. А. Зязюн, В. М. Мадзігон, Н. Г. Ничкало, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська та ін. : За ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 516.
227. Перепелюк, Т. Д. & Ільченко, І. С. (2014). Організація і методика соціально-психологічних тренінгів: навчальний підручник. Умань: видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 255.

228. Першко, Г. О. (2011). Підготовка соціального педагога до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 20.

229. Петришин, Л. Й. (2014). Теоретико-методичні основи формування креативності майбутніх соціальних педагогів у навчально-виховному процесі вишу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота, (32), 144–148.

230. Пігуль, Н. Г. (2013). Теоретичні аспекти формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах. Електронний журнал «*Ефективна економіка*», (11). URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2506>

231. Підлісний, М. М. (2019). Соціологія молоді: навчально-методичний посібник для курсантів денної форми навчання. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 91.

232. Плахотнік, О. В. (2015). Модернізація освітнього процесу у вищій школі на засадах компетентнісного підходу. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*, Vol. 2, (2), 69–82.

233. Повідайчик, О. С. (2019). Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності: дис. д-ра пед. наук : 13.00.04. Ужгород, Тернопіль, 570.

234. Податковий кодекс України (2021). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

235. Подобєд, Н. В. (2010). Проблеми зайнятості молоді на ринку праці України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, (12). URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=227>

236. Поліщук, В. А. & Янкович, О. І. (2009). Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи. Курс лекцій. ТДПУ, Тернопіль, 256.

237. Поліщук, В. А. (2006). Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : монографія / за ред. Ничкало Н. Г. Тернопіль: ТНПУ, 424.

238. Поліщук, В. А. (2006). Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 424.

239. Поліщук, Ю. (2018). Соціокультурні трансформації в сучасній Україні як об'єкт дослідження вітчизняних науковців. *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, (2 (82). URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/polishchuk_sotsiokulturni.pdf

240. Полторак, Л. Ю. (2014). Сучасні методологічні підходи до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до використання методів арт-терапії. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*, (2), 51–53. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_2_19

241. Пономаренко, О. В. (2020). Поняття «організаційно-педагогічні умови в контексті дослідження професійної освіти майбутніх магістрів психології. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, (70), Т. 3, 197–200.

242. Попова, С. М. & Попова, Л. М. (2014). Особливості надання соціальних послуг в Україні. *Європейські перспективи. Адміністративне право*, (10), 29–36.

243. Постанова К.М.У. (2020). Про затвердження Порядку установлення диференційованої плати за надання соціальних послуг від 01.06.2020 р. № 429. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2020-%D0%BF#n7>

244. Постанова, К.М.У. (2004). Про затвердження Критеріїв оцінки конкурсних пропозицій про залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг від 29.04.2004 р. № 559. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1099-04#Text>

245. Постанова, К.М.У. (2004). Про затвердження Правил організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання

соціальних послуг від 29 квітня 2004 р. № 559. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/kp040559?an=8>

246. Постанова, К.М.У. (2012). Про затвердження критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги від 14.11.2012 р. № 1039. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1039-2012-%D0%BF>

247. Постанова, К.М.У. (2012). Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) від 01.06.2020 № 429. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1184-2012-%D0%BF>

248. Постанова, К.М.У. (2020). Порядок надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2020-%D0%BF#Text>

249. Постанова, К.М.У. (2020). Порядок регулювання тарифів на соціальні послуги: URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2020-%D0%BF#n9>

250. Постанова, К.М.У. (2020). Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки від 05.08.2020 р. № 695. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/695\\$2020%D0%BF#Tex](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695$2020%D0%BF#Tex)

251. Потіщук, О. О. & Руденко, Т. П. (2019). Соціальна робота як невід'ємна складова сучасного суспільства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика* : науково-методичний журнал. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, (3–4), 112–121.

252. Прилипко, С. М. (2007). Предмет права соціального забезпечення: дис... докт. юрид. наук: 12.00.05. Національна академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 382.

253. Примуш, М. В. (2004). Загальна соціологія: навч. посібник. К. : Професіонал, 590.

254. Пришляк, О. Ю. (2008). Професійна підготовка соціальних педагогів у вищих навчальних закладах Німеччини : Дис... канд. наук: 13.00.04. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль.

255. Пришляк, О. Ю. (2014). Особливості професійного розвитку фахівців соціально-педагогічної сфери. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота, (30), 144–147.

256. Проект указу Президента України (2021). Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. URL : https://docs.google.com/document/d/1N9y3XeZ_W5eFE3aKNTm5KHNTS2FEmqd8h/edit#

257. Професіографічний підхід у системі вищої освіти (2019) : монографія / колектив авторів, за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во О. О. Євенок, 328.

258. Психология (1990) / под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М., 60.

259. Психологічний словник (2007) / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. К. : Науковий світ, 274.

260. Психология соціальної роботи (2010): підручник / за ред. Ю. М. Швалба. К. : ВПЦ Київський університет, 272.

261. Реан, А. А. (2013). Психология личности. СПб.: Питер, 288.

262. Регуш, Л. А. (1997). Психология прогнозирования: способность, ее развитие и диагностика. Киев, 88.

263. Реєстр надавачів соціальних послуг. (2021). URL : <https://www.msp.gov.ua/content/reestr-nadavachiv-socialnih-poslug.html>

264. Рекомендации по стандартизации. (2002). Прикладная статистика. Правила проверки согласия опытного распределения с теоретическим. Часть II. Непараметрические критерии. М. : Изд-во стандартов, 64.

265. Реут, А. Г. (2008). Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації. *Дослідження молодих науковців*. URL : <https://dse.org.ua/archive/9/16.pdf>

266. Реформа децентралізації. (2020). Урядовий портал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

267. Ризванюк, О. (2014). Наступність у навчанні. *Вісник Львівського університету*. Серія мист-во, (14), 286–295.

268. Рідкодубська, Г. А. (2019). Теорія і практика підготовки до професійної мобільності майбутніх працівників соціальної сфери: автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 43.

269. Роєнко, С. О. (2014). Особистісні та професійні характеристики соціального працівника. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери* (Умань, 2014 р.) / ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші. Умань : ПП Жовтий, 85–90.

270. Розпорядження, К.М.У. (2012). Стратегія реформування системи надання соціальних послуг від 08.08.2012 р. Урядовий кур'єр. 2012. 17 серпня.

271. Розпорядження, К.М.У. (2015). План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : URL : <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>

272. Романовська, Л. І. (2013). Підготовка майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності та позитивні тенденції такого процесу в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, (2 (8)), 224–227.

273. Романовська, Л. І. (2013). Система підготовки фахівців з соціальної роботи за кордоном на прикладі розвинених країн. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Педагогічні науки, (3). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_21

274. Рябова, Ю. М. (2016). Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі: Дис. канд. пед. наук: 13.00.04; Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 238.

275. Сабат, Н. (2019). Духовно-моральні цінності у професійному становленні особистості майбутнього соціального працівника. Освітні обрії, (1 (48)), 61–65.

276. Савельчук, І. Б. (2016). Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції. *Педагогічні науки*, Випуск 1 (83), 120–124.

277. Савицький, В. І. (2007). Генеза благодійності в Україні (Методологія історії соціальної роботи в Україні): навч. посіб. для вузів. К.: НТУУ «КПІ», 136.

278. Савіцька, В. В. (2015). Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності на засадах праксеологічного підходу. Дис. канд. пед. наук: 13.00.04, Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне, 200.

279. Савчин, М. В. & Василенко, Л. П. (2005). Вікова психологія: Навчальний посібник. К. : Академвидав, 306.

280. Саєнко, М. С. (2019). Моделювання як метод наукового пізнання, типи моделей. *Наука, освіта, суспільство: інструменти і механізми сучасного інноваційного розвитку* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 березня 2019 р. Київ, 129–131.

281. Социальное воспитание: опыт, проблемы (1995) / Ред. кал. Бутрым Г. А., Барьюк Л. С. Минск, 236.

282. Семез, А. А. (2012). Соціально-педагогічне проектування: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів спеціальності 6.010106 Соціальна педагогіка. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 132.

283. Семеренська, О. В. (2015). Основні функції фахівців із соціальної роботи в Україні та Великій Британії. *Педагогіка та психологія*, (47), 259–267.
284. Семигіна, Т. (2020). Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 275.
285. Сидоров, В. (2000). Ролі та функції соціальних працівників. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5162/sydorov_rol_i_fun_ktsii_sotsialnykh_pratsivnykiv.pdf
286. Сидорук, І. І. (2021). Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки : Дис. д-ра пед. наук : 13.00.05; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, Тернопіль, 699.
287. Сидорчук, А. (2014). Проблеми класифікації соціальних виплат і послуг.. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12408/1/%D0%A1%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%93%202014.PDF>
288. Синявський, В. В. (2013). Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування: Метод. посібник. К., 97.
289. Сисоєва, С. О. & Кристопчук, Т. Є. (2013). Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, 360.
290. Сідун, Л. Ю. (2011). Компетентнісний підхід як чинник якісної вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота», (20), 133–136.
291. Скворчевська, Є. Л. (2011). Особливості визначення поняття «мотивації» та «установки» у вітчизняній психології. *Серія Психологія*, (981), 199–203.

292. Скочко, М. О. (2021). Організаційно-змістові засади надання соціальних послуг у сільській місцевості : дис. канд. пед. наук : 231. Умань. 223.
293. Скуратівський, В. А., Палій, О. М. & Лібанова, Е. М. (2003). Соціальна політика: посібник. 2-ге вид., доп. та перероб. Київ, 365.
294. Слостенин, В. А. (1993). Социальный педагог и социальный работник: личность и профессия. *Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт*. Москва-Тула: СОЮЗ-Просвещение, 265–275.
295. Словник із соціальної роботи. (2022). URL : <https://slovyk.me/dict/socialwork?letter=%D0%BE>
296. Словник термінів і понять з педагогіки вищої школи (2005) : Посібник / В. В. Приходько, В. В. Малий, В. Л. Галацька, М. А. Мироненко. Дніпропетровськ, 181.
297. Слосанська, Г. & Поліщук, В. (2019). Соціальна робота в громаді за кордоном: історія та сучасні тенденції розвитку. *Social Work and Education*, Vol. 6, (4), 390–407.
298. Слосанська, Г. І. (2016). Забезпечення доступу до соціальних послуг в умовах об'єднаних територіальних громад. *Social Work And Education*, 3(2), 92–102. URL : <http://journals.uran.ua/swe/article/view/93656/102453>.
299. Слосанська, Г. І. & Горішна, Н. М. (2016). Діяльність фахівця із соціальної роботи з надання соціальних послуг населенню у територіальній громаді. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, (12), 113–118.
300. Слосанська, Г. І. (2017). Ролі фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : педагогіка. Соціальна робота, випуск 1 (40), 265–268.
301. Слосанська, Г. І. (2017). Чи здатні діючі державні соціальні агенції ефективно надавати соціальні послуги населенню на рівні ОТГ:

вибіркове дослідження. *Social Work and Education*, Том 4, (2). URL : <http://journals.uran.ua/swe/article/view/118975>

302. Слозанська, Г. І. (2018). Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 382.

303. Слозанська, Г. І. (2019). Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах: Дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 (231). Тернопіль, 687.

304. Собчак, Н. М. (2004). Зміст професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.04; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 24.

305. Сорока, О. В. (2016). Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 534.

306. Сорока, О. В. (2017). Формування управлінської компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери засобами тренінгу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць*. Серія Педагогічні науки. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, (36), 241–246.

307. Соціальна економіка (2005) : навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Дибба, В. І. Кириленко та ін. К. : КНЕУ, 196.

308. Соціальна педагогіка (2013) : навчальний посібник / Р. В. Чубук. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 348.

309. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник (2006) / За ред. І. Д. Звереві. К.: Центр навчальної літератури, 316

310. Соціальна педагогіка: теорія, технологія та історія (2013) : навч. метод. посіб. для підгот. до держ. атестат. студ. за освіт.-кваліф. рівнем «бакалавр». За ред. П. М. Гусака, І. Є. Остапйовського. Луцьк : Вежа-Друк, 66–72.

311. Соціальна політика: вступ (2007) / гол. ред. К.Блейкмор. підручник Нью-Йорк, 330.
312. Соціальна психологія (2018) : хрестоматія : навч. посіб. / уклад.: С. О. Ставицька та ін. ; під ред. С. О. Ставицької, Д. Д. Отич ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 341.
313. Соціальна робота (2004) : В 3 ч. К : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. Ч. 2: Теорії та методи соціальної роботи / За ред. Т. В. Семигіної, І. М. Григи, 224.
314. Соціальна робота (2018) : навчально-методичне забезпечення магістерської програми : навч.-метод. посіб. За заг. ред. П. Гусака, Н. Корпач. Луцьк : Вежа-Друк, 424.
315. Соціальна робота (теорія та практика) (2011) : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. К. : Каравела, 367.
316. Соціальна робота : навчальний енциклопедичний словник-довідник (2020) / За науковою ред. д.с.н., проф. В. М. Пічі. Вид. 4-те, виправлене, перероблене та доповнене. Львів: «Новий Світ – 2000», 61.
317. Соціальна робота в Україні : перші кроки (2000) / Під редакцією В. Полтавця. К. : Видавничий дім «KM Academia», 236.
318. Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/ СНІДом (2006) : Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / Ред. Семигіна Т. В. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 28.
319. Соціальна філософія : Короткий енциклопедичний словник (1997) / В. П. Андрущенко та ін. ; загал. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горlach ; Українська академія політичних наук. К. : Рубікон ; Х., 400.
320. Соціальне управління (2012) : підруч. / Б. А. Гаєвський, О. Б. Гаєвська. К. : КНЕУ, 250.
321. Соціальні послуги в громаді: новели законодавства. (2019). URL : <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Sotsialni-poslugy-v-gromad.pdf>

322. Соціальні послуги в Україні : сьогодення та перспективи (2007) / Т. В. Семигіна, К. С. Міщенко, Т. Г. Кіча та ін. К. : Вид-во ВК «Зірка», Проект Тасіс «Посилення регіональних соціальних служб», 52.

323. Соціальні послуги: що це та як їх отримати? (2022). *Unicef* : для кожної дитини. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/%D1%96stories/social-services>

324. Спеціальність соціальна робота – вузи України – довідник ВНЗ. (2022). URL: <https://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-185-50.html>

325. Ставкова, С. Г. (2018). Неперервна професійна підготовка соціальних працівників до супервізійної діяльності в Канаді : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 374.

326. Становище молоді в Україні. (2019). *Аналітичний звіт, складений Робочою групою ООН у справах молоді*. Київ, 80. URL : <http://www.un.org.ua/images/documents/4790/THE%20STATE%20OF%20YOUTH%20IN%20UKRAINE%202019%20%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf>

327. Сташків, Б. (2005). Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання. *Право України*, (1), 76–79.

328. Степаненко, В. І. (2021). Особливості дистанційного консультування в соціальній роботі з різними категоріями клієнтів. *Сучасний науково-педагогічний дискурс у вирішенні освітніх проблем* : кол. монографія / Національна академія педагогічних наук України. Київ : Талком, 176–197.

329. Степаненко, В. І. (2017). Технології підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики девіантної поведінки на базі гіперздібностей у дітей шкільного віку. *Педагогічні технології в сучасних наукових дослідженнях: досвід та інновації* : монографія / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 188–209.

330. Стефанова, О. А. (2012). Механізми державного управління у сфері надання соціальних послуг особам похилого віку : автореф. дис. на

здобуття наукового ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.02; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ, 19.

331. Стецько, Н. П. (2014). Основи моніторингу : навчально-методичний посібник. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Пробне вид. Тернопіль : Вектор, 127.

332. Столяренко, О. Б. (2012). Психологія особистості: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 280.

333. Стрелковська, А. Л. (2007). Соціально-педагогічні умови формування позитивно спрямованої поведінки молоді засобами соціальної реклами: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 25.

334. Стрельбицька, С. М. (2015). Формування професійно важливих якостей особистості майбутнього фахівця соціального працівника у ВНЗ. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : Соціально-педагогічна, (24), 221–231.

335. Субашкевич, І. Р. (2016). Формування ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій : практич. посіб. Львів : Растр-7, 60.

336. Супрун, М. О. (2018). Педагогіка: Підручник для духовних і світських закладів освіти. К.: КДА, 400.

337. Сургова, С. Ю. (2012). Формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі : Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. Слов'янськ, 22.

338. Сургова, С. Ю. (2018). Використання ділової гри в процесі формування творчої особистості майбутніх соціальних працівників. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, (60), Т. 2, 168–172.

339. Сучасні теорії соціальної роботи: Антологія (2021) / упор. Т. Семигіна. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 160. URL : <http://elib.chdtu.edu.ua/e-books/4293>

340. Сушинський, О. І. (2002). Контроль у сфері публічної влади : теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : Моногр. Л. : ЛРІДУ УАДУ, 467.

341. Тадєєва, Т. В. (2012). Теорія самодетермінації Дісі-Раяна і навчальна мотивація. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г. Терещук ; редкол.: Л. Вознюк, В. Кравець, В. Мадзігон та ін. Тернопіль, (3), 213–221.

342. Теорія виховання (2016) : навчально-методичний посібник / О. І. Башкір; за заг. ред. С. Т. Золотухіної. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 96.

343. Технології професійного розвитку педагогів в умовах формальної і неформальної освіти (2019) : практичний посібник / М. П. Вовк, Г. І. Сотська, Н. О. Філіпчук, Ю. В. Грищенко, С. О. Соломаха, Л. Ю. Султанова, Н. С. Гомеля. К.: Талком, 320.

344. Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів (2001) : Навчальний посібник / За заг.ред. д. п. н. О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 384.

345. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду (2020) : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 336.

346. Томашевський, В. М. (2005). Моделювання систем. К. : Видавнича група ВНУ, 352.

347. Триус, Ю. В. (2005). Комп'ютерно-орієнтовані методичні системи навчання математичних дисциплін у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. К., 649.

348. Тюття, Л. Т. & Іванова, І. Б. (2004). Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 408.
349. Узнадзе, Д. Н. (2001). Психологія установки. СПб.: Питер, 416.
350. Указ Президента. (2015). Національна стратегія у сфері прав людини : URL : <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>
351. Український Радянський Енциклопедичний Словник (1967) : у 3-х т. / Академія наук Української РСР; голов. редкол.: М. Бажан (голов. ред.); І. К. Білодід, І. О. Гуржій, О. З. Жмудський, Р. Є. Кавецький та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ УРСР, 856.
352. Усеїнов, І. Д. (2006). Питання децентралізації в умовах сучасної України. *Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження* : пленарне засід., рек. та матеріали щоріч. наук.-практ. конф., Одеса, 263–266.
353. Фельдман, Ю. І. (2017). Психологія особистості у період молодості. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Психологія, (56), 222–232.
354. Філоненко, М. М. (2008). Психологія спілкування. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 224.
355. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія (2002) / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 742.
356. Філь, О. В. (2010). Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання казкотерапії у професійній діяльності : Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 24.
357. Фролов, І. Т. (1961). Гносеологические проблемы моделирования. М. : Наука, 20.
358. Фурман, А. В. & Підгурська, М. В. (2014). Історія соціальної роботи : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 174.
359. Хавула, Р. (2015). Життєва перспектива особистості в юнацькому віці. Актуальні питання гуманітарних наук. Психологія, (11). URL : <https://dspu.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/12/011-51.pdf>

360. Хриков, Є. М. (2011). Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*, (2), 11–15.

361. Хуткий, Д. О. (2006). Сучасна глобальна соціальна система: макросоціологічний підхід та світ-системний аналіз. *Наукові записки. Соціологічні науки*, (58). URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9639/Khutkyy_Suchasna_hlobalna_sotsialna.pdf

362. Цимбалюк, Н. М. (2015). Спосіб життя соціального працівника: ідеальний образ і його реалізація в соціальних практиках. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, (65–66), 175–182.

363. Черкашина, Т. О. (2016). Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню. URL : [https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5752/1/10%20-%20\(6\)%20-%2016.pdf](https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5752/1/10%20-%20(6)%20-%2016.pdf)

364. Чернета Світлана. (2021). Соціально-правовий захист жертв домашнього насильства. *Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики: колективна монографія*. Волинський національний університет імені Лесі Українки. За редакцією В. Петровича, С. Чернети. Луцьк: Волиньполіграф, 323, 57–89.

365. Чернета, С. & Шостак, Л. (2022). Сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняного соціального підприємництва. *Ввічливість. Humanitas*, (1), 145–151.

366. Чернета, С. (2016). Напрями та умови соціально-педагогічної діяльності з формування правової компетентності старшокласників. *Актуальна проблем педагогічної освіти: європейський та національний вимір* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (3-5 червня 2016р.). Т. 2 (О-Я). За ред. А.В.Лякішевої, П.М.Гусака, І.М.Брушневської та ін. Луцьк, 227–233.

367. Чернета, С. (2017). Формування професійної мотивації у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи* : зб. ст. Folia Comeniana Вісник

польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Яна Амоса Коменського ; гол. ред. Осадченко І.І. Умань, 76–80.

368. Чернета, С. (2017). Характеристика етапів особистісного самовдосконалення майбутніх соціальних працівників. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір»*, (16-17 травня 2017р.), м.Луцьк. Заг. ред. А. В. Лякішева, І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ФОП Пікора І.О., 278, 265–268.

369. Чернета, С. (2018). Підготовка соціальних працівників до соціально-правової діяльності. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, (31 травня – 1 червня 2018р.), м.Луцьк. Заг. ред. А. В. Лякішева, І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ФОП Пікора І.О., 278.

370. Чернета, С. (2019). Зміст правової компетентності соціального працівника. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський та національний вимір* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, (28-29 травня 2019р.), м.Луцьк. Заг. ред. А. В. Лякішева, І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 286, 274–276.

371. Чернета, С. (2021). Формування соціальної зрілості фахівця із соціальної роботи як необхідна умова успішного професійного становлення. *Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення : європейський та національний вимір* : Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (27–29 травня 2021 року). За заг. ред. С. Ю. Чернети. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 193–197.

372. Чернета, С. (2021). Функції фахівця соціальної роботи у територіальній громаді у процесі надання соціальних послуг. *Проблеми та перспективи розвитку територіальних громад в соціальній сфері*: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 24 вересня 2021 р.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 84–88.

373. Чернета, С. Ю. & Мороз, І. П. (2021). Мотивація досягнення успіху в системі підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали сімнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2021 р.). Гол. ред. В. В. Корнешук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 177–179.

374. Чернета, С. Ю. & Мороз, І. П. (2021). Неформальна освіта в системі підготовки фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : Збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції. За заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 275–279.

375. Чернета, С. Ю. & Петрук, В. В. (2020). Напрями соціально-правового захисту людей, які мають хронічні захворювання. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*, (1), 274–289.

376. Чернета, С. Ю. & Ситар, Н. І. (2019). Проблеми формування інституціонального механізму соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. *Сучасний світ і незрячі* : IX Міжнародна науково-практична конференція, м. Луцьк (24-26 вересня 2019 р.). Луцьк, 226, 197–198.

377. Чернета, С. Ю. (2007). Соціалізація особистості : соціально-правовий аспект. Матеріали другої міжнародної соціально-педагогічної конференції студентів і молодих науковців, 24-25 квітня 2007 року. Луцьк, 129–132.

378. Чернета, С. Ю. (2015). Деякі проблеми реалізації прав громадян-користувачів Інтернет. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 11 груд. 2015 р. Уклад. Л. М. Джурак. Луцьк, 203.

379. Чернета, С. Ю. (2017). Правові засади соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XIV Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 червня 2017р., м.Луцьк. уклад. Л.М.Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 235–237.

380. Чернета, С. Ю. (2020). Формування гендерної компетентності фахівців з надання соціальних послуг. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2020 р., м. Ніжин). За заг. ред. О. В. Лісовця та С. О. Борисюк. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 173.

381. Чернета, С. Ю. (2022). Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи до надання соціальних послуг: монографія. Луцьк: Вид-во Волиньполіграф, 2022. 358 с.

382. Чернета, С. Ю. & Батюк, О. В. (2011). Застосування до неповнолітніх основних засобів виправлення і ресоціалізації. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Педагогічні науки, (8), 89–93.

383. Чернета, С. Ю. & Дурманенко, О. Л. (2012). Формування правової культури студентської молоді: соціально-педагогічний аспект. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Чернігів : Вісник ЧНПУ, (104), Т. 2, 173–176.

384. Чернета, С. Ю. (2008). Специфіка соціалізації підлітків в сучасних умовах. *Молодь і ринок*, (1(36), 56–60 .

385. Чернета, С. Ю. (2009). Засади соціально-правового захисту дітей та молоді: законодавче забезпечення. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Педагогічні науки, (20), 54–58.

386. Чернета, С. Ю. (2009). Система професійної орієнтації молоді як умова правильного вибору професії. *Молодь і ринок*, (7 (49), 62–66.

387. Чернета, С. Ю. (2010). Соціальний педагог в системі соціально-правового захисту дітей та молоді. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Педагогічні науки, (23), 262–264.

388. Чернета, С. Ю. (2010). Соціально-правові засади формування здоров'я в дитячих будинках сімейного типу. *Науковий вісник Волинського*

національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки, (13), 287–290.

389. Чернета, С. Ю. (2011). Соціально-правовий захист дітей-сиріт у процесі їх усиновлення в Україні: історичний аспект. *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. Педагогічні науки / гол. ред. Локарєва Г.В.*, (2(15), 27–29.

390. Чернета, С. Ю. (2021). Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education, TernopilAberdeen, Vol. 8, (1), 77–89.*

391. Чернета, С. Ю. & Белкіна-Ковальчук, О. В. (2021). Підготовка фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності з надання соціальних послуг. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, (2(49), 236–240.

392. Чернета, С. Ю. & Карпінська, Н. В. (2021). Правове регулювання соціальної послуги посередництва (медіації) в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, (3), 90–97.

393. Чернета, С. Ю. & Мартинюк, Т. А. (2013). Характеристика зарубіжного досвіду ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*, (8 (257), 171–175.

394. Чернета, С. Ю. & Мартинюк, Т. А. (2014). Соціально-педагогічні умови ефективного здійснення профілактики вживання психоактивних речовин підлітками. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Вип.115 / гол. ред. Носко М. О. Чернігів : ЧНПУ*, 132–137.

395. Чернета, С. Ю. & Мартинюк, Т. А. (2016). Характеристика етапів ресоціалізації в сучасних соціокультурних умовах. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*, (133), 142–145.

396. Чернета, С. Ю. & Незбрицька, О. В. (2018). Підходи до визначення сутності поняття «соціальний проект». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія ІІ. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. пр.* Київ : вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, (24), 1 том, 228–236.

397. Чернета, С. Ю. & Яцишин, М. М. (2011). Міжнародні стандарти правової підтримки соціально незахищених неповнолітніх. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*, (17), 89–93.

398. Чернета, С. Ю. (2012). Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки. Чернігів*, (96), 245–247.

399. Чернета, С. Ю. (2012). Соціально-правовий захист країн Західної Європи: історичний аспект. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*, (8), 29–33.

400. Чернета, С. Ю. (2014). Категорія соціальної відповідальності в світлі сучасних тенденцій формування відповідальності особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка / ред. Носко М. О. Чернігів : ЧНПУ*, (122), 295–298.

401. Чернета, С. Ю. (2015). Соціальна активність особистості як умова розвитку сучасного українського суспільства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*, (1(302)), 177–186.

402. Чернета, С. Ю. (2016). Сутнісні характеристики формування готовності майбутнього фахівця до професійного самовдосконалення. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Сер. Педагогічні науки*, (2(304)), 127–132.

403. Чернета, С. Ю. (2018). Сутнісна характеристика формування толерантності майбутніх соціальних працівників. *Вісник Чернігівського*

національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки, (150), 150–153.

404. Чернета, С. Ю. (2019). Зміст та структура формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників. *Social Work and Education. Ternopil-Aberdeen, Vol. 6, (3), 330–338.*

405. Чернета, С. Ю. (2021). Модель професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Ввічливість. Humanitas, (4), 57–63.*

406. Чернета, С. Ю. (2021). Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Ввічливість. Humanitas, (6), 91–98.*

407. Чернета, С. Ю. (2021). Сучасні характеристики молоді як об'єкта та суб'єкта в системі соціальних послуг. Соціальна робота та соціальна освіта, (1(6), 192–204.

408. Чисельність молоді в Україні у віці 14-34 роки. (2021). ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики. URL : <https://dismp.gov.ua/stat/younght-count-ua/?gen=all,men,women&age=14-34>

409. Чорноус, В. П. (2021). Реалізація творчого потенціалу особистості майбутнього педагога в процесі професійної підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, (75), Т. 3, 143–147.*

410. Шапар, В. Б. (2007). Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 640.

411. Шахрай, В. М. (2006). Технології соціальної роботи: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 464.

412. Шклярський, Ю. (1999). Удосконалення управління соціальним захистом населення в регіоні (на матеріалах Миколаївської області): дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. Київ, 192.

413. Шмелева, Н. Б. (2004). *Формирование и развитие личности социального работника как профессионала*. М.

414. Шпеник, С. З. (2016). Підготовка соціальних працівників до роботи з дітьми групи ризику в США та Великій Британії : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук.: 13.00.04; Теннопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 21.

415. Шубна, О. В., Денисова, Ю. В., Санчич, О. С. & Марильова, А. В. (2020). Новітні методи удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні. *Економічний вісник Донбасу*, (3(61), 213–221.

416. Шумна, Л. П. (2011). Поняття та види соціальної підтримки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Право, (17), 119–125.

417. Щекин, Г. В. (2000). *Социальная теория и кадровая политика* : Моногр. К. : МАУП, 576.

418. Щербакова, І. М. (2014). *Психологія праці : теоретичні і методологічні основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 144.

419. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. (2018). Участь молоді в процесах реформування держави. URL : http://dsmsu.gov.ua/media/2018/12/18/3/Dopovid_.pdf

420. Эрхард, Л. (1991). *Благосостояние для всех*. М.: Начала-Пресс, 293.

421. Яценко, Т. С. (2004). *Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навчальний посібник*. К.: Вища школа, 697.

422. Asher, S. R. & Renfrew, P. D. (1981). *Children without Friends: Social Knowledge and Social Skill training*. In: S.R. Asher , I.M. Gottman (Eds.).

The Development of Children's Friendships. New York: Cambridge University Press, 48–50.

423. Attistiba. (1996). Higher school of social work and social pedagogiks. Riga, 5.

424. Batiuk, O. & Cherneta, S. (2020). Ensuring security in places of imprisonment by measures of physical force, special means and weapon. Collective monograph. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 340–392. (в співавторстві).

425. Bloom, M. (2013). Primary Prevention. *Encyclopedia of social work..*
URL :
<https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-300?mediaType=Article>

426. Buhler, C. (1970). Human life path Determination of levels of development differentiation. Schoolperspektiva. URL :
<https://schoolperspektiva.ru/en/svobodnaya-tema/byuler-sharlotta-psiholog-doktor-filosofii-specialist-po-detskoj/>

427. Cherneta, S. & Bychuk, I. (2019). Składniki kompetencji płciowej nadawców usług społecznych. Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie, (3–4), 42–50.

428. Czerneta, S. (2019). Condition of realization of conflicts prevention in interpersonal interection in ihi's students. Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie, (1), 197–203.

429. Cherneta, S. Yu. & Martyniuk, T. A. (2016). The and psychological assistance to prisoners in the process of resocialization IN Germany. Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie, (2 (14), 46–55.

430. Cherneta, S. (2010). Rodzinne domy dziecka jako skuteczna forma opieki nad sierotami – aspekty teoretyczne. Zamojskie studia i materiały. Rok wydania XII; seria Pedagogika / redactor wydania dr. Janusz Skwarek. Zamość, 179–185.

431. Cherneta, S. (2014). Charakterystyka wykształcenia ogólnego i zawodowego więźniów jako fundamentu ich resocjalizacji społeczno-kulturalnej. *Knowledge. Education. Law. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo.Zarządzanie*, (1(5), 31–49.

432. Cherneta, S. (2015). Poszczególne problemy regulacji prawnych działalności instytucji szkolnictwa wyższego na Ukrainie. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo.Zarządzanie*, (2 (10), 25–34.

433. Cherneta, S. (2020). Foreign experience in training social work specialists of social services. *Nowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*, (2), 425–441.

434. Cherneta, S. Y. (2013). Stosunki konfliktowe – przedmowa dokonywania administracyjnych wykroczeń i przestępstw. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*, (1(1), 17–30.

435. Cherneta, S. Y. (2015). Edukacja zawodowa jako czynnik resocjalizacji nieletnich więźniów. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*, (1).

436. Cherneta, S. Y. (2015). Formowanie kompetencji prawniczych przyszłego pracownika socjalnego. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo.zarządzanie*, (4). 48–55.

437. Cherneta, S. Yu. & Sushyk, N. S. (2019). Motivational component in the system of training future specialists in social work to providing social services. *Psychology and pedagogy in XXI century: methodological framework of the activities of psychologist and educator : collective monograph*. A. O. Bessarab, O. I. Ivanytsky, O. M. Kikinezhdi, I. R. Petrovska, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 160–187.

438. Cherneta, S. Yu. (2016). The main directions of social work with children with disabilities: content and form. *Knowledge. Education. Low. Managtmtnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*, (1 (13), 51–54.

439. Czerneta, S. (2016). Treść i kierunki przygotowania pracowników socjalnych do pracy z podmiotami probacji. Knowledge. Education. Law. Management. Nauka. Oświata. Prawo.Zarządzanie, (4 (16), 26–34.

440. Code of ethics of the national association of social workers. (2018). National. NASW. Association of Social Workers.. URL : <https://socialwork.sdsu.edu/wp-content/uploads/2011/09/NASW-Code-of-Ethics2017.pdf>

441. Commission on Accreditation, 1991. (1992). Handbook of Accreditation Standards and Procedures (rev.ed.) Council on Social Work Education, 1992. Curriculum Policy Statement for Master's Degree Programs in Social Work Education/ Alexandria, VA.

442. Coordinated research in the social field. (1995). Study Group 1 on the initial and further training of social workers training into account their changing role. Final report (DRAFT). Strasbourg, 71.

443. Council on Social Work Education. (2022). URL : <https://www.cswe.org/Accreditation/Training>

444. Czerneta, S. (2014). Współzależność koncepcji “adaptacji społecznej” oraz “resocjalizacji” osób zwolnionych z zakładów karnych. Knowledge. Education. Law. Management. Nauka. Oświata. Prawo.zarządzanie, (3(7), 5–14.

445. Deutsch-russisches Seminar. (1996). Beobachtungen, Erfahrungen, Probleme, Reflexionen. Hrsg v. S. Tschoepe-Scheffler. FHS Koeln, 148.

446. European Communities (2000): A Memorandum on Lifelong Learning, issued in 2000. URL: <https://uil.unesco.org/document/european-communities-memorandum-lifelong-learning-issued-2000>

447. European system of integrated social protection statistics – ESSPROS MANUAL AND USER GUIDELINES. (2016). 2016 edition. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/7766647/KS-GQ-16-010-EN-N.pdf/3fe2216e-13b0-4ba1-b84f-a7d5b091235f>

448. Evgenia Durmanenko, Svitlana Cherneta, Iryna Bychuk, Maryna Voloshenko & Yaroslav Tbinskiy (2021). The value of conscious paternity as a

priority direction in the vocational training of social workers. *REVISTA DE LA UNIVERSIDAD DEL ZULIA*. 3ª época, Año 12, (35), 85–105. URL : <https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/37042>

449. Friedlander, W. & Apte, E. (1974). *Introduction to Social Welfare*. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice Hall Inc., 4-ed, 531.

450. Giddens, Anthony (2009) *Sociology (Sixth Edition)*. Cambridge: Polity.

451. Global Social Work Statement of Ethical Principles (IASSW). (1994). URL : <https://www.iasw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/04/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf>

452. Hakansson, H. (1982). *International Marketing and Purchasing of Industrial Goods*. N. Y.: Wiley, 315.

453. HM Government. (2007). *Extended schools : Building on experience*. London : DCSF. URL : www.dcsf.gov/

454. International Standard Classification of Education (ISCED). (2011). URL : <http://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced>

455. James, A. (2004). The McDonalidization of Social Work—or “Come Back Florence Hollis, All Is (or Should Be) Forgiven”. *Reflecting on social work—Discipline and profession*, 37–54.

456. Jeffs, T. Henry Morris. (1999). *Village colleges, community education and the ideal order*. Ticknall : Educational Heretics Press, 77.

457. Kadushin, A. (1959). *The Knowledge Base of Social Work*. Kahn A. *Issues in American Social Work*. N.Y.: Columbia University Press.

458. Koliada, N., Kravchenko, O., Berezivska, L., Herasymenko, O., Shevchuk, O. *Youth Policy: From Educational Subject to Scientific and Practical Developments. Lecture Notes in Networks and Systems* *this link is disabled*, 2022, 319. 1235–1241. URL:

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57199172551>

459. Kotler, Philip & Lane, Keller Kevin. (2015). Marketing Management. Pearson Education, Limited, 714.
460. Maslow, A. H. (2013). A Theory of Human Motivation. Martino Fine Books, 22.
461. Minahan, A. & Pincus, A. (1977). Conceptual framework for social work practice *Social Work*, Volume 22, Issue 5, September, 347–352. URL : <https://academic.oup.com/sw/article-abstract/22/5/347/1928287>
462. Morales, A. & Sheafor, B. (1990). *Social Work: A profession of many faces*. Boston, 325.
463. Morris, H. (1924). *The Village College. Being a memorandum on the provision of educational and social facilities for the countryside, with special reference to Cambridgeshire*. London. URL : www.infed.org.uk/archives/e-texts/morris-m.htm
464. Oakland, T. & Cunningham, J. (1993). *The Futures of School Psychology: Conceptual Models for its Development and Examples of their Applications*.
465. Olena V. Belkina-Kovalchuk, Evgeniya A. Durmanenko, Tetyana A. Martyniuk, Victoria V. Petruk & Svitlana Yu. Cherneta. (2021). School Mediation as A Means of Preventing Social Maladjustment of Students from Risk Groups. *JoJournal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, Vol. 9, (5), 546–554. URL : <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/jiddt/article/view/8418>
466. Povidaichyk, O., Khomenko, S., Volkova, K., Korniat, V., Cherneta, S., & Martirosian, L. (2021). Professional Training of Future Social Workers for R&D Activities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(2), 110–131. URL : <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/413>
467. Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce (2019): monografia. Red. P. Husak. Lublin : Wydawnictwo POLIHYMNIA Spółka z o.o., 275, 47–59, 246–263.

468. Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, (25), 54–67.
469. Shardlow, S. & Payne, M. (eds) (1998). Finding social work in Europe. *Contemporary Issues in Social Work: Western Europe*. Aldershot: Arena.
470. Siporin, M. (1975). *Introduction to Social Work Practice*. N.Y. : Macmillan Publishing, 230.
471. *Social Work Education in Europe (1986) : a comprehensive description of social work education in 21 European countries*. Intr. and ed. I by H.-J. Brauns, D. Kramer. Frankfurt /Main, 585. URL : <https://www.semanticscholar.org/paper/Social-work-education-in-Europe-%3A-a-comprehensive-Brauns-Kramer/a956efc6d820773a059cfd8e7eefc07abb38b038>
472. The Carnegie Commissions 23 Recommendations. (1983). *The Chronicle of Higher Education*, June 4, 3–48.
473. The International Association Of Schools Of Social Work. (1928). URL : <https://www.iassw-aiets.org/about-iassw/brief-history/>
474. *The Motivation to Work (1993) / By F. Herzberg, B. Mausner, B. B. Snyderman*. New York, 184.
475. *The World Programme of Action for Youth*. (2010). Printed at the United Nations, New York, 75.
476. Training and Development Agency for Schools *Extended schools – an overview 2006*. (2006). URL : www.tda.gov.uk/remodelling
477. *Vorlesungsverzeichnis Sommersemester 1995*. (1995). ASFH fuer S. a / S. p. Berlin, 152.
478. *Vorlesungsverzeichnis*. (1995). Wintersemester 1995/ 96. ASFH fuer S. a. I S. p. Berlin, 158.
479. *Woerterbuch der Sozialarbeit und Socialpedagogik*. (1995). Hrsg von A. Schwendtke. Quelle. Wiesbaden, 537.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для визначення рівня сформованості умінь надавати соціальні послуги в громаді у фахівців із соціальної роботи

1. Наявність освіти:
  - а) вищої базової;
  - б) професійно-технічної;
  - в) спорідненої спеціальності;
  - г) відсутність освіти за спеціальністю.
2. Вік фахівця із соціальної роботи:
  - а) 22-35;
  - б) 36-45;
  - в) 46-55;
  - г) 56-більше.
3. Стаж роботи в соціальній установі/ територіальній громаді на посаді:
  - а) 1-5;
  - б) 5-10;
  - в) більше 10 років.
4. З якими проблемами до Вас найчастіше звертаються клієнти для отримання соціальних послуг?
5. Чи надає Ваша ТГ соціальні послуги клієнтам?
  - так
  - ні
  - лише невеликий спектр
6. Які саме соціальні послуги Ви надаєте у територіальній громаді?
7. Чи розумієте Ви специфіку роботи за умови надання соціальних послуг за місцем проживання клієнта на рівні ТГ?
  - так
  - ні
  - лише частково
8. Чи знаєте Ви, які реформи були прийняті у сфері надання соціальних послуг?
  - так
  - ні
  - лише частково
9. Оцініть за 10-бальною системою ефективність соціальних послуг для розв'язання проблем клієнтів у територіальній громаді?
10. Якими уміннями має володіти фахівець із соціальної роботи для надання соціальних послуг у територіальній громаді?
11. Оцініть, будь ласка, стан Вашої підготовленості до надання соціальних послуг у територіальній громаді у власній практичній діяльності:
  - а) практично готовий;
  - б) більше готовий, ніж не готовий;
  - в) більше не готовий, ніж готовий;

- г) не готовий;
- д) складно відповісти.

12. Що, на Вашу думку, доцільно впроваджувати у закладах вищої освіти для вдосконалення професійної підготовки фахівця із соціальної роботи до надання соціальних послуг у територіальній громаді?

Додаток Б

**Інформація
про потенційну кількість отримувачів соціальних послуг та обсяг витрат
на 2020 рік, що необхідні для надання соціальних послуг
у Волинській області (Інформація про визначення,)**

№ з/п	Назва послуги	Потенційна кількість отримувачів соціальної послуги, осіб/ сімей	Орієнтовний обсяг витрат, тис. грн.
1	Догляд	17075	175785,824
1.1	Догляд вдома	13500	79316,918
1.2	Догляд стаціонарний	1399	92582,706
1.3	Денний догляд	2176	3886,2
2	Підтримане проживання	178	25636,7
3	Паліативний догляд	2	32
4	Влаштування до сімейних форм виховання	1238	2988,176
5	Соціальна адаптація	10046	4405,376
6	Соціальна інтеграція та реінтеграція	1333	861,932
7	Абілітація	736	1487,63
8	Соціальна реабілітація	2719	4108,994
8.1	Соціально-психологічна реабілітація	1819	9383,03
9	Надання притулку	377	2510
10	Кризове та екстрене втручання	1326	388,474
11	Консультавання	18748	4530,74
12	Соціальний супровід/патронаж	1593	690,575
12.1	Соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці	190	67,5
13	Представництво інтересів	3961	2401,698
14	Посередництво (медіація)	1658	429,421
15	Соціальна профілактика	10509	4184,072

Додаток В

**Приклади імітаційних ситуацій для майбутніх фахівців
із соціальної роботи (розроблено Г. Слосанською (Слосанська, 2019))**

Кейс-стаді (імітаційна ситуація) – це реальна ситуація, представлена групі для аналізу. Вона може бути запозичена з досвіду тренера, колег, з літературних описів, свідчень очевидців. Тренер також може сам описати реальну історію, яка мала місце в житті (Галустян, Каравай, Кочарян & Мельник, 2011).

Ситуація 1

«...Я вже все перепробувала: благала, плакала, просила, щоб не пив. Він обіцяв не пити, якщо йому не будуть «тріпати нерви». Догоджала йому у всьому, слово наперекір сказати боялася, дітям суворо наказувала, щоб тата вони не дратували. Все рівно знайде привід, щоб розсердитися, і тоді вже нап'ється, як він каже, на «законній основі». Тоді я стала кричати і лаятися, виганяти його з дому, якщо приходив п'яний, ховати гроші. Стало ще гірше: він гроші візьме в борг, а мені віддавати. І вештається невідомо де, а я шаленію від страху, що там з ним, бо п'яний, а місто велике, автомобілі носяться, та й злочинність зараз яка! Тоді я сказала: краще пий вдома. Сама купляла йому пляшку, пила разом з ним за компанію. Але він став пити все більше і більше. Вже не соромлячись, купляв спиртне і товаришів по чарці став запрошувати. Цього я вже не витримала. Розповіла все його матері. Вона йому дала «прочухана». «Горілчаних братів» відвадила, гроші і навіть взуття на вихідні дні у нього забирає і ховає. Тепер ми з нею чергування встановили, щоб на роботу його проводжати і зустрічати. А він, підступна тварюка, все рівно вивернеться та нап'ється. Що робити – не знаю».

Ситуація 2

Світланка П., учениця ПТУ, шокувала своїх однокласників та вчителів своїм виглядом: то пофарбує волосся в рожевий або зелений колір, то вистрижеться «квадратиками», то одягне армійську форму, то джинси з вирізаними дірочками. Вона намагалась привернути до себе увагу Андрія К. Її поведінка визивала посмішки та глузування з боку товаришів.

Ситуація 3

В одній виправно-трудоцій колонії для жінок-рецидивісток відкрився лікувально-оздоровчий профілакторій. Він з'явився за «гратами» не за примхи начальства, а з необхідності. Восени минулого року засудженим, що відсиділи половину строку, стали надаватися відпустки. За домовленістю з адміністрацією колонії вони їздять до рідних на «побувку», а потім повертаються в зону. У колонії склалась ситуація, що більшість жінок мають 5-7 «ходок», сімей у них немає, рідні від них відмовилися. І жінкам, які отримали відпустку, просто нікуди подітися. Саме для такої категорії й відкрито профілакторій.

Ситуація 4

Багатодітна сім'я. Двоє хлопчиків і одна дівчинка з розумовими вадами. Батьки посилають їх жебракувати. Дітей забирає міліція. З матір'ю починає працювати соціальна служба, їй надали значну гуманітарну

допомогу, одяг, харчування. Незважаючи на це, дітей все одно посилають просити гроші.

Ситуація 5

Неповнолітній хлопчик посварився з учителем фізкультури. Причиною сварки стало виконання вправи, яка у нього не виходила. Вчитель поставив йому незадовільну оцінку, обґрунтувавши її, як за невиконання домашнього завдання. Хлопчик пішов з уроку, але й додому не повернувся. Він поїхав на поїзді мандрувати.

Ситуація 6

Руслан, 15 років, виховується в забезпеченій сім'ї, має різні дорогі гаджети, записаний батьками у секції тенісу, плавання, карате. Батьки дуже пишалися сином, який мав успіхи, як у навчанні, так і в спорті. Одного разу вони були запрошені у Кримінальну міліцію з приводу жебрацтва їх сина. У той час, коли він повинен бути на секціях, він, переодягнутий, жебракував на вулиці. Він пояснив, що це був його бізнес.

ПРОГРАМА

науково-методичного семінару підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних і соціальних працівників

«СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

СЕСІЯ І**МОДУЛЬ 1**

«ШЛЯХИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

30 вересня 2020 року

10.30 - 11.20	Реєстрація учасників (корпус В, ауд. В-305)
11.30-11.40	Вітальне слово: Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи (корпус В, ауд. В-107)
11.40 – 13.00	Виступи учасників семінару (корпус В, ауд. В-107)
13.00 – 13.30	Перерва, кава-брейк
13.30 – 14.30	Work shop «Дім (НЕ) безпеки»
14.30 – 16.00	Обговорення виступів (корпус В, ауд. В-107)

РЕГЛАМЕНТ РОБОТИ:

Виступи – до 10 хвилин

Інформаційні повідомлення – до 5 хвилин

Обговорення виступів – до 5 хвилин

МОДУЛЬ 2

«ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

28 вересня – 13 жовтня 2020 року

Лекції – 20 год.

Семінарські заняття – 20 год.

Самостійна робота – 20 год.

Загальна кількість годин: 60.

Програму семінару затверджено рішенням вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 11 від 24.09. 2020 року).

МОДУЛЬ 1

«ШЛЯХИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

30 вересня 2020 року

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО:

Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

ВИСТУПИ:

Петрович Валерій Степанович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

«СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ В ГРОМАДАХ – ПІДТРИМКА РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ»

Сірбіненко Людмила Василівна, заступник директора департаменту соціального захисту населення Волинської обласної державної адміністрації

«СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ»

Майборода Вікторія Марківна, директор Департаменту соціальної політики Луцької міської ради

«НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ЦЕНТРАМИ»

Клімук Вікторія Анатоліївна, заступник директора Департаменту соціальної політики Луцької міської ради

«МЕХАНІЗМ НАРАХУВАННЯ ТА ВИПЛАТИ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'ЯМ»

Гурківська Олена Володимирівна, начальник комунальної установи «Центр по здійсненню соціальних виплат» Волинської обласної ради

«СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ»

Пономарьов Юрій Іванович, начальник відділу впровадження, технічного обслуговування програмних засобів КУ «Центр по здійсненню соціальних виплат» Волинської обласної ради

«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПІЛЬГ ТА СУБСИДІЙ»

Мигальчук Світлана Василівна, начальник служби у справах дітей та сім'ї Гіркополонківської сільської ради

«ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ТА РОБОТА З ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ»

Голубович Катерина Сергіївна, спеціаліст відділу соціального захисту у справах дітей, сім'ї та молоді Підгайцівської сільської ради

«СПІВПРАЦЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАГНОСТУВАННІ ПОТРЕБ ТА НАДАННІ ПОСЛУГ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ»

Незбрицька Олена, аспірантка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

«УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ»

Заєць Оксана, магістранта

«СІМЕЙНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ»

Клімішина Оксана, магістрантка

«БАТЬКІВСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ»

Щудлюк Марія, магістрантка

«ОСНОВНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ»

Масон Надія, магістрантка

«МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ПОТРЕБ ДИТИНИ ТА ЇЇ СІМ'Ї»

Зінчук Ірина, магістрантка

«ПОСЛУГИ СІМЕЙНОГО ПАТРОНАТУ»

МОДУЛЬ 2

«ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

25 вересня – 9 жовтня 2020 року (60 год.)

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Місце проведення: Волинська область, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 (корпус В, ауд. В–306).

ЛЕКЦІЇ (20 год.)

Тема 1. Історія створення та модернізації системи соціальних послуг (від соціального обслуговування до соціальних послуг) – 2 год.

Мартіросян Л. А., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Тема 2. Функціонування системи соціальних послуг в Україні – 2 год.

Дурманенко Є. А., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Тема 3. Класифікація та стандартизація соціальних послуг та особливості їх надання Територіальними центрами соціального обслуговування населення – 4 год.

Майборода В. М., директор Департаменту соціальної політики
Луцької міської ради

Тема 4. Соціальні послуги в громаді: новели законодавства – 4 год.

Чернета С. Ю., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка
кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Тема 5. Соціальні послуги в громадах – підтримка реформи соціальної
політики в Україні – 2 год.

Пономарьов Ю. І., начальник відділу впровадження, технічного
обслуговування програмних засобів КУ «Центр по здійсненню соціальних
виплат» Волинської обласної ради

Тема 6. Принципи роботи, ресурси, шляхи впровадження моделі
інтегрованих соціальних послуг – 6 год.

Колосок А. М., кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної
роботи та педагогіки вищої школи

Петрович В. С., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
соціальної роботи та педагогіки вищої школи

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ (20 год.)

Тема 1. Мета і завдання соціальної допомоги – 2 год.

Спікер: Гурківська О. В., начальник комунальної установи «Центр по
здійсненню соціальних виплат» Волинської обласної ради.

Тема 2. Моніторинг якості надання послуг соціальної допомоги – 4 год.

Спікер: Пономарьов Ю. І., начальник відділу впровадження,
технічного обслуговування програмних засобів КУ «Центр по здійсненню
соціальних виплат» Волинської обласної ради.

Тема 3. Діагностика соціальної ситуації у громаді – 4 год.

Спікер: Майборода В. М., директор Департаменту соціальної політики
Луцької міської ради.

Тема 4. Схема розробки плану вирішення соціальних проблем – 4 год.

Спікер: Клімук В. А., заступник директора Департаменту
соціальної політики Луцької міської ради

Тема 5. Діагностика потреб та їх задоволення – дослідження через
діяльність – 6 год.

Спікер: Мигальчук С. В., начальник служби у справах дітей та сім'ї
Гіркополонківської сільської ради.

САМОСТІЙНА РОБОТА (20 год.)

1. Розробка структури стратегії вирішення конкретної соціальної проблеми (10 год.)

Алгоритм розробки:

- формальні підстави розробки Стратегії;
- аналіз соціально-економічного стану громади;
- результати суспільних досліджень;
- висновки із діагнозу;

- бачення, пріоритети, напрямки діяльності;
- мета, цілі;
- діяльність/завдання/проекти.

2. Аналіз планування стратегії вирішення соціальних проблем (10 год.)

Алгоритм аналізу:

- засади включення соціальних партнерів на окремих етапах процесу планування та впровадження;
- співпраця з партнерами місцевого самоврядування та іншими установами;
- моніторинг плану та окремих проєктів;
- оцінка наслідків виконання плану;
- засади оновлення плану.

НАСКРІЗНА ПРОГРАМА

науково-методичного семінару підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних і соціальних працівників

«СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

Науково-методичний семінар підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних і соціальних працівників «Сучасні стратегії та інноваційні моделі надання соціальних послуг» спрямований на теоретичне обґрунтування та узагальнення практичного досвіду впровадження сучасних

стратегій та інноваційних моделей надання соціальних послуг, використання його результатів у процесі професійної підготовки фахівців соціальної роботи в ЗВО та практиці діяльності соціальних інституцій. Семінар проводиться в 3 сесії, кожна з яких передбачає опанування його слухачами змісту навчальних модулів 1 – 4. Під час кожної сесії 1 модуль проводиться в формі засідання круглого столу, де відбувається обговорення основних моментів тих проблем, які розглядаються в даній сесії. Модулі 2 – 4 передбачають проведення лекційних, практичних занять, організацію самостійної роботи слухачів з опанування теоретичних аспектів сучасних стратегій та інноваційних моделей розв’язання чітко визначеного кола проблем, які виникають у процесі надання соціальних послуг.

Організатори і стейкхолдери: кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, департамент соціального захисту населення Волинської обласної державної адміністрації, департамент соціальної політики Луцької міської ради.

План роботи семінару

	Модулі, які проводяться	Строки проведення
Сесія I	Модуль 1	Вересень – жовтень 2020 року
	Модуль 2	
Сесія II	Модуль 1	Вересень – жовтень 2021 року
	Модуль 3	
Сесія III	Модуль 1	Вересень – жовтень 2022 року
	Модуль 4	

Загальна кількість годин – 180

ЗМІСТ НАСКРІЗНОЇ ПРОГРАМИ

науково-методичного семінару підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних і соціальних працівників

«СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ»

СЕСІЯ I

Лекції – 60 годин.

МОДУЛЬ 2 (20 год.)

Тема 1. Історія створення та модернізації системи соціальних послуг (від соціального обслуговування до соціальних послуг) – 2 год.

Тема 2. Функціонування системи соціальних послуг в Україні – 2 год.

Тема 3. Класифікація та стандартизація соціальних послуг та особливості їх надання територіальними центрами соціального обслуговування населення – 4 год.

Тема 4. Соціальні послуги в громаді: новели законодавства – 4 год.

Тема 5. Соціальні послуги в громадах – підтримка реформи соціальної політики в Україні – 2 год.

Тема 6. Принципи роботи, ресурси, шляхи впровадження моделі інтегрованих соціальних послуг – 6 год.

МОДУЛЬ 3 (20 год.)

Тема 1. Реформа сфери соціальних послуг в умовах децентралізації – 4 год.

Тема 2. Удосконалення надання послуг: доступність, якість та ефективність послуг соціальної допомоги – 4 год.

Тема 3. Управління у сфері соціальної допомоги – 4 год.

Тема 4. Співпраця органів місцевого самоврядування та громадських організацій у діагностуванні потреб та наданні послуг соціальної допомоги – 6 год.

Тема 5. Соціальний/суспільний проєкт як метод роботи – 2 год.

МОДУЛЬ 4 (20 год.)

Тема 1. Моніторинг і оцінка планів надання соціальних послуг, планів вирішення соціальних проблем – 6 год.

Тема 2. Соціальна інтеграція, ініціативи самопомоги – 4 год.

Тема 3. Структура стратегії вирішення соціальних проблем – 4 год.

Тема 4. Модель самооцінки спроможності ОТГ надавати послуги у сфері соціальної допомоги – 6 год.

Семінарські заняття – 60 годин

МОДУЛЬ 2 (20 год.)

Тема 1. Мета і завдання соціальної допомоги – 2 год.

Тема 2. Моніторинг якості надання соціальних послуг – 4 год

Тема 3. Діагностика соціальної ситуації у громаді – 4 год.

Тема 4. Схема розробки плану вирішення соціальних проблем – 4 год.

Тема 5. Діагностика потреб та їх задоволення – дослідження через діяльність – 6 год.

МОДУЛЬ 3 (20 год.)

Тема 1. Опитування як метод діагностики потреб громади – 2 год.

Тема 2. Фокус-групи як метод оцінки потреб громади – 2 год.

Тема 3. Сценарій фокус-групи – 4 год.

Тема 4. Соціальне картування громади – 6 год.

Тема 5. Соціальний паспорт громади і як з ним працювати – 4 год.

Тема 6. Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг – 2 год.

МОДУЛЬ 4 (20 год.)

Тема 1. Підготовка та проведення циклу дискусій: потреби, пов'язані зі змінами правових регулювань сфери соціального захисту в ОТГ – 4 год.

Тема 2. Алгоритм розробки плану вирішення соціальних проблем - 2 год.

Тема 3. Розробка сценарію фокус-групи - 2 год.

Тема 4. Проектна діяльність у громаді – 4 год.

Тема 5. Метод анкетування в діагностуванні проблем і суспільних потреб ➤ проблема репрезентативності ➤ Які питання ви хочете задати у своїх ОТГ ?- 4 год.

Тема 6. Методи досліджень: ➤ індивідуальні інтерв'ю (вуличне опитування), ➤ дослідницькі прогулянки, ➤ відкриті зустрічі, ➤ фокус-групи, ➤ консультативно-інформаційні пункти – 4 год.

Самостійна робота – 60 годин

1. Розробити структуру стратегії вирішення соціальних проблем за алгоритмом: формальні підстави розробки Стратегії; аналіз соціально-економічного стану громади; результати суспільних досліджень; висновки із діагнозу; бачення, пріоритети, напрямки діяльності; мета, цілі; діяльність/завдання/проекти. – 10 год.

2. Проаналізувати процес планування стратегії вирішення соціальних проблем за алгоритмом: засади включення соціальних партнерів на окремих етапах процесу планування та впровадження; співпраця з партнерами місцевого самоврядування та іншими установами; моніторинг плану та окремих проектів; оцінка наслідків виконання плану; засади оновлення плану. – 10 год.

3. Розробити інструментарій діагностики соціальної ситуації у громаді:

А. Приклади структури та змісту інформації, яку потрібно отримати в процесі соціального діагностування громади:

➤ Основна інформація про громаду: ➤ Площа, розташування, відстань від сусідніх міст та великого міста, ключові місцеві ресурси, характеристика місцевої економіки, кількість населених пунктів, тощо. ➤ Демографічна ситуація – демографічні дані та показники, щільність населення ➤ Ринок праці та доступ до робочих місць. – 10 год.

Б. Соціальні проблеми, що виникають у громаді, відчуження та його причини ➤ Бідність ➤ Безробіття ➤ Залежності ➤ Насилля в сім'ї ➤ Старші особи, які потребують опіки ➤ Соціальні проблеми, які стосуються дітей та молоді ➤ Тривалі і тяжкі хвороби ➤ Особи з інвалідністю ➤ Бездомність ➤ Інше, наприклад, трудова міграція – 10 год.

В. Ресурси та послуги для громади: ➤ Житлові ресурси, стан квартир, у тому числі комунальних ➤ Охорона здоров'я – доступність та якість послуг ➤ Освіта – доступність та якість послуг ➤ Догляд за дітьми до 3 років та дошкільного віку – Доступність послуг ➤ Доступ до консультацій фахівців ➤ Організація дозвілля для дітей та молоді ➤ Соціальна активізація, в тому

числі, для людей похилого віку ➤ Безпека мешканців – злочинність ➤ Соціальна активність мешканців – Неформальні та громадські організації ➤ Суб'єкти соціальної підтримки та інфраструктура допомоги та підтримки ➤ Доступність та якість послуг громадського транспорту – 10 год.

Г. Додатковим елементом опису можуть бути: ➤ Прогноз демографічних тенденцій ➤ Прогноз змін у становищі осіб з інвалідністю та довготривало- або важкохворих осіб ➤ Прогноз щодо проблем та потреб літніх людей ➤ Прогноз змін інших соціальних проблем (безробіття, бідність тощо) ➤ Прогноз попиту на послуги соціальної допомоги ➤ Деінституціоналізація влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – 10 год.

**Практичні завдання для майбутніх фахівців із соціальної роботи
на період проходження різних видів практик**

Назва практики	Зміст практичних завдань
Навчально-ознайомлювальна практика	1) запропонувати та розробити заходи щодо створення умов для плідного проведення роботи з різними категоріями населення; 2) приймати участь в первинному прийомі (відвідуванні) клієнтів; 3) надавати клієнтам послуги, які не потребують спеціального навчання, – інформування, збір інформації про клієнта, соціально-побутового патронажу тощо
Практика професійно-орієнтована	1) ознайомитися з міжнародними документами у сфері надання соціальних послуг; 2) розглянути нормативно-правову базу щодо представництва інтересів дітей фахівцями територіальної громади; 3) ознайомитися з інноваційними технологіями надання соціальних послуг в громаді; 4) визначити основні напрями залучення громад до вирішення проблем молоді, сімей та дітей; 5) розглянути технології раннього втручання; 6) відпрацювати на практиці механізми термінового реагування на факти жорстокого поводження з дітьми та порушення їхніх прав; 7) навчитися складати план короткотривалого втручання щодо розв'язання кризової ситуації в сім'ї
Стажерська практика	1) ознайомитися й відпрацювати методику діяльності фахівців територіальної громади у процесі підбору і влаштування дітей-сиріт до прийомних сімей; оцінки потреб дітей та їхніх сімей; 2) ознайомитися з методами роботи з дітьми для забезпечення захисту їхніх прав на етапі створення прийомної сім'ї; 3) розглянути роль соціального працівника в наданні соціальних послуг сім'ям із дітьми з особливими потребами; 4) дослідити поширені причини виникнення сімейних конфліктів, типи поведінки членів сім'ї в конфліктних ситуаціях;

	<p>5) розглянути основні методи розв'язання конфліктів;</p> <p>6) дослідити технологію формування мультидисциплінарної команди для вирішення проблем клієнта (за вибором студента)</p>
<p>Пропедевтична практика</p>	<p>1) визначити принципи, якими керуються соціальні працівники в роботі з сім'ями у територіальній громаді;</p> <p>2) проаналізувати типи сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і потребують допомоги;</p> <p>3) ознайомитися з методами соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (первинне обстеження, планування, ведення випадку);</p> <p>4) дослідити алгоритм та етапи міжвідомчої взаємодії – основу соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;</p> <p>5) ознайомитися з механізмом оцінки потреб сім'ї і дітей для планування соціальної роботи з окремими випадками</p>

Приклади ігор для практики (Галустьян, Каравай, Кочарян & Мельник, 2011)

«Особистий момент» (5 хв.)

Кількість учасників – без обмежень (за наявності великої групи, можна поділити її на підгрупи, які створюватимуть власні невеличкі кола). Учасники розміщуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному знайти у себе будь-яку річ (на тілі, у кишені, гаманці, сумці тощо), яку учасник вважає унікальною для інших, але звичайною для себе, та розповісти групі історію цієї речі. Один член групи (або сам тренер) розпочинає вправу, далі по черзі її продовжують усі учасники.

Модифікований варіант цієї вправи: перший учасник бере в руки якусь власну річ, і від її імені розповідає про себе (наприклад, «я – олівець Ольги, знаю її не дуже давно, але можу розповісти про неї таке...»). Далі так само, по черзі, від імені будь-яких особистих речей розповідають про себе всі учасники групи. Під час вправи тренер зосереджує увагу членів групи на тому, що вміння розкритися перед іншими – важлива особистісна якість, що сприяє встановленню контакту з людьми. Якщо людина не відкрита, не бажає розповідати про свої переживання й надії, промахи й невдачі, це, з одного боку, створює в інших враження успішності, добробуту цієї людини, але з іншого – заважає взаємодопомозі та побудові щирих стосунків в групі.

«Знаки Зодіаку» (5 хв.)

Учасники розміщуються, стоячи по колу. Тренер пропонує учасникам вишикуватися в лінію, відповідно до місяця народження кожного (наприклад, щоб ліворуч стояли народжені в січні, далі – в лютому і т. д.), але повідомляти іншим свій місяць/день народження дозволяється лише мовчки, використовуючи рухи та міміку. Коли учасники вишикувалися, тренер просить їх назвати вголос день свого народження. Тренер сприяє тому, щоб можливі помилки й непорозуміння допомагали створенню веселої атмосфери, сприймалися з гумором, без образ.

«Моменти в житті» (5 хв.)

Учасники отримують письмове приладдя і розташовуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному сформулювати тему щодо особистого життя (про незвичайний факт біографії, кумедну, дивовижну історію тощо), яку учасник може розповісти іншим членам групи. Тренер збирає аркуші, зачитує зміст і представляє автора.

«Інтерв'ю» (5 хв.)

Учасники стоять по колу. Тренер пропонує кожному обрати незнайомого партнера (або, якщо всі незнайомі і вагаються обрати пару, проводить вправу «розрахунок на перший-другий»). Учасники по черзі беруть один у одного інтерв'ю з метою дізнатися про іншого щонайменше три будь-яких факти. Далі кожний учасник пари по черзі представляє іншого учасника всій групі і розповідає, про що зміг дізнатися.

«Чотири сфери» (5 хв.)

Тренер повідомляє, що люди зазвичай вкладають енергію в різні сфери свого життя, з яких можна умовно виділити такі: власне тіло, життєва діяльність, контакти з іншими людьми, фантазії. Він пропонує подумати й написати, як учасники використали б свою енергію й час, якщо можливості були б необмеженими; які бажання й очікування мають учасники на найближчий день, тиждень, місяць, півроку, п'ять років, розподіливши записи за такими чотирма сферами: а) що робитиме учасник для фізичного аспекту особи – зовнішньої краси, фізичного здоров'я (тіло); б) для професійної кар'єри, поза професійних інтересів (діяльність); в) для родини, друзів (контакти); г) для творчості, майбутнього, наприклад, для міста, країни, людства (фантазії). Потім група коротко обговорює записані очікування/бажання, намагаючись уявити, чи рівномірно розподіляється енергія між цими чотирма сферами, чи рівноваги немає, а превалюють очікування в певних сферах.

«Цікавий учасник» (10 хв.)

Матеріал: аркуш паперу відповідно до кількості учасників, маркери, олівці, ручки, приклад намальованого учасника на плакаті.

Кожен з учасників отримує аркуш паперу та завдання намалювати там учасника (себе), та написати або зобразити очікування від тренінгу за наступним принципом:

- Голова – що я хочу дізнатися? Які питання у мене в голові?
- Серце – чого я очікую від групи? Якою має бути атмосфера?
- Руки – Що я хочу зробити на тренінгу? Може, я хочу спробувати якийсь метод чи зробити енерджайзер?
- Спи́на – від чого я відвертаюся, чого я ні в якому разі не хочу на цьому тренінгу?

Учасники коротко презентують свої очікування.

«Емоції та ситуації» (5 хв.)

Особливі вимоги до приміщення – достатній простір для пересування всією групою. Учасники стоять у колі. Тренер інструктує: «Зараз ми ходитимемо по кімнаті, і той, чие ім'я я назву, має запропонувати продовження ситуації, яку я розповідатиму. Я починаю: «Ми йдемо в гущавину лісу...». Далі, через кожні 20-30 секунд, тренер називає ім'я наступного учасника.

«Перетворення» (5 хв.)

Учасники сидять на стільцях по колу. Тренер пропонує учасникам завершити кілька речень на кшталт того: «Якби я був книгою, то був би...». Усі відповідають по черзі (відповіді, природно, зводяться до небагатьох варіантів, наприклад, словник, книга поезій, енциклопедія тощо). Подібним чином тренер пропонує ще кілька речень, замінюючи ключове слово, яким є узагальнююча категорія (книга, їжа, пісня, музика, явище природи, вид транспорту тощо). Знову відповіді різні (їжа – каша, пиріжок, картопля тощо; явище природи – дощ, вітер, сніг тощо), але всі вони стосуються однієї категорії. Наприкінці вправи тренер підкреслює, що при всій індивідуальній різниці асоціативного ряду всі відповіді належать до спільних категорій,

тобто всі учасники – особистості, але вони подібні один до одного, тому являють собою гурт.

«Спитай – відповім» (2 хв. на кожного учасника)

Тренер роздає кожному учаснику по одній пронумерованій картці з одним запитанням, яке стосується теми, котра вивчається на занятті; попереджає, що по ходу заняття запропонує відповісти на це запитання і що відповідь є невід’ємною частиною навчання. По ходу обговорення відповідної теми в доречних місцях тренер запитує: «У кого знаходиться картка номер...». Учасник, який отримав картку з відповідним номером, зачитує запитання вголос і дає відповідь. Ця вправа сприяє концентрації уваги до обговорюваного матеріалу, а також привчає учасників до постановки запитань. Крім того, по ходу заняття тренер заохочує учасників до постановки запитань, які вони формулюють самостійно.

«Моє послання у світ» (5 хв. на кожного учасника)

Матеріали – приладдя для письма та малювання.

Особливі вимоги до приміщення – столи, стільці.

Учасники сидять по колу; тренер повідомляє інструкцію: 1. Сформулюйте та запишіть коротке повідомлення, гасло, з яким Ви хотіли б звернутися до людей (Ваше послання у світ). 2. Визначте, хто з відомих персонажів (літературних, кінематографічних, казкових, політичних, спортивних, мистецьких тощо) найбільшою мірою відповідає Вашим вимогам для оприлюднення цього послання перед усім світом. 3. Складіть п’ятихвилинне повідомлення від імені цього персонажу, щоб якомога повніше відобразити в ньому суть Вашого послання у світ. 4. Продемонструйте по черзі свої послання, кожному відводиться не більше 5 хв. Під час виконання вправи тренер стежить за регламентом; через 5 хв. перериває учасника незалежно від того, закінчив він промову чи ні. Корисно робити відеозапис, щоб учасники могли згодом побачити й почути себе самі, на власні очі оцінити доступність своїх послань для розуміння іншими людьми. Можна також, за індивідуальною згодою кожного учасника, дати іншим можливість висловити своє розуміння почутого, оцінити ступінь його зрозумілості та легкості сприйняття. Тренер ініціює обговорення виступів, звертає увагу учасників на ті елементи, завдяки яким промова була зрозумілою та прийнятною, або навпаки, викликала сумніви та недовіру (особливо зручно при цьому користуватися відеозаписом).

«Пазли» (5 хв.)

Тренер пропонує учасникам утворити коло. Пояснює, що коли назве певне число, учасники мають утворити групи з названої кількості осіб (наприклад, назване тренером число «три» означає, що учасники мають утворити у випадковий спосіб кілька малих груп, кожна з яких складатиметься з трьох осіб). Тренер називає різні числа, спочатку не такі, як треба для роботи в малих групах, щоб учасники трохи порухалися. Зрештою лунає потрібне тренерові число, і учасники утворюють малі групи для подальшого ведення заняття.

«Стратегічна соціометрія» (5 хв.)

Тренер констатує та описує проблемну поведінку певного учасника (наприклад, «Михайло вже вдруге не може вибрати собі партнера для вправи!»); потім негайно звертається до іншого учасника із запитанням про те, як на поведінку першого учасника реагує хтось третій–четвертий (наприклад, «Тетяно, хто в групі хотів би сам підійти до Михайла, але соромиться?»). Тренер продовжує вправу або застосовує її через певний час, аж поки будуть усвідомлені «підводні течії» в групі. Тренеру корисно поставити самому собі ряд запитань після заняття, якщо він не має можливості обережно й тактовно з'ясувати їх під час заняття:

—Кого в групі роздратовує активність певного учасника?

—Хто в групі радіє, коли певний учасник у черговий раз задає запитання, які не стосуються теми тренінгу?

—Хто заважає певному учасникові заявити про свої особисті ускладнення?

Корисно передбачити резерви вправ і часу. Резерв вправ дає можливість переключитися з емоційного обговорення або залагодити несприятливу ситуацію, поглиблено розглянути якусь тему, якщо залишатиметься вільний час (такий резерв зручніше створювати за рахунок простих вправ, які не потребують допоміжних та друкованих матеріалів). Резерв часу потрібен, якщо обговорення відбуватиметься занадто емоційно, затягнеться або виникне потреба у розгляді ще якихось проблем.

Додаток Ж–К

Методики для діагностування мотиваційного компоненту готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг

Додаток Ж

Анкета для визначення інтересу до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань (авторська розробка)

1. Як Ви оцінюєте рівень своєї поінформованості про соціальні послуги?

- а) як високий, – є досвід практичної роботи в даній області;
- б) як досить високий (в тому числі – і за розповідями осіб, що працюють у цій галузі), але без власного практичного досвіду;
- в) як невисокий, отриманий лише з літературних джерел (чи джерел масової інформації);
- г) як низький, що ґрунтується на випадкових відомостях.

2. Чи намагаєтеся Ви активно поповнювати знання / інформацію про соціальні послуги?

- а) так, постійно читаю книги, розпитую викладачів, стежу за будь-якою інформацією на цю тему;
- б) активно – ні, але при нагоді можу про щось запитати, уточнити, взяти до уваги;
- в) ні;
- г) це зайве, оскільки я не уявляю себе у ролі надавача соціальних послуг.

3. Чи достатньо у Вас знань, щоб надавати соціальні послуги в разі необхідності?

- а) так, завжди достатньо;
- б) не вистачає спеціальних знань;
- в) не вистачає загальних психолого-педагогічних знань;
- г) відсутні знання.

4. Чи будете Ви підвищувати рівень знань і вмінь у сфері «соціальні послуги» для того, щоб у майбутньому мати змогу якісно надавати соціальні послуги у територіальній громаді?

- а) так, безперечно;
- б) скоріше так, ніж ні;
- в) скоріше ні, ніж так;
- г) ні, в цьому немає потреби.

5. Чи уявляєте те Ви, з якими проблемами можуть звертатися клієнти для отримання соціальних послуг?

- а) так, безперечно;
- б) приблизно уявляю;
- в) скоріше ні, ніж так;
- г) ні, не уявляю.

6. Чи знаєте Ви, які саме соціальні послуги надає Ваша ТГ?

- а) так;
- б) мені було цікаво і я цікавився цим;
- в) маю приблизні уявлення;
- г) не знаю.

7. Чи розумієте Ви специфіку роботи за умови надання соціальних послуг за місцем проживання клієнта на рівні ТГ?

- а) так, безперечно;
- б) приблизно уявляю;
- в) скоріше ні, ніж так;
- г) ні, не уявляю.

8. Чи цікавились Ви, які реформи були прийняті у сфері надання соціальних послуг?

- а) так, безперечно;
- б) спеціально цікавився;
- в) взнав про це зовсім випадково;
- г) ні, не цікавився.

9. Чи потрібно, на Вашу думку, здійснювати спеціальну підготовку фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг у ТГ?

- а) так, безперечно;
- б) скоріше так, ніж ні;
- в) скоріше ні, ніж так;
- г) ні, в цьому немає потреби.

10. Оцініть, будь ласка, стан Вашої підготовленості до надання соціальних послуг у територіальній громаді у власній практичній діяльності:

- а) практично готовий;
- б) більше готовий, ніж не готовий;
- в) більше не готовий, ніж готовий;
- г) не готовий.

Кожна відповідь а) оцінюється одним балом; б) – двома; в) – трьома; г) чотирма балами.

Набрана сума балів 31–40 свідчить про високий рівень інтересу до соціальних послуг у процесі вирішення професійних завдань; 21–30 – достатній; 11–20 – середній; 1–10 – низький рівень прояву показника.

Додаток И

Опитувальник «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір

в модифікації А. Реана

Мотиви професійної діяльності	В дуже незначній мірі	В достатньо незначній мірі	В невеликій, але немалій	В достатньо великій мірі	В дуже великій мірі
-------------------------------	-----------------------	----------------------------	--------------------------	--------------------------	---------------------

			мірі		
	1	2	3	4	5
1. Грошовий заробіток					
2. Прагнення до просування по службі					
3. Прагнення уникнути критики зі сторони керівника чи колег					
4. Прагнення уникнути можливих покарань чи неприємностей					
5. Потреба у досягненні соціального престижу та поваги з боку інших					
6. Задоволення від самого процесу та результату роботи					
7. Можливість найповнішої самореалізації саме у обраній діяльності					

Обробка результатів:

Підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної (ЗНМ) у відповідності з наступними ключами:

$$ВМ = (\text{оцінка пункту 7} + \text{оцінка пункту 8}) / 2$$

$$ЗПМ = (\text{оцінка п.1} + \text{оцінка п.2} + \text{оцінка п.6}) / 3$$

$$ЗНМ = (\text{оцінка п. 3} + \text{оцінка п.4} + \text{п.5}) / 2$$

Показником вираженості кожного типу мотивації буде число, укладене в межах від 1 до 5.

Інтерпретація результатів:

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс являє собою співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ і ЗНМ.

До найкращих мотиваційних комплексів слід відносити: ВМ>ЗПМ>ЗНМ і ВМ=ЗПМ>ЗНМ. Найгіршим мотиваційним комплексом є ЗНМ>ЗПМ>ВМ. Між цими комплексами є проміжні інші мотиваційні комплекси.

Рівні мотивації:

- низький (0–1,2);
- середній (1,3–2,5);
- достатній (2,6–3,8);
- високий (3,9–5).

Високий рівень внутрішньої мотивації – для особистості має значення задоволення від самого процесу і результату роботи, можливість найповнішої самореалізації саме у цій діяльності.

Середній рівень зовнішньої позитивної мотивації пов'язаний з потребою у досягненні соціального престижу та поваги з боку інших, прагненням до просування по службі, грошовим заробітком.

Підвищений рівень зовнішньої негативної мотивації відображає прагнення уникнути критики з боку керівника чи колег, а також можливих покарань чи неприємностей.

Таблиця

Наявність мотивації до надання соціальних послуг у громаді (за опитувальником «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А. Реана, адаптована до нашого дослідження (за результатами I зрізу формувального етапу експерименту)

ЕГ					КГ				
№	ВМ	ЗПМ	ЗНМ	Мотиваційний комплекс	№	ВМ	ЗПМ	ЗНМ	Мотиваційний комплекс
1	1,5	4	3	Негативний	1	1,5	1,3	1,5	Негативний
2	1	3,6	3,5	Негативний	2	3,5	1,6	1,5	Позитивний
3	1	2,3	3	Негативний	3	1	1,6	1,3	Негативний
4	2,5	3	2,5	Негативний	4	1,5	4	3	Негативний
5	1,5	3	3	Негативний	5	1,5	4	3	Негативний
6	1,5	2,3	2,5	Негативний	6	3,5	2,3	2	Позитивний
7	1	2	1,5	Негативний	7	1	1,3	1,5	Негативний
8	1,5	1,3	1,5	Негативний	8	1,5	1,5	1,3	Негативний
9	1	1,6	1,5	Негативний	9	1	2,6	1,5	Негативний
10	1,5	2,3	2	Негативний	10	1	1,3	1,3	Негативний
11	1	1,6	1,5	Негативний	11	3,5	2,3	2	Позитивний
12	1	1,3	1,5	Негативний	12	4	3,6	3,5	Негативний
13	1,5	1,3	1,5	Негативний	13	4	3,6	3,5	Негативний
14	1	1,5	1,3	Негативний	14	1,5	1,5	1,3	Негативний
15	1	1,3	1,5	Негативний	15	1,5	1,6	1,3	Негативний
16	1	1,6	1,3	Негативний	16	1,5	1,6	1,5	Негативний
17	1	1,5	1,5	Негативний	17	2	2	1,6	Негативний
18	1,5	1,5	1	Негативний	18	1,5	1,3	1,3	Негативний
19	1	1,3	1,5	Негативний	19	1,5	1,3	1,3	Негативний
20	1,5	1,5	1,3	Негативний	20	1,5	1,5	1,3	Негативний
21	1	2,6	1,5	Негативний	21	4	3,6	3,5	Негативний
22	1	1,3	1,3	Негативний	22	1	1,3	1,5	Негативний
23	1,5	2,4	1,3	Негативний	23	3,5	1,6	1,5	Позитивний

24	1	1,3	1,5	Негативный	24	2	1,6	3	Негативный
25	1	1,5	1,3	Негативный	25	2	2,3	2	Негативный
26	1	1,5	1,3	Негативный	26	1	1,6	2	Негативный
27	1,5	1,3	1,5	Негативный	27	1	1,6	2	Негативный
28	3,5	1,6	1,5	Позитивный	28	3,5	1,6	1,5	Позитивный
29	1,5	1,6	1,3	Негативный	29	2	1,6	3	Негативный
30	2,5	1,5	2,5	Негативный	30	2	2,3	2	Негативный
31	4	3,6	3,5	Позитивный	31	1	1,6	2	Негативный
32	2	3	3,5	Негативный	32	1	1,6	2	Негативный
33	1	1,3	2	Негативный	33	1	1,5	1,5	Негативный
34	1	1,3	1,5	Негативный	34	1,5	1,5	1,3	Негативный
35	1	1,5	2	Негативный	35	1,5	1,3	1,5	Негативный
36	1	1,6	1,5	Негативный	36	2	2	2	Негативный
37	1	1,5	1,5	Негативный	37	3,5	2,3	2	Позитивный
38	3,5	2,3	2	Позитивный	38	1,5	1,3	1,5	Негативный
39	2	1,6	3	Негативный	39	2	2	2	Негативный
40	2	2,3	2	Негативный	40	1	1,3	1,5	Негативный
41	1	1,6	2	Негативный	41	1	1,5	2	Негативный
42	1	1,6	2	Негативный	42	1	1,3	2	Негативный
43	1	1,5	1,5	Негативный	43	1	1,6	1,5	Негативный
44	1,5	1,5	1,3	Негативный	44	2	2	1,6	Негативный
45	1,5	1,3	1,5	Негативный	45	1,5	1,3	1,5	Негативный
46	2	2	2	Негативный	46	1,5	1,3	1,5	Негативный
47	1	1,3	1,5	Негативный	47	1	1,6	1,5	Негативный
48	1	1,5	2	Негативный	48	1,5	2,3	2	Негативный
49	1	1,3	2	Негативный	49	1	1,6	1,5	Негативный
50	1	1,6	1,5	Негативный	50	1	1,3	1,5	Негативный
51	2	2	1,6	Негативный	51	1	1,6	2	Негативный
52	1,5	1,3	1,5	Негативный	52	1	1,5	1,5	Негативный
53	1,5	1,5	1,3	Негативный	53	1,5	1,5	1,3	Негативный
54	2	2	1,6	Негативный	54	4	3,6	3	Позитивный
55	2	1,6	2	Негативный	55	2	1,6	2,3	Негативный
56	1	1,5	1,5	Негативный	56	2	1,5	2	Негативный
57	1	2,5	1,5	Негативный	57	1,5	1,3	1,3	Негативный
58	4	3,6	3,5	Позитивный	58	1,5	1,5	1,3	Негативный
59	4	3,6	3	Позитивный	59	4	3,6	3,5	Негативный
60	2	1,6	2,3	Негативный	60	4	3,6	3,5	Негативный
61	2	1,5	2	Негативный	61	1,5	1,5	1,3	Негативный
62	4	3,6	3,5	Позитивный	62	1	1,3	2	Негативный
63	1	2	1,5	Негативный	63	1	1,3	1,5	Негативный
64	2	1,6	1,5	Негативный	64	1	1,5	2	Негативный
65	4	3,6	3,5	Позитивный	65	3,5	2,3	2	Позитивный
66	1	1,6	1,3	Негативный	66	2	1,6	2	Негативный

67	4	3,6	3,5	Позитивний	67	1	1,5	1,5	Негативний
68	1,5	1,3	1,3	Негативний	68	1	2,5	1,5	Негативний
69	1,5	1,5	1,3	Негативний	69	4	3,6	3,5	Позитивний
70	4	3,6	3,5	Негативний	70	2	1,6	2,3	Негативний
71	4	3,6	3,5	Негативний	71	2	1,5	2	Негативний
72	1,5	1,5	1,3	Негативний	72	4	3,6	3	Позитивний
73	1,5	1,6	1,3	Негативний	73	2	2	1,6	Негативний
74	1,5	1,6	1,5	Негативний	74	1,5	1,3	1,3	Негативний
75	2	2	1,6	Негативний	75	3,5	2,3	2	Позитивний
76	1,5	1,3	1,3	Негативний	76	2	1,6	2	Негативний
					77	1	1,5	1,5	Негативний
					78	1	2,5	1,5	Негативний

Додаток К

Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіної (адаптована до дослідження)

Інструкція до методики

Дайте відповідь на кожне запитання «так», якщо він правильно описує вашу поведінку і «ні», якщо ваша поведінка не відповідає тому, про що йдеться в питанні.

Стимульний матеріал (питання):

Виявлення ступеня вираженості соціально-психологічних установок, спрямованих на «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат».

1. Сам процес виконуваної роботи захоплює Вас більше ніж етап її завершення?
2. Для досягнення мети Ви, зазвичай, не шкодуєте сил?
3. Вам часто кажуть, що Ви думаєте більше про інших, ніж про себе?
4. Ви зазвичай багато часу приділяєте своїй особі?
5. Ви зазвичай довго не наважуєтеся почати робити те, що Вам не цікаво, навіть якщо це необхідно?
6. Ви впевнені, що наполегливості у Вас більше ніж здібностей?
7. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
8. Ви вважаєте, що людина спочатку має думати про себе, а потім уже про інших?
9. Коли Ви завершуєте цікаву справу, Ви часто жалкуєте, що цікава робота вже завершена, а її шкода втрачати?
10. Вам більше подобаються активні люди, здатні досягати результату, ніж просто добрі та чуйні?
11. Вам важко відмовити людям, коли вони Вас про щось просять?

12. Для себе Ви робите щось із задоволенням, ніж для інших?
13. Ви відчуваєте задоволення від гри, в якій не потрібно думати про виграш?
14. Ви вважаєте, що успіхів у Вашому житті більше, ніж невдач?
15. Ви часто намагаєтеся надати людям послугу, якщо у них трапилося лихо чи неприємності?
16. Ви переконані, що не потрібно для когось сильно напружуватися?
17. Ви найбільше поважаєте людей, які можуть захопитися справою посправжньому?
18. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливій обстановці, нестачі часу або перешкод з боку?
19. Для себе у Вас зазвичай не вистачає ні часу, ні сил?
20. Вам важко змусити себе щось зробити для інших?
21. Ви часто починаєте багато справ і не встигаєте завершити їх до кінця?
22. Ви вважаєте, що маєте достатньо сил, щоби розраховувати на успіх у житті?
23. Ви прагнете якомога більше зробити для інших людей?
24. Ви переконані, що турбота про інших часто шкодить собі?
25. Чи можете Ви захопитися справою настільки, що забуваєте про час і про себе?
26. Вам часто вдається довести розпочату справу до кінця?
27. Ви переконані, що найбільша цінність у житті – це жити інтересами інших людей?
28. Ви можете назвати себе егоїстом?
29. Чи буває, що Ви, захоплюючись деталями, заглиблюючись у них, не можете закінчити розпочату справу?
30. Ви уникаєте зустрічей з людьми, які не мають ділових якостей?
31. Ваша характерна риса – безкорисливість?
32. Ви використовуєте вільний час для своїх захоплень?
33. Ви часто завантажуєте свою відпустку або вихідні роботою через те, що комусь обіцяли щось зробити?
34. Ви засуджує людей, які не вміють подбати про себе?
35. Вам важко наважитися використовувати інших людей для своїх інтересів?
36. Ви часто просите людей зробити щось із корисливих міркувань?
37. Погоджуючись на будь-яку справу, Ви більше думаєте про те, наскільки вона вам цікава?
38. Прагнення результату у будь-якій справі – Ваша відмінна риса?
39. Ваша відмінна риса – вміння допомогти іншим?
40. Ви здатні прикласти максимальних зусиль лише за хорошу винагороду?

Ключ до методики

Виявлення установок на «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат»: — «орієнтація на процес»: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37;

- «орієнтації на результат»: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38;
- «орієнтація на альтруїзм»: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39;
- «орієнтація на егоїзм»: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

За кожну відповідь «так» нараховується 1 бал. Обчислюється сума значень з кожної з установок особи.

Інтерпретація одержаних результатів.

Рівні установок:

- низький (0–2);
- середній (3–5);
- достатній (6–8);
- високий (9–10).

Люди, які більше *орієнтовані на процес*, менш замислюються над досягненням результату, часто спізнюються зі здаванням роботи, їхня процесуальна спрямованість перешкоджає їхній результативності. Їх більше мотивує інтерес до справи, а для досягнення результату потрібно виконувати багато рутинної роботи, негативне відношення до якої вони можуть подолати.

Люди, які *орієнтовані на результат*, одні з найнадійніших. Вони можуть досягати результату у своїй діяльності всупереч метушні, перешкодам, невдачам.

Люди, які *орієнтовані на альтруїстичні цінності*, часто на шкоду собі, заслуговують на повагу. Альтруїзм – найцінніша суспільна мотивація, наявність якої відрізняє зрілу людину.

Люди із надмірно вираженим егоїзмом зустрічаються доволі рідко. Частка «розумного егоїзму» не може нашкодити людині. Швидше шкодить їй відсутність, причому це серед людей інтелігентних професій зустрічається доволі часто.

За результатами методики можна розподілити кілька груп:

- 1) група високомотивованих із гармонійними орієнтаціями. Всі орієнтації виражені однаково сильно;
- 2) група низькомотивованих, всі орієнтації виражені доволі слабо;
- 3) група з дисгармонічними орієнтаціями, у яких деякі орієнтації виражені сильно, інші можуть бути взагалі відсутні.

**Методики для діагностування когнітивного компоненту готовності
майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг**

Додаток Л

Приклади тестових завдань

1. Джерелами утримання дитини в сім'ї є:
  - а) доходи від власної праці
  - б) частина заробітку батьків або осіб, які їх замінюють,
  - в) належні дитині аліменти, пенсії, допомоги, що сплачуються державою за законом
  - г) пенсії дідусів та бабусь
  - д) повне державне забезпечення
2. Персональне консультування отримувача соціальної послуги, спрямоване на розвиток його компетентності щодо подолання складних життєвих обставин, мобілізацію ресурсів й потенціалу для подальшого запобігання їх виникненню – це:
  - а) групове
  - б) індивідуальне
  - в) дистанційне
3. Комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру – це:
  - а) послуга соціальної профілактики
  - б) профілактична програма
  - в) профілактичний захід
4. Спеціально розроблений комплекс (система) профілактичних заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем), негативного явища, складних життєвих обставин – це:
  - а) послуга соціальної профілактики
  - б) профілактична програма
  - в) профілактичний захід
5. Комплекс заходів держави та інших інститутів з управління розвитком соціальної сфери суспільства, спрямованих на підтримку нормальних умов життєдіяльності, соціальної справедливості та соціального захисту населення.
  - а) соціальна політика
  - б) соціальна робота
  - в) соціальне забезпечення
6. Згідно з ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим

обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, називається:

- а) соціальний супровід
- б) соціальна профілактика
- в) соціальна реабілітація
- г) соціальне інспектування
- д) соціальне обслуговування

7. Згідно з ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді, називається:

- а) соціальний супровід
- б) соціальна профілактика
- в) соціальна реабілітація
- г) соціальне інспектування
- д) соціальне обслуговування

8. Вплив громадськості, професіоналів, індивідів на соціальне облаштування суспільства, завдяки формуванню й реалізації державної соціальної політики, спрямованої на створення умов для життєдіяльності кожної людини, її сім'ї, громади – це:

- а) соціальна політика
- б) соціальна робота
- в) соціальне забезпечення

9. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», дії, спрямовані на запобігання виникненню та профілактику складних життєвих ситуацій, надання постійної, тимчасової, періодичної, разової допомоги особам, сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, для подолання таких обставин, адаптації до них або мінімізації їх негативних наслідків – це:

- а) соціальна послуга
- б) соціальне замовлення
- в) складні життєві обставини

10. Обставини, виявлені за результатами оцінки потреб, внаслідок яких сім'ї (особи) не можуть самотійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у суспільному житті – це:

- а) соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах
- б) складні життєві обставини
- в) моніторинг якості надання соціальної послуги соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах

11. Соціальний захист – це:

- а) система правових, соціально-економічних і політичних гарантій, що представляють умови для забезпечення засобів існування: працездатним

громадянам за рахунок трудового внеску, економічної самостійності і підприємництва; соціально уразливим прошаркам за рахунок держави, але не нижче встановленого законом прожиткового мінімуму

б) система законодавчих, соціально-економічних і морально-психологічних гарантій, засобів і мір, завдяки яким створюються рівні для членів суспільства умови, що перешкоджають несприятливим впливам середовища на людину, що забезпечують гідну і соціально прийнятну якість їхнього життя

в) розгалужена мережа визнаних і гарантованих державою заходів щодо матеріального забезпечення громадян у разі втрати годувальника, працездатності, хвороби, безробіття, старості та в інших випадках, передбаченим законодавством

12. Письмова угода про здійснення медіації (про розв'язання конфлікту/спору та/або усунення/відшкодування спричиненої шкоди), що укладається між медіатором та сторонами конфлікту/спору, які є отримувачами соціальної послуги посередництва (медіації) – це :

- а) конфлікт/ спір
- б) медіаційна угода (угода про примирення)
- в) згода про застосування посередництва (медіації)

Додаток М

Приклади завдань для самостійного опрацювання матеріалу з курсу

«Соціальна робота в громаді»

1. Охарактеризуйте громаду за такими базовими характеристиками: спільні ознаки; мережа взаємовідносин; спільність дій.
2. Охарактеризуйте сучасні підходи до розуміння громади, наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте взаємозв'язки у громаді за Джуді Боп.
4. Розкажіть про діяльність громадських організацій, які діють на території громади, де ви проживаєте.
5. Визначте і порівняйте підходи до розв'язання соціальних проблем у громаді.
6. Наведіть приклади ініціатив та результати їх впровадження, які були започатковані жителями територіальної громади, членом якої ви є.
7. Визначте види ресурсів соціальної роботи в громаді.
8. Підготуйте інформаційні повідомлення про соціальну роботу з різними видами громад як в Україні, так і закордоном.
9. Проаналізуйте моделі роботи в громаді за Д. Ротманом.
10. Обґрунтуйте роль груп самопомоги в організації соціальної роботи на рівні громади.

11. Охарактеризуйте соціальні послуги, які можуть надаватися спеціалістами соціальної сфери та неурядовими організаціями на рівні територіальної громади. Наведіть приклади.

12. Складіть таблицю знань та навичок, необхідних соціальному працівникові для роботи у громаді, поділивши їх на три сфери, а саме: знання поведінки людей та теорії; практичні методи; технічні навички.

13. Складіть таблицю «Стратегії і тактики діяльності соціальних працівників у різних моделях роботи в громаді».

14. Складіть банк громадських організацій у громаді, на території якої ви проживаєте, діяльність яких спрямована на вирішення певних соціальних проблем населення.

15. Розробіть текст опитувальника для визначення проблем молодих людей у межах конкретної територіальної громади.

Додаток Н–Р

**Методики для діагностування діяльнісного компоненту готовності
майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг**

Додаток Н

**Експертна оцінка умінь майбутніх фахівців із соціальної роботи,
необхідних для надання соціальних послуг**

Інструкція: «Оцініть за 4-ти бальною шкалою комплекс спеціальних умінь, необхідних для надання соціальних послуг».

- 4 – уміння розвинене сильно;
- 3 – уміння розвинене достатньо сильно;
- 2 – уміння розвинене задовільно;
- 1 – уміння практично не виражено або відсутнє.

Уміння	Бали			
	1	2	3	4
1. Вміти виявляти осіб/сімей, які потребують соціальної підтримки				
2. Вміти оцінювати потреби особи/ сім'ї у СЖО, обстежувати матеріально-побутові умови, здійснювати планування та реалізацію інтервенції згідно з укладеною угодою				
3. Вміти координувати й вирішувати проблемні питання осіб/ сімей, які перебувають у СЖО та потребують сторонньої допомоги з числа осіб літнього віку, інвалідів, соціально вразливих груп та надання їм послуг із інформування, консультування та представництва інтересів в організаціях соціального захисту				
4. Вміти здійснювати соціальний супровід, надавати соціальні послуги особам із числа тих, хто зазнав насильства, жорстокого поводження, постраждав від торгівлі людьми				
5. Вміти забезпечувати соціальну підтримку ВІЛ-інфікованим особам і членам їхніх сімей				
6. Уміти реалізовувати соціальний патронаж особам із числа тих, хто вийшов із місць позбавлення волі, з установ із виконання покарань				
7. Уміти здійснювати соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з метою підготовки до самостійного життя				
8. Вміти інформувати жителів територіальної громади про можливість отримання різного роду соціальні послуги				
9. Вміти проводити інформаційно-просвітницькі заходи				

для профілактики негативних явищ у соціумі, пропагування сімейних форм виховання і соціального захисту жителів територіальної громади	
10. Вміти перенаправляти осіб, членів сімей, які перебувають у СЖО до різних вузькопрофільних соціальних агенцій для отримання соціальних послуг	

Додаток II

Діагностика мотиваційних орієнтації у міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразєва), адаптована до дослідження

Інструкція: Вам необхідно вибрати один із варіантів відповідей на запропоновані в опитувальнику твердження:

- а) саме так;
- б) майже;
- в) здається, що так;
- г) можливо, так.

У процесі роботи з методикою намагайтеся спиратися на досвід спілкування з партнерами по діловому спілкуванню.

Опитувальник

1. Мій партнер дивиться на предмет обговорення всебічно, враховуючи мій погляд.
2. Мій партнер вважає мене гідним поваги.
3. Коли обговорюються різні точки зору, ми вникаємо з партнером у саму суть. Дрібниці нас не хвилюють.
4. Я впевнений, що партнер розуміє мої наміри щодо створення добрих взаємин із ним.
5. Мій партнер завжди оцінює мої висловлювання.
6. Мій партнер відчуває, коли під час розмови треба слухати, а коли говорити.
7. Я впевнений, що під час обговорення конфліктної ситуації проявляю стриманість.
8. Я відчуваю, що партнер може зацікавитись предметом мого повідомлення.
9. Мені подобається проводити час у розмовах із партнером.
10. Коли ми з партнером приходимо до згоди, добре знаємо, що кожному з нас робити.
11. Якщо обстановка цього вимагає, мій партнер готовий продовжити обговорення проблеми до її з'ясування.
12. Я намагаюся йти назустріч проханням мого партнера.
13. Мій партнер і я намагаємось догодити один одному.
14. Мій партнер зазвичай говорить по суті, без зайвих слів.

15. Після обговорення з партнером різних точок зору я відчуваю, що мені це потрібно.

16. Будучи засмученим, я можу різко висловлюватися.

17. Я намагаюся зрозуміти наміри мого партнера.

18. Я цілком можу розраховувати на щирість мого партнера.

19. Я вважаю, що гарні стосунки залежать від зусиль обох сторін.

20. Після будь-якої сварки з партнером ми зазвичай намагаємося бути один до одного уважнішими.

Обробка та інтерпретація результатів

Комунікативні орієнтації визначаються за допомогою ключа:

— орієнтація на прийняття партнера: 2, 5, 9, 12, 14, 18, 20;

— орієнтація на адекватність сприйняття та розуміння партнера: 1, 4, 6, 8, 11, 15, 19;

— орієнтація для досягнення компромісу: 3, 7, 10, 13, 16, 17, 21.

Діапазон кожної зі шкал коливається від 7 до 28 балів.

Кількісна значимість відповідей (у балах) визначається так:

а) саме так – 4 бали;

б) майже так – 3 бали;

в) здається, так – 2 бали;

г) можливо, так – 1 бал.

Про ступінь виразності кожної зі шкал можна судити на підставі таких показників:

— 21 і більше – висока;

— 15–21 – достатня;

— 8–14 – середня;

— 7 і менше – низька.

Загальний сумарний показник, що характеризує абсолютну гармонійність комунікативної орієнтації, дорівнює 84 бали.

Рівні загальної гармонійності комунікативної орієнтації можуть бути представлені в такому вигляді:

— 64 і більше – високий рівень;

— 43–63 – достатній рівень;

— 22–42 – середній рівень;

— 21 і менше – низький рівень.

Додаток Р

Опитувальник креативності Д. Джонсона (Шабанова), адаптований до дослідження

Інструкція: «Будь ласка, оцініть, якою мірою у вас виявляються такі характеристики, використовуючи п'ятибальну систему: ніколи; рідко; іноді; часто; постійно.

Текст опитувальника «Я здатний» (готовий, вмію):

1. Відчувати тонкі, невизначені, складні особливості навколишнього світу (чутливість до проблеми, перевага труднощам).
2. Висувати і висловлювати велику кількість різних ідей у цих умовах (швидкість).
3. Пропонувати різні види, типи, категорії ідей (гнучкість).
4. Пропонувати додаткові деталі, ідеї, версії чи рішення (винахідливість).
5. Проявляти уяву, почуття гумору та розвивати гіпотетичні можливості (уяву, здатність до структурування).
6. Демонструвати поведінку, яка є несподіваною, оригінальною, але корисною для вирішення проблеми (оригінальність, винахідливість та продуктивність).
7. Утримуватися від прийняття першої, що прийшла на думку, типової, загальноприйнятої позиції, висувати різні ідеї та обирати кращу (незалежність, нестандартність).
8. Виявляти впевненість у своєму рішенні, незважаючи на труднощі, брати на себе відповідальність за нестандартну позицію, думку, що сприяє вирішенню проблеми (впевнений стиль поведінки з опорою на себе, самодостатня поведінка).

Обробка результатів

Загальна оцінка діяльнійшої спроможності до креативності визначається сумою балів за вісьмома пунктами (мінімальна оцінка – 8, максимальна оцінка – 40 балів).

Залежно від величини одержаних балів визначається рівень креативних умінь:

- 8–10 балів – низький;
- 11–20 – достатній;
- 21–30 балів – середній;
- 31–40 балів – високий.

Додаток С–Т

**Методики для діагностування особистісного компоненту готовності
майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг**

Додаток С

**Методика оцінки здатності до самовдосконалення (за М. Лукашевичем)
(Лукашевич & Мигович, 2003).**

Інструкція: заповніть, будь-ласка, бланк. При відповіді на питання необхідно вибрати тільки один варіант відповіді.

№	Питання	Варіанти відповідей		
		Ні	Частково	Так
1.	Чи знаєте Ви що-небудь про принципи, методи, правила, способи самоосвіти, самовиховання, саморозвиток особистості?			
2.	Чи маєте Ви серйозне прагнення до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку своїх особистісно-професійних якостей?			
3.	Чи відзначають друзі й знайомі Ваші успіхи в самоосвіті, самовихованні, саморозвитку?			
4.	Чи прагнете Ви глибше пізнати самого себе, реалізувати свої творчі здібності?			
5.	Чи маєте ви свій ідеал і чи спонукує він Вас до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку?			
6.	Чи працюєте Ви самостійно для підвищення власної професійної компетентності?			
7.	Чи здатні Ви до самостійного оволодіння новими видами діяльності?			
8.	Чи здатні ви продовжувати вирішувати важке завдання чи проблему, якщо довгий час Ваші зусилля не дають очікуваного результату?			
9.	Чи ведете Ви щоденник, де плануєте своє життя (на рік, найближчі місяці, тиждень, день) й аналізуєте, що із запланованого вдалося чи не вдалося виконати й чому?			
10.	Чи вважають Вас Ваші друзі людиною здатною до наполегливої праці для подолання труднощів?			
11.	Чи знаєте Ви свої сильні й слабкі якості?			
12.	Чи наполегливі Ви у досягненні мети?			
13.	Чи прагнете Ви до того, щоб Вас поважали найближчі друзі й батьки?			
14.	Чи здатні Ви керувати собою?			

15.	Чи прагнете Ви виховати в собі силу волі або інші якості?			
16.	Чи вважаєте Ви себе цілеспрямованою людиною?			
17.	Чи здійснюєте Ви конкретні дії для власного розвитку?			
18.	Чи аналізуєте Ви свої почуття і досвід?			
19.	Чи керуєте Ви своїм професійним розвитком?			
20.	Чи працюєте Ви над власним особистісним і професійним удосконаленням?			
21.	Чи вірите Ви в себе, навіть, тоді, коли внутрішньо відчуваєте труднощі?			
22.	Чи вмієте Ви себе мобілізувати, щоб успішно виконати професійне завдання?			
23.	Чи вмієте Ви програмувати процес власного розвитку?			
24.	Чи працюєте Ви наполегливо, щоб досягти бажаного результату?			
25.	Чи вважаєте Ви, що перешкоди не заважають, а допомагають рухатися вперед?			
26.	Чи вважаєте Ви, що зусилля, витрачені на планування діяльності, варті того?			
27.	Чи розширюєте Ви власні знання, працюючи зі спеціальною літературою?			
28.	Чи плануєте Ви своє майбутнє на декілька днів, тижнів, місяць, рік уперед?			
29.	Чи роблять Вас невдачі наполегливішим у досягнення мети?			

Обробіть отримані результати. Підрахуйте число отриманих балів, з огляду на те, що «ні» – 1 бал, «частково» – 2 бали, «так» – 3 бали.

Інтерпретація результатів

Кількість балів	Рівень розвитку	Рівень розвитку
21-28	1-й – дуже низький	Низький
29-36	2-й – низький	
36-43	3-й – нижче за середній	
43-48	4-й – дещо нижчий за середній	Середній
49-55	5-й – середній	
56-60	6-й – дещо вище за середній	Достатній
61-67	7-й – вище за середній	
68-76	8-й – високий	Високий

77-87	9-й – дуже високий	
-------	--------------------	--

Додаток Т

**Перелік особистісно-професійних якостей фахівця із соціальної роботи
(експертна оцінка)**

№	Особистісно-професійні якості фахівця із соціальної роботи	Ранг		
		Експерти	ЕГ	КГ
1.	Гідність та повага до інших людей (спостережливість, терпимість, ввічливість)			
2.	Гуманістична спрямованість (чесність, гуманізм, емпатія)			
3.	Особиста та соціальна відповідальності (відповідальність, об'єктивність, самокритичність)			
4.	Готовність зрозуміти інших і прийти на допомогу (ініціативність, комунікабельність, справедливість)			
5.	Особиста адекватність та соціальна адаптивність (самооцінка, прагнення до самовдосконалення, креативність, творче мислення)			
6.	Стресостійкість (самовладання, оптимізм, життєрадісність)			

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет педагогічної освіти та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

СИЛАБУС
нормативної навчальної дисципліни

Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів

(назва дисципліни)

підготовки _____ бакалавра

(назва освітнього рівня)

Спеціальності _____ 231 Соціальна робота

(шифр і назва спеціальності)

освітньо-професійної програми Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота

Силабус навчальної дисципліни «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» підготовки бакалавра, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, за освітньо-професійною програмою Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота.

Розробник: Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Карпінська Наталія Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент

Силабус навчальної дисципліни затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

протокол № 2 від 15 вересня 2021 р.

Завідувач кафедри:

_____

(доц. Чернета С.Ю.)

I. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	23 Соціальна робота 231 Соціальна робота ОПП Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота. ОС бакалавр	Нормативна
Кількість годин/кредитів <u>150/ 5</u>		Рік навчання <u>2</u>
		Семестр <u>3</u> -ий <u> </u>
		Лекції <u>30</u> год.
		Практичні (семінарські) <u>32</u> год. Лабораторні <u> </u> год. Індивідуальні <u> </u> год.
		Самостійна робота <u>50</u> год.
ІНДЗ: <u>немає</u>	Консультації <u>8</u> год.	
Мова навчання	Українська	

II. Інформація про викладача (- ів)

Викладач: Чернета Світлана Юріївна,

Науковий ступінь кандидат педагогічних наук,

Вчене звання доцент

Посада завідувачка кафедри, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Контактна інформація

Телефон: +380506756783,

Електронна пошта: Cherneta.Svitlana@vnu.edu.ua

Дні занять <http://194.44.187.20/cgi-bin/timetable.cgi?n=700>

III. Опис дисципліни

1. Навчальна дисципліна «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» належить до циклу нормативних дисциплін професійної підготовки бакалавра галузі знань 23 Соціальна робота спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійної програми Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота вивчається в третьому семестрі, формою контролю є екзамен. На вивчення навчальної дисципліни відведено 4 кредити (120 годин), у тому числі: 30 годин лекційних, 32 год. практичних, 8 год. консультації та 50 год. самостійної роботи.

Вивчення навчальної курсу «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, їх готовності кваліфіковано і майстерно виконувати свої професійні обов'язки щодо соціально-правового захисту окремих категорій клієнтів, забезпечить оволодіння сучасними теоретичними і прикладними знаннями з аналізу та застосування норм права, допомагатиме подальшому професійному зростанню в умовах удосконалення правового регулювання соціальної сфери..

- **Пререквізити:** *Правове забезпечення соціальної роботи* (загальні компетентності: ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 7. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово. ЗК 12. Здатність приймати обгрунтовані рішення. ЗК 15. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо. Фахові компетентності: ФК 1. Знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного). ФК 2. Здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів. ФК 4. Здатність до аналізу

соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громади. ФК 20. Здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах. ФК 25. Здатність здійснювати соціально-педагогічну підтримку сімей та дітей з урахуванням ключової ознаки вразливості, організовувати та проводити заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

- **Постреквізити:** *правове регулювання надання соціальних послуг.*

2. **Мета** - засвоєння студентами теоретичних засад соціально-правового захисту, визначення правового статусу різних категорій клієнтів, окремі аспекти правового регулювання взаємодії соціальних інститутів та громадян, формування основних умінь і навичок, застосування норм права у професійній діяльності соціального працівника.

Завдання навчальної дисципліни: розкриття змісту основних нормативно-правових документів, які забезпечують організацію діяльності соціального працівника; аналіз норм правових документів, які регламентують професійну діяльність в цілому та організацію діяльності у соціальній сфері, враховуючи кожного учасника цього процесу, зокрема; сформувані знання студентів про правове регулювання відносин між батьками та дітьми, про обов'язки та відповідальність неповнолітніх, про освіту та охорону праці та інших категорій клієнтів; виробити вміння знаходити, отримувати, систематизувати і використовувати інформацію з усних, друкованих і електронних джерел; виробити вміння розробки на основі типових, документів для організації соціально-правового захисту різних категорій клієнтів, їх соціально-правового супроводу та практичної діяльності соціальних працівників.

3. Навчальна дисципліна спрямована на формування *інтегральної компетентності* (здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов); *загальних компетентностей* (ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 7. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово. ЗК 12. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК 15. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо); *фахові компетентності* (ФК 1. Знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного). ФК 2. Здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів. ФК 4. Здатність до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громади. ФК 20. Здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах. ФК 25. Здатність здійснювати соціально-педагогічну підтримку сімей та дітей з урахуванням ключової ознаки вразливості, організовувати та проводити заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству).

Очікувані програмні результати навчання: ПРЗ1. Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних задач і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами. ПРЗ2. Ідентифікувати, формулювати і розв'язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід. ПРУ 9. Забезпечувати інклюзивні процеси, виявляти особливості та шляхи покращення життєдіяльності дітей та молоді з інвалідністю у соціальному середовищі. ПРУ10. Організовувати та проводити соціально-педагогічний тренінг з різними категоріями клієнтів. ПРК2. Встановлювати та підтримувати взаємини з клієнтами на підґрунті взаємної довіри та відповідно до етичних принципів і стандартів соціальної роботи, надавати їм психологічну підтримку й наснажувати клієнтів. ПРК3. Налаштовувати співпрацю з представникам різних професійних груп та громад; використовувати стратегії індивідуального та колективного представництва інтересів клієнтів.

ПРАіВ1. Розробляти перспективні та поточні плани, програми проведення заходів, оперативно приймати ефективні рішення у складних ситуаціях. ПРАіВ 6. Застосовувати методи менеджменту для організації власної професійної діяльності та управління діяльністю соціальних робітників і волонтерів, іншого персоналу. ПРАіВ 7. Виявляти етичні дилеми та суперечності у професійній діяльності та застосовувати засоби супервізії для їх розв'язання. ПРАіВ9. Здійснювати вибір і реалізацію технологій соціально-педагогічної роботи з різними категоріями суб'єктів соціальної роботи в закладах освіти. ПРАіВ. 11. Здійснювати волонтерську діяльність.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ.	Сам. роб.	Конс.	Методи та технології викладання ¹	Форма Контролю ² / Бали
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Теоретично-методологічні основи соціально-правового захисту в Україні							
Тема 1. Поняття соціально-правового захисту	5	2	-	2	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle.	ДС, ДБ/0
Тема 2. Міжнародні та вітчизняні стандарти соціально-правового захисту	4	-	2	2	-	метод круглого столу / Zoom, Moodle.	ДС, ДБ/2
Разом за модулем 1	9	2	2	4	1		2
Тести, контрольна робота 1							10
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. Правові механізми захисту різних категорій громадян							
Тема 3. Захист особистих (немайнових) та майнових прав подружжя	8	2	2	3	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2
Тема 4. Правове регулювання відносин між батьками та дітьми	8	2	2	3	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2
Тема 5. Захист прав ВІЛ-інфікованих громадян	7	2	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2
Тема 6. Соціально-правовий захист бездомних та безпритульних дітей	7	2	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2
Тема 7. Соціально-правовий захист осіб, які зазнали насилля	7	2	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2
Разом за модулем 2	37	10	10	15	2		10
Тести, контрольна робота 2							20
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. Соціальний захист дітей та молоді							
Тема 8. Напрями соціальної молодіжної політики	8	2	2	3	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2
Тема 9. Шляхи реалізації соціальної роботи з молоддю в Україні.	8	2	2	3	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/2
Тема 10. Базові соціальні	8	2	2	3	1	лекція-диспут /	РМГ/3

послуги для дітей та молоді						Zoom, Moodle		
Тема 11. Трудові гарантії та матеріальна підтримка молоді	8	2	2	3	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РМГ/3	
Тема 12. Соціальний супровід неповнолітніх правопорушників	5	-	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РМГ/3	
Разом за модулем 3	37	8	10	15	4		13	
Тести, контрольна робота 3								10
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV. Соціальна допомога громадянам в Україні								
Тема 13. Соціальна допомога сім'ям з дітьми	8	2	2	3	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/3	
Тема 14. Соціальна допомога багатодітним та малозабезпеченим сім'ям	7	2	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/3	
Тема 15. Соціальна допомога особам з інвалідністю	7	2	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/3	
Тема 16. Загальні засади реалізації права на пенсію в Україні	8	2	2	4	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/3	
Тема 17. Соціальний захист сімей учасників АТО. Щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам	7	2	2	3	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/3	
Разом за модулем 4	37	10	10	16	1		15	
Тести, контрольна робота 4								20
Види підсумкових робіт						Бал		
Модульна контрольна робота						60/тести		
ІНДЗ (за наявності)						-		
Всього годин/ Балів	120	30 ³	32	50	8		100	

Примітки: ¹/ Moodle, Zoom – може застосовуватися одна з форм навчання або симбіоз у формі онлайн лекцій для студентів з індивідуальним планом навчання, а також для студентів, які мають пропуски з поважних причин та/або під час карантинних обмежень, відповідно до Положення про електронний курс навчальної дисципліни у Волинському національному університеті імені Лесі Українки ² / *Форма контролю:* ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв'язування задач/кейсів, РМГ – робота в малих групах, МКР/КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота, тощо. ³ У випадку набору студентів менше 15 (малокомплектна група) кількість аудиторних годин зменшується вдвічі. Теми не розглянуті аудиторно опрацьовуються студентами самостійно.

5. Завдання для самостійного опрацювання

№ з/п	Тема	Кількість годин
Змістовий модуль І. Теоретично-методологічні основи соціально-правового захисту в Україні		
1	Знайти в ЗМІ та Інтернеті інформацію про порушення прав, свобод людини у сучасному суспільстві	2
2	Знайти в ЗМІ та Інтернеті інформацію про захист прав дітей в Україні та за кордоном	2
Змістовий модуль ІІ. Правові механізми захисту різних категорій громадян		
3	Навести приклади з різноманітних джерел фіктивних чи фактичних шлюбів. Прокоментувати причини їх утворення..	3
4	Знайти в ЗМІ та Інтернеті інформацію про позбавлення батьківських прав.	3
5	Розробити програму залучення студентів до первинної профілактики ВІЛ-інфекції	3
6	Проаналізувати причини виникнення безпритульності та розробити механізм залучення таких дітей до громадських ініціатив (подати у таблиці)	3
7	Розробити програму виявлення проявів сімейного насилля	3
Змістовий модуль ІІІ. Соціальний захист дітей та молоді		
8	Визначити напрями соціальної молодіжної політики в Україні і у 3 країнах світу (на вибір)	3
9	Порівняти види соціальної роботи з молоддю в Україні та Польщі	3
10	Розробити зміст інформування про соціальні послуги для дітей та молоді у вашій ТГ	3
11	Розкрити зміст державних програм для молодих сімей, які діють в Луцькій ТГ	3
12	Зробити порівняльний аналіз покарань за кримінальні злочини неповнолітніх та повнолітніх громадян	3
Змістовий модуль ІV. Соціальна допомога громадянам в Україні		
13	Розробити алгоритм отримання соціальної допомоги сім'ям з дітьми	3
14	Проаналізувати порядок отримання статусу «Мати-героїня» в різних країнах	3
15	Порівняти види соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства в різних країнах	3
16	Проаналізувати систему, принципи та суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення.	4
17	Розробити алгоритм забезпечення щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам	3

ІV. Політика оцінювання

Відвідування занять дає можливість отримати задекларовані загальні та фахові компетентності, вчасно і якісно виконати завдання.

Для усвідомленого й системного засвоєння курсу необхідною є систематична навчально-пізнавальна робота студентів в усіх видах і формах її організації: лекції, практичні заняття, консультації, самостійна робота.

Контроль успішності студентів здійснюється з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання.

Аудиторні заняття переважно проводяться у вигляді лекцій, найчастіше – проблемних

лекцій та лекцій-диспутів; практичних занять – з використанням інтерактивних методів: бесіда, дискусія, «асоціативний куш», проектна діяльність та робота в малих групах.

На практичному занятті студенти презентують конкретну проблему, вчать дискутувати, аргументовано доводити свою точку зору; об'єктивно оцінювати власні знання й уміння, а також, як експерти – знання своїх колег-одногрупників.

Модульна контрольна робота проводиться у вигляді комп'ютерного тестування (Classroom).

Оцінювання здійснюється за 100-бальною шкалою відповідно до Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом на практичних заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог: своєчасність виконання навчальних завдань; повний обсяг їх виконання; якість виконання навчальних завдань; самостійність виконання; творчий підхід у виконанні завдань; ініціативність у навчальній діяльності.

Обов'язковими є:

1) поточний контроль – мультимедійне представлення завдання по темі, передбаченій силабусом, яке передбачає не лише володіння теоретичними знаннями, але й практичними вміннями. Максимальну кількість балів по 2-9 темах (по 2 бали), по 10-17 темах (по 3 бали), можна отримати за умови мультимедійного представлення завдання та виконання завдання самостійної роботи. За умови малокомплектної групи кількість аудиторних годин зменшується вдвічі, а максимальна кількість балів під час поточного оцінювання відповідно до тем збільшується вдвічі. Поточний контроль – максимум **40 балів**;

2) написання МКР (їх 4, після вивчення кожного із чотирьох змістових модулів), перша МКР оцінюється **10 балами**, друга МКР – **20 балів**, третя МКР – **10 балів**, четверта МКР – **20 балів**.

Підсумковий контроль – максимум **60 балів**.

Відвідування практичних занять є обов'язковим. У форс-мажорних ситуаціях навчання може проходити також в он-лайн формі (за погодженням з деканатом).

Отримані сертифікати підвищення кваліфікації, участь у Вебінарах та ін., тема яких відповідає навчальній дисципліні зараховуються як: **6-15 год.** як виступ на 2 практичних; **15-30 год.** як МКР відповідно до теми. Зарукування результатів формального, неформального та інформального навчання здійснюється відповідно до Положення про визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті у Волинському національному університеті імені Лесі Українки <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

Академічна доброчесність: виконані завдання студентів мають бути їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, списування, втручання в роботу інших осіб є прикладами можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування, незалежно від масштабів плагіату чи обману.

Політика щодо дедлайнів та перескладання: роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (- 1 бал). Перескладання відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин.

V. Підсумковий контроль

Іспит проводиться у вигляді письмового або комп'ютерного тестування (Classroom). Студентами пропонуються тестові завдання у кількості 30 запитань. Максимальна оцінка за іспит – **60 балів**.

Види тестових завдань:

- із вибором однієї правильної відповіді;
- із вибором декількох правильних відповідей;
- на встановлення відповідності запропонованих наборів тверджень;
- завдання на відтворення правильної відповіді (формулювань понять) по пам'яті;
- завдання відкритого типу, що передбачає розгорнуту відповідь.

Програма іспиту затверджується на засіданні кафедри.

Студент, який набрав більше 75 балів в результаті поточного та підсумкового контролю має право погодитись на оцінку під час іспиту. У разі складання іспиту бали підсумкового контролю анулюються. Якщо студент набирає менше 60 балів за результатами поточного контролю та іспиту, він складає іспит повторно. Складання та перескладання іспиту проводиться згідно розкладу.

Питання іспиту

1. Теоретична та правова база Конвенції про права дитини.
2. Конвенція про освіту та виховання дітей.
3. Завдання Сімейного кодексу. Учасники сімейних відносин.
4. Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків.
5. Шлюб. Державна реєстрація шлюбу.
6. Недійсність шлюбу. Правові наслідки недійсності шлюбу.
7. Права та обов'язки подружжя по утриманню.
8. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей.
9. Права батьків і дітей на майно.
10. Обов'язок батьків по утримуванию дітей і його виконання.
11. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків та його виконання.
12. Трудові права неповнолітніх.
13. Реалізація трудових прав вагітних жінок, молодих мам та неповнолітніх
14. Соціально-правовий захист осіб, які зазнали насилля
15. Попередження всіх форм сімейного насилля
16. Соціально-правовий захист членів неблагополучних сімей
17. Правовий захист дітей, які опинились в складних життєвих обставинах
18. Захист прав ВІЛ-інфікованих громадян
19. Соціально-правовий захист бездомних та безпритульних дітей
20. Соціальний супровід неповнолітніх правопорушників
21. Розробити алгоритм правового супроводу окремої категорії сім'ї з конкретної проблеми
22. Правовий захист осіб з інвалідністю
23. Адміністративна відповідальність неповнолітніх.
24. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.
25. Органи і служби у справах дітей: повноваження, напрями діяльності, особливості залучення інших фахівців.
26. Теоретична та правова база Конвенції про права дитини.
27. Конвенція про освіту та виховання дітей.
28. Завдання Сімейного кодексу. Учасники сімейних відносин.
29. Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків.
30. Шлюб. Державна реєстрація шлюбу.
31. Недійсність шлюбу. Правові наслідки недійсності шлюбу.
32. Права та обов'язки подружжя по утриманню.
33. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей.
34. Права батьків і дітей на майно.
35. Обов'язок батьків по утримуванию дітей і його виконання.
36. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків та його виконання.
37. Соціально-правовий захист осіб, які зазнали насилля
38. Попередження всіх форм сімейного насилля
39. Соціально-правовий захист членів неблагополучних сімей
40. Правовий захист дітей, які опинились в складних життєвих обставинах
41. Захист прав ВІЛ-інфікованих громадян
42. Соціально-правовий захист бездомних та безпритульних дітей
43. Соціальний супровід неповнолітніх правопорушників
44. Розробити алгоритм правового супроводу окремої категорії сім'ї з конкретної проблеми

45. Правовий захист осіб з інвалідністю
46. Адміністративна відповідальність неповнолітніх.
47. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.
48. Органи і служби у справах дітей: повноваження, напрями діяльності, особливості залучення інших фахівців.
49. Характеристика видів соціальних допомог сім'ям з дітьми та основні умови їх призначення
50. Соціальна допомога у зв'язку з вагітністю та пологами
51. Одноразова соціальна допомога при народженні дитини
52. Соціальна допомога одиноким матерям (батькам)
53. Соціальна допомога опікунам (піклувальникам)
54. Соціальна допомога при усиновленні
55. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів
56. Одноразова допомога «Матері-героїні»
57. Умови призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям
58. Поняття та критерії оцінювання малозабезпечених сімей
59. Перелік документів необхідних для отримання допомоги малозабезпечених сімей
60. Призначення та припинення виплати державної соціальної допомоги малозабезпечених сімей
61. Основні види допомоги та пільг багатодітних сімей
62. Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг
63. Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи
64. Право на отримання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам
65. Відмова у призначенні щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам
66. Допомога учасникам АТО та членам сімей загиблих під час АТО
67. Соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам
68. Щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу

VI. Шкала оцінювання

Критерії оцінювання висвітлення основного завдання (доповіді) студента на практичному занятті

Бал	Критерії		
	<i>Характер пізнавальної діяльності</i>	<i>Структура відповіді</i>	<i>Характер відповіді</i>
1	Роз'яснення переважної кількості позицій	Зачитує виклад матеріалу за лекцією та одним підручником	Глибоке усвідомлення представлених позицій
2	Виділення та роз'яснення всіх ключових моментів	Поєднує виклад матеріалу за лекцією і кількома підручниками, користуючись записами	Розуміння теорії питання та прикладного її застосування
3	Повне розкриття питання, підкріплення викладу фактами та описаними прикладами	Поєднує виклад матеріалу за лекцією і кількома підручниками, не користуючись записами	Виділення ключових позицій питання та акцентування на них уваги
4	Наведення власних прикладів щодо	Чітка структурована відповідь за попередньо	Повне та ґрунтовне висвітлення проблеми,

прикладного застосування розкритих проблем	підготовленим планом та детальним описом його позицій, використання додаткових джерел	узагальнення викладеного у вигляді чіткого переліку позицій
--	---	---

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 - 81	Добре
67 -74	Задовільно
60 - 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

Розподіл балів для денної форми навчання

Поточний контроль (мах = 40 балів)														Модульний контроль (мах = 60 балів)				Загальна кількість балів			
Модуль 1														Модуль 2							
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2						Змістовий модуль 3					Змістовий модуль 4					МКР 1	МКР 2	МКР 3	МКР 4	100
	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	Т 8	Т 9	Т 10	Т 11	Т 12	Т 13	Т 14	Т 15	Т 16	Т 17					
2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3						

VI. Рекомендована література та інтернет-ресурси

Законодавчі акти

1. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 р., із змінами від 08.12.2004р..
Відомості Верховної Ради України. 2005. № 2. 44 с.
2. Сімейний кодекс України : прийнятий 10 січня 2002 року. URL : www.rada.gov.ua
3. Закон України «Про освіту» : прийнятий 5 вересня 2017р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про дошкільну освіту» : прийнятий 11.03.01р., із змінами та доповненнями станом на 16.07.2019р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Закон України «Про загальну середню освіту» : прийнятий 13.05.99 р., із змінами та доповненнями станом на 09.08.2019р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Закон України «Про позашкільну освіту» : прийнятий 22.06.2000 р., із змінами та доповненнями станом на 4 серпня 2015р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Закон України «Про пробацію» : прийнятий 05.02.2015 року № 1197-1 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45499
8. Закон України "Про соціальні послуги" : прийнятий 17.01.2019р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" : прийнятий 24.01.1995 № 20/95-BPP. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
10. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573. URL :

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>

11. Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" : прийнятий 1991 р. URL : www.zakon.rada.gov.ua
12. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" : прийнятий 05.10.2000 № 2017-III. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Закон України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" : прийнятий 1 червня 2000р., зі змінами станом на 01.01.2020 р. URL : www.rada.gov.ua
14. Закон України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам" : прийнятий 18.05.2004 № 1727-IV. URL : www.rada.gov.ua
15. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням": від 18.01.2001 р. № 2240-ГГГ. URL : www.rada.gov.ua
16. Закон України "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" : від 2 черв. 2005 р., № 2623-IV. *Уряд. кур'єр*. 2005. 1 лип. С. 10.
17. Закон України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» : прийнятий 16 листопада 2000 року № 2109–III. URL : www.rada.gov.ua.
18. Декларація прав дитини : прийнята 1959 р. URL : www.zakon.rada.gov.ua
19. Декларація про права осіб з інвалідністю : прийнята 1975 р. URL : www.zakon.rada.gov.ua
20. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL : www.rada.gov.ua

Посібники, монографії, наукові статті

21. Бойко М. Д., Хазін М. А. Процесуальні документи у сфері цивільно-правових відносин (зразки документів, коментарі, роз'яснення). Київ, 2015.
22. Кобзева Т. А., Шапіро В. С. Сімейне право України : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2015. 90 с.
23. Лепех О. Правовий режим грошей як спільного майна подружжя. *Право України*. 2013. № 10. С. 85–95.
24. Право соціального забезпечення : навч. посіб. : електронне вид. / С. М. Прилипко [та ін.] ; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого", 2013. 126 с.
25. Право соціального забезпечення в Україні : підруч. / за ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : ФІНН, 2012. С. 106-134.
26. Право соціального забезпечення : підручник / [О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова та ін.] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. 376 с
27. Сімейне право України : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Ю. М. Фролов [та ін.]. Донецьк : Донбас, 2014. 340 с.
28. Смолярова М. Л. Право соціального захисту: Практикум. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017.
29. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернігів : ПАТ "ПВК" "Десна", 2016. 692 с.

Інформаційні ресурси

Верховна Рада України <http://www.rada.gov.ua>
 Президент України <https://www.president.gov.ua>
 Кабінет Міністрів України <http://www.kmu.gov.ua>
 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини <http://ombudsman.gov.ua>
 Освітній омбудсмен України <https://eo.gov.ua/>
 Офіційний сайт Пенітенціарної служби України - <http://www.kvs.gov.ua>
 Офіційний сайт Міністерства юстиції України - <https://minjust.gov.ua>
 Офіційний сайт Міністерства соціальної політики – <http://www.mlsp.gov.ua/>
 Офіційний сайт Міністерства освіти і науки - [http:// mon.gov.ua](http://mon.gov.ua)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет педагогічної освіти та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

СИЛАБУС
нормативної навчальної дисципліни

Правове забезпечення соціальної роботи

(назва дисципліни)

підготовки _____ **бакалавра**

(назва освітнього рівня)

Спеціальності _____ **231 Соціальна робота**

(шифр і назва спеціальності)

освітньо-професійної програми Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота

Силабус навчальної дисципліни «Правове забезпечення соціальної роботи» підготовки бакалавра, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, за освітньо-професійною програмою Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота.

Розробник: Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент

Силабус навчальної дисципліни затверджено зі змінами та доповненнями на засіданні кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
протокол № 7 від 22 грудня 2021 р.

Завідувач кафедри: _____ (доц. Чернета С.Ю.)

I. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	23 Соціальна робота 231 Соціальна робота ОПП Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота. ОС бакалавр	Нормативна
Кількість годин/кредитів <u>150/ 5</u>		Рік навчання <u>1</u>
		Семестр <u>2-ий</u>
		Лекції <u>34</u> год.
		Практичні (семінарські) <u>34</u> год. Лабораторні _____ год. Індивідуальні _____ год.
ІНДЗ: <u>немає</u>	Самостійна робота <u>72</u> год. Консультації <u>10</u> год. Форма контролю: <u>екзамен</u>	
Мова навчання		Українська

II. Інформація про викладача (- ів)

Викладач: Чернета Світлана Юріївна,
Науковий ступінь кандидат педагогічних наук,
Вчене звання доцент
Посада завідувачка кафедри, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Контактна інформація

Телефон: +380506756783,

Електронна пошта: Cherneta.Svitlana@vnu.edu.ua

Дні занять <http://194.44.187.20/cgi-bin/timetable.cgi?n=700>

III. Опис дисципліни

6. Навчальна дисципліна «Правове забезпечення соціальної роботи» належить до циклу нормативних дисциплін професійної підготовки бакалавра галузі знань 23 Соціальна робота спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійної програми Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота вивчається в другому семестрі, формою контролю є екзамен. На вивчення навчальної дисципліни відведено 5 кредитів (150 годин), у тому числі: 34 годин лекційних, 34 год. практичних, 10 год. консультації та 72 год. самостійної роботи.

Вивчення навчальної курсу «Правове забезпечення соціальної роботи» сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх соціальних працівників, їх готовності кваліфіковано і майстерно виконувати свої професійні обов'язки, забезпечить оволодіння сучасними теоретичними і прикладними знаннями з аналізу та застосування норм права, допомагатиме подальшому професійному зростанню в умовах удосконалення правового регулювання соціальної сфери.

- **Пререквізити:** *Основи соціальної роботи* (загальні компетентності: абстрактно мислити, аналізувати, застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК 1). Пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (ЗК 5). Виявляти, ставити та вирішувати проблеми (ЗК 6). Фахові компетентності: ФК 1. Знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного). ФК 5. Здатність до виявлення, соціального інспектування і оцінки потреб вразливих категорій громадян, у тому числі які опинилися в складних життєвих обставинах. ФК 6. Розуміти організації та

функціонування системи соціального захисту і соціальних служб. ФК 9. Здатність оцінювати соціальні проблеми, потреби, особливості та ресурси клієнтів. ФК 13. Здатність до розробки та реалізації соціальних проектів і програм. ФК 20. Здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах. ФК 21. Здатність забезпечувати інклюзивні процеси, виявляти особливості та шляхи покращення життєдіяльності дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку й інвалідністю у соціальному середовищі. ФК 25. Здатність здійснювати соціально-педагогічну підтримку сімей та дітей з урахуванням ключової ознаки вразливості, організовувати та проводити заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству..

- **Постреквізити:** *соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів, правове регулювання надання соціальних послуг.*

7. **Мета** засвоєння студентами засвоєння студентами цілісної системи знань про основи соціального забезпечення соціальної роботи; формування умінь організації діяльності у системі забезпечення, охорони та захисту прав людини і громадянина у соціальній та освітній сферах; формування готовності майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів до правозахисної діяльності у процесі професійної діяльності.

Завдання навчальної дисципліни: з'ясування теоретичних та історичних аспектів конституційно-правової природи соціальної роботи, аналіз норм правових документів, які регламентують організацію діяльності у соціальній сфері, враховуючи кожного учасника цього процесу, з'ясування принципів та правових гарантій діяльності фахівця з соціальної роботи, тенденції розвитку та шляхи удосконалення соціальної сфери в Україні, розробка на основі типових, документи для організації практичної діяльності фахівців із соціальної роботи та ін.

8. Навчальна дисципліна спрямована на формування *інтегральної компетентності* (здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов); *загальних компетентностей* (ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя. ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 5. Здатність планувати та управляти часом. ЗК 6. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності. ЗК 7. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово. ЗК 8. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій. ЗК 9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. ЗК 10. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. ЗК 11. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми. ЗК 12. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК 13. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети ЗК 14. Визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків. ЗК 15. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо); *фахових компетентностей* (Знання і розуміння нормативно-правової бази стосовно соціальної роботи та соціального забезпечення (ФК3). Здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей (ФК11). Здатність виявляти і залучати ресурси організацій партнерів з соціальної роботи для виконання завдань

професійної діяльності (ФК17). Здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері (ФК18). Здатність вибору і реалізації технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, з різними категоріями суб'єктів соціальної роботи в закладах освіти, позанавчальних закладах та закладах соціального спрямування. (ФК22). Здатність здійснювати соціально-педагогічну підтримку сімей та дітей з урахуванням ключової ознаки вразливості, організовувати та проводити заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (ФК25).

Очікувані програмні результати навчання: Ідентифікувати, формулювати і розв'язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід (ПР32). Теоретично аргументувати шляхи подолання проблем та складних життєвих обставин, обирати ефективні методи їх вирішення, передбачати наслідки (ПР34). Визначати зміст співпраці з організаціями-партнерами з соціальної роботи для виконання завдань професійної діяльності (ПРУ5). Виявляти сильні сторони та залучати особистісні ресурси клієнтів, ресурси соціальної групи і громади для розв'язання їх проблем, виходу із складних життєвих обставин (ПРУ8). Налагоджувати співпрацю з представникам різних професійних груп та громад; використовувати стратегії індивідуального та колективного представництва інтересів клієнтів (ПРК3). Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна соціальна допомога (ПРАiВ 4). Застосовувати методи менеджменту для організації власної професійної діяльності та управління діяльністю соціальних робітників і волонтерів, іншого персоналу (ПРАiВ 6).

9. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ.	Сам. роб.	Конс.	Методи та технології викладання ¹	Форма Контролю ² / Бали
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Теоретико-методологічні основи правового супроводу соціальної роботи							
Тема 1. Теоретичні та практичні основи соціальної роботи в міжнародних документах	7	2/2	2/2	2/2	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle.	ДС, ДБ/2/4
Тема 2. Соціальна робота як гарант дотримання прав людини	9	2/2	2/-	4/6	1	метод круглого столу / Zoom, Moodle.	ДС, ДБ/2/-
Тема 3. Теоретичні засади базових нормативних документів соціальної роботи	6	2/-	2/2	2/4	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle.	ДС, ДБ/2/4
Тема 4. Правові основи надання соціальних послуг	7	2/2	2/2	2/2	1/	лекція-диспут / Zoom, Moodle.	ДС, ДБ/2/4
Разом за модулем 1	29	8/6	8/6	10/14	3	36	8/12
Тести, контрольна робота 1							15
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. Правовий супровід роботи соціального працівника в закладах освіти							
Тема 5. Нормативно-правове регулювання діяльності соціального працівника в закладах дошкільної освіти	12	2/-	2/-	7/11	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2/-

Тема 6. Нормативно-правове регулювання діяльності соціального працівника в закладах загальної середньої освіти	12	2/2	2/-	7/9	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/3/-
Тема 7. Поняття та місія освітнього омбудсмена	8	2/-	2/2	4/6	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/3/4
Разом за модулем 2	32	6/2	6/2	18/26	2		8/4
Тести, контрольна робота 2							10
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. Соціально-правові основи соціальної роботи з дітьми та молоддю							
Тема 8. Основи соціальної роботи з дітьми та молоддю	13	2/2	2/-	8/10	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/3/-
Тема 9. Правовий супровід діяльності центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	13	2/-	2/2	8/10	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/3/4
Тема 10. Правові підстави діяльності служби у справах дітей	13	2/2	2/-	8/10	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РМГ/3/-
Тема 11. Правове регулювання діяльності фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді	10	2/-	2/2	6/8	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РМГ/3/5
Разом за модулем 3	49	8/4	8/4	30/38	3		12/9
Тести, контрольна робота 3							15
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV. Правове регулювання соціальної роботи з різними клієнтами							
Тема 12-13. Правовий супровід соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування	18	4/2	4/-	9/15	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	ДС, ДБ/2/-
Тема 14. Правовий захист соціально незахищених громадян	9	2/-	2/2	5/7	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РЗ/К/2/5
Тема 15-16. Правові основи соціальної роботи з різними типами сімей	13	4/2	4/2	5/9	-	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РМГ/4/5
Тема 17. Соціально-правовий супровід суб'єктів пробації	10	2/2	2/2	5/5	1	лекція-диспут / Zoom, Moodle	РМГ/4/5
Разом за змістовим модулем 4	50	14/6	14/6	24/36	2		12/15
Тести, контрольна робота 4							20

Види підсумкових робіт						Бал
Модульна контрольна робота						60/тести
ІНДЗ (за наявності)						-
Всього годин/ Балів	150	34 ³ /18	34 ³ /18	72/114/	10	100

Примітки: ^{1/} Moodle, Zoom – може застосовуватися одна з форм навчання або симбіоз у формі он-лайн лекцій для студентів з індивідуальним планом навчання або заочної форми навчання, а також для студентів, які мають пропуски з поважних причин та/або під час карантинних обмежень, відповідно до Положення про електронний курс навчальної дисципліни у Волинському національному університеті імені Лесі Українки ^{2/} Форма контролю: ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв’язування задач/кейсів, РМГ – робота в малих групах, МКР/КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота, тощо. ^{3/} У випадку набору студентів менше 15 (малокомплектна група) кількість аудиторних годин зменшується вдвічі. Теми не розглянуті аудиторно опрацьовуються студентами самостійно.

10. Завдання для самостійного опрацювання

№ з/п	Тема	Кількість годин
Змістовий модуль I. Теоретико-методологічні основи правового супроводу соціальної роботи		
1	Відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту.	4
1	Порівняння тлумачення поняття «соціальна робота» в міжнародному та українському законодавстві.	6
2	Основні функції та призначення соціальної роботи	4
Змістовий модуль II. Правовий супровід роботи соціального працівника в закладах освіти		
2	Особливості правового супроводу дітей закладу дошкільної освіти.	4
2	Особливості діяльності психологічної служби ЗЗСО	4
2	Посадові обов’язки соціального працівника в ЗЗСО	5
2	Проаналізувати правові підстави виникнення служби освітнього омбудсмена. Визначити його повноваження.	8
2	Проаналізувати Положення про освітнього омбудсмена. Окреслити порядок призначення на посаду.	5
Змістовий модуль III. Соціально-правові основи соціальної роботи з дітьми та молоддю		
2	Характеристика моделей соціальної політики щодо дітей та молоді	5
2	Соціальний працівник як суб’єкт соціальної роботи	4
2	Механізми соціальної політики	5
2	Основні завдання та напрями роботи діяльності центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді	5
3	Органи і служби у справах дітей, їх повноваження та структура	5
3	Структура та напрями діяльності загальноосвітньої школи та професійних училищ соціальної реабілітації.	4
3	Співпраця соціального працівника та молодіжних громадських організацій	5
3	Просвітницька діяльність соціального працівника	5
Змістовий модуль IV. Правове регулювання соціальної роботи з різними клієнтами		
3	Правові наслідки позбавлення батьківських прав	6

3	Правові засади діяльності соціального працівника щодо захисту прав дітей-сиріт	6
3	Правовий статус дитини-інваліда та механізми захисту його прав	6
3	Напрями роботи з бездомними та безпритульними	6
3	Соціальні гарантії ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД осіб	6
3	Особливості супроводу соціальними працівниками неповнолітніх правопорушників	6

IV. Політика оцінювання

Відвідування занять дає можливість отримати задекларовані загальні та фахові компетентності, вчасно і якісно виконати завдання.

Для усвідомленого й системного засвоєння курсу необхідною є систематична навчально-пізнавальна робота студентів в усіх видах і формах її організації: лекції, практичні заняття, консультації, самостійна робота.

Контроль успішності студентів здійснюється з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання.

Аудиторні заняття переважно проводяться у вигляді лекцій, найчастіше – проблемних лекцій та лекцій-диспутів; практичних занять – з використанням інтерактивних методів: бесіда, дискусія, «асоціативний куш», проектна діяльність та робота в малих групах.

На практичному занятті студенти презентують конкретну проблему, вчать дискутувати, аргументовано доводити свою точку зору; об'єктивно оцінювати власні знання й уміння, а також, як експерти – знання своїх колег-одногрупників.

Модульна контрольна робота проводиться у вигляді комп'ютерного тестування (Moodle). Оцінювання здійснюється за 100-бальною шкалою відповідно до Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом на практичних заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог: своєчасність виконання навчальних завдань; повний обсяг їх виконання; якість виконання навчальних завдань; самостійність виконання; творчий підхід у виконанні завдань; ініціативність у навчальній діяльності.

Обов'язковими є:

3) поточний контроль – мультимедійне представлення завдання по темі, передбаченій силабусом, яке передбачає не лише володіння теоретичними знаннями, але й практичними вміннями. Максимальну кількість балів по 1-5, 12-17 темах (по 2 бали), 6-11 темах (по 3 бали), можна отримати за умови мультимедійного представлення завдання та виконання завдання самостійної роботи. За умови малокомплектної групи кількість аудиторних годин зменшується вдвічі, а максимальна кількість балів під час поточного оцінювання відповідно до тем збільшується вдвічі. Зокрема, максимальна кількість балів по 1, 3, 4, 7, 9 темах - 4 бали; 11, 14, 15, 17 теми - 5 балів. Поточний контроль – максимум **40 балів**;

4) написання МКР (їх 4, після вивчення кожного із чотирьох змістових модулів), перша МКР оцінюється **15 балами**, друга МКР – **10 балів**, третя МКР – **15 балів**, четверта МКР – **20 балів**.

Підсумковий контроль – максимум **60 балів**.

Відвідування практичних занять є обов'язковим. У форс-мажорних ситуаціях навчання може проходити також в он-лайн формі (за погодженням з деканатом).

Отримані сертифікати підвищення кваліфікації, участь у Вебінарах та ін., тема яких відповідає навчальній дисципліні зараховуються як: 6-15 год. як виступ на 2 практичних; 15-30 год. як МКР відповідно до теми. Зарукування результатів формального, неформального та інформального навчання здійснюється відповідно до Положення про визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті у Волинському національному університеті імені Лесі Українки <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

Академічна доброчесність: виконані завдання студентів мають бути їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, списування, втручання в роботу інших осіб є прикладами можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування, незалежно від масштабів плагіату чи обману.

Політика щодо дедлайнів та перескладання: роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (- 1 бал). Перескладання відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин.

VI. Підсумковий контроль

Іспит проводиться у вигляді письмового або комп'ютерного тестування. Студентами пропонуються тестові завдання у кількості 30 запитань. Максимальна оцінка за іспит – **60 балів**.

Види тестових завдань:

- із вибором однієї правильної відповіді;
- із вибором декількох правильних відповідей;
- на встановлення відповідності запропонованих наборів тверджень;
- завдання на відтворення правильної відповіді (формулювань понять) по пам'яті;
- завдання відкритого типу, що передбачає розгорнуту відповідь.

Програма іспиту затверджується на засіданні кафедри.

Студент, який набрав більше 75 балів в результаті поточного та підсумкового контролю має право погодитись на оцінку під час іспиту. У разі складання іспиту бали підсумкового контролю анулюються. Якщо студент набирає менше 60 балів за результатами поточного контролю та іспиту, він складає іспит повторно. Складання та перескладання іспиту проводиться згідно розкладу.

Питання іспиту

1. Характеристика основних груп нормативних документів соціальної роботи.
2. Регламентуючі та дорадчі міжнародні документи соціального спрямування.
3. Загальна декларація прав людини (ООН, 10 грудня 1948 р.),
4. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права,
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Нью-Йорк, 19 грудня 1966 р.).
6. Конвенція про права дитини (1989р.)
7. Європейські міжнародні стандарти в галузі соціального права: вплив на національну юридичну практику.
8. Відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту.
9. Пряме застосування міжнародних актів після їх ратифікації; включення основних положень міжнародних актів у тексти національних законів; реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства.
10. Конституційні засади соціальної роботи. Поняття соціального захисту населення.
11. Співвідношення понять «соціальна робота» і «соціальний захист».
12. Моделі соціального захисту населення.
13. Соціальний захист в Україні.
14. Соціальна робота як складова соціальної політики держави.
15. Мета, завдання та суб'єкти соціальної політики держави.
16. Соціальні стандарти.
17. Мінімальні державні соціальні стандарти та соціальні гарантії.

18. Соціальні норми та нормативи.
19. Прожитковий мінімум.
20. Поняття та основні види соціальних послуг.
21. Забезпечення прав громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, на соціальні послуги.
22. Організація діяльності з надання соціальних послуг.
23. Мінімальний базовий комплекс соціальних послуг.
24. Договір про надання соціальної послуги.
25. Індивідуальний план надання соціальної послуги.
26. Соціальний працівник як надавач соціальних послуг, його основні права та обов'язки.
27. Соціальний працівник як суб'єкт соціальної роботи.
28. Нормативні документи, які регламентують діяльність соціального працівника в закладах дошкільної освіти. Посадові обов'язки соціального працівника закладу дошкільної освіти. Особливості правового супроводу дітей закладу дошкільної освіти.
29. Правове забезпечення діяльності соціального працівника в закладах загальної середньої освіти різного типу.
30. Права та обов'язки учасників освітнього процесу.
31. Посадові обов'язки соціального працівника в загальноосвітнього закладу.
32. Особливості супроводу учнів.
33. Правові підстави реалізації соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.
34. Основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.
35. Суб'єкти та об'єкти соціальної роботи: їх права та обов'язки.
36. Нормативно-правове забезпечення діяльності центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
37. Структура центру.
38. Основні завдання та напрями роботи.
39. Повноваження центру.
40. Базові законодавчі та нормативні акти щодо діяльності служб у справах дітей.
41. Органи і служби у справах дітей, їх повноваження та структура.
42. Спеціальні установи для дітей.
43. Приймальники-розподільники для дітей.
44. Загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації.
45. Центри медико-соціальної реабілітації дітей.
46. Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України.
47. Притулки для дітей служб у справах дітей.
48. Правовий статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Сімейний кодекс України.
49. Положення про прийомну сім'ю.
50. Положення про дитячий будинок сімейного типу.
51. Положення про органи опіки та піклування
52. Правові основи усиновлення.
53. Визначення правового статусу соціально незахищених груп населення.
54. Соціальні гарантії ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД осіб.
55. Нормативні документи, що регламентують соціальну роботу з безробітними.
56. Правовий супровід бездомних та безпритульних дітей.
57. Соціально-правовий захист осіб з обмеженими можливостями.
58. Система сімейного законодавства.

59. Правова підтримка сімей з дітьми, неповних, малозабезпечених, багатодітних, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.
60. Законодавче забезпечення соціально-виховної роботи у службі пробації.
61. Соціальна робота в системі пробації.
62. Соціальна робота з неповнолітніми правопорушниками.
63. Співпраця соціального працівника та молодіжних громадських організацій
64. Просвітницька діяльність соціального працівника.
65. Особливості діяльності психологічної служби.
66. Історичні витоки інституту омбудсмена у світі.
67. Становлення інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
68. Поняття освітнього омбудсмена. Місія та цінності.
69. Виникнення освітнього омбудсмена закордоном
70. Аналіз міжнародного законодавства з питань реалізації права на освіту
71. Конституція України. Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту».
72. Положення про освітнього омбудсмена. Порядок призначення на посаду.
73. Права та обов'язки освітнього омбудсмена. Сфера діяльності.
74. Правові підстави виникнення служби освітнього омбудсмена . Завдання Служби. Структура та повноваження.
75. Процедура подання до освітнього омбудсмена скарг про порушення прав у сфері освіти. Подання скарги. Розгляд скарги.
76. Механізми взаємодії освітнього омбудсмена у сфері освіти.
77. Регіональні представництва Уповноваженого з питань освіти. Представники.
78. Міжнародний досвід становлення інститут студентського омбудсмена.

VI. Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 - 81	Добре
67 -74	Задовільно
60 - 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

Розподіл балів для денної форми навчання

Поточний контроль (мах = 40 балів)																	Модульний контроль (мах = 60 балів)				Загальна кількість балів
Модуль 1																	Модуль 2				
Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2			Змістовий модуль 3			Змістовий модуль 4							МКР 1	МКР 2	МКР 3	МКР 4	
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	Т 8	Т 9	Т1 0	Т1 1	Т 12	Т 13	Т 14	Т 15	Т 16	Т 17	15	10	15	20	100
4	-	4	4	-	-	4	-	4	-	5	-	-	5	5	-	5					

VI. Рекомендована література та інтернет-ресурси

Законодавчі акти

30. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 р., із змінами від 08.12.2004р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – 44 с.
31. Сімейний кодекс України : прийнятий 10 січня 2002 року № 2947–III, станом на 28.08.2018р. URL : www.rada.gov.ua
32. Закон України «Про освіту» : прийнятий 5 вересня 2017р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
33. Закон України «Про дошкільну освіту» : прийнятий 11.03.01р., із змінами та доповненнями станом на 16.07.2019р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
34. Закон України «Про загальну середню освіту» : прийнятий 13.05.99 р., із змінами та доповненнями станом на 09.08.2019р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
35. Закон України «Про позашкільну освіту» : прийнятий 22.06.2000 р., із змінами та доповненнями станом на 4 серпня 2015р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
36. Закон України «Про пробацію» : прийнятий 05.02.2015 року № 1197-1 / Верховна Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45499
37. Закон України "Про соціальні послуги" : прийнятий 17.01.2019р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
38. Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" : прийнятий 24.01.1995 № 20/95-ВРР, із змінами та доповненнями станом на 09.02.2017р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
39. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573, із змінами та доповненнями станом на 12.02.2019р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>
40. Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" : прийнятий 1991 р., станом на 9.08.2019 р. URL : www.zakon.rada.gov.ua
41. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" : прийнятий 05.10.2000 № 2017-III, із змінами та доповненнями станом на 10.06.2018р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
42. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України, 2 черв. 2005 р., № 2623-IV // Уряд. кур'єр. – 2005. – 1 лип. – С. 10.
43. Закон України “Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідами» : прийнятий 16 листопада 2000 року № 2109–III URL : www.rada.gov.ua.
44. Декларація прав дитини : прийнята 1959 р. URL : www.zakon.rada.gov.ua
45. Декларація про права осіб з інвалідністю : прийнята 1975 р. URL : www.zakon.rada.gov.ua

Посібники, монографії, наукові статті

1. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навч. посіб. для ВНЗ / О. В. Безпалько. – Київ : Центр навч. літ., 2005. – 176 с.
2. Гребя Р. В. Нормативно-правове забезпечення реформування системи соціальних послуг в Україні / Гребя Р. В. // Теорія та практика державного управління. – 2016. - № 3(54). – С. 1-8.
3. Перець В. І. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Правові засади соціальної роботи” (для бакалаврів). – Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. – 30 с.
4. Права дітей та підлітків : навч. посіб. / О. М. Байталюк, О. Б. Німко. – Київ : Видавничий дім «Плеяди», 2010. – 52 с.
5. Управління діяльністю соціальних служб : метод. посібник / [авт. кол. : Н. Гусак, Н. Кабаченко, В. Назарук, К. Савчук, О. Савчук, Л. Скоропада, Л. Чорній] ;

упорядн.-заг. ред. О. Іванова, Н. Гусак ; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». – Київ : К.І.С., 2013. – 178 с.

6. Чернета С. Ю. Соціально-правові чинники протидії домашньому насильству / Чернета С. // Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: П18 збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 листопада 2018 р., м. Ніжин) / За заг. ред. С. О. Борисюк та О. В. Лісовця. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – 188 с. – С. 42-45.

7. Czerneta S. Treść I kierunki przygotowania pracowników socjalnych do pracy z podmiotami probacji / / S. Yu. Cherneta // Knowledge. Education. Low. Managtmnt. Nauka. Oświata. Prawo.Zarządzanie. – 2016. - № 4 (16). – P. 26-34.

Інформаційні ресурси

Верховна Рада України <http://www.rada.gov.ua>

Президент України <https://www.president.gov.ua>

Кабінет Міністрів України <http://www.kmu.gov.ua>

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини <http://ombudsman.gov.ua>

Освітній омбудсмен України <https://eo.gov.ua/>

Офіційний сайт Пенітенціарної служби України - <http://www.kvs.gov.ua>

Офіційний сайт Міністерства юстиції України - <https://minjust.gov.ua>

Офіційний сайт Міністерства соціальної політики – <http://www.mlsp.gov.ua/>

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки - [http:// mon.gov.ua](http://mon.gov.ua)

Додаток Х

Таблиця визначення Критерію λ Колмогорова-Смірнова

λ	λ									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	α - десятичні знаки («0» пропущені)									
0,3	99999	99998	99995	99991	99983	99970	99949	99917	99872	99807
0,4	99719	99603	99452	99262	99027	98741	98400	97998	97532	96998
0,5	96394	95719	94969	94147	93250	92282	91242	90134	88960	87724
0,6	86428	85077	83678	82225	80732	79201	77636	76042	74422	72781
0,7	71124	69453	67774	66089	64402	62717	61036	59363	57700	56050
0,8	54414	52796	51197	49619	48063	46532	45026	43545	42093	40668
0,9	39273	37907	36571	35266	33992	32748	31536	30356	29206	28087
1,0	27000	25943	<u>24917</u>	23922	22957	22021	21114	20236	19387	18566
1,1	17772	17005	16264	15550	14861	14196	13556	12 [^] 39	12345	11774
1,2	11225	10697	10190	09703	09235	08787	08357	07944	07550	07171
1,3	06809	06463	06132	05815	05513	05224	04949	04686	04435	04196
1,4	03968	03751	03545	03348	03162	02984	02815	02655	<u>02503</u>	02359
1,5	02222	02092	01969	01852	01742	01638	01539	01446	01357	01274
1,6	01195	01121	01051	00985	00922	00864	00808	00756	00707	00661
1,7	00618	00577	00539	00503	00469	00438	00408	00380	00354	00330
1,8	00307	00285	00265	00247	00229	00213	00198	00186	00170	00158
1,9	00146	00136	00126	00116	00108	00100	00092	00085	00079	00073
2,0	00067	00062	00057	00053	00048	00045	00041	00038	00035	00032
2,1	00030	00027	00025	00023	00021	00019	00018	00016	00015	00014
2,2	00013	00011	00010	00010	00009	00008	00007	00007	00006	00006
2,3	00005	00005	00004	00004	00004	00003	00003	00003	00002	00002
2,4	00002	00002	00002	00001	00001	00001	00001	00001	00001	00001